HISTORIALLISIA TUTKIMUKSIA VI
JULKAISSUT SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA

VAKKALAITOS

YHTEISKUNTAHISTORIALLINEN TUTKIMUS

KIRJOITTANUT
ARVI KORHONEN

Prof. Edgar Blumfeldtille
parhain terveisin
Kauko Pirinen.

Pyydän anteeksi, että olen unohtanut lähettää tämän. Jos Teillä jo on minja, pyydän antamaan sen tri Soomille tai jollekulle muulle.

Olen ostanut tämän antikvariaatista niin halvalla, ettei hintaa tarvitse ottaa lukuun.

K. P.

HISTORIALLISIA TUTKIMUKSIA

JULKAISSUT

SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA

VI

ARVI KORHONEN

VAKKALAITOS

Est. A - 13923

A.S. II - 209 2

VAKKALAITOS

YHTEISKUNTAHISTORIALLINEN TUTKIMUS

KIRJOITTANUT

ARVI KORHONEN

MIT EINEM AUSZUG IN DEUTSCHER SPRACHE

Humanitaar-
raamatukogu

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

HELSINKI 1923,
SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN KIRJAPAINO OY.

Sisällysluettelo.

Siv.

Lyhennyksiä IV
Esipuhe IX

Johdanto 1

I. Ukonvakka.

1. Suomalainen ukonvakka 7
2. Inkeriläinen vakkove 11
3. Ukonvakan alkuperä 14

II. Tõnninvakka.

1. Lähteet 30
2. Tõnni ja tõnninvakka 43
3. Tõnnin palvonta 52
4. Kysymys tõnninvakan alkuperästä 65
5. Tõnninvakan katoliset ainekset 69
6. Germaanilaisperäinen haltiausko ja tõnninvakka 84
7. Johtopäätöksiä 97

III. Vakka baltilaisena verokuntana.

1. Lähteet 101
2. Vakka alueellisena piirinä 107
3. Vakkakestityksen määräajat 122
4. Vakkakestityksen tarpeet 129
5. Muut vakalle asetetut rasitukset 140
6. Vakkapidon toimeenpano ja järjestys 153
7. Vakan lunastus ja häviäminen 170

IV. Vakka viljamitan ja viljaveron nimenä.

1. Vakka mittayksikkönä 185
2. Vakka viljaverojen nimenä 186
3. Vakka-nimisten verojen ja mittojen välinen suhde 196

V. Vakan alkuperä ja kehitys. Siv.
1. Vakan eri merkitysten keskinäinen suhde 200
2. Lättiläinen pagasta 206
3. Vakka ja germaaninen kestitys 217
4. Vakka ja yleinen verokehitys 226

Liitteitä 227

Lyhennyksiä.

1. Baltilaisia vakka- ja tilikirjoja.[1]

A. Yleisiä.

Rentan 1569 = S. 26.

Kataster 1600 = Th. Schiemann, Der älteste schwedische Kataster Liv- und Estlands. Eine Ergänzung zu den baltischen Güterchroniken (Reval 1882).

Kataster 1600 A = Nide «1601. års Liflandiske Revision», fol. 73—359. — Liivinmaan suhteen sama kuin edellinen, mutta paljon sisältörikkaampi.

Register 1600 = ed. nide, fol. 1—68. — Woyczech Wnuck nimisen puolalaisen revisorin laatima Tarton alueen maaverokirja v:n 1600 tienoilta.

Est. Wacke och Cop. Bok 1613 = Wackabook och Vidimerade Copier aff Kongl: Maytz: Breff och Förteckninger i heela Lijfflandh.

Revision 1624 = Jorde och Revision Ränttebock, Opå Riga Lähn, Och dess Vmbliggende Befästningar Vthi Liefflandh Åhr 1624, 1625.

B. Alueellisia.

Reval A. d. 40 = Städtisches Wackenbuch für das Dorf Vete 1550—1620 (Tallinnan kaupunkiarkisto).

Reval 1575 = S. 447—448.

[1] Niteiden säilytyspaikka on Ruotsin Valtionarkisto, milloin erikseen ei muuta ole ilmoitettu. Kun C. Schirren on julkaisussaan Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken (Dorpat 1861—1868), ss. 174—189, luetteloinut silloin Ruotsin Kamarikollegion arkistossa, nyttemmin Ruotsin Valtionarkistossa olevat niteet melkein täydellisesti, mainitsen käyttämieni lyhennysten selitykseksi vain hänen luettelonsa numeron, milloin niteen täydellinen nimi sen kautta tulee selville.

Jervekyll 1563 = S. 402.
» 1565 = S. 618.
» 1566 = S. 619.

Fegefyr 1565 = S. 609.
Kegel 1562 = S. 634.
» 1565 = S. 638.
» 1566 = S. 639.
» 1591 = Kegelgårdz Lähnn Anno 1591.

Rugel 1563 = S. 779.

Harka 1564 = Harka gårdz län 1564.

Raska 1565 = S. 602.
» 1567 = S. 604.

Jakovald 1565 = S. 593.
» 1573 = S. 597.

Padis 1562 = S. 661.
» 1563 = S. 663.
» 1564 = S. 664.
» 1566 = Vailla nimilehteä, Estländische Öffentliche Bibliothek, Tallinna

Wiek 1546 = Läänemaalaisia nimettömiä vakkakirjoja vv. 1500—1560.

Hapsal 1564 = S. 182.
» 1565 = S. 183
» 1588 = S. 207—208.
» 1591 = S. 209—210.
» 1596 = S. 220—221.
» 1611 = S. 227.
» 1614 = Extract aus denn Hapsalschen Landbuch den 25 Junii 1614.

Leal 1563 = S. 269.
» 1565 = S. 271
» 1586 = S. 277.
» 1588 = S. 291—292.
» 1590 = S. 293.
» 1590 b = S. 294.
» 1596 = S. 310.

Lode 1569 = S. 238.
» 1570 = S. 242.
» 1570 b = S. 239.
» 1571 = Wacke Bokenn på Lode Ifro Johannis anno 71 och Till Johannis anno 72.
» 1582 = S. 245.

Dagö 1564 = S. 319.
» 1565 = S. 320.
» 1576 = S. 322.
» 1576 b = S. 324.
» 1577 = S. 325.
» 1583 = S. 328.
» 1587 = S. 333.
» 1587 b = S. 331.
» 1587 c = S. 334.
» 1589 = S. 335.
» 1590 = Jordetaledh och Mantaledh opå daghön ifrå Johannis anno 89 och till Johannis anno 1590.
» 1591 = S. 337.
» 1597 = S. 344.
» 1605 = S. 347.

Ösel 1569 = Wackeboken vnder Soneborgh Slott på Ozell pro anno 69.
» 1570 = S. 171.

Pernau 1563 = Mattzel Ghårdh anno 63.
» 1564 = Mantaletth På The Bönder som åhre belegne wnder Pernow . . . 1564.

Karkus 1566 = S. 122.
» 1568 = S. 155.
» 1569 = S. 130.

Alistekunda 1566 = S. 152.
» 1569 = S. 156.
» 1570 = S. 157.

Tarvast 1599 = S. 90.

Jerwen 1564 = PAUL VON UNGERN-STERNBERG, Materialien zur Gütergeschichte Jerwens für die ältere schwedische Zeit bis zur Abfassung der ältesten uns erhaltenen Munster- und Rossdienstrollen Estlands (Beiträge zur Kunde Est-, Liv-Kurlands VII. Reval 1912), ss. 440—455.

Wittensten 1583 = S. 704.

Wesenberg 1581 = S. 749.
» 1582 = Wäsenbergz Läänn finnes hwad Slottedt eller adelen tillydder Item förlänet och afkortet A. 1582.
» 1583 = Gärdt Höiers Rächenchap för Wäsennbargz slottz länn, sampt medh Tolsborg Pro anno 1583.
» 1583 b = S. 754.

Narva 1583 = S. 813.

2. Muita lyhennyksiä.

Br. = Est- und Livländische Brieflade. Eine Sammlung von Urkunden zur Adels- und Gütergeschichte Est- und Livlands I—II, hrsg. von F. G. VON BUNGE und R. VON TOLL. Reval 1856—1864.

FUF = Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde.

JSFOu. = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja.

LG = Livländische Güterurkunden aus den Jahren 1207 bis 1500, hrsg. von HERMANN VON BRUININGK und NICOLAUS BUSCH. Riga 1908.

LH = Heinrici Chronicon Lyvoniae, ex recensione Wilhelmi Arndt in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recudi fecit GEORGIUS HEINRICUS PERTZ. Hannoverae 1874.

MLA = Monumenta Livoniae antiquae. Riga 1835—1847.

SRL = Scriptores rerum Livonicarum. Riga 1846—1853.

Trudy = Труды десятаго археологическаго съѣзда въРигѣ 1896. Рига 1899.

UB = Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch.

VA = Suomen Valtionarkisto.

Oikaistavaa.

S. 8, r. 10 alh. on: puudalla pro: punnalla
» 14, nootti 1, on: Kalevan pro: Kalevalan
» 17. Noottinumero 3 kuuluu edelliseen lauseeseen.
» 22, r. 3 ylh. on: yhtäläisyyksissä pro: juhlatavoissa
» 22, » 3 alh. » alkuperän. pro: alkuperän
» 30, » 12 ylh. » löytää. pro: löytää,
» 32, » 12 » » KREUTZWALDTilla pro: KREUTZWALDilla
» 35, » 9 alh. » ajalta pro: ajalta,
» 37, » 16 » » tiedonantaja pro: tiedonantoja
» 38, » 2 » » *totunvakan* pro: *tontunvakan*
» 43, noottinumerot korjattava.
» 52, nootti 3, r. 3 alh. on: Tutereni pro: Tütereni
» 69, r. 5 ylh. on: syjään pro: syrjään
» 78, « 7 « « luterilaisella pro: luterilaiselta
» 81, nootti 1, r. 7 ylh. on: WUTTKE, §§ 185, pro: WUTTKE, §§ 81,
» 83, r. 2 ylh. on: harjoitavassa pro: harjoittavassa
» 87, » 2 alh. » V. SCHRODER pro: V. SCHROEDER
» 95, » 7 » » mache pro: macheten
» 109, » 16 ylh. ja 112 r. 1 ylh. on: Ķokenhausenin pro: Ķokenhusenin
» 111, « 7 « « Ķaksin pro: Ķarksin
» 111, » 4 alh » järvamaalla pro: Järvamaalla

S. 137, r. 6 ylh. « koosta pro: koosta ja
» 149, » 7 » » juomanlaskijalle pro: juomanlaskijalle,
» 161, » 1 » » se pro: sen
» 190, » 3 alh. » Kyminkartanon pro: Kokemäenkartanon
» 193, nootti 1, sitaatti alkava: »Dömdes Vedmas maeckyby saek» j. n. e.
» 193, r. 3 alh. on VA 694 pro: VA 697
» 194, » 3 » 2 alh. » pannia $^1/_6$ pro: $^1/_6$ pannia
» 195, » 16 ylh. on: Hämeenlinnan läänissä, lisättävä: ja Ylä-Satakunnassa
» 198, » 18 ylh. on: Kyminkartanon pro: Kokemäenkartanon
» 216, « r. 3 alh. on: избиша. pro: избиша
» 218, » 2, r. 2 on: властьѣ pro: лвасть
» 218, » 2 ylh. on: otaksuimme pro. otaksuisimme
» 222, » 14 ylh. on: mieliin pro: miehiin
» 224, » 12 » » kieltämätön, pro: kieltämätön,[1]
» 229, » 5 » » Hx pro: Ex

Esipuhe.

Alkuaan oli tarkoitukseni nyt ilmestyvän tutkimuksen asemasta käsitellä baltilaisen maayksikön alkuvaiheita ja alkuperää, siis kysymystä, joka länsieurooppalaisessa kirjallisuudessa tunnetaan hufekysymyksen nimellä. Tehtävä osoittautui kuitenkin liian laajaksi sopiakseen yliopistollisen väitöskirjan puitteisiin, sillä tähänastisessa tutkimuksessa on näet joko vaillinaisesti tai epätyydyttävästi käsitelty siihen liittyviä eri probleemeja. Tehtävän rajoitus oli siis välttämätön. Sen huomattuani ajattelin tyytyä esittämään vain jompaakumpaa maayksikön sosiaalisista funktsioneista: joko verotusta tai maanomistusta. Kun vielä tämänkin supistuksen jälkeen tinkiminen kävi pakolliseksi, päätin ottaa vain yhden alkuperäisen suunnitelmani luvun yksityiskohtaisesti käsitelläkseni. Erikoistutkimuksen esineeksi näytti tällöin parhaiten sopivan vakkalaitos, varsinkin siitä syystä, että alkuperäisen suunnitelmani rajoissa olisin siihen liittyviä kysymyksiä voinut pohtia vain osittain.

Käyttämistäni lähteistä ja metodista on tässä tarpeetonta puhua, koska ne käyvät selville itse tutkimuksesta.

Baltilaisten paikannimien käytössä voi tarkkaava lukija huomata epäjohdonmukaisuutta. Sitä on ollut vaikea välttää sen vuoksi, että osa nimistä tunnetaan Suomessa paremmin viron-, osa taas saksankielisissä muodoissa, mutta osa esiintyy vain vanhemmissa historiallisissa lähteissä. Tämän vuoksi olen menetellyt siten, että yleisesti tunnettujen nimien suhteen olen käyttänyt virolais-suomalaisia muotoja, muiden suhteen niitä, joita lähteissä on käytetty.

Lopuksi pyydän lausua kiitollisuuteni Turun Suomalaiselle Yliopistoseuralle, joka myöntämällä apurahan on tehnyt minulle mah-

dolliseksi käyttää tämän kevätlukukauden tutkimukseni viimeistelyyn, ja Suomen Historialliselle Seuralle, joka ottamalla teokseni julkaisusarjaansa on avustanut sen painattamista. Erittäin suuressa kiitollisuudenvelassa olen professori VÄINÖ VOIONMAALLE, joka on tarkastanut käsikirjoitukseni ja tehnyt sen johdosta monta huomautusta ja antanut neuvoja, joiden kautta olen voinut täydentää ja tasoitella esitystäni. Samasta ystävyyden osoituksesta olen myös tohtori JALMARI JAAKKOLALLE kiitollinen. Painatustyössä saamastani avusta kiitän tohtori K. W. RAUHALAa ja maisteri SOLMU SOLAa.

Helsingissä 12 p: toukok. 1923.

ARVI KORHONEN.

Johdanto.

Yhteiskuntahistoriallisen tutkimuksen tehtäviin kuuluu yhtä oleellisesti yhteiskunnallisten laitosten alkuperän kuin niiden myöhemmän kehityksen selvittäminen. Ellei edellinen tapahdu yhtä rintaa jälkimäisen kanssa tai mieluummin jotakin askelta sen edellä, jäävät pitkät kehitysjaksot monien yksityiskohtiensa, vieläpä yleisluonteensakin suhteen vaillinaisesti ymmärretyiksi.

Tämä selittää sen keskeytymättömän mielenkiinnon, joka länsieurooppalaisessa historiantutkimuksessa on vallinnut, oman ajan antamien lähtökohtien ja lähimpien tutkimustarkoitusten vaihteluista huolimatta, sitä tutkimustyötä kohtaan, joka koettaa määritellä osuutta, mikä länsimaisen kulttuurimuodon synnyssä ja kehityksessä on katsottava olleen antiikin kulttuurista periytyneillä aineksilla, mikä taas omaperäisillä. Tehtävä on kuitenkin osoittautunut yhdeksi historiantutkimuksen vaikeimmista. Sitä valaisevat lähdetiedot ovat useinkin liian niukkoja ja moneen suuntaan tulkittavia. Lisäksi yhteiskuntahistoriallinen tutkimus voi harvoin silloinkin, kun lähteitä on runsaasti käytettävinä, vastaanväittämättömällä evidenssillä todistaa, että jollakin kehitystekijällä on ollut juuri määrätynlainen vaikutus, ja että jokin laitos on johtunut juuri määrätystä eikä mistään muusta alkuperästä. Mahdollisuudet mitä erilaisimpain käsitysten syntymiseen ovat siis miltei rajattomat. Uudet selitykset kumoavat edellisiä, uudet näkökannat muuttavat koko kysymysten asettelua, ennen pitkää itse joutuen saman kohtalon alaisiksi. Aniharvat yksityiskysymykset on riidattomasti ratkaistu, kokonaiskäsitysten suhteen se ei ole tullut kysymykseenkään. Tehtävän lopullista ratkaisua ei tarvitse odottaakaan: kukin aika hakee menneisyydestä selitystä omille erikoisuuksilleen ja löytää ennen huomaamatta jääneitä näkökantoja ja niiltä avautuvia uusia selityk-

siä, jotka oikovat entisiä. Mutta silläkin, mikä on myöhemmin joutunut joko osittain tai kokonaan hylätyksi, on tutkimuskehityksessä miltei yhtä tärkeä asema kuin uuden tosiasian löydöllä: myöhempi lähempänä totuutta oleva selitys on usein voinut syntyä vain sen kautta, että aikaisemmin on rohjettu tehdä tutkimusta kiihoittava hypoteesi.

Vastaavaa vilkkautta ei Suomen yhteiskuntahistoriallisessa tutkimuksessa ole vallinnut, vaikkakin H. G. PORTHANista lähtien on oltu selvillä, kuinka tärkeää olisi osoittaa yhteiskunnallisen kehityksemme omaperäiset ja vieraat ainekset sekä niiden yhteensulautumisprosessin luonne. Yhtenä syynä siihen on ollut historiallisten lähteiden miltei täydellinen puute silloin kuin olisi luotava kuva suomalaisten kansojen tai heimojen yhteiskunnallisista oloista ennen pysyväistä vieraan yhteiskuntajärjestyksen alaiseksi joutumista, ja lähteiden lohduton niukkuus siltäkin ajalta, jolloin vieraan vaikutuksen alaisina muodostuivat historiallisesti paremmin tunnetut yhteiskuntakehityksemme perusteet. Toisena syynä yleensäkin keskiaikamme tutkimuksen suhteelliseen heikkouteen on ollut metodin yksipuolisuus. Historiantutkimuksemme PORTHANin jälkeen näet aniharvoin uskalsi sanoa sen enempää kuin mitä itse lähteet suoranaisesti ilmoittivat eikä niin ollen uskaltautunut niin epävarmoja tuloksia antavaan tehtävään kuin johtopäättelyyn myöhempien, asiakirjallisesti tunnettujen olojen nojalla. Henkisenä edellytyksenä tälle arkuudelle, joka mieluummin ei tehnyt mitään kuin teki sellaista, mikä oli uskallettua, on 1800-luvun alkupuolen köyhyys rohkeista ajatuksista. Vasta suomalaisen kansallishengen itsetietoisuuteen heräämisen ohella tulee historiantutkimukseenkin uutta elämää, ja siinä nousevat päiväjärjestykseen samat kysymykset, jotka länsieurooppalaisessa tutkimuksessa olivat niin keskeisinä. Tutustuminen siihen antoi rohkeutta vapautua suoranaisten lähteiden orjallisesta kiinnipitämisestä. Samalla tarjoutuivat arkeologia, kielitiede ja kansatiede historiantutkimuksen aputieteiksi avaten aivan uusia mahdollisuuksia suomalaisen alkuyhteiskunnan olojen ja myös sen vieraan vaikutuksen alaisena tapahtuneen kehityksen valaisemiseksi. Kansallisen heräämiskautemme suurimpia saavutuksia historiantutkimuksen alalla on yhteiskuntakehityksemme kansal-

listen ja ruotsalais-germaanisten tekijäin tietoinen vastakkain asettaminen.

Luonnollista on, että ilman kaikkien yksityiskysymysten erikseen tapahtuvaa huolellista ratkaisua on yleistävillä kokonaiskäsityksillä vain se arvo, että niiden avulla selviää, miltä kannalta jatkuvan tutkimuksen on valittava lähtökohtansa ja mihin erikoisiin tehtäviin sen on käytävä käsiksi.

Niistä suomalaisen yhteiskunnan aloista, jotka lähinnä vaativat käsittelyä ennen kuin käydään muodostamaan yleiskuvaa omaperäisen ja vieraan aineksen suhteesta länsimaisen kulttuurin yhteyteen meidät liittäneessä kehityksessä, on verotus kaikista tärkeimpiä. Maantieteellisten näkökohtien määräämä valtakilpailu oli tietysti erittäin tärkeänä vaikuttimena niillä valloittajilla, jotka saivat suomalaiset heimot lasketuiksi valtansa alle. Mutta miltei ainoa hyöty, mitä valloittajalla noina aikoina vieraiden heimojen alistamisesta saattoi olla, oli niiden verottaminen. Sen vuoksi verottaminen tulikin erikoisen huomion esineeksi ja koko alistetun kansan yhteiskuntajärjestyksen kehittäminen tapahtui verotuksen tarkoituksia silmälläpitäen.

Yhtä suuri merkitys kuin verotuksella oli tuon ajan valloitusmaissa, yhtä tärkeä asema tietysti on verotuskehityksen tuntemisella suomalaisten kansojen yhteiskuntahistoriassa. Jos jo esihistoriallisena itsenäisyyden aikana oli verotusta ja määrättyjä veromuotoja olemassa, on todennäköistä, että vieraat valloittajatkin käyttivät niitä hyväkseen. Kun verotuksesta taas suureksi osaksi riippui olojen ja laitosten muodostuminen muillakin yhteiskunnan aloilla, täytyy vieraan vaikutuksen suuruus arvioida leimaa antavaksi, jos verotus tapahtui tärkeimmältä osaltaan valloittajan tapojen ja tottumusten mukaisesti.

Tässäkin suhteessa ovat suoranaiset lähteet yhtä niukkaa valoa antavia kuin yleensäkin. Senvuoksi PORTHANin jälkeinen tutkimus, vaikka sillä olikin myöhemmältä keskiajalta ennen käyttämättömiä lähteitä tukenaan, ei varhaisimman verotuskehityksen suhteen päässyt pelkkiä yleisiä olettamuksia pitemmälle. Muutamia harvoja poikkeuksia lukuunottamatta pidätti »virheiden» tekemisen pelko työskentelystä tämän tutkimustehtävän alalla. Vasta vertailevan metodin ja kansatieteen apu saattoi johtaa

määrätympiin tuloksiin ja käsityksiin. Erittäinkin kansatieteen apu voi meikäläiselle historiantutkimukselle muodostua suuriarvoiseksi. Jos meillä ei olekaan samaa lähdelajia kuin länsieurooppalaisella tutkimuksella on antiikin kirjallisuudessa tavattavissa tiedonannoissa, on meillä sen sijaan säilynyt, usein viime aikoihin saakka, elävässä elämässä muotoja ja tapoja, jotka ovat morfologisesti yhtä alkukantaisia kuin se germaanisten kansojen kehitysaste, jota vaikeasti tulkittavat antiikin kirjallisuuden tiedonannot kuvaavat.

Ilman kansatieteen apua eivät olisikaan voineet syntyä ne uudet teoriat yhteiskuntamme ja verotuksemme alkumuodoista, joita viime aikoina on esitetty. Kun varhaisempi tutkimus verotuksen alalla ei kehityksen suomalaisten ja ruotsalaisten ainesten vastakohdan suhteen selvittänyt paljon muuta kuin suomalaisen ja ruotsalaisen »oikeuden» yhteydessä olevia seikkoja, jotka maallisen verotuksen alkuastetta eivät paljoakaan valaise, on kansatieteellisten menetelmien avulla voitu koettaa valaista niin varhaisia ja alkukantaisia kehitysmuotoja, että niistä ei ole samanaikaista lähdetietoa lainkaan olemassa. Erikoisesti on tätä menetelmää käyttänyt VÄINÖ VOIONMAA, joka eräitä verohistoriamme puolia käsitellessään on esittänyt työohjelman luontoisen teorian siitä suhteesta, mikä voidaan otaksua olleen suomalaisen alkuyhteiskunnan verotuksen ja myöhemmän ruotsalaisten hoitaman verotuksen välillä. Kun tämä teoria on tutkimuskokeeni aiheuttajana ja lähtökohtana, on sitä hiukan tarkemmin selostettava.

Ensinnäkin VOIONMAA huomauttaa *vero* sanan alkumerkityksestä. PORTHAN jo oli arvellut veron suomenkielessä alkuaan merkinneen uhria, koskapa se lapinkielessä tavataan sekä uhrin että veron merkityksessä, ja vasta kristinuskon vaikutuksesta saaneen maallisen veron merkityksen.[1] Tämän käsityksen VOIONMAA täydellisesti hyväksyy: »onhan matka luonnollinen ja johdonmukainen uhrista uhrivarain keräämiseen, uskonnolliseen verotukseen ja vihdoin saman tavan käyttämiseen muunkinlaisia tar-

[1] VÄINÖ VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia. Veroja, laitoksia, virkamiehiä (Porvoo 1912), ss. 41—50; vrt. myös saman tutkijan: Kirkollisen verotuksen kysymyksiä keskiajan Suomessa (Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja III, 1913,) ss. 116—117, 130—131.

koituksia varten. Uskonnollisen verotuksen laajeneminen maalliselle alalle on ollut hyvinkin mahdollinen jo pakanallisella ajalla, jolloin uskonnollisten ja maallisten asiain välillä ei voi otaksua olleen sellaista selvää rajaviivaa, minkä kristinoppi niiden väliin teki. Näin on puheenaoleva nimitys omansa tukemaan sitä yleistä katsomusta, että yksi julkisoikeudellisen verotuksen juuria menee muinaiseen uhriyhteiskuntaan.»

Verolaitoksia, jotka tällä tavoin muodostavat yhdistävän siteen uskonnollisten uhrien ja maallisen verotuksen välille, katsoo VOIONMAA olevan v a k a n, ja alueellisia, pakanuuden ajalta periytyneitä veroyhdyskuntia p e r e v a a r a n, p i t ä j ä n ja p o k o s t a n.

Vakka-nimitys tavataan sekä Suomessa että Itämerenmaakunnissa. Viimemainitulla alueella on se tunnettu verokuntana ja niiden toimeenpanemana veropitona, mutta sen alkuperä on paremmin säilynyt suomalaisella taholla, jossa se tunnetaan Ukon palvelukseen omistettuna uhripitona. Kun uhripito alkuaan oli yksityinen, ovat siitä voineet kehittyä muutamat kirkolliset verot. Toiselta puolen on se taas voinut laajentua suurempain yhdyskuntain toimeenpanemaksi pidoksi ja sitä tietä vakiintua maallisen verotuksen laitokseksi, kuten baltilainen vakkapito. »Tällaisesta varain kokoamisesta tai vuorojärjestyksestä määrätyn piirin yhteisiä uhripitoja varten, joista niin runsaat vakkamuistot kertovat, varmaan on verotuksen alku suomalaisten heimojen keskuudessa haettava.»

Yhdyskuntien suhteen VOIONMAA taas huomauttaa, että ne eri nimisinäkin esiintyvinä ovat sangen vanhoja laitoksia ja verojen suorittamista varten muodostuneita. Maanomistuksen kanssa ei niillä alunperin ollut mitään tekemistä. Vasta pysyvä maallinen verotus ja hallinnolliset järjestelyt tekivät niistä maanomistusyhdyskuntia.

Tämän perusteella VOIONMAA luo suomalaisten verotuksen ja hallinnon alkumuotojen kehityksestä seuraavanlaisen yleiskuvan: »(1) Lähtökohtana on ollut heimokautinen yhdyskunnallinen uhritoiminta, joka on antanut aihetta paikalliseen uhriverotukseen ja varmaan muunkinlaiseen yhteistoimintaan. (2) Ulkopuolelta tuleva pakkovalta on sittemmin aiheuttanut uhriverojen kehittymisen

pysyväksi veronalaisuudeksi sekä uskonnollisten yhdyskuntain muuttumisen pysyviksi verotus- ja hallintopiireiksi. (3) Näin syntyneet uudet olot ovat vuorostaan tulleet myöhemmän maanomistuksen ja asutuksen perusteiksi.»

Kuten tästäkin teoriasta jo voi huomata, on vakka-nimellä tunnettu mytologinen ja yhteiskunnallinen laitos, johon aikaisempi historiantutkimus ei ole huomiotaan kiinnittänyt, perinpohjaisen selvittelyn arvoinen, sekä eri yhteyksissä esiintyvien erillisten muotojensa että niiden keskinäisen yhteyden suhteen.

Menettelytapa, jota on käytettävä tutkittaessa vakan alkuperää ja kehitystä sekä pakanallisen uhriveron ja -tavan mahdollista yhteyttä maallisen verolaitoksen kanssa, tarjoutuu itsestään. Tietystikin on koetettava ensin seuloa kaikki ne tiedot, mitä pakanallisesta uhrivakasta on olemassa, jotta nähtäisiin, mitä lähtökohtia se on tarjonnut maalliselle verotukselle. Sitten on tarkastettava, millaisena vakka esiintyy maallisen verotuksen alalla. Vasta sitten kuin pakanallinen ja maallinen vakkalaitos ovat hajoitetut alkutekijöihinsä, voidaan selittää, mikä suhde niiden välillä on, s. o., onko ruoka- ja kestitysverona esiintyvä vakka saanut alkunsa samannimisestä pakanallisesta uhripidosta ja -verosta. Muuta menettelytapaa käyttäen on tarjolla vaara, että yhdistetään keskenään aineksia, jotka ovat toisilleen vieraita, ja näennäisten yhtäläisyyksien perusteella luodaan yleiskuva, joka on kylläkin selvä ja johdonmukainen, mutta on liian konstruktiivinen ja siis tosiasiallista kehitystä vastaamaton.

I. Ukonvakka.

1. Suomalainen ukonvakka.

Suomessa tunnetaan uhritarkoituksissa käytetty vakka *ukonvakan* nimisenä astiana ja juhlana. Ensimäinen tiedonanto siitä on suhteellisen varhainen ja niin runsassisältöinen, että vasta nykyaika on osannut asettaa sen oikeaan arvoonsa. Tavan mukaan, joka aikakauden hengellisessä kirjallisuudessa oli suosittu, AGRICOLA on v. 1551 julkaisemansa Psalttarin suomennokseen liittänyt runomittaisen »alkupuheen», jonka yhtenä tarkoituksena oli varottaa lukijaa niinhyvin pakanallisista kuin niistä katolisen kirkon tavoista ja käsityksistä, joita puhdistettu oppi ei hyväksynyt.[1] Siinä yhteydessä antaa hän lyhyesti karakterisoivan luettelon molempien Suomen pääheimojen, hämäläisten ja karjalaisten epäjumalista. Lueteltuaan hämäläisten jumalat (*Tapio, Ahti, Väinämöinen, Rahkoi, Liekkiö, Ilmarinen, Turisas, Kratti, Tonttu, Kapeet, Kalevanpojat*) hän siirtyy karjalaisten pakanuuden kuvaukseen mainiten aluksi useita maanviljelysjumalia, jotka kukin olivat erikoistuneet määrätyn vilja- tai viljelyslajin

[1] W. MANNHARDT, Beiträge zur Mythologie der lettischen Völker (Magazin, hrsg. von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft XIV, 1. Mitau 1868), s. 129, otaksuu, että AGRICOLAn esikuvana olisi ollut neljää vuotta aikaisemmin ilmestyneen lättiläisen katkismuksen esipuhe. Tuossa esipuheessa ei kuitenkaan ole mytologisia tietoja paljonkaan; pääasiassa sisältää se hurskaita kehotuksia taikauskoa vastaan. MANNHARDTin otaksuma ei jo siitäkään syystä ole todennäköinen. — AGRICOLAn mielenkiinto esi-isien vanhoihin uskomuksiin on aikakauden hengen mukainen. Rinnakkaisilmiönä voisi mainita OLAUS PETRIn kronikan. Runomittaan pukemiselle on muodollisena esikuvana voinut olla, kuten KAARLE KROHN Suomalaisten runojen uskonto (Porvoo 1914), s. 4, huomauttaa, keskiaikaiset koululaisten muistovärsyt, joilla klassilliset muusat ja jumalat opetettiin.

suojelijoiksi: *Rongoteus* rukiin, *Pellonpekko* ohran, *Virankannos* kauran, *Ägres* herneiden, papujen, nauriiden, kaalien, liinan ja hampun, sekä *Köndös* huhtien ja peltojen. Tähän liittyy vakkapidosta tiedonanto, jonka sanasanaisesti esittäminen, niin lukemattomia kertoja kuin se jo tätä ennenkin on tapahtunut, on tässäkin yhteydessä välttämätön:

Ja quin Keuekyluö kyluettin,
silloin vkon Malia iootijn.
Sihen haetin vkon wacka,
nin iooput Pica ette Acka.
Sijtte palio Häpie sielle techtin,
quin seke cwltin ette nechtin.
Quin Rauni Vkon Naini härsky,
ialosti Wkoi Pohiasti pärsky,
Se sis annoi Ilman ja Wdhen Tulon, —

Kaikista niistä piirteistä, jotka tähän tiedonantoon sisältyvät, voimme huomauttaa vasta sitten kuin muutkin tiedot suomalaisten vakasta on esitetty.

Samalta vuosisadalta kuin AGRICOLAN tiedonanto on muuan toinenkin tapaus tunnettu, josta käy selville, että Ukon maljan juominen tosiaankin oli yleinen tapa savokarjalaisella alueella. V:n 1550 seuduilla sakotettiin Savonlinnan läänin asukkaita 8 puudalla vehnää rangaistukseksi sen johdosta, että olivat »juoneet Thorin kiltaa» (drucko thordns gildhe).[1] Kun asiakirjan laatija ei ruotsinkielisessä asiakirjassa ilmeisestikään katsonut sopivaksi käyttää suomenkielistä *ukko* sanaa, eikä tietystikään voinut kirjaimellisesti kääntää sitä, käytti hän sen asemasta ruotsalaista mytologista vastinetta *Thor*ia. Toisessa asiakirjassa, piispantarkastuspöytäkirjassa v:lta 1670 mainitaan Kuopion seuduilla muiden uhrien ohella Ukon vakan olevan yleisen; papitkin olivat entisinä aikoina ottaneet niihin osaa[2].

[1] ARWIDSSON, Handlingar VI, s. 309.

[2] JULIUS KROHN, Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus (Helsinki 1894), s. 183; VÄINÖ SALMINEN, Taikuutta ja mytologisia tietoja kirkollisissa tarkastuspöytäkirjoissa (Virittäjä 1915, ss. 101—102).

Seuraavat tunnetut tiedonannot, jotka antavat ukonvakasta sisällöllisesti valaisevia tietoja, ovatkin paljon myöhemmältä ajalta. E. SALMELAINEN on 1800-luvun puolivälissä merkinnyt muistiin Rautalammilta ja Viitasaarelta tapoja, jotka ovat täyden huomion arvoisia, vaikka ne keräilijälle kerrottiinkin muistotietoina. Rautalammilla oli kerrottu, että kovana poutakesänä oli erään matkustajan neuvosta ruvettu »pitämään» ukonvakkoja, jotta Ukko leppyisi. Sama matkustaja oli neuvonut kahden kylän välillä olevan kukkulankin, jolla ukonvakat oli vietettävä. Alussa oli vedetty arpaa kylien kesken, kumpi ne toisenkin puolesta toimeenpanisi, mutta myöhemmin kylät riitaantuivat ja viettivät juhlan erikseen. SALMELAISEN aikana oli tapa jo hävinnyt: »Ovat jo ammon aikoja hävinneet nämä pidot täältäkin, vaan yhtä-hyvin ovat nimeksi kuitenkin asukasten muistossa.» Itse ukonvakoista oli SALMELAINEN kuullut, että määrättynä päivänä kevätkesällä teurastettiin Ukolle eli ukkoselle uhriksi talon paras lammas; tiedonannosta ei käy ilmi, oliko juhlalla joku määrätty kalenteripäivä vai vietettiinkö se kunakin vuonna in casu, eikä myöskään, oliko juhlanvietto jo niin yksilöllistynyt, että kukin talo vietti sitä erikseen. — Lampaan lihaa keitettynä ja vähän kaikkia talon muitakin ruokatarvelajeja pantiin tuohesta tehtyihin vakkasiin, jotka vietiin, kuten myös varsinaiset pitotarpeetkin viinoineen ja oluineen, Ukon vuorelle ja jätettiin sinne koskemattomina yöksi. »Mitä aamulla katsomaan tullessa Ukon maistelemista ruo'ista oli jäl'ellä, sen söivät pito-miehet joukossa suuhunsa, vaan oluesta ja viinasta kaadettiin vähäisen Ukon vuorelle, ett'ei tulisi kovin poutaista kesää.» Oli näet vallinnut sellainen käsitys, että koko vuodentulo on ukonvakkojen nojassa. [1]

Kuivuuden poistamisen ilmoittavat monet muutkin tiedonannot ukonvakan tarkoitukseksi.

Siten Kiteellä »tehtiin» ukonvakat pitkällisen poudan sattuessa sateen saamiseksi. »Pantiin ohria vakkaan hyvä joukko ja asetettiin ne ylös räystäälle sadetta odottamaan. Sitten kun satoi ja jumalan vesi ne kasteli, idätettiin ne maltaiksi ja laitettiin juo-

[1] E. SALMELAINEN, Vähänen kertoelma Muinois-Suomalaisten pyhistä menoista (Suomi 1852, ss. 130—131).

maksi. Kun sitä sitten juotiin, niin laulettiin ja kiitettiin Ukkoa sateesta». [1]

Muistiinpano Rääkkylästä on hyvin sukulaispiirteitä sisältävä edellisen kanssa. »Poutavuosina kun ei satanut viljan t e r i t e s s ä, niin pantiin jyviä vakkaan katolle (ukonvakka); sitten satoi niiden päälle, kuin rukoiltiin. Ne itivät sitten ja niistä tehtiin maltaita, joista tehtiin vuossoo (sahtia)». [2] Kun muistiinpano loppuu tähän, ei käy selville, vietettiinkö näin valmistuneen juoman nauttimista juhlana.

Molemmat edelliset tiedot viittaavat yksityisen talon toimittamaan ukonvakkaan. Kurkijoelta sitävastoin on kertomus, jonka mukaan ukonvakka järjestettiin useampien talojen, ehkä koko kylän yhteiseksi.

Kunakin vuonna vietetyssä ukonvakassa arvottiin, missä talossa se seuraavana vuonna vietettäisiin. Sen talon velvollisuus oli asettaa keväällä, kun pitkät poudat sattuivat, tuvan katolle astioissa rukiita tai ohria. »Se Jumala jo ties, jot sitä varten pannaan, jot sitten satoi vettä, jot viljat kastuit.» Viljat valmistettiin sitten maltaiksi ja olueksi, joka käsiteltiin erikoisen siunatuksi, kun se oli tehty näin merkillisellä tavalla mallastetusta viljasta. »Ja sitten piettiin rukouspäivä (-juhla) ulkona. Koko kylän miehet ja naiset, vanhemmat semminkin kokoontuivat taloon. Pöyät, tuolit, penkit vietiin ulos. Syötiin piirakkaa, makiaa kiisseliä, vellii, maitoo, voita; ja oltta juotiin. — — Tehtiin myös rukous, rukoiltiin maan heilmän eestä, jotta jumala antais tarpeelisen ilman. Juhla oli kesäkuus kuivuuen aikana. Ukon vakkoihin ei vienyt kukaan kerallaan mitään nautittavaa. Oli kunnia sille, joka sai sen pitää ja kaikki menivät niihin mielellään.» [3]

Muutamia muitakin suomalaisia vakkamuistoja tunnetaan, mutta kun ne ovat vähäsisältöisiä, voi niiden maininta jäädä vertailevan käsittelyn yhteyteen. Sitävastoin on syytä selostaa erästä virolaista uhritapaa, joka sisällöllisesti on suuresti edellisiä muistuttava.

---

[1] Maanviljelystaikoja (Suomen kansan muinaisia taikoja III. Jyväskylä 1912), § 454.

[2] Maanviljelystaikoja, toisinnot § 454.

[3] KAARLE KROHN, Ukon vakat (Kotiseutu 1910, ss. 63—64).

Kraasnan alueen virolaiset turvautuivat sadeuhriin (*vihmakahi*) kun pouta alkoi käydä kasvullisuutta tuhoavaksi. Ulkosalle asetettiin pönttö kentälle pystyyn, suu alaspäin, ja sen pohjan päällä tehtiin olutta uhriksi. Sen valmistuttua rukoiltiin sadetta. Samoin meneteltiin, jos tahdottiin poutaa (*põvvakahi*).[1]

2. Inkeriläinen vakkove.

Ilmeisesti ukonvakkaa vastaavaa juhlaa vietettiin Inkerissä *vakkove* nimisenä vielä yleisemmin kuin Suomessa. Syynä tähän juhlan säilymiseen oli epäilemättä kreikkalaiskatolisen papiston suurempi suvaitsevaisuus tällaisia kansanomaisia tapoja kohtaan ja juhlan sekaantuminen kirkollisiin juhliin. Vakkovea kuvaavat muistiinpanot, alkaen 1850-luvulta, ovat myös suhteellisen runsaat ei vain lukumäärältään vaan sisällöltäänkin. Muistiinpanojen tekijät, J. Länkelä, O. Groundstroem, V. Porkka, V. Alava ja J. Lukkarinen taas ovat parhaita kansanrunouden kerääjiämme, joten niitä voi myös pitää täysin luotettavina. Kun heidän tiedonantojaan on jo monta kertaa käytetty riittävän täydellisesti vakkamenojen kuvauksiin,[2] riittää tässä vain huomautus niiden muutamista tärkeimmistä piirteistä.

Vakkoven vietto oli vakiintunut määrätyiksi kreikkalaiskatolisen kirkon määräpäiviksi. Toisissa kylissä pantiin se toimeen Petron (=12 p. heinäk.), toisissa Iilian (=2 p. elok.) päivänä. Läheisillä kylillä tuo määräpäivä vaihteli, niin että siinä, kuten Länkelä ja Lukkarinen huomauttavat, voi nähdä tarkoituksellisuutta: silloin toisistakin kylistä saatettiin tulla vieraisille toisten kylien juhlaan, mikä usein tapahtuikin.

Juhlan toimeenpanonkin suhteen on eri paikoissa ollut melkoisia erilaisuuksia. Harvinaisempaa oli, että kylän talot vuorojärjestyksessä panivat varsinaisen vakkove-juomingin toimeen. Tavalli-

[1] Oskar Kallas, Kraasna maarahvas (Helsinki 1903), ss. 88—89.

[2] Julius Krohn, ss. 44, 179—181; Kaarle Krohn, Sampsa Pellervoinen < Njordr, Freyr? (FUF IV, 1904), ss. 231—248, Kalevalan runojen historia (Helsinki 1909), ss. 753—769; J. Lukkarinen, Inkeriläisten praasnikoista (Suomalaisen Kansanrunousseminaarin julkaisuja II. Helsinki 1912), ss. 37—62, 86.

sin muoto oli se, että varat yhteisjuhlan tarpeisiin kokosi kylän vanhin kustakin talosta henkilöluvun mukaan. Kaksi tai kolme vartavasten valittua juhlan toimitusmiestä ja juhlamenojen ohjaajaa keittivät keräyksen kautta hankituista tarpeista juhlaoluen saaden keittojäännökset (»ravat») vaivojensa korvaukseksi. Olut talletettiin siihen ulkohuonerakennukseen, riiheen, saunaan tai aittaan, jonka vierellä yhteisjuominki oli tapahtuva. Sen lisäksi valmistettiin kussakin talossa kaikkia pitotarpeita yksityisesti kulutettaviksi.

Häviävänä tapana on muutama kerta huomattu pito toimeenpantavan aidatussa uhrilehdossa[1]. Sama on asianlaita juhlan toimeenpanon suhteen kirkon seinän vierellä; papisto alkoi näet pitää tapaa sopimattomana.[2]

Jumalanpalveluksen jälkeen lähti juhlaväki papin johtamana kulkueessa juhlapaikalle, toisinaan kiertäen kylän vainioita siunaustarkoituksissa. Juhlapaikalla siunasi pappi olutastiat. Toinen tapa oli, että kupillinen olutta vietiin papille siunattavaksi tai vielä varemmin, että kaikki oluet säilytettiin rukoushuoneessa, missä ne arvatenkin siunattiin, ja nautittiin sen ulkopuolella. Juhlapaikalle oli pitojen isännän toimesta asetettu pöydät sekä levitetty olkia[3]. Varsinaiset juhlamenot alkoivat siten, että tytöt lauloivat asianhaarain mukaan Petron tai Iilian virren, jotka erosivat toisistaan vain omistussäkeissä. Juhlavirressä luetellaan, käyttääkseni Julius Krohnin eri muistiinpanoista yhdistelemää muotoa[4], sangen seikkaperäisesti, mitä juhlan nimikkopyhälle oli tarjottavana, s. o. mitä eri elintarpeita juhlapitoon kuului:

Iilia pyhä isäntä,
Pyhä Petro armollinen,
Laskeu maahan taivosesta,
Laskeu maahan maajalalle,
Tule meille vierahisin!

---

[1] Lenttisissä Hevaan puolella: Porkka, Kertomus runonkeruumatkasta, jonka v. 1883 kesällä teki Inkeriin Volmari Porkka (Suomi II, 19), s. 156.
[2] J. Lukkarinen, s. 43.
[3] Julius Krohn, s. 179.
[4] Julius Krohn, s. 180.

Meill' on viinat ja oluet,
Meill' on viinat viienlaiset,
Oluet yheksänlaiset,
Saijat neljänsarvelliset,
Kakut kahenkuorelliset,
Mesileivät mielelliset,
Meill' on kalat kaikenlaiset,
Tuotu tetrit lehtikorvat,
Saatu sarvipäät jänikset,
Pyhän Iilian varaksi,
Pyhän Petron kunniaksi.

Että juhlan tarkoitus oli sateen aikaansaaminen, jottei pouta kasvullisuutta tärveleisi, käy selvästi ilmi loppusäkeistä:

Iilia pyhä isäntä,
Pyhä Petro armollinen,
Nosta pilvi pikkarainen,
Hattarainen harvukkainen,
Varustele vihmojasi,
Kastele kapustojamme,
Liottele liinojamme,
Ruttele rukihiamme,
Ojentele ohriamme,
Kasvattele kaurojamme!
Ei nouse not'ossa ohra,
Ei kasva kas'essa kaura,
Kaikki poltat pou'illasi,
Vaivoat varilla säillä
Tulta tuis'at taivahasta,
Kipuneja pilvilöistä.

Erittäin tärkeän toisinnon on muistiinpannut V. Porkka Hevaan Lenttisistä. Siellä koko juhla oli pyhitetty ja juhlavirsi omistettu Ukolle. Ukkovirren jälkeen laulettiin runo Sämpsä Pellervoisesta.[1] Muuallakin on juhlien yhteydessä laulettu viime-

[1] Julius Krohn, ss. 44, 181

mainittua runoa [1], joten J. LUKKARISEN väite, että vakkovessa ei esitetty muuta kuin juhlavirsi [2], ei ole paikkansa pitävä.

Jonkun aikaa juomingin kestettyä siirtyivät osanottajat — joissa ulkokyläläisiä monin paikoin kohdeltiin kuokkavieraina — yksityisiin taloihin jatkamaan pitoja. Kolmena seuraavanakin päivänä jatkui pienin muutoksin samaa menoa, jonka loppuohjelmaan kuului olutastiain peseminen ja toistensa köydestä pitäen uittaminen. [3] Erittäin huomattava piirre on, että itse varsinaisessa juhlassa alkuaan juotiin vain olutta, ja viinaa vasta juominkeja jatkettaessa yksityisissä taloissa.

Lisäksi on mainittava, että muutamissa paikoin juhlan ohjelmaan oli kuulunut karjan siunaaminen [4] ja eläinuhrejakin: härkä, joka yhteisillä varoilla hankittiin, teurastettiin ja syötiin sekä päät, sorkat ja sisukset viskattiin jokeen uhriksi, jottei kukaan siihen hukkuisi. [5] Viidentenä ja kuudentena päivänä jatkui joskus juopottelua ja tällöin uhrattiin kukko, valmistettuna ateriaksi, johon vain miesväki otti osaa.

3. Ukonvakan alkuperä.

Niin monia erilaisuuksia kuin ukonvakan nimellä kulkevassa uhritavassa sekä jo Suomessa että Suomessa ja Inkerissä voikin huomata — joka ainoa tiedonantohan viittaa enemmän tai vähemmän suuriin vaihteluihin — on kuitenkin täysi syy pitää sitä alkuperältään samana laitoksena, kuten miltei kaikki tähänastisetkin kysymystä käsitelleet tutkijat ovat tehneet.

On näet ilmeistä, että ukonvakka nykyään tunnettuine menoineen kuuluu ukkosenpalvelukseen ja että sen tarkoituksena oli sateen, ennenkaikkea ukkossateen aikaansaaminen. [6] Nykyisen-

[1] KAARLE KROHN, Kalevan runojen historia, s. 755—758.
[2] J. LUKKARINEN, s. 43.
[3] J. LUKKARINEN, s. 44.
[4] J. LUKKARINEN, s. 46.
[5] J. LUKKARINEN, s. 47, ALAVAn mukaan.
[6] KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, s. 122.

kin kansankäsityksen mukaan on juuri ukkossateella kasvullisuutta edistävämpi vaikutus kuin tavallisella vesisateella.[1] Suomalaisten menojen tarkoituksesta ei voi olla epäilystäkään, sillä joka ainoassa tiedonannossa sanotaan se suoraan. Inkeriläisten suhteen tulee se enää selvästi näkyviin vain juhlavirressä.

Suomalaisessa vakkamenossa voi erottaa kaksi eri astetta: 1) jyvien — joina nimenomaan oli ohria niiden tiedonantojen mukaan, jotka tähän erikoispiirteeseen ovat tulleet huomiotaan kiinnittäneeksi — asettaminen ulos odottamaan sadetta, jotta ne mallastuisivat, 2) maltaista valmistetun oluen juominen pidoissa. Molemmissa asteissa oli sade menojen tarkoituksena. Edellisestä ei AGRICOLA tosin kerro mitään, mutta kun se myöhemmissä tiedonannoissa mainitaan oleellisesti ukonvakkaan kuuluvana, on täysi syy pitää sitäkin alkuperäisenä ja AGRICOLAn lyhyttä tiedonantoa tässä kohden epätäydellisenä. Joskus ukonvakasta ei ole säilynyt mitään muuta kuin tämä piirre, sekin mahdollisimman kutistuneena. Siten näyttää olevan asianlaita Joroisista muistiinpannun tavan suhteen, että »kylvämään ruvetessa vietiin siemenkoppa mäelle ja näytettiin »Ukolle», mitä lajia siinä on, jotta hän sitä tietäisi kasvattaa».[2] Jyvien asettaminen vakassa ulos kastumaan näyttää jo sellaisenaan käsitetyn uhriksi, jonka Ukko sai tullessaan sateen välityksellä yhteyteen jyvien kanssa.[3] Tätä käsitystä tukevat muidenkin juhlien yhteydessä havaitut maltaiden imellyttämistavat. Siten oli Inkerissä Kaisan päivän maltaita valmistettaessa pidettävä erikoista huolta, että kanat eivät

---

[1] Inkerissä J. LUKKARISEN mukaan, s. 58, lapset menevät ukkossateeseen, että paremmin kasvaisivat; vrt. myös J. R. A(SPELIN), Mordvalaisten pakanalliset jumalat ja juhlamenot (Kirjallinen Kuukauslehti 1873), s. 98.

[2] Maanviljelystaikoja, § 275.

[3] Vrt. A. V. RANTASALO, Der ackerbau im volksaberglauben der finnen und esten mit entsprechenden gebräuchen der germanen verglichen (FF Communications 30—32. Sortavala 1919—1920) II, s. 87. — Erittäin selvästi tulee tämä ajatus esille Soikkolasta muistiinpannussa syyspraasnikkavirren kohdassa (J. LUKKARINEN, s. 87):

»Jumala iuilla istui,
Maariainen maltasilla.
Maisteloo mallastain.»

pääsisi niistä noukkimaan ainoatakaan ohranjyvää.[1] Samoin kertoo GANANDER, että saunassa imeltyviä maltaita, joista kekriolut tehtiin, ei kukaan saanut maistella.[2] Tästä saanee selityksensä se omituinen seikka, että inkeriläisessä vakkovessa päämenoihin ei kuulunut muuta kuin oluen juonti; paloviinaa, joka tietysti on paljon myöhemmän ajan tuote kuin tämän juhlan vakiintuminen varmoihin muotoihin, juotiin vasta juhlia jatkettaessa yksityisesti eri taloissa. Juhlavirsi, jossa viinakin mainitaan juhlavarusteiden joukossa, on tunnetussa muodossaan myöhäisen kehityksen tulos. Sen luettelomaiseen osaan on ollut helppo tehdä asianmukaisia lisiä mielinmäärin, mutta juhlaseremoniain muuttaminen ei käynyt yhtä helposti päinsä.

Itse ukonvakka-pidonkin tarkoitus oli sateen aikaansaaminen. AGRICOLA esittääkin asian siten kuin pitoväen juopumisesta ilman muuta olisi seurannut ukkossade. Tämä kaksinkertainen sateen pyytäminen voi tuntua omituiselta ja onkin aiheuttanut aprikointia puoleen ja toiseen,[3] mutta käytännön kannalta katsoen on asia selvä. Kuten T. VOIONMAA ukonvakan viettoaikaa pohtiessaan aivan oikein huomauttaa, ei kevätkesällä yleensä ole sateita liiaksi.[4] On siis hyvin ymmärrettävää, että vaikka jyviä mallastettaessakin olisi satanut, sadetta saatettiin toivoa vielä olutta juotaessakin ja liioitellen valitella poudan tuhoja.

Suomessa oli ukonvakka kahtalainen: joko yksityinen, s. o. perheen keskeinen uhritoimitus, tai koko kylän yhteinen pito. AGRICOLAn tiedonanto kertoo selvästi jälkimäisestä muodosta. Silti on syytä katsoa, että yksityisluontoinen vakkauhri on vähintäänkin yhtä alkuperäinen. Molemmat epäilemättä ovat saman tavan eri muotoja, mutta pienintäkään syytä ei ole otaksua, että yksityisvakka olisi voinut johtua yleisestä, pikemminkin päinvastoin. Typologisesti katsottuna olisi yksityisvakka luonnollinen yhteisen alkuperäiseksi lähtömuodoksi.

Inkeristä on tietoja vain yhteisestä vakkajuhlasta, jonka muodollisuuksista ainoastaan pitomenot ovat säilyneet. Syynä tähän

---

[1] Borgå Tidning 1845, N:o 39.
[2] CHR. GANANDER, Mythologia Fennica (Åbo 1789), s. 37—38.
[3] Esim. J. LUKKARINEN, s. 59.
[4] T. VOIONMAA, Ukon vakat (Kotiseutu 1917), ss. 89—90.

lienee se, että vakkajuhla on yhtynyt Petron ja Iilian juhlaan, mikä tietysti on venäläisperäistä vaikutusta, ja Ukon asemalle tulleet mainitut pyhimykset.[1] Mahdollista myös on, että verokestitys, joka jälempänä tulee oman käsittelynsä esineeksi, on vaikuttanut moniin inkeriläisiin pitotapoihin. Alkuaan ukonvakkaan kuulumattomana piirteenä on pidettävä vakkoven yhteydessä tavattavia eläinuhreja. Suomessa niitä ei lainkaan tavata eikä niiden ukonvakkaan kuulumista voi siitäkään syystä pitää todennäköisenä, että tuon uhrimenon tarkoitus oli selvästikin edistää v i l j a n, viljelyskasvien, kasvullisuutta sateen hankkimisen kautta, joka eläimille on suoranaisesti tarpeeton. Inkerissäkin on niiden täytynyt liittyä vakkovetapoihin suhteellisen myöhään siitäkin päättäen, että ukkovirressä ei uhri- eikä pitotarpeina mainita mitään, mikä olisi selitettävä eläinuhriksi.[2]

Kuten edellä siteerattu ukkovirren kohta selvästi osoittaa, on vakkoven kuten ukonvakankin tarkoitus ollut sateen, nimenomaan ukkossateen, hankkiminen. Mutta kuten T. Voionmaa sitovasti on osoittanut, ei tämä tarkoitus enää ole paikallaan, milloin juhla vietetään niin myöhään kuin Petron ja varsinkin Iilian päivänä.[3] Miten tämä ristiriita on selitettävissä?

Kysymys juhlan alkuperäisestä viettoajasta on erittäin tärkeä sen tarkoituksen ja alkumuodon ymmärtämiseksi. Se eroavaisuus, joka on Agricolan ja monien myöhempien tiedonantojen välillä vakan viettoajan suhteen, on antanut aihetta erilaisiin käsityksiin.

[1] Vrt. Julius Krohn, s. 181, joka otaksuu suhteen päinvastaiseksi, ja Kaarle Krohn, Kalevalan kysymyksiä (JSFOu. XXXV—XXXVI. Helsinki 1918) I, s. 183, sekä Matti Varonen, Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla (Helsinki 1898), ss. 343—352. — Huomattava on, että venäläisen kansankäsityksen mukaan toivotaan sekä Petron että Iilian päivien olevan sateisia (Alexis Yermoloff, Der landwirtschaftliche Volkskalender. Leipzig 1905, ss. 304, 326).

[2] Toisinaan tällaiset eläinuhrit näyttääkin toimitetun vakkajuhlasta riippumatta Iilian päivänä (Vihtori Alava, Inkeriläinen lammasuhri. Virittäjä 1898, ss. 46—47).

[3] Samaan viittaa sekin, että ukkosen annettiin vaikuttaa juhlan viettoaikaan. O. Groundstroemin kertomuksen mukaan (A. R. Niemi, Runonkerääjämme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle. Helsinki 1904, s. 413) oli Tarinaisissa Iilian vietto vakiintunut siitä, että Eliaksen päivänä oli ukkonen iskenyt.

J. LUKKARINEN, jolla inkeriläinen vakkove on lähtökohtana, esittää varovaisesti otaksuman, että inkeriläinen tapa, jonka kanssa on verrattain läheinen Kurkijoella vallinnut, kenties viittaisi juhlan alkuperäiseen viettoaikaan päin.[1] T. VOIONMAA taas koettaa todistaa, osittain liian väkinäisin keinoin[2], että juhla kuului alkuaan kylvämisen yhteyteen ja että se saatettiin tilapäisesti viettää uudestaan, kun tavallista ankarampi kuivuus oli alkanut vaivata toukoja.

Vaikkakaan niin myöhäistä viettoaikaa kuin inkeriläinen ei voi pitää alkuperäisenä, ei silti ole syytä katsoa sen kuuluneen juuri kylvötoimen yhteyteen. Tiedonannot viimemainitun mukaisesta tavasta ovatkin kovin harvoja eivätkä ne sitäpaitsi ole ehdottoman sitoviakaan. Ainoa täysin selvähän on vain AGRICOLAN, mutta mahdollista on, että sekin on saanut tuohon suuntaan viittaavan muotonsa pikemminkin sattumalta, runoilijan ollessa kykenemätön pukemaan ajatuksiaan täysin tarkoituksenmukaiseen asuun. Tuntuu näet perin uskomattomalta, että kevätkylvön, siis kaikista kiireellisimmän työn ajaksi olisi järjestetty sellaista suurta bakkanaliota, jollainen ukonvakka Agricolan aikaan oli.[3] Jos se todellakin olisi kuulunut niin määrätynlaisen työn kuin kyl-

[1] J. LUKKARINEN, s. 39.

[2] Esim. esittäessään AGRICOLAn säkeiden »Ja quin Keuekuluö kyluettiin, silloin etc.» tueksi vastaavan tavan Joroisista, että Ukon mäelle kokoonnuttiin juuri kylvön alkaessa. Tosiasiassa ei alkuperäinen tiedonanto (Maanviljelystaikoja, § 275), ensinnäkään puhu mistään »Ukon» mäestä, vaan mäestä ylimalkaan, toiseksi ei ole kysymystäkään mistään »kokoontumisesta», juhlasta, vaan yksityisluontoisesta tavasta käsitellä siemeniä ennen kylvön alkua niin, että ne hyvin itäisivät ja kasvaisivat. Tahtoessaan välttämättä sitoa ukonvakan kylvötoimen yhteyteen, vaikka useimmat tiedonannot puhuvat juuri myöhemmistä viettoajoista, väittää hän niiden voivan hyvinkin tarkoittaa kylvöaikaa, koska muka vielä kesäkuussakin suoritetaan monia kylvöjä, mikä kuitenkin muiden paitsi nauriin t.m.s. suhteen on aivan poikkeuksellista.

[3] Vrt. A. V. RANTASALO, Der ackerbau im volksaberglauben III, ss. 82—136. Varsinainen kyntö- ja kylvöjuhla ei saanut juopottelevaa luonnetta. Juopumisen tällöin käsitettiin näet aiheuttavan viljan lakoutumisen kesällä. Pitoruuat olivat sangen yksinkertaisia ja juhla oli yksityisluontoinen, vaikkakin kaikki sattumalta tulleet vieraatkin kestittiin. Yksityisluontoisuus tulee siinäkin näkyviin, että kylvön alkajaispäivänä ei saanut mitään antaa talosta kylään vietäväksi. Tämän juhlan ja ukonvakan välillä on siis perinjuurisia eroavaisuuksia.

vön yhteyteen, olisi se varmaankin pysynyt helposti siinä kiinni eikä muodostunut melkein milloin tahansa yleensä kevätkesällä toimeenpantavaksi pidoksi. Vaikkapa edelleen inkeriläinen ukkovirsi niissä muodoissa, joissa se on muistiinpantu, ei olisikaan kovin vanha [1], joka tapauksessa olisi siinä täytynyt säilyä sellaisia käänteitä, jotka viittaisivat kylvöön. Mitään sellaista ei ole niissä eikä Suomessakaan muistiinpannuissa tiedoissa, AGRICOLAN runoa lukuunottamatta. [2] Yksimielisesti esitetään niissä toivomus sateen saamisesta touoille, jotka jo ovat kylvettyinä ja kasvamassa; Rääkkylästä muistiinpantu kertomus nimenomaan sanoo ukonvakkoja tehdyn viljan t e r i m i s- s. o. tuleentumisaikana. [3] Vain otaksumalla alkuperäisen viettoajan olleen yleensä kylvön jälestä, saattaa ymmärtää, miten sitä on voitu viettää muutamissa tapauksissa vain silloin kuin pouta jonakin vuotena sattui olemaan tavallista uhkaavampi, kuin myöskin sen viettoajan siirtymisen näennäisesti järjettömän myöhäiseen ajankohtaan, kuten Inkerissä on tapahtunut.

Vakkauhriin ja -pitoon on todennäköisesti jo varhain liittynyt monia erialkuisia kevättaikuuden tapoja, jotka tekevät sen nyt tunnetun muodon niin monipiirteiseksi. Sen alkumuotoa hahmoitellessa lienee oikeinta pitää kiinni nimen molemmista eri osista: *ukko* ja *vakka*. Jälkimäistäkin on jo tässä yhteydessä alustavasti käsiteltävä, vaikka lopullisen käsityksen sen merkityksestä voikin muodostaa vasta sitten kun kaikki muutkin samalla nimellä kulkevat ilmiöt on tarkastettu.

Vakan alkumerkitys ukonvakassa on kaiken todennäköisyyden

[1] J. LUKKARINEN, ss. 61—62.

[2] Edellämainittu Joroisista muistiinpantu tapa asettaa kylvösiemenet mäelle, jotta Ukko ne näkisi ja tietäisi kasvattaa, on, sikäli kuin se yleensä on yhteydessä ukon v a k a n kanssa, niin surkastunut jäännös, että se ei kelpaa todistamaan mitään alkuperäisistä vakkamenon muodoista. Vrt. kuitenkin A. V. RANTASALO, Der ackerbau im volksaberglauben II, s. 87.

[3] Sämpsän noudantarunon useissa toisinnoissa (esim. Gottlundin muistiinpanemassa: KAARLE KROHN, Kalevalan runojen historia, ss. 754—755) puhutaan kyllä kylvämisestä, mutta kun runo on luonteeltaan rituaalisia menoja kuvaileva, ei sekään kelpaa todistamaan itse juhlan viettoajasta mitään. Vain ne virret, joissa selvästi lausutaan, mitä juhlan kautta toivotaan saavutettavan, ilmoittavat virren esittämisen ajankohdan.

mukaan vilja-a s t i a, jota käytettiin erikoisesti kylvöastiana. Tässä merkityksessä esiintyy se selvästi niissä tapauksissa, jolloin vilja asetettiin sateen kasteltavaksi. Vakka-nimityksen laajeneminen merkitsemään koko uhritoimitusta, myös siihen liittyvine pitoineen, on mitä luonnollisin.[1] Kävikö kehitys yksityisluontoisesta vakasta yhteiseksi vakkapidoksi sitä tietä, että kukin osakas asetti vakkansa sateen kastettavaksi ja toi uhrijyvänsä yhteispidon hyväksi, vai asettiko ainoastaan vakkapidon varsinainen toimeenpanija vakan, ja muut vain muodossa tai toisessa suorittivat aineellisen osuutensa, on lopputulokseen nähden jotakuinkin yhdentekevää. Pian näet vakkajuhlasta kehittyi siksi suuri pito, että uhrijyvät vain muodollisesti jäivät pääasiaksi, mutta suurin osa pitotarpeista oli muuta tietä hankittava. Inkerissä kävikin niin, että jyvien asettaminen sateen kasteltavaksi jäi kokonaan unohduksiin. Silloin tuli pelkkä juominki pääasiaksi ja se saattoi helposti yhtyä venäläisiin Ilian ja Petron juhliin, joista varsinkin edellinen on se pyhimys, jonka raamatun kertomuksen perusteella käsitettiin voivan vaikuttaa kuivuuden estämiseksi. Kun Suomessakin p i t o oli siinä määrin pääasia, että *vakkaa* käytettiin minkä yhteisjuomingin nimityksenä tahansa,[2] saatettiin sen ruotsalaisena

[1] Vastaavista merkityskehityksistä voisi mainita setukaisten *kahi*, »kahja», sanan, joka alkuaan merkitsi o l u t t a, u h r i o l u t t a, mutta on sittemmin yleistynyt u h r i a merkitseväksi. Vrt. KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, s. 213 ja OSKAR KALLAS, Kraasna maarahvas, ss. 83—89.

[2] Kansanrunoissa on *vakka* usein pidon ja juomingin merkityksessä, esim. Kanteletar I, 69:

en kulu minä kutsuissa,
enkä vanhene vakoissa.

Jaakkimasta on Lönnrot muistiinpannut Lemminkäisrunon, jossa vakkaa, käytetään sekä itse juomingin että juomingin paikan nimenä (KAARLE KROHN, Kalevalan runojen historia, s. 677):

»Lähenkö minäkin tuonne
Saarelaisten Vakkolahan?»
»Elä lähe poikueni!
Tulee vahinko vakoissa,
Veren juoksu juomingeissa.»

Juomingin merkityksessä lienee *vakka* myös karhunpeijaisten nimenä (»karhunvakka» l. »vakkajaiset»); vrt. KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, ss. 148—149.

nimityksenä käyttää *kilta* sanaa ilman että sillä tuon nimisen laitoksen kanssa olisi ollut muuta yhtäläisyyttä kuin se, että molemmat olivat suuria juominkitilaisuuksia. [1]

Se seikka, että ukonvakka tavataan niinhyvin Suomessa kuin Inkerissä, ja että samansuuntaisia menoja tunnetaan rajoitetulta alueelta Virostakin, ei suinkaan yksinään riitä todistamaan tuota laitosta alkusuomalaiseksi. Huomattava näet on, että ukonvakan levenemisalue on maantieteellisesti yhtenäinen ja sellaisena suhteellisen ahdas. Se tunnetaan Suomessa vain savokarjalaisella alueella tai ainakin sen rajamailla,[2] sitävastoin koko länsisuomalaisella alueella on se kokonaan tuntematon samoin kuin koko Ukon kulttikin, minkä jo AGRICOLAnkin monesti mainittu tiedonanto todistaa. Itä-Karjalassa se niinikään on tuntematon. Virossa vakan nimellä tunnetun laitoksen ovat muutamat tutkijat ilman muuta asettaneet ukonvakan yhteyteen, mutta kun tuota käsitystä tuskin voinee hyväksyä, kuten myöhempi käsittely osoittaa, on se jo tässäkin jätettävä sikseen. Ukonvakan levenemisalue ei siis suinkaan todista sen alkusuomalaisuutta.

Toiselta puolen taas täytyy kokonaan erottaa ukonvakasta erilleen sellaiset sadeuhrit kuin Kraasnan virolaisten. Siinä ei ole kysymys Ukon palvonnasta eikä liioin vakasta palvonnan välineenä, vaan yksinkertaisesti uhrista, joka voi tulla käytetyksi melkeinpä mihin tarkoitukseen tahansa.

Ukonvakkaa iältään niinkin vanhaksi kuin alkusuomalaiseksi estää otaksumasta myös se seikka, että ukkosenpalvonta on suhteellisen myöhäisperäistä. Aikaisemman vedenpalvonnan tilalle ja jatkoksi tullut ukkosen palvelus on epäilemättä skandinaavisperäistä lainaa. [3] Siinä ei näet ole ainoatakaan piirrettä, joka osoittaisi sen niin vanhaksi kuin alkusuomalaiseen aikaan palautuvaksi.

---

[1] *Kilta* sanan merkityskehityksestä vrt. esim. FRIEDRICH KAUFFMANN, Altdeutsche Genossenschaften (Wörten und Sachen II. Heidelberg 1910), ss. 21—23.

[2] Symptomaattisena täytyy pitää, että Rantasalmellakin oli sellainen muistotieto, minkä SALMELAINEN onneksi on tallettanut, että ukonvakkojen vietto oli alkuaan vieras, muualta tullut tapa.

[3] UNO HOLMBERG, Die wassergottheiten der finnisch-ugrischen völker (Helsinki 1913), ss. 184, 229; KAARLE KROHN, FUF IV (1904), s. 246 ja Skandinavisk mytologi (Helsingfors 1922), s. 71.

Mutta paitsi itse ukkosenpalvontaa on ukonvakassa useita muitakin laina-aineksia. Monilla sen piirteillä on niin silmiinpistäviä yhtäläisyyksiä skandinaavisissa tavoissa ja yhtäläisyyksissä, että ne mitenkään eivät voi olla satunnaisia.

Sellainen on ensinnäkin Ukon maljan juominen, joka tarkalleen vastaa skandinaavista tapaa juoda uhrijuhlissa malja Thorin kunniaksi. Yhtäläisyys on niin suuri, että kuten näimme edellä, ruotsinkielisessä asiakirjassa katsottiinkin suomalaisen tavan nimitykseksi olevan syytä käyttää juuri tuota skandinaavista nimitystä. Jo silloin katsottiin Thorin vastaavan Ukkoa. Maljan juominen tosin on liian yleinen yhtäläisyys todistamaan mitään; se tavataan mitä erilaisimmissa ja eri tarkoituksissa vietetyissä juomingeissa. Mutta sattumana ei voi suinkaan pitää, että varhaisin tiedonanto mainitsee Ukon rinnalla melkeinpä yhtä tärkeänä kultin esineenä hänen puolisonsa *Raunin*.

Rauni on epäilemättä suora skandinaavinen laina. Sitä ei tosin tunneta sikäläisessä jumaluustarustossa — merkillisiä kiertoteitä myöten se yritettiin kirjallisuuden kautta sinne istuttaa [1] — mutta täytyy otaksua sen olemassaolleen ja hävinneen ennen kuin kirjallisia muistiinpanoja alettiin tehdä. Kysymys on siis sangen vanhasta lainasta. Jo H. REINHOLM on yhdistänyt Rauni-sanan ruotsin *rönn* ja ruotsinlapin *raudna* sanojen kanssa, jotka molemmat merkitsevät pihlajaa. E. N. SETÄLÄ on tästä yhdistelystä riippumatta todennut sanan skandinavisen alkuperän. J. FELLMANin muistiinpanoon nojautuen, jonka mukaan *Raudna* tunnettiin Suomen Lapissa Ukon puolisona, joka ei milloinkaan synnyttä-

[1] Kts. KAARLE KROHN, FUF IV, s. 247; E. N. SETÄLÄ, FUF XII, ss. 200—220. — Vielä merkillisempi kuriositeetti oli yritys löytää Unkarista Ukko, vieläpä Ukon maljakin. Useissa asiakirjoissa uudenajan alkupuolelta lähtien tavattiin näet lause: »Ukkon poharát mutatta föl N. N.», minkä luultiin merkitsevän: »Ukon maljan kohotti N. N.», (PAUL HUNFALVY, Hegyaljai oklevelek: Nyelvtudományi Közlemények VI, 1867, ss. 326—349 ja Ethnographie von Ungern. Budapest 1877, ss. 160—163). *Ukko* sanan yhtäläisyys näin kaukaisessa sukukielessä on kuitenkin liian suuri ollakseen uskottava. Luultavinta onkin, että asiakirjassa — mikä on luonteeltaan kauppakirja — on käytetty latinankielistä termiä *usucapionis* ja lyhennetty se muotoon *uccon*, joten kysymys onkin vain harjakaismaljasta (Prof. E. N. SETÄLÄn luennot v. 1911).

nyt. Tämän kanssa sopii erittäin hyvin yhteen se skandinaavisessa kansankäsityksessä huomattu piirre, että pihlajaa on pidetty Thorille, siis ukkosenjumalalle, pyhitettynä puuna.[1] *Rauni* nimen muunnokset suomalaisissa kansanrunoissakin (esim. Ison sian runossa) esiintyvät Ukon rinnalla toimivina.[2]

Kun Rauni on skandinaavinen laina, on jo ennakolta otaksuttava, että se on lainattu Thorin palveluksen ohella, ja myös, että Thoriin liittyviä uskomuksia on siirtynyt Ukolle. ADAM BREMENILÄISEN kertomuksen mukaan on Thor piirre piirteeltä käsitetty samanlaiseksi kuin suomalaisten Ukko: hän asuu taivaassa ja hallitsee ukkosta ja salamaa, tuulia ja sateita, säitä ja kasvullisuutta. Erikoisesti nälän ja tautien raivotessa palvottiin hänen kuvaansa.[3] Että Ukko tosiaankin vastaa Thoria ja on saanut muotonsa tämän vaikutuksen alaisena, todistaa näitten sisällöllisten yhtäläisyyksien lisäksi sekin seikka, että muutamissa Vienanpuoleisissa runoissa tavataan Ukko ja *Tuuri*, joka todennäköisesti johtuu *Thor*ista, vuorotellen toistensa sijalla esiintyvinä.[4] Myös virolaisten *Taara* johtuu, kuten yksimielisesti selitetään, *Thor*ista.

Mutta ukonvakassa on muitakin piirteitä, jotka tulevat ymmärrettäviksi vain katsomalla niitä skandinaavisen mytologian taustaa vastaan.

Inkerissä tavataan ukkovirteen kuuluvana Sämpsän noudantaruno, joka Suomen puolella tavataan milloin mihinkin runoaiheeseen yhtyneenä. KAARLE KROHN on yksityiskohtaisesti todistanut jo JULIUS KROHNin aikoinaan esittämän otaksuman, että Sämpsä-taruun liittyvä kuvaus kasvullisuuden herättämisestä

---

[1] KAARLE KROHN, FUF VI, s. 167; E. N. SETÄLÄ, FUF XII, ss. 199—208.

[2] KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, s. 133. — Lönnrotin sanakirjassa ja Kanteleessa tavattavassa säkeessä »Rauni (tai Rauna) Pohjolan emäntä» ei *rauni*-sanalla ole mitään tekemistä Ukon naisen kanssa, sillä kuten KROHN on osoittanut (Suomalaisten runojen uskonto, ss. 294—295) on se kokonaan eri alkuperää oleva adjektiivi, joka merkitsee kelvotonta.

[3] MAGISTRI ADAM BREMENSIS Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, ed. Bernhard Schmeidler, s. 258: »Thor», inquiunt, »praesidet in aere, qui tonitrus et fulmina, ventos ymbresque serena et fruges gubernat . . .» s. 259: Si pestis et fames imminet, Thor idolo lybatur.

[4] KAARLE KROHN, Kalevalan runojen historia, s. 631.

löytää vastineensa germaanisesta mytologiasta.[1] KAARLE KROHN osoittaa, että runon pääsisältö on seuraava: Sämpsä poika tai Pellervo on käsitetty kasvullisuuden haltiaksi, jonka Luotolan hallitsijan Ahdin määräyksestä kesän edustaja noutaa, muiden turhaan yritettyä, merelliseltä saarelta antamaan siunausta pelloille ja luultavasti naisväellekin. Hänet esitetään tuoduksi jyvälaivalla tai kirjavassa korjassa rinnallaan puolisona joko oma emo tai sisar. Tälle tarulle on enemmän tai vähemmän tarkkoja vastineita germaanisessa mytologiassa. Jo TACITUS (Germania, c. 40) kertoo seitsemän Elben pohjoispuolisen heimon palvelleen Nerthus-nimistä jumalatarta, jolla meren saaressa oli pyhitetty lehto ja siinä vaatteella katetut vaunut, joita miespappi hoiti. Kun pappi huomasi jumalattaren tulleen vaunuihinsa, lähti hän kuljettamaan sitä juhlakulkueessa ympäri maata. Kaikkialla otettiin se juhlallisesti vastaan, kunnes pappi toimitti ihmisten seuraan kyllästyneen jumalattaren takaisin pyhäkköön. Sitä ennen pestiin vaunut ja itse jumalattaren kuvakin järvessä. Orjat, jotka pesemisen toimittivat, hukutettiin heti sen perästä samaan järveen. — Islannissa on Njǫrdr käsitetty miespuoliseksi ja hänenkin käsitettiin vaikuttavan hedelmällisyyteen. Hänen lisänimenään on vaunujumala ja asuntonsa »venevalkama», mikä viittaa samoihin käsityksiin, joista Tacitus tietää selvemmin kertoa. Ruotsissa taas oli Freyr-jumalan palvelus yhtäläinen edellisten kanssa. Freyn kuvaa, jolla käsitettiin olevan puolisona nuori kaunis nainen, kuljetti papitar vaunuissa talven tullen ympäri maata, jotta hän tuottaisi viljavan vuoden. Kaikkialla otettiin kulkue vastaan juhlapidoilla, uhreilla ja lahjoilla. — Njǫrdr ja Freyr, jotka eri skandinavisilla heimoilla ovat joutuneet, toinen toisaalla, kultin esineiksi, kuuluvat alunperin yhteen. Alkuaan on heidän suhteensa käsitetty äidin ja pojan väliseksi: maaemon ja sen hedelmöittäjän, jota Freyrin phalloskultti Upsalassa tarkoitti. Äidin ja pojan suhde oli tämän alkuskandinaavisen käsityksen mukaan siis aviollinen, kuten Sämpsän suhde emoonsa. Islantilaisessa tarustossa tämän ohella on aiheita, joiden mukaan sekä Njǫrdr että Freyr olisivat olleet sisar-

[1] JULIUS KROHN, Suomalaisen Kirjallisuuden historia I (Helsinki 1883—1884), s. 402—; KAARLE KROHN, FUF IV, ss. 231—248), Kalevalan runojen historia, ss. 753—769 ja Skandinavisk mytologi, ss. 64—68.

aviossa. Sama piirre tavataan myös muutamassa Sämpsä-runon toisinnossa.[1]

Näiden yhtäläisyyksien perusteella pitää KAARLE KROHN todennäköisenä, että Sämpsän noudantarunon takana piilee mainittu skandinaavinen jumaluustaru, joka Sveanmaasta, missä Freyriä ennen kaikkea palveltiin, on lainattu Länsi-Suomeen ja sieltä kulkeutunut karjalaiselle alueelle. Laina olisi pakanuudenaikainen. AXEL OLRIK on tätä käsitystä vastaan huomauttanut, että keskieurooppalaisissa myöhäisissä kansantavoissa on piirteitä, jotka ovat lähempänä suomalaista runoa ja siis voisivat olla sen alkuperänä mieluummin kuin pohjois-germaaniset kulttimenot. Saksassa, Ranskassa ja Venäjällä on näet nuorison kevätleikkejä, joiden motiivina on keväänsulhon nukkuminen, jonka morsian herättää.[2] Kun Sämpsän omituiselle avioliitolle, jonka OLRIK myöntääkin tuottavan vaikeuksia otaksumalleen, tavataan vain skandinaavisessa mytologiassa vastine, kuten myös Sämpsän ajelulle reessä emonsa kanssa, katsoo KAARLE KROHN kuitenkin voivansa pysyä käsityksessään.[3] Lisäksi voisi mainita, että kultin levenemissuhteet suomalaisten kansojen keskuudessa puhuvat lähinnä skandinaavisen alkuperän puolesta.

Edelleen KROHN huomauttaa, että Sämpsän ja Ukon rinnakkain esiintyminen inkeriläisessä ukkovirressä ei sekään ole vastinettaan vailla. Myös lappalaisilla on Thorin ja Freyn palvelus yhdistetty.[4] Näyttää siis mahdolliselta, että kultti jo lainattaessa olisi ollut näin yhdistettynä. Sämpsä, eräs kaislalaji, on ensimäisenä keväällä karjan ravinnoksi kelpaavana kasvina joutunut hedelmällisyyden vertauskuvana skandinaavisen hedelmällisyysjumalattaren tilalle.[5]

[1] Vrt. HENRIK SCHÜCK, Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria (Stockholm 1904) I, ss. 29—171, II, ss. 248—306.

[2] AXEL OLRIK, Danske Studier 1907, s. 64, arvostellessaan KAARLE KROHNin mainittua tutkimusta FUF IV; W. MANNHARDT, Wald- und Feldkulte (Berlin 1904) I, ss. 565—602.

[3] KAARLE KROHN, Kalevalan runojen historia, s. 767.

[4] AXEL OLRIK, Danske Studier 1905, ss. 39—57; KAARLE KROHN, FUF IV, s. 246 ja FUF VI, s. 170.

[5] Vrt. K. F. JOHANSSON, Über die altindische Göttin Dhisána und Verwandtes. Beiträge zum Fruchtbarkeitskultus in Indien (Skr. utg. af K. Human. Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, 20, 1. 1917), s. 33.

Nykyaikaisissa tiedonannoissa ei Thor- ja Freyrkulttien kontaminatsionimuotoa enää tavata selvinä tarkoitusperästään tietoisina menoina. Vain inkeriläisessä ukkovirressä on siitä säilynyt jäännös, jonka alkumerkitystä sen laulajat eivät ymmärrä. AGRICOLAN aikaan ukonvakan yhdistyminen Sämpsä-kulttiin kenties vielä oli paremmin säilynyt. KROHN onkin täydellä syyllä viitannut säkeiden:

»niin ioopui Pica ette Acka.
Sijtte palio Häpie sielle techtin
quin seke Cwltin ette nechtin»

luultavimmin olevan tulkittavia siihen suuntaan, että ukonvakassa oli menoja, joiden tarkoituksena oli edistää ei vain vuodentulon, vaan myöskin naisten hedelmällisyyttä.[1] Todistaisiko säe: »Sihen h a e t i n ukon wacka» joitakin juhlakulkuemenoja siihen tapaan kuin Freyn kultissa oli tapana, on kysymys, johon nyt enää lienee mahdoton saada valaistusta, kun sitä kerran tähänastiset tiedonannot eivät anna.[2]

Kuinka kiinteästi Sämpsä-menojen edustama hedelmällisyyskultin puoli lieneekin ollut ukonvakkaan yhdistyneenä, joka tapauksessa on odotuksen mukaista, että juuri sen on täytynyt ensimäiseksi kadota, koska se kaikista eniten oli ristiriidassa kristillisen kirkon edustaman maailmankatsomuksen kanssa. »Akkojen ja piikojen juopumisen» sekä sen yhteydessä tapahtuneen »paljon häpeän» täytyi ukonvakasta jäädä pois aivan samoin kuin vastaava hedelmällisyyskultti germaanisillakin kansoilla jo paljon varremmin oli kadonnut. Molemmilla tahoilla jäi senvuoksi jälelle vain muutamia rippeitä, joiden alkuperäistä merkitystä tuskin ymmärrettäisiinkään, ellei sattumalta olisi tiedonantoja varhaisemmalta ajalta, jolloin tuo kultti vielä oli täydessä kukoistuksessaan. Suomalaisella taholla ovat tuollaisia jälkielänteitä ukonvakan yhteydessä esitetty rituaalinen runo Sämpsän noudannasta, uittaminen joessa juhlamenojen päättäjäisiksi ja naisten osanotto

[1] KAARLE KROHN, FUF VI, s. 246 ja Kalevalan runojen historia, s. 768.
[2] JULIUS KROHN, s. 58, arvelee säkeen viittaavan uhriaittojen käyttöön ukonvakkamenoihin kuuluvina. Tälle otaksumalle ei kuitenkaan ole minkäänlaista tukea olemassa.

vakkamenoihin, mikä muissa uhrimenoissa suomalaisilla kansoilla oli varsin epätavallista ja tässäkin tapauksessa saa selityksensä vain sen kautta, että naisilla oli aikaisemmin ukonvakassa ollut oleellisesti siihen kuuluvia tehtäviä. [1]

Se omituisuus, että vakkamenon molemmat ainekset, Ukon ja Sämpsän kultti, tavataan juuri samalla alueella, karjalaisen heimon keskuudessa, ei voine johtua mistään muusta kuin siitä, että lainatessakin molemmat kultit ovat esiintyneet rinnakkain. Mutta miksi tämä kultti tavataan juuri karjalaisella alueella eikä muualla? Jos kerran laina on skandinaavista alkuperää, olisiko otaksuttava sen kulkeutuneen Länsi-Suomen kautta, mikä maantieteellisesti olisi lähin mahdollisuus? Siinä tapauksessa täytyisi taas otaksua tuon kultin Länsi-Suomesta kadonneen, tietenkin siitä syystä, että siellä kirkollinen vaikutus jo keskiaikana oli moninverroin voimakkaampi kuin Itä-Suomessa. Moni seikka vastustaa kuitenkin tuota otaksumaa.

Ensinnäkin on huomattava, että Ukko oli nimenomaan karjalaisten heimojumala, kuten AGRICOLA todistaa, ja että länsisuomalaisilla esiintyi vastaavissa tehtävissä Ilmarinen. Mikään seikka ei tähän saakka ole järkyttänyt tuon tiedonannon todistusvoimaa. Ei siis ole odotettavissakaan, että U k o n palvontaa olisi tavattu hämäläisellä, s. o. länsisuomalaisella heimolla. Myöskään Sämpsä-kultista ei ole siltä taholta tietoja, mikä sekin on täysin odotuksen mukaista. Hämäläisellä heimolla oli näet aivan toinen juhla, joka teki koko vakkamenot tarpeettomiksi: helkajuhla. Sitä taas on tavattu Suomessa vain hämäläisten vanhalla heimoalueella, jonka itärajan muodostaa Päijänne ja Kymijoki. [2] Sen länsipuolella taas ovat vakkamenot tuntemattomia. Heimoeroavaisuuteen liittyisi siis eroavaisuuksia myös kultissa, mikä jo ennakolta on

---

[1] J. LUKKARINEN, s. 60, otaksuu sen perusteella, että muutaman kylän Iilia-juhlassa naiset eivät saaneet ottaa osaa uhrirokan syöntiin (ALAVA, Virittäjä 1898, s. 46), naisten juhliin kuulumattomuutta vanhaa suomalais-ugrilaista käsitystä edustavaksi. Mutta kun tämä piirre on aivan yksinäinen ja sen lisäksi esiintyy myöhäismuotoisten juhlatapojen yhteydessä, jotka ovat moninkertaisten kontaminatsionien kautta kehittyneitä, voi hyvällä syyllä katsoa sen olevan peräisin eri alkuperästä kuin ukonvakasta.

[2] V. TARKIAINEN, Ritvalan helka (Porvoo 1922), ss. 16, 24–26.

hyvin uskottavaa. KAARLE KROHN otaksuu, että Sämpsännoudanta-runo olisi Länsi-Suomesta liikkeelle lähtenyt.[1] Silloin olisi tietysti otaksuttava koko Sämpsä-kultinkin kulkeutuneen hämäläisen heimon välityksellä karjalaiselle. Mutta Sämpsä-kultista ei hämäläiseltä taholta ole ainoatakaan tietoa eikä KROHNin otaksuma Sämpsän noudantarunon länsisuomalaisesta alkuperästä ole lainkaan riidaton. Runon leviämissuhteet näet voivat korkeintaan todistaa, että se on Inkeriin tullut Suomesta päin. Ainoa kiinteämpi todiste KROHNin otaksumalle on siinä esiintyvä *suvi*-sana, mutta se jää liian yksinäiseksi todisteeksi, kun lienee vaikea todistaa sen alunperin runoon kuuluneen. Sehän tavataan vain yhdessä runotoisinnossa, johon se on voinut tulla melkeinpä mistä tahansa. Myös UNO HOLMBERGin samaan suuntaan käyvä todistelu sillä perusteella, että »Ukko- ja Rauna-nimetkään eivät ole outoja Länsi-Suomessa paikanniminä»,[2] ei ole vakuuttava, koska muutamat harvat paikannimet eivät vielä oikeuta päättelemään varsinaisen kultin olemassaoloa.[3]

---

[1] KAARLE KROHN, Kalevalan runojen historia, s. 763.

[2] UNO HOLMBERG, Agricolan mainitsemat maanviljelyksen jumalat. Aika 1909, ss. 583—584.

[3] *Ukko* on Länsi-Suomessa varmastikin hyvin harvinainen; mutta jos se olisi yleisempikin, mistä voitaisiin päätellä sen tulleen paikannimeksi mytologisessa merkityksessä? *Rauna* sanan mytologinen merkitys paikannimissä on vielä epäiltävämpi. Sekin on Länsi-Suomessa perin harvinainen. Tärkeintä on, että sillä tuskin on mitään tekemistä *Rauni*-jumalattaren kanssa. Tosin on hylättävä CHR. LENCQUISTin ja PORTHANin arvelu, että *Raunistula* johtuisi *raunio* sanasta (De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica. 1782. PORTHAN, Opera Selecta IV, s. 67): »*Rauni*. Nulla hujus Deae occurrit in carminibus mentio; neque definiri audemus, quam cognationem nomen suum vel cum voce Fennica *Raunio*, a c e r v u s l a p i d u m, vel cum nominibus propriis hinc derivatis habeat, e. gr. R a u n i s t u l a prope Aboam). RALF SAXEN (Språkliga bidrag till Den svenska bosättningens historia i Finland. I. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 63, 1905, ss. 27, 54—55, 67) taas uskoo näiden nimien takana olevan skandinaavisen m i e h e n nimen *Ragne*. HEIKKI OJANSUU sitävastoin asettaa hyvällä syyllä epäilyksenalaiseksi, onko lähtömuoto lainkaan ollut *Ragne*, sillä parissa tapauksessa on *gn*:llisten muotojen ohella tavattu *gv*:llisiä ja siitä johtuneita (Suomen lounaismurteiden äännehistoria I. Helsinki 1901, s. 123 ja Suomalaista paikannimitutkimusta I. Turku 1921, ss. 185—187).

Ukonvakassa oleva skandinaavinen laina-aines on Karjalan puoleen voinut tulla suoraankin, ilman hämäläisten välitystä. Se ruotsalainen vaikutus, josta Karjalan rautakauden löydötkin todistavat ja joka jatkui pitkiä aikoja viikinkien Venäjänretkien ohella, ei varmaankaan ole ollut vaikuttamatta myös uskonnon alalla.

Olipa tämän kysymyksen laita mikä tahansa, joka tapauksessa ovat toisaalla helkajuhla, toisaalla ukonvakka sangen varhain yleistyneet, koska ne esiintyvät heimoeroavaisuuksina.

Mitä itse ukonvakan alkuperään tulee, on sen keskeisin aines siis germaanisena lainana pidettävää. Tätä lainaa on kuitenkin käsitelty aivan itsenäisesti ja liitetty se entisiin käsityksiin, tapoihin ja tottumuksiin niin kiinteästi, että vieras leima on miltei kokonaan kadonnut. Niinpä se on liittynyt kiinteämmin maanviljelykseen, kuin asianlaita näyttää olleen sen esikuvassa. Erilaistumista on edistänyt sekin, että inkeriläiseen ukonvakkaan on tarttunut muista kulttimenoista peräisin olevia eläinuhreja ja myöhäisperäisiä kirkollisia tapoja.

Ukonvakan takana voi silti olla ja todennäköisesti onkin vielä vanhempaa, omaperäistä ainesta. Siten on myöhempi ukkosenpalvonta voinut peittää vedenpalvonnan yksinkertaiset muodot, esim. sellaiset, joita Kraasnan virolaisilla tavattiin.

Itse vakka taas, sekä juhlan nimenä että kulttivälineenä, voi olla omaperäinen, niin yksinkertaiseksi kuin se jääkin sen jälestä kuin siitä on erotettu pois vierasperäiset liitännäiset. Mikään syy ei pakoita otaksumaan sitä lainatuksi.

II. Tõnninvakka.

1. Lähteet.

Silloin kuin Virossa kansallisen heräämisen vaikutuksesta virisi harrastus oman kansan tutkimukseen ja kaikenlaisen kansatietouden keräämiseen, oli Suomessa jo päästy saavutuksiin, jotka herättivät huomiota koko sivistyneessä maailmassa. Suomi tuli siis tässä kohden esikuvaksi, jonka tasalle kaikella muotoa koetettiin pyrkiä. Mitä Suomesta oli merkillistä muistiinpantu, sen katsottiin täytyvän löytyä myöskin Virosta, »koska», kuten CHR. J. PETERSON sanoo v. 1821 toimittamassaan GANANDERin suomalaisen mytologian virolaisilla aineksilla täydennetyssä saksannoksessaan, »suomalaisella mytologialla oli niin paljon yhteistä virolaisen kanssa». Keräysmetodiksi tuli niin ollen kertoa kansanmiehille se, mitä tahdottiin löytää, ja kysyä, tunsivatko he sitä. »Semmoinen tiedustelu on yleensä vaarallinen, koska vastaus voi olla kaiuntapainen», huomauttaa KAARLE KROHN sattuvasti.[1] Tämän keräilymetodin kautta saatiinkin toivottuja tuloksia. Ja jos niin sattui käymään, että suomalaista vastaavaa virolaista tietoa ei hyvällä saatu irti kansan suusta, tekaistiin se itse. Tässä menettelyssä ei käsitetty olevan mitään moitittavaa. Kun lähtökohtana kerta kaikkiaan oli vakaumus, että silloinen kansatietous oli vain enemmän tai vähemmän vaillinaisesti säilynyttä jäännöstä ikivanhasta suomalaisten kansojen altailaisesta kulttuurista, uskottiin, että niinhyvin virolaisilla kuin suomalaisilla on aikaisemmin ollut juuri sama mytologia. Yksi on siitä säilyttänyt yhden piirteen, toinen toisen. Jos siis toisen kansan mytologiaa täydennetään vain toisen keskuudessa

[1] KAARLE KROHN, Kalevalan kysymyksiä I, s. 86.

tunnetuilla piirteillä, palautettaisiin alkuperäistä kokonaisuutta ennalleen.

Sanalla sanoen: eksaktinen ainestenkeruu ja mielikuvituksen avulla työskentelevä, teorioja laativa tutkimus olivat täydellisesti sekaisin. Tulokset olivatkin metodin arvoisia.

Tätä tietä istutettiin virolaiseen kansanrunouteen melkein koko suomalaisen taruston henkilökunta: Väinämöinen, Lemminkäinen, Ilmarinen, Vipunen, Tapio, Mimerkki, Turisas, ja paljon muuta.[1] Samaa kirjallishistoriallista tietä on Viroon saatu Ukko ja ukonvakka, minkä jo siitäkin voi päättää, että vironkielessä ei lainkaan tavata *ukko* sanaa, ei erillisenä eikä yhdyssanan osana.[2]

Vaikka tähänastinen tutkimus jo on pääkohdittaisesti osoittanut, mitkä kohdat viimemainittuja koskevissa virolaisissa tiedonannoissa ovat oppinutta tieteilyä, on niiden kaikista epäilyttävimpiäkin kohtia yhä edelleenkin käytetty täysiarvoisina todistuskappaleina. Senvuoksi, ennenkuin käy päinsä antaa kuvausta virolaisesta uhrivakasta, on aivan välttämätöntä osoittaa, missä määrin eri tiedonannot ovat luotettavia.

Ukonvakan on juurruttanut virolaiseen kansatietouteen F. R. KREUTZWALD.

Saksankielisessä viikkolehdessä Inland v. 1838 julkaisemassaan

---

[1] KAARLE KROHN, Kalevalan runojen historia, ss. 61, 239—240 ja Kalevalan kysymyksiä I, ss. 85—91.

[2] KAARLE KROHN, Kalevalan kysymyksiä I, ss. 88—90. — I. B. HOLZMAYER (Osiliana, Verhandlungen der gel. Estn. Ges. VII, 2, 1873, s. 5, muist. 2) sanookin, että *ukko* sanaa ei »puhtaana» tavata muualla kuin sanayhtymässä *ukkokiwwid* mutta tuokin sana on lainattu kirjallisuudesta, koskapa HOLZMAYER kirjoittaa sen juuri lainatussa, epävirolaisessa muodossa. Myöhemmät kerääjät ovat löytäneet muutamia virolaismuotoisia näennäisesti *ukko*-alkuisia paikannimiä (esim. *Ukukivi*, *Ukutalu*, *Ukumets*, vrt. M. J. EISEN, Eesti mütoloogia (Tallinna 1920—1922) I, s. 90, III, 66—67), mutta kunkin noista nimistä täytyisi olla kielihistoriallisesti tarkoin käsitelty, ennenkuin niiden yhteenkuuluvaisuutta *ukko* sanan kanssa voitaisiin pitää varmana. On näet mahdollista, että noiden nimien alkuosa johtuu aivan muista sanoista kuin ukko. HOLZMAYER (s. 34) sanoo *ukkokiwwid* Karmelin pitäjässä merkitsevän: »Steine, an welchen nach dem allgemeinen Glauben Menschen umgebracht worden sind.» Tämän huomioonottaen ei tuntuisi mahdottomalta, että kysymyksessä olisikin sana *hukk* ~ *hukka*. Osa nimistä voi myös olla myöhäisperäisiä, kirjallista tietä tulleita.

kirjoituksessa hän kertoo Alutagusen maakunnassa kuulleensa puhuttavan *Ukko-vak*asta ja arvelee sen todistavan tälle jumalalle joskus annetun uhreja. Saman AGRICOLAn kertomuksesta tuntemansa juhlan jäännöksenä hän myös pitää Virossa Maarian ilmestymispäivänä vietettyä naisten juhlaa, jolloin juotiin n. s. Maarian punaa (Mariens-Röthe).[1]

Kymmenen vuotta myöhemmin julkaisemassaan kirjoituksessa KREUTZWALD ohimennen kertoo Virumaan rannikolla kuulleensa nimityksen *Ukko-wak*, josta ei sano tietävänsä, eroaako se oleellisesti *Tondi-wak* nimisestä uhrivakasta.[2]

Seuraavassa, kaksi vuotta myöhemmin julkaisemassaan tutkimuksessa virolaisen mytologian luonteesta on KREUTZWALDTilla esitettävänä täydellinen järjestelmä, johon m. m. ukonvakka liittyy oleellisena osana.[3] Hän esittää virolaisilla olleen neljä vuotuista pääjuhlaa päiväntasausten aikoina. Kevätpäiväntasauksen aikana vietettävä kevätjuhla oli muka Ukolle omistettu. Juhlasta, jonka kaikki piirteet osoittavat sen olevan perheen keskeisen, hän tietää kertoa seuraavaa:

Juhlan aattona valmistetut ruuat asetettiin aittaan pöydälle, jonka keskellä oli »Ukkowak» ja ympärillä kaikkia vuodentulon edustajia: lihaa, voita, kalaa, leipää, vehnästä, herneitä ja hunajaa. Sitten pani isäntä muutamia kunkin viljalajin jyviä pieneen tuohirasiaan, nosti Ukon vakan kantta, pisti rasian sinne ja asetti kannen uudestaan paikoilleen. Tähän toimitukseen luulee KREUTZWALD viittaavan säkeiden:

»Ukko-wakkale waoma,
Kane alla kerkimaie,
Wodu (?) kaiso paisomaie.»

Hedelmättömiksi jääneitä vaimoja salvattiin aittaan yöksi Ukonvakan luo, ja heidän täytyi alistua salaiseen seremoniaan, »jonka

---

[1] FR. KR., Beitrag zur Mythologie der Esthen (Inland 1838, s. 133); vrt. saman, Ueber einige festliche Gebräuche bei den Esthen (Inland 1837, s. 458).

[2] KREUTZWALD, Mittheilung über Volkslieder bei dem im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten (Verh. d. gel. Est. Ges. II, 2, 1848, s. 58).

[3] FR. R. KREUTZWALD, Ueber den Charakter der Estnischen Mythologie (Verh. d. gel. Est. Ges. II, 3, 1850, ss. 45—48).

ehkä joku papitar pani toimeen». Seuraavana aamuna kiersi talonisäntä ennen auringon nousua ja mitään nauttimatta peltonsa; jos hän huomasi kaiken olevan oikealla laidallaan, palasi hän takaisin taloonsa, jossa emäntä jo oli ottanut Ukon vakan pöydältä pois. Niin alkoi ateria, jossa jumalalta jääneet tähteet syötiin. Syönnin jälkeen alkoi juominki; »varsinkin vaimojen täytyi tuona päivänä paljon juoda, joten juhla sai hurjan, kaikkia sopivaisuuden rajoja ylittävän bakkanalion luonteen». — Tähän KREUTZWALD liittää arvelunsa, että myöhemmin kristinuskon vaikutuksesta on moni Ukko-juhlan tavoista siirtynyt Maarian ilmestyspäivän menoihin, etenkin juuri ylempänä mainittu Maarian-punan juominen.

Kolme päivää Ukko-juhlan jälkeen otti isäntä tuohirasian vakasta pois, erotti siinä olevat jyvälajit erilleen ja viskasi kunkin alkuperäiseen jyvälaariinsa takaisin, »jotta kaikki vilja tulisi osalliseksi jumalan siunauksesta».

Itse *Ukko-wak*asta KREUTZWALD tietää kertoa, että sellainen täytyi Ukolle pyhitettynä olla joka talossa, että se oli tehty joko tuohesta tai ohuista päreistä ja kannella varustettu. Vakassa tuli aina olla kynttilän pätkä — mitä varten ja sytytettiinkö sitä milloinkaan, siitä KREUTZWALD ei sano tietoja saaneensa — sekä erilaisia uhrilahjoja, joina käytettiin pikkurahoja ja pienoiskokoisia pukukappaleita, aivan kuin nuken vaatteita. Niillä oli nimenä *Ukko-anned*, »ukon-lahjat», ja niitä pantiin vakkaan osittain Ukko-juhlana, osittain muiden syiden johdosta. Siten nuorikko hääpäivänään ja ensimäisen lapsen saatuaan teki tällaisen kiitosuhrin.

Samassa yhteydessä KREUTZWALD myös antaa tietoja Ukolle pyhitetyistä uhrikivistä, joita muka piti joka kylällä tai yksinäistalolla olla. Keväällä touonteon ja syksyllä elonkorjuun jälkeen täytyi niille uhrata hiukan kiitosuhriksi, niinikään teurastetusta eläimestä viedä sisälmyksiä »Ukko-kivelle». Kaksi tuollaista vanhaa uhrikiveä hän sanoo nähneensä, toisen Virossa, toisen eräässä Pihkovan virolaisten kylässä, jossa tällaiselle kivelle varkain uhrattiin, mutta kaikista eniten kuitenkin juhannusiltoina eräälle toiselle kivelle, jolla muka Kristus kerran oli istunut.

Ukko-kivistä KREUTZWALD puhuu myöhemmissäkin julkaisuissaan. J. W. BOECLERin taikakokoelman selityksissään kertoo

hän Olavin päivänä teurastetun lampaan ja sen sisälmykset viedyn »ukko»-kivelle.[1] H. NEUSen kanssa toimittamassaan myytillisten ja maagillisten runojen julkaisussa hän kertoo mikkeliuhrin sisälmykset viedyn ukko-kivelle ja mainitsee erikoisesta Ukolle pyhitetystä juhlasta *Ukko-püha*.[2]

Nykyään on helppoa osoittaa KREUTZWALDin tiedonannot miltei kohta kohdalta epäperäisiksi tai ainakin määrättyjen tieteellisten teoriain värittämiksi.

Edellä jo tuli mainituksi, että *ukko* on vironkielessä olematon sana. KREUTZWALD luuli, että ukonvakka on suomalaisille kansoille yhteinen laitos ja sen vuoksi päätteli, että myös Ukon täytyy olla virolaisessa mytologiassa. Mahdollista lisäksi on, että hän on tosiaankin kuullut sen Inkerin rajalla, kuten KAARLE KROHN huomauttaa[3], missä tapauksessa se tietysti on inkeriläisperäinen lainasana. Kaikki, mitä KREUTZWALD puhuu Ukosta, on siis epäperäisenä syrjäytettävä. Tieteilevää kekseliäisyyttä on myös väite, että virolaisten juhlat olisi vietetty päiväntasausten aikoina. Siinä on KREUTZWALD käyttänyt kaavanaan aikansa yleistä käsitystä, jonka mukaan luonnonpalvelus oli pidettävä kaiken uskonnon alkuna ja auringon asemasta riippuvat luonnonvuoden käännekohdat tärkeimpien vuotuisten juhlien aikoina ja aiheina.[4] Tuo käsitys yleensäkin on nyttemmin huomattu jotakuinkin perusteettomaksi. Joka tapauksessa vakkajuhlan ajan määrääminen kevätpäivän tasaukseen on täydellisesti mielivaltainen; ainoakaan muu tiedonanto ei vahvista sitä.

Mitä KREUTZWALD muuta ukonvakasta tietää kertoa, on merkillinen sekoitus todellisista vakkamenoista, aivan muihin tapoihin kuuluvista piirteistä ja kerääjän omista päätelmistä.

---

[1] FR. R. KREUTZWALD, Der Ehsten aberglänbische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von Johann Wolfgang Boecler (St. Petersburg 1854), s. 87.

[2] FR. KREUTZWALD und H. NEUS, Mythische und magische Lieder der Ehsten (St. Petersburg 1854), ss. 18, 59.

[3] KAARLE KROHN, Kalevalan kysymyksiä I, s. 88.

[4] Siten esim. FINN MAGNUSÉN otaksuu kaikkien pohjoisten kansojen järjestäneen vuodenjaksonsa auringon vuotuisten pääasemien mukaan (Tidskrift for nordisk oldkyndighed II, 1829). Vrt. ARVI KORHONEN, Suomalaisten vanhasta ajanlaskusta (Helsinki 1915), ss. 83—84.

Siten hänen esittämänsä runonpätkä on, kuten KAARLE KROHN huomauttaa, epäilystä herättävä sekä siinä esiintyvän *ukko* sanan että epäkansanomaisen ulkomuotonsa vuoksi.[1] Mahdollisesti on KREUTZWALD kuullut jonkun tähän suuntaan menevän runon, jota ei ole täysin ymmärtänyt, ja on itse korjannut sitä muka »alkuperäiseen» asuunsa. Viimeisen säkeen *vodu* sanan varustaakin hän kysymysmerkillä, mikä osoittaa, ettei hän itsekään sitä ymmärtänyt; todennäköisesti on hän kuullut sanan aivan väärin — mikäli runolla yleensäkään on kansanomaista pohjaa.

Tiedot vakkamenoista ovat suurelta osalta peräisin muista juhla- ja taikatavoista. Naisten hedelmöittäminen vakan avulla on vähintäänkin epäiltävä. KREUTZWALDin puhe papittarista ja salaisista seremonioista jo riittäisi viemään tiedonannolta uskottavuuden. Kertomus naisten juopottelusta on AGRICOLAlta peräisin, ja väite ukonjuhlan menojen siirtymisestä Maarian ilmestysmispäivän juominkiin on perusteetonta arvelua.

Mutta jälelle jää sittenkin jotakin, jolla on perusteena alkuperäisiä kansantapoja: että virolaisilla on ollut *vakka* nimisiä uhriastioita, joihin määrätyissä tapauksissa on uhrattu, että vakalla on käsitetty olevan jotakin vaikutusta hedelmällisyyteen, että vakkajuhlaa on keskitalven aikana vietetty, että uhrikiviä on ollut olemassa j. n. e., mutta kaikki on tärvelty sillä, että teoretisoiminen on saanut vapaasti muovailla havainnot sille sopivimpaan muotoon. KREUTZWALDin esitys on sanalla sanoen niin epäluotettava, että ainoatakaan sen kohtaa ei käy päinsä uskoa, ellei sille löydy muualta vahvistusta. Vain yksi aikaisemmista tiedonannoista sisältää tärkeän ja luotettavan havainnon, mutta se onkin ajalta jolloin KREUTZWALD vielä ei ollut muodostanut mitään varmaa systeemiä vakkamenoista. Vastoin myöhempää kuvaustaan hän näet kertoo kuulleensa muutamia kertoja Virumaan rannikolla puhuttavan *Ukko-wak*asta eikä tietävänsä, eroaako se oleellisesti *tondi-wak*asta. Tähän tiedonantoon on sattumalta pujahtanut totuus: kertoja myöntää, että ukonvakan nimeä ei monesti kuule, mutta että tontunvakka sitävastoin on suhteellisen yleinen. Siten onkin asianlaita. Mitään Ukolle pyhitettyä uhrivakkaa ei virolai-

[1] KAARLE KROHN, Kalevalan kysymyksiä, I, s. 86.

silla ole ollut, mutta *tondi-* l. *tõnnivak*asta on niin runsaasti tietoja, että sen olemassaolo on kaiken epäilyn yläpuolella.

Vielä enemmän huomiota kuin KREUTZWALDin tiedonannot osakseen saanut kuvaus on tullut painetuksi kahteen Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjan osaan, mutta sekin on monissa kohden aivan epäluotettava. Sen julkaisija on tunnettu votjakkien tutkija MAX BUCH, joka oli saanut tietonsa enimmäkseen lääkäri ERWIN JÜRGENSin välityksellä. Tässä kuvauksessa, joka on oikeastaan kokonainen sarja tiedonantoja, on useita vallinaisesti tai väärin ymmärrettyjä havaintoja ja väärennyksen luonnetta arveluttavasti lähenteleviä kohtia, jotka ilmeisestikin ovat aiheutuneet pyrkimyksestä saada tiedonantojen sisältö mahdollisimman mielenkiintoiseksi ja sopivaksi tukemaan ennakolta omaksuttuja teorioja. Kuvauksen syntyhistoria osoittaa, kuinka suggeroiva vaikutus näillä teorioilla varsinkin alussa oli havainnontekijöihin.[1]

MAX BUCH oli ennakolta vakuutettu tõnnikultin »shamaanisesta» alkuperästä ja tahtoi välttämättä saada esille sitä todistavia piirteitä. Kaiken, mikä olisi voitu selittää katolisuuden vaikutukseksi, tahtoi hän osoittaa pinnalliseksi tai tilapäiseksi. Kun kansalla itselläänkin oli kulttimenoista enää vain hämärä käsitys, saatiinkin itsepintaisiin, selityksillä alkaneihin kyselyihin myönteisiä vastauksia, vaikkeivät tiedonantajat olisi olleet asiasta lainkaan perillä. BUCHin oma muistiinpano täytyy kauttaaltaan täten selittää.

Hän kertoo näet Vändran pitäjän kautta matkustaessaan kyselleensä kyytimieheltään tõnnin palvelusta koskevia seikkoja ja kuulleensa tältä, että vielä 1850-luvulla mainitussa pitäjässä palveltiin tõnniä joka talossa. Uhraus sille toimitettiin kodassa (*kota*) syyskuun viimeisen ja lokakuun ensimäisen päivän välisenä yönä. Tällöin uhrattiin lihaa ja leipää ei ainoastaan tõnnivakkaan, vaan myös tuleen. Tämä todistaisi ratkaisevasti tõnnikultin pakanallisen alkuperän ja löytäisi täydelliset vastineensa votjakkien *voršud* kultista, vieläpä siinä määrin, että uhrausaikakin olisi sama, ja uhrauspaikka sama ei vain asiallisesti

[1] MAX BUCH, Ueber den Tönnis-cultus und andere Opfergebräuche der Esthen (JSFOu. XV, 3, ss. 5—13); ERWIN JÜRGENS u. MAX BUCH, Ein weiterer beitrag zum Tönniscultus der esten (JSFOu. XVIII, 3, ss. 1—9).

vaan nimensä etymologiankin suhteen. Tärkeä lisätodistus näiden kulttien alkuperän yhteydelle olisi vielä tuliuhri.

Tämä myöhempienkin tiedustelujen lähtökohta on alusta loppuun saakka todellisuutta vastaamaton. BUCH oli tahtonut löytää virolaisten tõnnikultista juuri samat piirteet kuin votjakkien voršud-palvonnassa tuntemansa ja saikin vastaukseksi tiedusteluihinsa — oman äänensä kaiun. Tõnnin palveluksen paikka ja aika ovat näet aivan mielikuvituksellisia, ja mitään tuliuhria BUCHin tarkoittamassa merkityksessä ei ole siihen liittynyt.

Saadakseen näistä seikoista tarkempia tietoja BUCH pyysi Vändran pitäjässä asuvaa ERWIN JÜRGENSiä avustajakseen. Tämä ryhtyi keräämään tietoja BUCHin tekemien kysymysten perusteella, olematta asiasta ennakolta perillä sen enempää. Ensimäisessä tiedonannossa on silloin luonnollisesti väärinkäsityksiä, esim. siinä suhteessa, että JÜRGENS käsitti auktoriteettinsa antamien selitysten perusteella hehkuvan käävän vakkaan asettamisen tuliuhriksi. BUCH teki useita uusia kysymyksiä ja sai niihin täydentäviä selityksiä. Selvästi huomaa, että JÜRGENS vähitellen perehtyi asiaan ja kansan ajatustapaan, joten myöhemmät tiedonannot ovat miltei kauttaaltaan luotettavia, vieläpä eräässä suhteessa erikoisen arvokkaitakin. JÜRGENS on näet tehnyt parhaat havaintonsa Mihklin pitäjässä, mistä muita tiedonantaja ei ole, ja tuo niin ollen esille muutamia piirteitä, joita muualta ei tunneta. Vändran pitäjästä on JÜRGENS saanut talteen korjatuksi tiettävästi ainoan tutkijain käsiin joutuneen tõnninvakan. Muutamia kohtia hänen myöhemmissäkin tiedonannoissa kyllä on, jotka heti alussa on pois karsittava. Puhumattakaan siitä, että hän kuten BUCHkin antoi kansan tieteileville selityksille täyden todistuskappaleen arvon, on hän, joko epätäydellisen vironkielen taidon tai väärinkuulemisen perusteella merkinnyt muistiin muutaman uhriluvun, jonka ehdottomasti täytyy olla epäperäinen. JÜRGENS kertoo näet, että Mihklin pitäjässä oli yleisenä tapana lukea tõnnille uhrattaessa seuraava loitsu:

Püha ja kallis Tõnnis,
Teida mo soovi,
Peata mo palvet,
Ukko anetes ja taratalutes.

Viimeisen säkeen, jolla JÜRGENSin kuuleman mukaan ei ole mitään merkitystä, kiiruhtaa BUCH tulkitsemaan: »Mit Ukkos Erlaubnis und unter Taaras Leitung» tai: »Das gebe Ukko und walte Taara»; Ukko ja Taara muka olisivat Tõnniin verrattuina ylijumalia.

Kun Mihklin pitäjästä ei ole muita muistiinpanoja, ei loitsun viime säettä voi palauttaa alkumuotoonsa. Että JÜRGENSin ilmoittama asu ei voi olla oikea, selviää ilman muuta siitä, että niinhyvin *Taara* kuin *Ukko* ovat epäperäisiä virolaisessa kansanrunoudessa.[1] Erään toisenkin uhriluvun JÜRGENS esittää osittain väärinkuullussa muodossa. Tõnninpäivän aattona karjan menestymiseksi toimitetun uhrin aikana hän kertoo luetun: »Tõnn isake, Tõnn emake, ärä vaiva meie loomi, olgo sarveksed ülespidi, sönaksed alaspidi ka sündimene õigeste!» Sana *sönaksed*, »sanakset», on tässä yhteydessä käsittämätön; on arveltu sen pitävän olla *savakesed* (hännät)[2]. Eräs muistiinpano samasta Vändran pitäjästä osoittaa, että tuo sana onkin oleva: *sõruksed* (sorkat)[3]. Tämäkin osoittaa, että JÜRGENSin kykyyn merkitä tarkalleen muistiin kuulemaansa ei voi täysin luottaa.

Sekä KREUTZWALDin että BUCH-JÜRGENSin tiedonantoja on usein käytetty lähteinä tekemättä ensin täyttä selvyyttä niiden luotettavuudesta. Kuten ylläolevasta voi huomata, ei yksinomaan niiden nojaan voi mitään johtopäätöksiä rakentaa.

Mutta kirjallisuudessa on tõnnikultista useita tiedonantoja, jotka ovat täysin luotettavia. Muutamat niistä ovat tuskin ollenkaan saaneet tutkijain huomiota osakseen.

V. 1837, siis ennenkuin KREUTZWALD julkaisi ensimäisen tiedonantonsa vakasta, esitti nimimerkki *N, jonka oikeata nimeä en ole onnistunut selville saamaan, Inland-lehdessä tietoja »muutamista pakanuuden ajalta peräisin olevista virolaisten uhreista». Kirjoituksessa on omistettu erikoinen osasto vakkakultille, jonka kirjoittaja tuntee yksinomaan *totunvakan* nimellä.[4] Kirjoitus tekee jo yksinäänkin arvosteltuna sangen luotettavan vaikutuksen. Kir-

[1] KAARLE KROHN, FUF VI, s. 166 ja Kalevalan kysymyksiä I, s. 90.
[2] E. N. SETÄLÄ, JSFOu. XV, 3: 9, muist. 1
[3] Hurtin kokoelmissa II 20: 529.
[4] *N, Von einigen aus der heidnischen Zeit herrührenden Opfern der Esthen. Inland 1837, ss. 279—281.

joittaja esittää vain ne tiedot, jotka hän on kansalta kuullut tai itse huomannut ja nimenomaan ilmoittaa, mistä mielestään tarpeellisista seikoista hän ei ole onnistunut selvyyttä saamaan. Kaikesta teoretisoimisesta hän pidättyy kokonaan. Kun kirjoittajan henkilöllisyys on tuntematon, jää epävarmaksi, tunsiko hän suomalaista mytologiaa. Joka tapauksessa on myönnettävä, että hän on tehnyt havaintonsa ennakkoluulottomasti. Myöhempiinkin tiedonantoihin verrattuna täytyy tämä kertomus piirre piirteeltä todeta luotettavaksi.

F. J. WIEDEMANNilla on sekä suuressa kansatieteellisessä teoksessaan että sanakirjassaan [1] sangen runsas aineisto, joka perustuu sekä kirjallisuudesta koottuihin tietoihin että, ja pääasiassa, omiin ja apulaisten ensi käden havaintoihin ja keräilyihin. Hänen tasollaan olevan tutkijan tiedonantoihin voi yleensä jo ennakolta luottaa. Muutamissa kohden on WIEDEMANN kuitenkin antanut kansan tieteileväin selitysten johtaa itseään harhaan ja jonkun kerran yhdistänyt keräämänsä tiedot epätäydellisesti yhteen ja senvuoksi tehnyt paikkansapitämättömän johtopäätöksen. Tällaiset virheet ovat kuitenkin poikkeuksellisia ja luotettavista helposti erilleen eliminoitavia. Eniten haitallinen on se puutteellisuus, että WIEDEMANN ei ilmoita lähteitään eikä riittävän tarkoin tiedonantojensa paikallista alkuperää.

M. WESKEN kansatieteellisen keräysmatkan kertomuksessa v:lta 1879 on täydellisin kirjallisuudessa tavattava kuvaus tõnnikultista sellaisena kuin se tunnettiin Vändran pitäjässä. Kertomus on täysin luotettava ja erittäin sisältörikas; siinä on useita piirteitä, joita muut samalla seudulla toimineet kerääjät eivät ole onnistuneet saamaan esille. Sen arvoa lisää se seikka, että WESKE on vakkatiedot esittänyt kansan omilla sanoilla.

Tõnnikulttia valaisevaa aineistoa on julkaistuna aikakauskirjoissa ja sanomalehdissä, varsinkin julkaisussa Oma Maa 1880-luvulla. Eräs virolaisten uhripaikkoja käsittelevä kirjoitus, joka

[1] F. J. WIEDEMANN, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten (St Petersburg 1876), ss. 412, 441 y. m.; Wörterbuch, 1. ja 2. pain. (HURTin toimittama) tõnnikultin suhteen samansisältöisiä.

[2] M. WESKE, Reisi aruanne 1879. Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1879, ss. 37—70.

on koottu monien eri henkilöiden tiedonannoista ja jonka laatija luultavasti on M. WESKE, kertoo Virumaan Jaagupin pitäjän tõnniuhreista.[1] J. TILK taas kertoo tõnninvakan teosta ja Tõnninpäivän vietosta Torin pitäjässä.[2] Huomion arvoisia tietoja ovat julkaisseet myös J. JÕGEVER ja J. LILL.[3]

Näiden lisäksi esittää M. J. EISEN teoksessaan »Eesti Mütoloogia» melkoisen joukon alkuperäisiä vakkatietoja. Yleensä täytyy niihin suhtautua varovaisuudella, sillä tekijä tahtoo itsepäisesti todistaa, että tõnninvakka on johtunut ukonvakasta. Tämä tarkoitus on todennäköisesti vaikuttanut jo niihin aineksiinkin, joita tekijä tai hänen avustajansa ovat kansan keskuudesta keränneet. Ainesten lähdekritiikkiä vaikeuttaa se seikka, että ne esitetään useimmiten vaillinaisessa muodossa tai ei lainkaan ole ilmoitettu lähdettä. Tekijä itse ei tiedonantoja, ei kirjallisia eikä käsikirjoitettuja, ole alistanut minkäänlaisen lähdekritiikin alaiseksi.

Kaikista tärkein aineskokoelma niin tõnnikultin kuin koko virolaisen kansatieteen suhteen ovat kuitenkin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran hallussa olevat Eesti Kirjanduse Seltsin ja J. HURTin johdolla kerätyt Eesti Vanavara-kokoelmat.[4] Niiden aineisto on tietenkin epätasaista, mutta kun kerääjät tietoisesti ovat koonneet aineksia ja esittäneet kansan käsitykset sellaisenaan, ovat ne harvoja poikkeuksia lukuunottamatta toki vapaita siitä häiritsevästä vaikutuksesta, jonka tieteellisesti kouliintumaton teoretisoiminen moniin kirjallisuudessa esiintyviin tiedonantoihin on jättänyt. Tiedonantojen runsaus ja vertailun mahdollisuus tekee sitäpaitsi mahdolliseksi karsia niistä pois sellaista, mikä jo sisäisen kritiikin kannalta on epäilystä herättävää. Samoilta paikkakunnilta on näet usein monta eri tiedonantoa eri henkilöiltä.

---

[1] Eesti rahva vanad ohvri kohad. Oma maa II (1885), s. 54.

[2] J. TILK, Vanad ohvri kohad. Oma Maa III (1886), ss. 230—231.

[3] J. JÕGEVER, Eesti muinasjutud. Tartu 1915 J. LILL, Rohtaedas lahke vanakeste seas. Tartu 1875. Molempia teoksia on siteerattu M. J. EISENin mukaan.

[4] Kokoelmien, varsinkin viimemainitun tärkeämmän, syntyhistorian valaisee hyvin HURTin itsensä antama selonteko venäläisten arkeologien kymmenennessä kokouksessa Rigassa v. 1896 (Bericht des Pastors Dr. J. Hurt über seine Sammlung estnischer Volksüberlieferungen. Trudy II, ss. 64—72).

Tiedonannot ovat peräisin 1870—1890-luvuilta.[1] Niiden heikoin puoli on se, että useat kerääjät kynänkäyttöön tottumattomina eivät ole kyenneet havaintojaan ja tietojaan aina pukemaan selvään ja riidattomasti tulkittavaan muotoon.

Näitä kokoelmia ovat virolaisten vakkamenojen selvittämiseksi käyttäneet jonkunverran hyväkseen JULIUS KROHN teoksessaan Suomen suvun pakanallisesta jumalanpalveluksesta, MATTI VARONEN tutkimuksessaan Suomalaisten vainajainpalveluksesta, ja varsinkin KAARLE KROHN esityksessään Suomalaisten runojen uskonnosta. Huolimatta näistä ja varhaisempien tutkijain antamista

---

[1] Kun seuraavassa esityksessä viittaan vain näiden tiedonantojen tavanmukaisiin arkistonumeroihin, luettelen tässä kokoelmista löytämieni vakkatietojen löytöpaikan, muistiinpanovuoden, kerääjän nimen ja arkistonumeron sekä kaksoispisteen jälkeen vakkatietoja sisältävien kohtien sivumäärät asianomaisessa niteessä. EKS arkistonumeroiden edellä merkitsee Eesti Kirjanduse Seltsin kokoelmaa; muut kuuluvat Hurtin kokoelmiin. Prof. KAARLE KROHN on antanut käytettäväkseni teoksessaan Suomalaisten runojen uskonto, ss. 209—212 esitettyjen tietojen lähdeluettelon, mikä suuresti on helpottanut työtäni.

Vändra 1876, Juhan Pill, EKS II 1: 578
» 1876, Johann Meimer, EKS II 1: 757—760
» 1888—9, I. Peterson, II 20: 527—533
» 1889, T. Tetsmann, II 20: 815
» ? ? I. Kitsberg, III 15: 605—607
» 1896, H. Lemberg, III 27: 137—144
» 1896, Ernst Tetsman, II 58: 513—514
Tori 1878, M. Lossmann, III 15: 702
» 1888, A. Saal, II 21: 22, 40—45
» 1888, Chr. Tults, III 5: 519—521
» 1889, M. Ostrow, II 21: 263—265
Põlwa 1892, Joosep Tobre, III 15: 417
Weike Maarja 1890, W. Lurich, II 12: 179
Kuusalo 1891, Jakob Ploompuu & Hans Rebane, II 15: 109
Koeru 1890—3, Hants Anton Schults, II 39: 213—220
Torma 1894, E. I. õunapuu, II 50: 293—294
Saarde 1892, Hendr. Langholts III 13: 466,
Halliste 1893, E. Kitsberg, III 22: 425—426
Pilitswere 1895, Joh. Reiman, I 5: 186—188
Nomawere 1871, C. H. EKS II 2: 605—660
Suure Jaani 1890, M. Kraut, II 26: 807—810
Anna 1889, I. Pint, II 33: 713—715

kokonaiskuvauksista on kuitenkin täysi syy vielä tässäkin tehdä se. Monissa kohden näet voi keräilijäin tiedonantoja tulkita toisin kuin on tehty sekä sen lisäksi mainittujen käsikirjoituskokoelmien nojalla tuoda esille piirteitä, joita ennen ei ole käytetty tutkimuksen hyväksi.

Tõnnikultin levenemisen suhteen voi jo niiden paikkojen perusteella, mistä tietoja on muistiinmerkitty, huomata todeksi monien keräilijäin havainnot, että sen keskuksena on Pärnun jokilaakso eri haaroineen. Sieltä on useista pitäjistä monta eri tiedonantoa, Vändrasta ainakin kymmenkunta, kun kirjallisuusmaininnatkin otetaan lukuun. Useimmat muutkin tõnnikultin pitäjistä, vaikka ovatkin eri maakunnissa, ovat kuitenkin Pärnujoen vesistön alueella. Mutta silti täytyy kultin levenemisen otaksua aikaisemmin olleen paljon laajemman. Muuan käsikirjoitustiedonannoista on näet peräisin läheltä Peipusjärveä (Torma). Nimimerkki *N ilmoittaa vakkakulttia tavanneensa Viljannin maakunnassa, nimenomaan Pärnun ja Põltsamaan puoleisilla laidoilla.[1] WIEDEMANN ilmoittaa ylimalkaisesti tuntevansa sen länsivirolaisten keskuudesta.[2] Muuan HURTin kokoelmien (Koeru) ja BUCH-JÜRGENSin (Mihkli) tiedonanto ovatkin Läänemaahan kuuluvissa pitäjissä muistiinmerkittyjä. Lisäksi ansaitsee huomiota KREUTZWALDin tiedonanto Alutagusessa tavatusta vakkakultista; kun tässä kohden KREUTZWALDin tarkoituksia ei millään tavalla olisi edistänyt, ilmoittipa hän havaintopaikakseen minkä tahansa, ei sitä siinä suhteessa ole syytä epäillä. Vahvistusta antaa sille tiedonanto Virumaahan kuuluvasta Jaakubin pitäjästä.[3] Saaristovirolaisten keskuudesta sitävastoin ei ole ainoatakaan selvää tiedonantoa tõnninvakasta.

Kun kansatieteilijäin huomio kiintyi tõnninvakkaan, pääasiassa vasta 1870-luvun jälkeen, oli kultti jo miltei tyystin hävinnyt. 1800-luvun alulla olivat papit ja kartanonomistajat kertomusten mukaan alkaneet väkivaltaisesti hävittää kulttiesineitä, minkä ohella kulttikin vähitellen loppui.[4] Kansan itsensäkin keskuudessa syntyi

[1] Inland 1837, s. 279.
[2] WIEDEMANN, s. 443.
[3] Oma Maa 1885, s. 5.
[4] III 27: 138—141; WESKE, s. 40; Oma Maa III (1886), s. 230; EISEN II, s. 12.

sitä vastaan vastavirtaus, niin että isäntä saattoi hävittää emännän hankkimat kulttivälineet.[1]

Keräilijät ovatkin miltei poikkeuksetta saaneet tyytyä merkitsemään muistiin traditsionina kulkeneita tietoja. Tällöin on tietenkin tärkeätä, että epätarkkuuksien ja kansanomaisesti tieteilevien selitysten eliminoimisen helpottamiseksi sekä vallinaisuuksien täydentämiseksi on tiedonantoja sekä eri alueilta että samaltakin alueelta eri keräilijöiltä. Siten onkin onneksi asianlaita, joten tõnnikultista monine muunnoksineen voi saada jotensakin rikaspiirteisen kuvan.

2. Tõnni ja tõnninvakka.

Virolaisen vakkakultin objektin n i m e n ä esiintyy yleisimmin, riippuen siitä, mitä lyhennysmuotoa paikkakunnalla käytettiin Antoniuksesta, *Tõnn*, *Tõnnis*, *Tinnus*, *Tennus*, *Tõns*, *Tinu* ja *Tõnu*. Sen paikkakunnan mukaan, jossa kultti oli sitkeimmin säilynyt, nimitettiin sitä joskus *Vändra-Tõnn*iksi[2] ja arvatenkin kultin arkaistisen muodon vuoksi, *Vana-Tõnn*iksi.[2] Tõnnin vaikutusta ilmoihin taas osoittaa kerran mainittu nimi *Tuisu-Tõnu*.[3] Tõnniä usein edustavasta esineestä taas johtui nimi *küünal* (kynttilä).[4] Nimeä *kodujumala* käytettiin sekä tõnnin säilytyspaikan että varsinaisen toimialan mukaan.[1] Kultin vastustajien käsitystä tõnnistä kuvastaa verrattain yleinen nimitys *kurat* (piru).[5] Tõnnin suhdetta muihin haltioihin todistaa nimi *tont* (tonttu).[6] BUCH-JÜRGENSin ilmoituksen mukaan, jonka todenperäisyyttä ei ole syytä epäillä, koska se ei ole heidän teoreettista kantaansa vahvistava, kutsuttiin tavallisesti Tõnnin nimellä tunnettua kuvaa myös *Jüri*ksi, *Katri*ksi j. n. e., riippuen siitä, milloin sen juhla-

[1] I 5: 188; II 21: 265.
[2] III 27: 137. [2] EKS II 1: 578. [3] II 39: 213—214.
[3] II 20: 527, 529, 532—533, 815; III 15: 605; EKS II 1: 757; JSFOu. XV, 3, ss. 10—11.
[4] Eisen II, s. 9; III, s. 71.
[5] II 20: 815; III 15: 605; EKS II 1: 757.
[6] Inland 1837, ss. 279—280; WIEDEMANN, s. 412.

päivää vietettiin.[1] JÜRGENS ilmoittaa lisäksi kuulleensa nimen *Haue Pell*, mutta kun sille ei hän eivätkä muutkaan ole mitään selitystä keksineet, ja kun kukaan muu samalla paikkakunnalla liikkunut kerääjä ei ole mitään sinne päinkään kuuluvaa nimitystä ilmoittanut, täytyy sitä pitää jostakin väärinkäsityksestä johtuvana.[2]

Tiedot tõnnin u l k o a s u s t a ovat yhtä moninaisia kuin sen nimetkin.

Useimmat tiedonannot ilmoittavat tõnnin edustajana olleen vahakynttilän kappaleen,[3] jonka joskus mainitaan pitäneen olla kirkosta saadun,[4] tai pelkän vahatõnkin, joka oli kynttilän muotoinen.[5] Toisinaan kuului tähän kynttilään vielä kynttilänjalkakin.[6] Joskus oli vaha muovailtu pienen nuken muotoiseksi.[7] Edelleen saattoi tõnninä olla yksinkertainen puukappale, kynttilänpätkän kokoinen ja muotoinen.[8] BUCH-JÜRGENSin tiedonanto ihmisluista tehdystä kuvasta[9] tuntuu epäiltävältä, sillä täytyisi otaksua muidenkin keräilijäin huomion osuneen näin merkilliseen seikkaan, jos se olisi todenperäinen. Samaa on sanottava EISENin väitteestä, että kuva saattoi olla metallistakin tehty.[10] Yksi tiedonanto Tõstamaalta kertoo, että vakkaan oli joskus pantu käärme elätettäväksi.[11]

Muulloin, paitsi silloin kuin tõnninä oli käyttökelpoinen kynttilä, oli se puettu nuken vaatteisiin. Vaatteista mainitaan tavallisesti paita, takki, housut ja sukat. Erikoista huomauttamista

---

[1] JSFOu. XVIII, 3, s. 7.
[2] JSFOu. XV, 3, ss. 7, 11.
[3] III 27: 137; WESKE, s. 37.
[4] WESKE, s. 37; EISEN III, ss. 69—70.
[5] II 20: 527; Oma Maa III, s. 230; JSFOu. XV, 3, s. 7; JÜRGENSin kuulema selitys, että vakan nimi johtuisi vahasta (*vahk* > *vakk*) on tietysti kansanetymologinen.
[6] II 58: 513; II 21: 263; II 5: 519.
[7] EKS II 1: 757; vrt. II 12: 179.
[8] JSFOu. XV, 3, s. 8.
[9] JSFOu. XV, 3, s. 8.
[10] EISEN II, s. 8; III, s. 70.
[11] EISEN III, s. 70.

ansaitsee, että tõnnin päässä muutamien tiedonantojen mukaan oli punainen lakki.[1] Lisäksi on huomattava, että tõnniä ei milloinkaan puettu nais- vaan miespuoliseksi.[2] Toisinaan saattoi vaatettaminen supistua siihenkin, että kuva oli käärittv vaatetilkkuun ja vaatteet asetettu irralleen sen viereen.[3] Miten tällaiset tapaukset on selitettävä, tulee myöhemmin käsiteltäväksi.

Vaatetus käsitettiin paikoin niin oleelliseksi tõnnin kuvalle, että pelkkä riepunukkekin saattoi kelvata siksi.[4] WIEDEMANN kertoo tekoaineina käytetyn vain riepuja ja risuja,[5] mikä osoittaa, että hänen kuvaukseensa käytetty havaintoaineisto on ollut sangen rajoitettu.

Kuten jälempänä tulee puheeksi, käsitettiin tõnni monesti myös puhtaasti henkiseksi olennoksi. Jotkut tähän viittaavista tiedonannoista kylläkin ovat todistuskappaleiksi kelpaamattomia siitä syystä, että keräilijä ei ole saanut kertojiaan paljastamaan kaikkia tietojaan, vaan on ollut pakotettu tyytymään siihen, mikä oli kaikkien nähtävissä ja tiettävissä. Kun tõnniä säilytettiin ja palveltiin salassa, ei keräilijä silloin saanut mitään tietoja sen materiaalisesta olemuksesta.[6] Mutta muutamat täysin luotettavat ja sisällöllisestikin uskottavat tiedonannot osoittavat tõnniä toisinaan pidetyn yksinomaan henkisenä olentona, joka kuitenkin sai osakseen yhtä materialistista kulttia kuin esineellinenkin tõnni.

Kiinteästi tõnnin yhteyteen kuuluu sen lähin säilytyspaikka ja uhriastia v a k k a.

Vakka oli pienehkö astia[7], johon tõnni oli asetettu ja johon uhrit useimmiten pantiin. Muodoltaan se oli nelikulmainen,[8]

[1] II 1: 757; JSFOu. XVIII, 3, kuva.
[2] EISEN III, s. 69.
[3] III 5: 519; JSFOu. XVIII, 3, s. 7 ja kuva.
[4] II 21: 42.
[5] WIEDEMANN, s. 443.
[6] Esim. III 15: 202.
[7] Ainoastaan kerran, I 5: 186, mainitaan vakkaa suureksi astiaksi; tällöin ei siinä säilytetty tõnniä, vaan oli se yksinomaan uhriastiana.
[8] II 21: 263; BUCH-JÜRGENS, JSFOu. XV, 3, 10, väittävät vakan olevan olutastian muotoisen.

mäntypäreistä,[1] tuohesta[2] tai olista[3] punomalla valmistettu. JÜRGENS tietää, että vakka saattoi olla yhdestä tammisesta pölkystä koverrettu ja sekä ulko- että sisäpuolelta leikkauksilla koristeltu,[4] vieläpä, että kuusen parkistakin tehty astia oli vakkana.[5] Viimemainittu ilmoitus tuntuu sangen epäiltävältä, sillä kuusen parkista tuskin voi mitään astiaa valmistaa. Uusimmalla ajalla saattoi mikä tahansa sopivan kokoinen astia, alkuperäänsä katsomatta, kelvata vakaksi. Siten mainitaan tässä tehtävässä käytetyn tavallista villa-astiaa,[6] vieläpä sikaarilaatikkoakin.[7]

Tõnnin kuva oli useimmiten vakkaan asetettu. Aivan poikkeukselliselta näyttää tapa, että tõnni oli lypsinkiulussa, joka taas oli vakassa, tai että vakan tehtävän kokonaan suoritti lypsinkiulu tai joku muu maitoastia.[8] JÜRGENS kertoo Mihklin pitäjästä tavan, jota muualta ei tunneta. Tõnni oli asetettu seisovaan asentoon aittansa nurkkaan ja sen eteen, siis kuvasta erilleen, vakka.[9]

Vakkaa nimitettiin joko yksinkertaisesti vakaksi, tai sen haltijan nimillä, siis *tõnnivak*aksi j. n. e., *küünlavak*aksi, *tondivak*aksi. Yhden tiedonannon mukaan ei sitä uskallettu kutsua tõnisevakaksi, koska sitä pidettiin haukkumanimenä, vaan käytettiin yksinomaan nimeä *küünlavakk.*[10] Sen merkityksen mukaan, mikä vakalla piti olla omistajalleen, käytettiin myös nimeä *õnnevakk.*[11] — Muitakin kuin *vakka*-liitteisiä nimiä tunnettiin. Niinpä sen mukaan, että vakkaan kertyi uhreina tuoduista antimista kaikenlaista tavaraa, oli nimi *kogu*, *kogu*- tai *kogovakk* verrattain yleinen.[12]

---

[1] III 27: 137; III 5: 519; II 20: 527; II 33: 715; WESKE, s.

[2] III 5: 519; II 20: 527; III 22: 425; II 21: 263; WESKE, s. 37; JSFOu XV, 3, s. 10; WIEDEMANN, Wb., sub voce *vakk.*

[3] III 5: 519.

[4] JSFOu. XVIII, 3, ss. 3, 6.

[5] JSFOu. XV, 3, s. 10.

[6] II 21: 42.

[7] JSFOu. XVIII, 3, s. 8.— Sellainen on Suomen Kansallismuseoon talletettu, BUCHin perikunnalta saatu tõnninvakka.

[8] II 21: 263; III 15: 702; EISEN III, s. 69.

[9] JSFOu. XVIII, 3, s. 6.

[10] J. TILK, Oma Maa III, s. 230.

[11] WIEDEMANN, Wb. vrt. II 50: 293; II 26: 807; EKS II 1: 758.

[12] Inland 1837, s. 279; EISEN III, s. 68, 70; J. JUNG, Kodumaalt VI, ss.33—34.

J. JUNG kertoo myös tyydytyn yksinkertaisesti nimeen *korv* (kori).[1]

Niin yksinkertaisia kuin sekä tõnni että hänen vakkansa olivatkin, oli niiden valmistaminen vaikea tehtävä. Ainoastaan tietäjät kykenivät siihen.

Muutamien tiedonantojen mukaan oli vakka tehtävä Tõnninpäivänä,[2] muutamien mukaan torstai-iltana tienhaarassa.[3] WESKE ja eräs EISENin tiedonantajista olivat kuulleet, että tõnninvakka tehtiin kolmena perättäin seuraavana torstai-iltana salaisessa paikassa. Tekijät, vanha mies ja nainen, olivat sitä tehdessään olleet alastomina, ja työn oli tullut kestää hämärän tulosta kukon lauluun saakka. Kolmantena torstai-iltana oli tekeleeseen tiputettu kolme pisaraa verta vasemman käden nimettömästä sormesta.[4] Amblan pitäjässä otettiin tukku vaateriepuja, jotka oli hankittava varastamalla, ja niistä tehtiin kolmena torstai-iltana tienhaarassa tõnni, johon tiputettiin verta kuten edellisessäkin tapauksessa.[5] J. LILLin kertomuksen mukaan teki kolme vanhaa naista alastomina tõnniä kolmena perättäin seuraavana torstai-iltana vanhoista luudista, vaateräsyistä, eläinten sorkista ja häntäjouhista y. m. s. Kolmantena torstaina tiputettiin siihen hengeksi kolme tilkkaa verta ja määrättiin sen työksi tuoda isännälleen kaikkea, mitä se kuulee ja näkee.[6]

Kuten jo näistäkin tiedonannoista näkyy, käsitettiin vakan tehon ja ominaisuuksien riippuvan vakan tekijästä. Siitä on suoranaisiakin ilmoituksia. Jos esim. ihmisiä kohtasi sairaus, jonka selitettiin johtuvan vakasta, sanottiin, että tekijä on antanut vakalle luvan ylettyä äänenkantaman päästä ihmisiin.[7] Eräs kerääjä on onnistunut saamaan tallelle seuraavat vakanteko-sanat:

[1] Kodumaalt VI, ss. 33—34.
[2] II 12: 179; J. TILK, Oma Maa III (1886), s. 230; EISEN III s. 69.
[3] III 27. 137.
[4] WESKE, s. 37; EISEN III, s. 69.
[5] EISEN III, s. 70. — EISEN pitää sitä »epätõnninä», mutta sellaiseen luokitteluun ei ole mitään aihetta, kun tässäkin tapauksessa Tõnnin tarkoitus oli sama kuin muissakin.
[6] J. LILL, s. 64.
[7] II 20: 532.

»Armas, kallis Tõnnikene,
võta sealt maalt,
kust inimene hõiskab,
härg huikab, hobune hirnub,
Lammas määb, siga kiunub,
koer haugub.» [1]

Toinen kerääjä taas oli kuullut, että vakan tekijä, nainen, oli vakkaa tehdessään asettanut sen pöydälle, kiertänyt sitä vastapäivään ja lukenut:

»Kulla Tõnn, pai Tõnn!
Kedast näed, seda näkka,
kedast kuuled, kutsu juure!»

Tõnnin oli uskottu tuovan omistajalleen kaikkea hyvää niin kaukaa kuin härjän ammuminen ja kurikan paukkuminen ylettyi kuulumaan sen olinpaikkaan. [2]

Ainoastaan sama henkilö, joka oli tõnninvakan tehnyt, saattoi sen hävittääkin. [3] Jos muut vakan hävittivät, jäi itse haltia entiseen olinpaikkansa ja saattoi aiheuttaa ikävyyksiä, kuten myöhemmin tulee puheeksi.

Riippuen siitä, käsitettiinkö tämän haltian asuvan ihmisasunnoissa, kartanoon kuuluvissa huoneissa tai ulohtaampana niistä joko ulkohuoneissa tai vapaassa luonnossa, säilytettiin vakkaa ja uhraukset toimitettiin eri paikoissa. Yhteinen piirre joka tapauksessa oli, että säilytyspaikkaa pidettiin salassa. Joskus vain talon isäntä tiesi sen, [4] mutta usein näkyy se olleen niinkin tunnettu, että kyläläisetkin tiesivät ainakin sen huoneen, missä vakkaa pidettiin.

Vakkaa ilmoitetaan säilytetyn joko yleensä kotona, [5] tai tarkemmin sanoen tuvan lakalla [6] ja perikamarissa, [7] mutta kaikista

[1] III 5: 520.
[2] J. Tilk, Oma Maa III (1886), ss. 230—231.
[3] III 5: 520.
[4] III 22: 425.
[5] III 13: 466.
[6] II 33: 715; III 27: 137.
[7] III 27: 137.

yleisimmin aitassa, mieluummin ylisillä.[1] Yhden kerran mainitaan sitä pidetyn ulkohuoneiden allakin.[2] Silloin kuin vakkaa säilytettiin huoneessa, jossa muutkin kuin isäntä saattoi käydä, oli se joko romujen alle piilotettuna tai sijoitettu lukittuun kirstuun.[3] Vieras silmä ei siis nähnyt mitään tavallisesta poikkeavaa, eikä kukaan edes vahingossakaan voinut tehdä itseään syypääksi pyhyydenloukkaukseen.

Mutta tämän ohella kertovat niin monet tiedonannot tõnninvakan ja haltian sijoittamisesta ulkosalle, että niitä mitenkään ei voi tulkita johtuviksi siitä käsityksestä, että haltia tavalla tai toisella vakinaisen olinpaikkansa kadottaneena olisi valinnut uuden ulkoa luonnosta. Osa niistä saa kylläkin täten selityksensä. Siten eräs kerääjä kertoo, kuinka vaimo, jonka hänen miehensä oli pakottanut viemään tõnninvakan takaisin sen tekijälle, jatkoi tämän neuvosta uhraamista tuvan takana olevalle kivelle.[4] Jos vakka syrjäisten toimesta hävitettiin, uskottiin tõnnin edelleenkin majailevan entisessä huoneessaan.[5] Jos taas se huone, jossa tõnninvakkaa oli säilytetty, sattui syystä tai toisesta häviämään, käsitettiin haltian asuvan edelleenkin huoneen sijalla.[6] Senvuoksi niille paikoille, joissa tõnniä ennen oli palveltu, vietiin samoja uhreja kuin aikaisemminkin.[7] Tässä valossa lienee selitettävä Jürgensin ilmoittama tapa asettaa uhrit seinänrakoon.[8] Tõnninvakan on otaksuttava tällöin hävinneen, ja uhraamisen tapahtu-

---

[1] II 20: 527; II 21: 267; III 22: 425; III 27: 137; II 26: 809; II 50: 294; II 58: 513; EKS II 1: 757; Weske, s. 37; Eisen III, 69; JSFOu XVIII, 3, ss. 4—6. — Jürgens kertoo, että Mihklin pitäjässä tõnnin säilytyspaikka oli aina valittu siten, että sen ovi oli tuvan uunia vastapäätä, sillä valkean liedestä piti sopia näkymään tõnnille. Tähän saakka ei tiedonantoa ole syytä epäillä, mutta toinen on asianlaita väitteen suhteen, että koko rakennusjärjestelmä oli laadittu tätä seikkaa silmälläpitäen. Siinä ovat syy ja seuraus epäilemättä joutuneet vaihtamaan paikkoja keskenään.

[2] I 5: 186.

[3] III 22: 425—426; EKS II 1: 757.

[4] II 20: 528.

[5] II 20: 532; II 21: 265.

[6] II 20: 532.

[7] II 20: 532; Oma Maa III, ss. 230—231; Weske, s. 39.

[8] JSFOu. XV, 3, s. 7.

neen entiseen huoneeseen, paremman uhrialttarin puutteessa seinänrakoon.

Kuitenkin jää jälelle tapauksia, joissa tõnnin ja vakan sijoittaminen ulos luontoon näyttää yhtä alkuperäiseltä kuin kotisalla säilyttäminen. Siten nimimerkki *N kertoo tontunvakan (*tondivak*), jota nimeä hän käyttää yksinomaan, olleen kätkettynä syrjäisiin paikkoihin metsässä tai sellaisilla paikoilla oleviin huoneisiin, joissa vain aniharvoin muu kuin omistaja osui käymään.[1] Eräs kertoja tietää kaikki uhrit viedyn »tõnninmäelle» (*Tõnnis-määle*), joiksi kutsuttiin peltojen keskellä olevia kiviraunioita. Ne olivat säännöllisesti ladottuja ja niiden alta oli joskus löydetty sota-aseita ja hopeaesineitä. Toisessa kohden sama kertoja esittää kansankäsityksenä, että tõnni itse elää metsässä. Kuitenkin oli monella isännällä ollut kamarinsa nurkassa »tõnninkaappi», jota hän käytti säästöpankkinaan pannen sinne Tõnnin päivänä rahansa tõnnin hoidettavaksi; kukaan ei sieltä uskaltanut varastaa.[2] Tämä kertoja ei tiedä itse vakasta ja tõnnin kuvasta mitään. Toinen kertoja, joka suoraan väittää, ettei tõnniä esittävää kuvaa ollut olemassa, kertoo uskotun eräässä saaressa asuvan »hiiden» ja tõnnin rinnakkain. Molempia oli pelätty kuin pahoja henkiä ainakin.[3]

Luonnossa asuvan tõnnin käsitettiin erikoisesti suosivan asuinpaikakseen suuria kiviä[4] ja puita.[5] Joskus olivat uhripaikassa molemmat edustettuina, kuten tiedonanto Jaagubin pitäjästä kertoo. Kiven vieressä suuren puun alla oli ollut *Tõnne vak*aksi nimitetty pönttö, johon uhrit asetettiin.[6]

Niissä tapauksissa, jolloin tõnnin käsitettiin asuvan ulkona, ei siis haltian kuvaa monestikaan ollut ja vakkakin usein puuttui. Toiseenkin suuntaan puhuvia tiedonantoja on.

---

[1] Inland 1837, s. 279.

[2] II 39: 213—220. — Kertojan arvelu, että »tõnninmäet» ovat jätteitä vanhoista »hiidenmetsissä» olleista »hiidenalttareista» on tietenkin kansanomaista tieteilyä.

[3] III 5: 521—522; vrt. EISEN III, s. 102.

[4] II 26: 809; III 15: 605; WESKE, s. 39; EISEN III, s. 69; A. J. SJÖGREN, Reise nach Livland und Kurland (Denkschriften des russ. geogr. Ges. II. Weimar 1847), s. 265 (siteerattu VAROSEN, s. 228, mukaan).

[5] III 15: 605; EKS 1: 757; EISEN III, ss. 69, 72; vrt. III 15: 417.

[6] Oma Maa II (1885), s. 54; J. JÕGEVER, s. 118.

Yksi kerääjä on kuullut, että vakkaa voitiin säilyttää kiviraunioissa,[1] toinen mainitsee vastaavaksi sijoituspaikaksi aidannurkan tai yleensä metsän.[2] Muutamat EISENin tiedonantajista ovat kertoneet vakan olleen peltoon haudattuna.[3] Myös JÜRGENS väittää tõnnin, toisella nimellä Haue Pellin, »omistavan maa-alueita, peltosarkoja, puutarhoja j.n.e.», millä hän m. m. tarkoittanee, että haltian olinpaikka oli ulkona viljelyksillä.[4]

Tõnninvakkoja ilmoitetaan olleen ja tõnnin palvelusta harjoitetun erikseen joka talossa niissä kylissä, jotka olivat tämän kultin varsinaisia pesäalueita.[5] Vaikka tõnnikultti siis olikin täysin yksilöllisluontoista, käsitettiin kylän kaikkien tõnnien kuitenkin olevan jonkinlaisessa arvosuhteessa keskenään, toisten ylempiä, toisten alempia. WESKE, jonka havaintojen mukaan tõnniä esitti vahakynttilä, kertoo Tõnnin päivän juhlamenoihin kuuluneen ei vain tuon kynttilän polttamisen, vaan ennen kaikkea sen pistämisen sulaan vahaan. Kuta vanhempi, sitä paksumpi kynttilä siis oli, ja sitä tehokkaammaksi tõnnikin käsitettiin palvojiaan auttamaan. Kussakin kylässä oli siis yksi kaikista vanhin ja arvokkain tõnni. Sen isännän luo kokoontuivat muut keskustelemaan tõnnin teoista, kuinka paljon hyvää ystävilleen ja pahaa vihamiehilleen se oli tehnyt.[6] Toisen kertomuksen mukaan kävivät tälle kylän arvokkaimmalle tõnnille uhraamassa muutkin kyläläiset kuin oma talon väki,[7] arvatenkin silloin kuin oma tõnni ei ollut pystynyt auttamaan. Näiden yhtäläisyyksien valossa voimme pitää luotettavana myös JÜRGENSin kertomusta, että Tõnni-nimen ohella myös Katriksi, Jyriksi j. n. e. kutsuttuja kuvia kuletettiin »vieraisilla» toistensa luona.[8]

Vaikka tõnnin kuva aina esittikin miespuolista olentoa, väittä-

[1] II 50: 294.
[2] II 58: 513.
[3] EISEN III, s. 69.
[4] JSFOu. XV, 3, s. 7.
[5] II 50: 294; II 26: 807.
[6] WESKE, ss. 37—39.
[7] II 21: 43.
[8] JSFOu. XVIII, 3, s. 7.

Humanitaar-
raamatukogu
TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

vät muutamat kertojat, että tõnni voi olla myös naispuolinen. Uhrisanojen johdosta, jotka alkavat: *Tõnn isake, Tõnn emake,* huomautetaan eräässä tiedonannossa, että monessa perheessä on ollut myös naispuolinen tõnni, *ema-Tõnn.* [1] Toinen tiedonanto, jonka mukaan tõnnillä oli ollut liikanimenä *Tuisu-Tõnnis,* kertoo tämän rinnalla olleen *Lume-Memme* nimisen rinnakkaisolennon, joka nimestään päättäen on ollut naispuolinen. [2] Tõnnin »sukulaisuussuhteista» ansaitsee vielä mainitsemista WIEDEMANNin mielenkiintoinen ilmoitus, että kansankäsityksen mukaan *Tõnise att,* tõnnin isä, muka olisi virolaisten kantaisä. [3]

3. Tõnnin palvonta.

Tõnnin käsitettiin s a a v a n a i k a a n sekä hyvää että pahaa. Kaikki riippui siitä, pidettiinkö sitä hyvillä mielin vai loukattiinko ja laiminlyötiin tavalla tai toisella.

Myöhäinen kansankäsitys ei uskonut tõnnistä mitään hyvää. Mitään positiivista lisää sen ei odotettu tuovan talouden normaaliseen kulkuun. BUCH-JÜRGENSin tiedonanto, että tõnni käsitettiin ilkivaltaiseksi olennoksi, jolla aina oli mielessä ihmisten ja heidän omaisuutensa vahingoittaminen, ja että häneltä ei voitu

[1] II 20: 529.

[2] II 39: 213—214. — EISEN III, s. 72, ilmoittaa Võrumaalla tõnnille lauletun seuraavaa laulua, jossa myös mainitaan tõnnin nainen:

Tiitu, Tiitu Tinnusselle
Tinnussel oli tõine naine,
Moori musta kerikun,
Kerikun oli kellatorni,
Lunder, tunder lootsikuhe,
Lootsikun oli lepist metsa.
Kes sääl metsan kõndimaie?
Harakaid vai varesseid?
Tutereni suuri sõlgi,
Leevo liina palli pääl,
Madalide maijo pääl.

[3] WIEDEMANN, s. 412.

yleensä pyytää mitään, ei sadetta kuivuuden aikana, ei hyvää satoa t. m. s., ja että hänen palveluksensa tarkoituksena oli vain pitää häntä hyvällä tuulella onnettomuuksien estämiseksi,[1] näyttää muistakin kertomuksista päättäen kuvaavan melko yleistä kansankäsitystä niihin aikoihin, jolloin useimmat muistiinpanot tõnnikultista on tehty. Enimmäkseen niissä tosiaankin kerrotaan vain varokeinoista, joilla tõnniä pidettiin suopeamielisenä ja joilla sen aiheuttama kosto torjuttiin.

Selvää kuitenkin on, että tämä käsitys ei voi olla alkuperäinen. Silloinhan ei kukaan olisi hankkinut tõnninvakkaa rasitukseksi itselleen. Alkuperäistä kansankäsitystä varmaankin edustavat kertomukset tõnnista onnen tuojana, mitä yksi vakan nimistä, *õnnevak*, kuvastaa. Eräs kerääjä esittää kultin syyksi käsityksen, että oikea jumala on niin kaukana, että tarvitaan läheisempää onnen tuojaa, »onnen Jumalaa», jona tõnniä palveltiin.[2] Eräs muistiinpano taas väittää, että tõnnin uskottiin »tuovan onnea ja pitävän kratin ammattia».[3] Yhtäpitävästi tämän kanssa kertoo toinen, että tõnnillä on »sama työ ja toimitus kuin kratilla ja puukilla», joiden haltiain käsitettiin kantavan isännälleen kaikenlaista vierasta omaisuutta, varsinkin karjantuotteita. Eisen kertoo, että tienhaarassa tehdyn tõnnin uskottiin heti hengen saatuaan alkavan palvella tekijäänsä kantamalla tavaraa.[4] Se muka lensi ilmojen halki punaisen kuulan muotoisena, eikä sitä nähnyt, ellei katsonut hopeasormuksen lävitse. Toisen tarinan mukaan liikkui tõnni koiran muotoisena ja toimitti kaikenlaisia askareita, varsinkin lehmien lypsyä.[5] Muuan tiedonanto taas väittää tõnnin olevan nimenomaan karjan sikiämisen jumalan.[6] Mutta monien mukaan on tõnnin vaikutusasteikko mitä moninaisin, miltei rajoittamaton; se muka suojelee ja edistää viljaa ja karjaa, varsinkin sikoja, varjelee niitä susilta, käärmeiltä ja jalkojen loukkaantumisilta sekä muiltakin vahingoilta, tuo yleensä kaikkea onnea palvelijoil-

[1] JSFOu. XV, 3, s. 9.
[2] EKS: II 1: 758; vrt. II 26: 807.
[3] II 12 179.
[4] II 33: 713.
[5] Eisen III, s. 70.
[6] III 5: 520.

leen ja vainoojilleen onnettomuutta sekä suojelee sen lähistöllä olevaa omaisuutta varkailta.[1] Tõnnin palvelijoita eivät noidatkaan pystyisi vahingoittamaan.[2]

Tõnniä kerrotaan käytetyn myös neuvonantajana mitä erilaisimmissa asioissa. Tärkeiden tehtävien edellä käytiin vakan ääressä kysymässä: »Tõnnikene, mis sa arvad sellest?» Jos kuultiin jonkinlaista ääntä, oli se merkki siitä, että tõnni ei ole suopea.[3] Syksyllä emäntä kysyi jokaisen eläimen luona: »Tõnnike, kas lubab mulle?» Jos ei mitään kuulunut, sai eläin jäädä eloon, muuten se oli teurastettava, koska se kuitenkin talvella kuolisi.[4] Myös pyydettiin siltä apua ja suojelusta kaikenlaisiin toimiin, matkalle lähdettäessä, vieläpä varastusretkillekin mentäessä.[5]

Lisäpiirteitä tõnnin ominaisuuksista ja vaikutuksesta tulee esille niiden käsitysten yhteydessä, joiden vuoksi palvontaa harjoitettiin.

Käsitettiinpä tõnni millaiseksi tahansa, joka tapauksessa oli sille jatkuvasti u h r a t t a v a. Uhraamista oli toimitettava niin usein, että sitä joskus kutsuttiinkin »tõnnille vakan maksuksi»[6] ja uhreja kymmenyksiksi.[7] Uhrit asetettiin aina vakkaan, tai ellei sellaista ollut, siihen paikkaan, kivelle, puun juureen j. n. e., missä tämän haltian uskottiin asuvan. Uhraamisen toimitti tavallisimmin isäntä, joskus emäntäkin, mutta ei milloinkaan muu perheenjäsen, palvelijoista puhumattakaan.[8] Kaikesta uutisesta oli hiukan vietävä vakkaan uhriksi: viljaa puinnin ja myllyllä käynnin jälkeen, tippa vasta pannusta oluesta ja äsken poikineen lehmän maidosta, lampaista kerittyjä villoja, juuri valmistuneesta kankaasta tilkku, teurastetusta eläimesta rasvaa, lihaa tai verta, myydystä eläi-

---

[1] II 39: 216, 220; II 39: 220; WESKE, s. 38; WIEDEMANN, s. 349; JSFOu. XV, 3, s. 7.
[2] II 39: 220.
[3] EISEN II, s. 10 ja III, s. 73.
[4] I 5: 187; EISEN III, s. 73.
[5] EISEN II, s. 10 ja III, s. 73.
[6] EKS II 2: 659.
[7] EKS II 1: 758.
[8] JSFOu. XVIII, 3, s. 4; II 20: 528.

mestä harjakaisryyppy tai kupariraha j. n. e.[1] Ruokatarpeita tuodessaan isäntä luki:

Sõõ Tõnis, joo Tõnis,
ole usin vaama
kärmas kokku kandma.[2]

Tõnnin käsitettiin tosiaankin syövän. Eräs kerääjä oli nähnyt vakassa kuppeja ja lusikoita.[3] Toisen tietämän mukaan oli vakkaan heti vietävä uutta ruokaa, kun entinen oli loppunut, olipa sen katoamiseen sitten syynä hiiret tai mikä muu syy tahansa.[4] Eläimen syntyessä oli vakkaan pantava kupariraha, vastasyntyneen lapsen edestä hopearaha.[5] Mutta näennäisesti vähäarvoisempiakin uhriantimia käytettiin. Tiedonanto Inland-lehdessä v. 1837 näet kertoo vakkaan uhratun kaikenlaisia arvottomia kaluja aina loppuunkulutettuihin niinivirsuihin saakka.[6] Saman seikan on eräs toinenkin kerääjä todennut.[7] Lehmiä keväällä ensi kerran metsään laskettaessa leikattiin jokaisen eläimen kyljestä ja hännänjuuresta karvoja sekä vuolastiin lastu sarvesta, mitkä kaikki pantiin tõnninvakkaan. Leikattaessa sanottiin: »Lükka (tõuka) varavast sisse, seest välja!»[8]

Eisen ilmoittaa, että tõnnille uhrattiin tavallisesti torstaisin.[9] Muut kerääjät eivät ole tähän piirteeseen kiinnittäneet huomiotaan.

Erikoisesti oli tõnniä muistettava määrättyinä juhlapäivinä. Tällaisina mainitaan pidetyn kynnteliä[10], mikkeliä[11], jyriä[12] ja jou-

[1] II 26: 807; EKS II 1: 758; JSFOu. XV, 3, s. 9 ja XVIII, 3, s. 3.
[2] III 5: 519—520.
[3] II 33: 715.
[4] I 5: 186.
[5] EKS II 2: 659. — Eisenin (III, s. 71) kertomuksen mukaan pestiin lapsi uunin suun edessä ja sanottiin: »Kallis Tõnu, kaitse seda last kõige kurja eest!» Vesi viskattiin uuniin, jotta lapsi tulisi yhtä kovaksi kuin uuni.
[6] Inland, 1837, s. 279.
[7] J. Jung, Kodumaalt VI, ss. 33—34.
[8] Weske, s. 38.
[9] Eisen III, s. 71.
[10] EKS II 1: 758.
[11] Eisen III, s. 73.
[12] EKS II 1: 758; II 50; 293; JSFOu. XVIII, 3, s. 7.

lua.[1] Mistään erikoisista menoista tavanmukaisen ruokauhrin lisäksi ei ole tietoja muiden kuin joulun suhteen. Yhden kertomuksen mukaan oli näet jouluaattona juhlapöydälle, jonka ääressä perhe istui, asetettu tõnninvakka isännän kohdalle, »jotta se olisi tämän näkyvissä ja mielessä juhlallisimmalla hetkellä». Syömään ruvetessa annettiin tõnnille osansa kaikesta.[2]

Kaikista tärkein t õ n n i j u h l a oli kuitenkin Antoniuksen päivä, tammikuun 17., joka tõnnikultin pesäseuduilla näyttää olleen tärkeimpiä vuotuisista juhlista.

Tõnnin päivää pidettiin, kuten Suomessa Heikin päivää, talven keskikohtana, »harjapäivänä», jolloin talven selkä murtuu ja eläinten ruoka on kahtia. Illalla oli tapana juoda kapakassa talven selkää poikki (»talve selga katki murdma»).[3]

Itse juhlapäivänä, jota nimitettiin joko tõnnin nimen mukaan tai joskus myös *jõulu ema-päev*äksi (»der Muttertag von Weihnacht),[4] ei saanut mitään työtä tehdä; muuten kuolisivat kesällä siat ja lampaat ja sikoja ei aita pitäisi.[5] Senvuoksi oli kaikista juhlavarustuksista huolehdittava jo aattona. Tärkeimpiä niistä olivat oluen pano ja jonkun eläimen teurastaminen ja valmistaminen pitoruuaksi.

Olut kuului välttämättömästi tõnnijuhlan tarpeisiin.[6] Sitä oli pantava edes kerma-astiallinen[7] tai lusikallinen,[8] elleivät varat enempään riittäneet. Yhden tiedonannon mukaan oli oluen juominen niin oleellinen osa juhlasta, että sitä kutsuttiinkin »Tõnnin

---

[1] EKS II 1: 578.
[2] EKS II 1: 578.
[3] WIEDEMANN, s. 350.
[4] WIEDEMANN, s. 349.
[5] EKS II 2: 660; II 58: 513; EKS II 1: 758; WIEDEMANN, s. 350; EISEN, II, 10 ja III, s. 73. — WIEDEMANNin mukaan oli pellon karhitseminen kuitenkin sallittua. Varsinaista käytännöllistä merkitystä ei sillä tähän vuodenaikaan tietysti voi olla. Karhitsemisen aiheuttajana sellaisena päivänä, jolloin työnteko on kielletty, voi tuskin olla mikään muu kuin usko, että sen kautta rikkaruohojen kasvu tulee estetyksi.
[6] II 21: 264; II 50: 294; III 5: 519; III 27: 137; Oma Maa III, s. 230.
[7] II 20: 528.
[8] JSFOu. XV, 3, s. 8.

juomingiksi» (*Tõnnise joittused* l. *joodud*) ja ne kestivät kolme päivää yhteen menoon. Jos tõnnin juominkia l. tuiskupyhiä, kuten tämä kertomus tietää niitä myös kutsutun, vietettiin kunnollisesti ja toimitettiin tavanmukaiset uhrit, puhui tuisku-tõnni pois pohjatuulet, sitten tuli hyvä kevät ja suviviljat menestyivät. Muutoin taas tõnni tuli pahalle tuulelle ja antoi *Lume-Memmen* sataa runsaasti lunta, pohjatuulia riitti mahlakuulle saakka, vilja katosi pelloilta ja eläimet alkoivat sairastaa.[1]

Jonkun eläimen teurastaminen juhlapitoihin oli yhtä välttämätöntä kuin oluen pano.[2] Ellei muuhun ollut varaa, oli ainakin kana teurastettava.[3] Tavallisin teuraseläin oli lammas,[4] mutta tämän ohella mainitaan yksinäisinä tapauksina kerran härkä,[5] toisen kerran urossika.[6] Joka tapauksessa kuului asiaan panna tuoreen lihan lisäksi keittoon syksyllä teurastetun lehmän rinta ja puoli sianpäätä.[7]

Sianpään puolikkaan keittäminen Antoniuksen päiväksi oli tapana sielläkin, missä varsinaista tõnninvakkakulttia ei harjoitettu.[8] Võrumaalla keitettiin *Tõnise pääval* sianpää; sitten siat menestyisivät ja säilyisivät taudeilta.[9] Liiviläiset pitivät Tõnnin päivää »sikapäivänä», jolloin sianpää keitettiin; työtä silloin ei saanut tehdä, muuten siat sairastuisivat, tulisivat täihin tai repisivät verkot rikki.[10] Myös Viron ruotsalaisilla[11] ja lättiläisillä[12] oli vastaavia käsityksiä. Senvuoksi baltilaisissa riimukalentereissa-

[1] II 39: 213—214.
[2] EKS II 2: 660.
[3] WESKE, s. 38.
[4] III 27: 138; II 20: 528; II 21: 263; JSFOu. XV, 3, s. 8.
[5] II 5: 519.
[6] II 39: 213.
[7] II 20: 528; JSFOu. XV, 3, s. 8.
[8] III 15: 417; II 21: 22; WIEDEMANN, s. 350.
[9] JOHANN WOLFGANG BOECLER—FR. R. KREUTZWALD, Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten (St. Petersburg 1854), s. 120.
[10] JOH. ANDREAS SJÖGREN—F. J. WIEDEMANN, Livische Grammatik nebst Sprachproben (St. Petersburg 1861), Einleitung ss. LXXIV, LXXVI ja 368.
[11] RUSSWURM II, s. 102.
[12] CARL SCHLAU, Materialien zur Aufstellung einer altlettischen Zeitreichnung (Magazin, hrsg. von der lettisch-literärischen Gesellschaft XX, 3, s. 62).

kin on yleisesti merkitty Antoniuksen päivä sianpään kuvalla.[1] Vain Saarenmaalla oli Tõnnin päivän ruokajärjestys poikkeava. Siellä näet oli tapana tällöin keittää herneitä.[2] Tämä tapa, jonka syytä, kuten nimenomaan ilmoitetaan, kansa ei tiennyt, on varmaankin liittynyt Antoniuksen päivään muista juhlatavoista. Antoniuskultti oli näet saaristossa niin vähäistä, että se ei ole päässyt täysin varmoihin ja vakiintuneisiin muotoihin. —

Teurastettaessa eläintä tõnnijuhlaa varten rukoiltiin: »Püha Tõnisekene, hoia mu orikakest, kaitse mu karjakest! Puhas, püha Tõnisekene, ole mu söötja ja jootja! Ole sa hoidja ning varjaja ning anne meile armu ning heida heldust oma armu armuga, kuis sa oled meile annud ja armu heitnud!»[3]

Tämän lisäksi oli paikoin tapana leipoa Tõnnin päiväksi pieni *härjakakk*, »härjänkakku». Siihen pistettiin kynttilä ja se asetettiin aattoiltana pöydälle, mutta ei syöty, vaan säästettiin kevääseen saakka, jolloin karjan ensimäistä kertaa laitumella ollessa paimen kantoi sitä kaulassaan pussissa koko päivän ja illalla antoi siitä murusen joka eläimelle. Tarkoituksena oli toiselta puolen hyvän kalaonnen saaminen, toiselta puolen karjan suojeleminen rutolta.[4]

Kun kaikki siis oli valmista, katettiin juhlapöytä jo aattoiltana valmiiksi ja sai se olla sellaisena koko juhlan ajan. Keskelle pöytää asetettiin palamaan kokonainen kynttilä.[5] Yhden tiedonannon mukaan paloi kynttilä tõnnin juhlapäivinä yötä päivää.[6] Toisen mukaan poltettiin kynttilä, jota oli palveltu tõnninä, loppuun saakka ja seuraavaksi vuodeksi otettiin tähän tarkoitukseen uusi kynttilä. Kynttilää tupaan tuotaessa otti isäntä lakin päästään ja tervehti: »Tere, püha Tõnn! Tere, püha Tõnn!»[7]

---

[1] AUGUST WILHELM HUPEL, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland (Riga 1774—1782) III, s. 368; RUSSWURM I, taulu XIII ja II, s. 174.

[2] I. B. HOLZMAYER, Osiliana, Erinnerungen aus dem heidnischen Göttercultus und alte Gebräuche verschiedener Art, gesammelt unter den Insel-Esten (Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft VII, 1873), s. 66.

[3] WIEDEMANN, s. 350.

[4] WIEDEMANN, s. 349; EISEN III, s. 71.

[5] II 20: 259; JSFOu. XV, 3, s. 8.

[6] II 15: 702.

[7] EISEN III, s. 72.

Jokainen vieras, joka juhla-aikana sattui taloon tulemaan, käskettiin syömään. Syötyä ei saanut kiittää ei Jumalaa eikä isäntää. Isäntä saattoikin hiljaa varoittaa vierasta: »Kun olet saanut syöneeksi, älä suinkaan kiitä Jumalaa!» Jos vieras taas yritti kiittää isäntää, oli vastaus: »Mitäs siitä kiität, sehän on tämän (s. o. tõnnin) lahjaa.» [1] Sai vain sanoa joko: »Olkoon tõnnille mieliksi» [2] tai: »Oh piru, kylläpä maistui hyvälle», [3] tai vieläpä: »Piru vieköön tõnnin ja sen antimet!» [4] Eräs tiedonanto kertookin, että vieras, joka kiitti muuten kuin kiroamalla, sai selkäänsä. [5]

Ennenkuin kukaan aattoiltana keitettyä ruokaa maistoi, oli tõnnille annettava osansa. Eläimen jokaisesta ruumiinosasta ja keitossa olleesta sisälmyksestä erotettiin sille pieni kappale, samoin tilkka liemestä ja oluesta. [6]

Itse uhraustavat olivat monenlaisia. Joko pantiin pikku astiaan suuntäysi lihaa ja lientä sekä lisäksi pisara verta jokaisesta talon eläimestä, mikä kaikki vietiin vakkaan, [7] tai olivat menot monimutkaisempia. Yhden kertomuksen mukaan vei isäntä kutakin ruokalajia erikseen tõnninmäelle. Sikaa uhratessaan hän sanoi: »Tõnnis söö koa meie värsked ja õnnista meie viljapõllud ja loomad» ja olutta tiputtaessaan: »Joo Tõnnis, siis õnnistad ikke meie vilja ja karja». Lientä isäntä kaatoi jokaisen navetan nurkkaan kolme kertaa lausuen: »Õitsegu ussi, kasvaga kari, saagu Tõnnis tükki, saagu sulane suu täie, saagu peremees isi paraja osa.» [8] Toisen tiedonannon mukaan olivat uhrimenot seuraavat. Lientä tiputettiin jokaiselle tuvasta muihin huoneisiin johtavalle polulle. Pimeän tullen haettiin tõnninvakka kynttilän valossa aitasta ulos, käytettiin joka navetassa, lientä tiputettiin tunkiolle ja hoettiin: »Tõnn isake, Tõnn emake, ära vaeva meie loomi!

---

[1] EKS II 1: 759; II 20: 529; WESKE, ss. 38—39.
[2] II 58: 514.
[3] II 27: 138.
[4] WIEDEMANN, s. 350.
[5] II 50: 294.
[6] II 20: 528; JSFOu. XV, 3, s. 8.
[7] EKS II 1: 758—759.
[8] II 39: 215—216.

Olgu ikki sarveksed ülespidi ja sõruksed alaspidi! Süntku iga loomake ikki oiged soodu!» Sen jälkeen vietiin tõnninvakka takaisin aittaan, ja juhla-aterian syönti saattoi alkaa.[1] Päinvastaisestakin järjestyksestä on tietoja. Joskus tõnninvakka oli asetettu aterian ajaksi pöydän päähän ja vasta lopuksi kuljetettiin sitä navetassa.[2] Yhden monipuolisimpia juhlatapakuvauksia Vändran pitäjästä esittää WESKE. Sen mukaan oli pitopöytä sijoitettu keskelle navettaa. Isäntä vei aattoiltana tõnninvakan pöydälle, otti tõnniä esittävän kynttilän ulos vakasta ja sytytti sen palamaan syönnin ajaksi. Aterioidessa sanottiin: »Tõnn, mis sa kuuled, võta kinni! olgu ärja huikamine, koera aukumine, kurika paukumine, võta kinni!» Syönnin jälestä isäntä otti kynttilän, kiersi navetan vastapäivään käyden jokaisen eläimen luona, kärvensi jokaisen kyljestä hiukan karvoja, asetti kynttilän pystyyn eläinten seljän päälle ja hoki: »Sõruksed alaspidi, sarveksed ülespidi!» Toisinaan taas Tõnniä hypitettiin eläinten seljällä ja hoettiin: »Tõnn üppad, Tõnn karkab, Tõnn vaatab veiste järele.» Tämän jälkeen isäntä puki tõnnin vaatepäälle ja asetti sen vakkaan.[3] Samasta Vändran pitäjästä on J. LILL merkinnyt muistiin, että isäntä tai emäntä vei illalla suuren ruuhen keskelle navettaa, pani siihen jokaisen eläimen osalle kolme kahmalollista kauroja, tiputti jokaiseen kauraosuuteen kolme tippaa olutta ja päästi sen jälkeen eläimet kaksittain syömään ruuhesta. Eläinten syödessä hyppi syöttäjä kytkyestä kiinni pitäen ja luki: »Tere, tere, sa püha Tõnnikene! Oled sa mind selle aja üles pidanud, siis pea see aasta veel!»[4] Torin pitäjässä käytetyistä juhlamenoista kerrotaan, että tõnniä esittävä kynttilä paloi koko päivän. Aattoiltana pantiin tuli uuniin, isäntä toi vakan tupaan, istui pankolle ja alkoi tyhjentää vakan sisustaa. Se, mikä ei toiseksi vuodeksi voinut säilyä pilaantumatta, otettiin vakan sisässä olevasta maitoastiasta pois ja viskattiin

---

[1] II 20: 529. — JÜRGENSin kertomus, JSFOu. XV, 3, ss. 8—9, eroaa tästä vain siinä, että tõnniä esittävän vahatõnkin ympärille vakan laidoille oli asetettu kynttilöitä palamaan.

[2] III 27: 138.

[3] WESKE, s. 38.

[4] J. LILL, s. 66.

tuleen, muut siirrettiin vakkaan.[1] Yksi tiedonanto kertoo WESKEN kuvauksen tapaiset menot suoritetun itsenään Tõnnin päivänä. Ennen päivänkoittoa otti isäntä vakan ja lyhdyn valolla meni navettaan, otti vakasta lehmän karvoja, sytytti kynttilällä ne palamaan ja suitsutti savua lehmille. Sitten hän asetti tõnniä esittävän nuken kunkin lehmän seljälle, kierrätti sitä vatsan alitse lehmän ympäri sekä leikkasi kustakin eläimestä karvoja vakkaan seuraavaa vuotta varten. Myös viljalaarissa suitsutettiin savua samalla tavoin ja pisteltiin tõnnin kuvaa jyvien sisään. Sitten asetettiin vakka paikoilleen kirstuun.[2]

Niillä seuduin, esim. Saarenmaalla, missä tõnnikultista ei tunnettu muuta kuin sianpään tai sen puolikkaan keittäminen Antoniuksen päivänä, oli tapana viedä osa sianpäästä tõnnille uhriksi metsään puun juurelle tai oksalle »sikojen menestymiseksi ja hyväksi vuodentuloksi.«[3]

Pari muutakin Tõnnin päivän viettoon liittyvää tapaa ansaitsee maininnan. Kuusalun pitäjässä oli tapana viedä tuvan lattialta lakaistut rikat mahdollisimman kauas jonkin vesistön jäälle. Kesällä pysyisivät sääsket ja kärpäset siellä.[4] Läänemaan Hanilassa, jossa Tõnnin päivänä syötiin sianjalkakeittoa, kokoontuivat kylän naiset pimeän tullen, tekivät tuomistaan vaateryysyistä

[1] II 21: 263—264. — Muut tiedonannot enimmäkseen vaikenevat, mihin vakkaan pannut uhrit lopuksi joutuivat. BUCH-JÜRGENSin väitteen mukaan ne poltettiin uhrikivellä (JSFOu. XVIII, 3, ss. 4—5, 7), mutta tähän ei ole luottamista, koska he ennakolta tiedustelivat ja hinnalla millä hyvänsä tahtoivat löytää tietoja tuliuhreista ja ovat voineet niitä saada, olipa asianlaita miten hyvänsä. Heidän tiedonantonsa muoto onkin sangen epämääräinen. Myös EISEN (III, ss. 73, 125) antaa samansuuntaisia tietoja, mutta niidenkään muoto ja sisältö ei ole luottamusta herättävä. — Yleensä näyttää, että kansa ei itsekään ole osannut varmaan sanoa, mihin uhrit lopulta joutuvat. Joku kertoja on otaksunut, että ne on poltettu, toinen, että ne on haudattu maahan, kolmas, että hiiret ja rotat ovat pitäneet huolen niiden hävittämisestä. Mitään erikoisempaa huomiota ei näytä kiinnitetyn tähän seikkaan eikä annetun mitään taikaopillista merkitystä uhrien loppukäsittelylle. Olipa miten oli, vakan sisällön aika ajoittain tapahtunut hävittäminen ei ole mikään uhri, kuten BUCH ja JÜRGENS ovat tahtoneet esittää.

[2] III 22: 425—426.

[3] III 15: 417; EISEN III, ss. 31—32.

[4] II 15: 109.

suuren mytyn, jota kutsuttiin *kada*ksi, ja vierittivät sitä pitkillä kepeillä kylän laidunmaalle yhteen ääneen sanoen, »Kada, mine N. N. karjamaale!» [1]

Jos tõnni oli hyvillä mielin, menestyi kaikki hyvin. Mutta jos se oli suuttunut, tapahtui monenlaisia vastoinkäymisiä. Tärkeimpänä syynä tõnnin pahalle tuulelle tulemiseen pidettiin uhrien laiminlyöntiä. [2] Muita syitä siihen oli tõnninvakan tai sen entisenkin säilytyspaikan loukkaaminen melulla, sen vahingoittaminen tai joidenkin siihen asetettujen tavarain varastaminen. [3] Varsinkin sellaisten tõnnien, joiden alkuperäinen olinpaikka oli hävitetty ja jotka siis olivat »kodittomia», uskottiin olevan pahanilkisiä ja vahingoittavan kaikkia sen läheisyyteen tulevia. Lepytykseksi oli sen oletetun asuinpaikan läheisyyteen tultaessa viskattava sille rahakolikko. Varokeinoksi riitti myös, jos kolme kertaa sylkäistiin ja sanottiin: »Tule, tule sa tuline kurat, ma tahan sulle tuld ja tõrva kaela valada!» [4] Varminta oli siis, jos tõnninvakasta tahtoi erilleen päästä, antaa saman henkilön, joka sen oli tehnyt, toimittaa hävittämisenkin. [5]

Tõnnillä oli hallussaan laaja onnettomuusasteikko loukkauksien kostamiseksi. Lukuunottamatta kaikkien hyvien töidensä lakkauttamista saattoi se aiheuttaa suoranaisiakin vahingoita. Miltei lukemattomat ovat ne taudit, joita sen uskottiin voivan ihmisiin tartuttaa. Kaikki ihotaudit, varsinkin paiseet, ja n. s. *maa-alused*, reumatismi, sisustaudit, jalattomaksi tuleminen j. n. e., yleensä »kaikki ne taudit, joiden syytä ei tunneta, jotka kauan kestävät ja ovat vaikeita parantaa», olivat tõnnin erikoisalana. [6] Kuoleman tuottamukseen saakka ei tõnnin vaikutusvallan kuitenkaan uskottu ulottuvan ihmisten suhteen. [7] Eläimille tõnni saattoi aiheuttaa tapaturmia ja tauteja. Erikoisesti sorkkataudit ja epä-

---

[1] EISEN III, s. 31.
[2] II 20: 527—528; II 21: 264; II 50: 293; III 5: 520; II 26: 808; I 5: 186.
[3] II 20: 532; III 15: 605; II 808; II 58: 514; EKS II 2: 660.
[4] III 15: 605; II 21: 45; III 5: 521; II 21: 533.
[5] III 5: 520.
[6] II 20: 815; II 21: 42; III 5: 520; II 26: 807; EKS II 2: 659.
[7] III 5: 520.

normaali poikiminen olivat sen aseina eläimien suhteen.[1] Kerran oli renki, senjälkeen kuin isäntä oli Tõnnin päivänä navetassa suorittanut tavanmukaiset menot, käynyt lukemassa väärän rukouksen: »Kõik noored elajad, kes edaspidi sünnivad, olgu sarved alaspidi ja jalad ülespidi ja alt hästi räsas!» Sinä talvena ei ollutkaan karjaonnea.[2] JÜRGENS kertoo, että jos joku eläin sattui koskettamaan vakkaa, oli se heti teurastettava.[3] Tämän takana oleva ajatus lienee se, että eläin olisi vakan koskettamisesta sairastunut, joten vahingon välttämiseksi oli paras teurastaa se heti.

Edellä on jo tullut esille tapauksia, joista käy selville, että tõnnin uskottiin jonkunverran voivan vaikuttaa ilmoihin ja vuodentuloon, sekä hyvään että pahaan suuntaan.[4]

Kun tõnni arvattiin jonkun sairauden aiheuttajaksi, oli lähdettävä kysymään neuvoa tietäjältä (*kaalonaene* l. *tark*), lähinnä juuri tõnninvakan tekijältä.[5] Virolainen tietäjä suoritti diagnoosinsa neljän vaihtoehdon välillä: tauti oli tullut joko maasta, kynttilästä (= tõnnistä tai pirusta), pahoista ihmisistä tai Jumalan sallimuksesta.[6] Siitä, mitä tõnnin lepyttämiseksi oli uhrattava tai tehtävä, otti tietäjä selvää arpomalla.[7] Aluksi uhrattiin vakkaan rahaa, vaatetilkkuja ja ihmisten puolesta varsinkin pienoiskokoisia vaateparsia, rintasolkia j. n. e., riippuen siitä, oliko sairas mies- vai naishenkilö, ja mikä ruumiinosa hänellä oli kipeänä.[8] Jos kädet olivat kipeänä uhrattiin kintaat, jalkojen terveydeksi sukat ja hame tai housut, vatsataudin johdosta ruokaa j. n. e.[9] Tämä selittää, miksi vakassa usein oli muitakin vaatekappaleita kuin tõnnin päällä olevat, vieläpä samaakin lajia useampia kappaleita. Eräs kerääjä, joka ilmeisestikään ei ole saanut asiasta täyttä selvyyttä, väittää, että vaatteista tehty nukke ei esitäkään tõnniä,

[1] JSFOu. XV, 3, s. 9; III 5: 520; II 21: 42; WESKE, s. 38.
[2] III 27: 144; II 20: 529 samanluontoinen tapaus.
[3] JSFOu. XVIII, 3, s. 4.
[4] Vrt. myös II 21: 264; JSFOu. XV, 3, s. 9.
[5] II 21: 42.
[6] III 15: 605.
[7] II 58: 514; II 21: 40.
[8] II 20: 527, 532, 815; II 21: 42; II 58: 514; III 15: 605; EKS II 1: 759; WESKE, s. 39; JSFOu. XV, 3, s. 9.
[9] III 15: 605.

vaan on vain uhri jonkun avunetsijän terveydeksi.[1] Tämä väite on paikkansapitävä vain tässä erikoistapauksessa: siinä näet tõnniä edustikin kynttilä jalkoineen. Uhrivaatteet olivat silloin sen ympärillä irrallaan.

Elleivät uhrit auttaneet, turvauduttiin voimakeinoihin, joilla luultiin voitavan pakoittaa tõnni taipumaan. Sellaiseksi lienee käsitettävä jo suolojenkin uhraaminen.[2] Varsinaisesti oli niiden ensimäisenä asteena kuitenkin kytevän käävän viskaaminen vakkaan tai yleensä tõnnin otaksuttuun asuinpaikkaan.[3] Ellei sekään tepsinyt, oli jälellä vieläkin tehokkaampi keino: ladattiin pyssy yhdeksällä kenkänaulalla tai yhdeksänlaisilla aineilla ja ammuttiin vasemman olan yli tai jalkojen välitse tõnnin olinpaikkaa kohden; yhden tiedonannon mukaan oli tämä uudistettava kolmena torstaina. Ampumisen jälestä oli juostava pois taakseen katsomatta.[4] Muutaman kertomuksen mukaan käytettiin tällaista pakkokeinoa vain kylän tõnneille, jotka olivat aiheuttaneet tauteja naapureilleen[5]

Pari muutakin tehokeinoa tunnettiin. »Kynttilän» (= tõnnin), hiiden ja pirun aiheuttamaan tautiin oli luettava Matheuksen evankeliumin 4. luku.[6] Jos tauti oli tarttunut siitä, että asiaton oli kosketellut vakkaa, tuli ottaa multaa yhdeksän muurahaispesän alta ja kylpeä sen päällä.[7]

Monesti oli tõnnikultti siinä määrin rappeutunut, että jälelle oli jäänyt vain käsitys tõnnin ominaisuudesta tautien aiheuttajana ja sitä vastaavat voimakeinot niiden parantamiseksi. Tällöin rinnastettiin tõnni pirun kanssa. Ainakin osittain on tästäkin

---

[1] III 5: 519; vrt. KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, s. 212.

[2] II 20: 533, 815; II 50: 294; vrt. EISEN III, s. 103.

[3] BUCHin teorian sokaisemana käsitti JÜRGENS tämän uhriksi, joka muka oli erikoisen mieluinen tõnnille (JSFOu. XV, 3, s. 7), vaikka jo ennakolta olisi pitänyt ymmärtää, että sellainen on aivan sopimaton uhriksi. Tulisen käävän taikaopillinen tarkoitus oli tietysti toiselta puolen vaikuttaa puhdistavasti tautiin, toiselta puolen pakottaa haltia luopumaan pahoista aikeistaan.

[4] II 20: 532, 815; II 21: 44; II 58: 514; II 50: 294; III 15: 605; III 27: 142; JSFOu. XV, 3, ss. 8—9.

[5] EKS II 1: 759; vrt. EISEN II, s. 9.

[6] III 15: 607.

[7] EKS II 2: 660; WIEDEMANN, s. 443.

johtunut toiselta puolen vakan salassa pitäminen ja se omituiselta näyttävä seikka, että tõnnin »kuullen» ei saanut lausua Jumalan nimeä, ei tervehdittäessä eikä kiittäessä. Tämä pejoratiivinen käsitys kehittyi huippuunsa silloin kuin ei edes tõnnin oikeaa nimeä saanut lausua.

Joku osuus tässä kehityksessä on varmaankin ollut syventyvällä kristillisellä käsityksellä, jonka mukaan tõnnin palveleminen tuomittiin taikuudeksi, joka oli väkivallalla pois juuritettava, ellei muu auttanut. Mutta, kuten myöhemmin käy selville, on tõnniin liittyvissä käsityksissä jo alunperin ollut elinvoimainen itu siihen muodonvaihdokseen, joka teki tõnnistä pirun.

4. Kysymys tõnninvakan alkuperästä.

Tõnninvakan nimellä kulkevissa menoissa on, jo itse nimestä lähtien, niin monta jo ensi silmäyksellä katolisperäiseltä näyttävää piirrettä, että tutkijat eivät niitä ole voineet jättää huomaamatta. Vieläpä MAX BUCH, joka ennakolta oli vakuutettu sen »shamaanisesta» alkuperästä, myöntää katolisen kirkon painaneen siihen leimansa.

Mutta tämän ohella on siinä lukematon paljous sellaisia piirteitä, jotka ovat pakanallisista tavoista ja uskomuksista peräisin. Kuinka oleellisesti tõnnikulttiin kuuluvia kukin näistä aineksista on, mikä pakanallismuotoisten alkuperä on, miten eri ainekset ovat yhteen sulautuneet, sanalla sanoen koko kultin kehityskulku on sangen vaikea riidattomasti selittää. Ymmärrettävää siis on, että miltei jokainen kysymystä käsitellyt tutkija on tullut toisista enemmän tai vähemmän eriäviin tuloksiin.

JULIUS KROHN lausuu lyhyesti, että tõnnin kuvassa meillä on katolis-aikuinen muisto virolaisten kotijumalista. Selvittämättä hän jättää kuitenkin, mikä sen suhde on niihin moniin kaukaisempien sukukansojen epäjumalankuviin, joiden yhteydessä hän tulee tõnniä maininneeksi.[1]

[1] JULIUS KROHN, s. 69.

Yksityiskohtaisemmin sitävastoin yrittää MATTI VARONEN erotella tõnnikultin eri-ikäiset kerrostumat erilleen toisistaan. Hänen mielestään »voi jotenkin selvästi erottaa aikaisemmat ja myöhemmät juhlatavat, sen mukaan kuin tätä päivää pidettiin talvenselän taittumisen päivänä eli talven harjapäivänä, tai jos se vietettiin P. Antoniuksen muistopäivänä. Tarkan erotuksen tekeminen näihin molempiin ryhmiin kuuluvien tapojen välillä luonnollisesti ei voi olla mahdollinen, mutta verratessamme näitä tapoja muiden henkien-päiväin viettoon, voimme saada erilleen ne menot, jotka jotenkin selvästi osottavat tämän juhlan alkuperältään olleen samanlaisen kuin useat muutkin talvijuhlat ja sen tarkoituksena alkuaan olleen h e n k i e n palvelemisen, joka sittemmin on yhtynyt k o t i h a l t i j a n, Tontun, palvelukseen ja vihdoin A n t o n i u k s e n muiston viettämiseen.» Viimemainittu siirto on nimenkin yhtäläisyyden (*tont* ~ *Tõnn*) vuoksi helposti tapahtunut. Sisällöltään on Antoniuksen muistopäiväkin VAROSEN mielestä pysynyt viime aikoihin saakka pakanallisena kotihaltian juhlana.[1]

KAARLE KROHN esittää mielipiteensä erittäin varovaisesti. Hän huomauttaa, että nimitys *tondi vakk*, »jos tieto on luotettava, viittaisi siihen, että mahdollisesti kielellinen yhtäläisyys on aiheuttanut juuri Antoniuksen asettumisen kodinhaltijan paikalle. Mutta itse palvonta on skandinaavilaista »tonttu» nimeäkin vanhempi. Eräällä paikkakunnalla, jossa Tõnnin uskojat eroittautuivat toisista, niin etteivät kotonaan antaneet kättä kyläläisille eivätkä vieraille mennessään kädestä tervehtineet, muistellaan, ettei ainoastaan joka perheellä ollut omaa vakkaansa, vaan myös joka kylällä oma kuuluisin Tõnnin säiliönsä. Ilmeisesti on Tõnninvakka säilyttänyt muiston sukupalvonnasta ja on tätä verrattu votjakkien kuala-palvontaan ja voršudvakkaan.»[2]

Kansa itse on tahtonut käsittää tõnnikultin ikivanhaksi. WIEDEMANN kertoo, ilmeisestikin tällaiseen kansankäsitykseen nojautuen, että virolaisilla olisi ollut metsissä suurikokoisia *puuslik*

---

[1] MATTI VARONEN, Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla, ss. 226—231. Harvennukset minun.

[2] KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, ss. 210—212.

nimisiä Ukko-jumalan kuvia. Myöhemmin olisi niitä ruvettu tekemään pienemmiksi, jotta ne paremmin olisi voitu suojella ja salata papeilta. Sitä mukaa saivat ne diminutiivimuotoisen nimenkin *puuslik* ja vielä myöhemmin *inglikene*, jotta papeilla ei olisi mitään niiden palvelusta vastaan. [1]

JÜRGENS taas esittää seuraavan eräältä virolaiselta opettajalta kuulemansa kertomuksen, joka muka on kulkenut viiden sukupolven kautta perintötietona. Pakanuuden aikana, ennen kristinuskon maahan tuontia, oli virolaisilla ollut pyhiä lehtoja (*iis*), joissa uhrit toimitettiin. Kun kristillisenä aikana tällainen kultti kävi mahdottomaksi, suljettiin se kodin piiriin ja niin syntyi tõnninvakka. Myöhemmin, kun kotonakaan ei enää voitu salata sitä papistolta, pyhitettiin tõnnille kiviä ja puita, joiden ääreen uhrit tuotiin. Tätä kertomusta BUCH pitää arvokkaana todistuksena tõnnikultin alkuperästä ja rakentaa sen nojalle otaksuman, että Antoniuksen ja kynttilän nimet vakan haltialle on annettu katolisen papiston petkuttamiseksi. [2]

Jo ennakolta katsoen täytyy tällaisia teorioja pitää kansanomaisen tieteilyn tuotteina, joilla on jotakin asiallista arvoa vain siinä tapauksessa, että ne saavat tukea varsinaisista tosiasioista. JÜRGENSin kertoma aito kansakoulunopettajamainen arvelu rakentuu sille mahdottomalle edellytykselle, että pakanuuden ajoista saakka olisi säilynyt perintätietoa. WIEDEMANNin arvelussa onkin kohta, joka osoittaa, minkä arvoista tällainen muistotieto on. Hän kuten kansakin on nähtävästi otaksunut, että *puuslik* johtuu *puu* sanasta. Äsken kuitenkin on osoitettu, että se on myöhäinen venäläinen laina (< боже ликъ) [3]

Ukonvakan ja tõnninvakan välisestä suhteesta eivät useimmat tutkijat ole tahtoneet mitään varmaa sanoa. Siten esim. VÄINÖ VOIONMAA jättää niiden keskinäisen suhteen lähemmin määrittelemättä, huomauttaen vain, että myöhemmin puheeksi tulevan baltilaisen verokestityksen alkuperä näyttää olevan säilynyt

---

[1] WIEDEMANN, s. 444. — *Puuslik* kultin suhteen vrt. OSKAR KALLAS Kraasna maarahvas, ss. 79—80.

[2] JSFOu. XV, 3: 10—11.

[3] ALBERT SAARESTE, Mõned indo-euroopa laensõnad eesti keeles (Eesti Keel. Emakeele Seltsi ajakiri. Tartu 1922), ss. 17—18.

näissä molemmissa uhrivakoissa. [1] M. J. Eisen sen sijaan väittää, että tõnninvakka on suorastaan johtunut ukonvakasta, niin että vain nimi erottaa ne toisistaan. Tõnni muka tuli nimeksi aikaisemman Ukon tilalle siitä syystä, että papit eivät sallineet viimemainitun pakanallisen nimen käyttöä. [2]

Kuten jo näistäkin käsityksistä näkyy, myönnetään yleisesti, että tõnnin palvonnassa, sellaisena kuin sen meille säilyneet tiedot esittävät, voi olla useampia eri tahoilta kotoisin olevia aineksia ja ikäkerrostumia. Ensinnäkin, alkaen vanhemmasta päästä, siinä voi olla ikivanhoja jälkiä niistä uskomuksista, joita on ollut suomalais-ugrilaisella alkukansalla ja sen kantasuomalaiseen kansaan päätyvällä haaralla. Sitten on huomautettu tonttu-nimen viittaavan skandinaaviseen lainakerrokseen. Lopuksi ovat kaikki tutkijat todenneet siinä olevan ilmeisen roomalaiskatolisen uskomus- ja tapa-aineksen.

Nykyaikaisten keräilyjen kautta tunnetussa muodossaan tõnninvakka on niin kirjavapiirteinen, että sitä ei voi ymmärtää muuten kuin otaksumalla, että se alunperinkin on ollut sulattamaton yhdistelmä eri aineksia ja että se viimeisenä taikuuden jäännöksenä sen lisäksi on joutunut yhdistämään kaikenlaisia tapoja ja uskomuksia, kunhan ne vaan on käsitetty taikuudeksi. Monet seikat, esim. pyssyllä ampuminen tõnnin pakotuskeinona, osoittavat, että kultti on viime aikoihin saakka ollut kehityksen alainen eikä suinkaan ole muuttumattomaksi kiteytyneessä muodossa säilynyt vanhoilta ajoilta. Jottei eri kehityskerrostumia ja niihin vaikuttaneita tekijöitä jouduttaisi määrittelemään ja arvioimaan toisarvoisten ilmiöiden perusteella, on lähinnä pidettävä silmällä niitä piirteitä, jotka kultille ovat oleellisimpia. Sellaisiksi taas on ensi sijassa katsottava niitä, jotka ryhmittyvät tämän haltian eri n i m i e n ympärille.

Tõnninvakan alkuperää ei sen ainesten kirjavuuden vuoksi voi saada selville, ellei yksityiskohtaisesti osoiteta miltä taholta ja mistä niistä eri ikäkerrostumista, joita tutkimus jo ennenkin niissä

---

[1] Väinö Voionmaa, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 44.
[2] Eisen, I, s. 172, II, s. 13 ja III, ss. 74—75.

on huomannut, kukin piirre on peräisin. Siinä on välttämättä lähdettävä nuorimmasta kerrostumasta alkaen ikäänkuin purkamaan kerää auki. Mille nuorimmassa kerroksessa on selvä tyhjenvä selitys löydettävissä, se voidaan jatkuvassa selvityksessä jo jättää syjään. Tällöin kuitenkin on aina huomioonotettava se yhteiskunnallisen kehityksen omituisuus, että myöhempi kehityskerros aina pyrkii joko muuttamaan edellistenkin kokoomusta tai ainakin värittämään ne itsensä mukaisiksi.

Niin kysymyksenalaista kuin onkin, onko tõnninvakan katolilaisperäinen aineskerros iältään nuorempi kuin muut lainasuhteiden perusteella suhteellisen myöhäisiksi määriteltävät piirteet, joka tapauksessa on selvintä aloittaa sen erittelyllä.

5. Tõnninvakan katoliset ainekset.

Piirteitä, jotka joko aivan varmasti ovat tai ainakin voivat olla peräisin katolisesta kultista, on tõnnin palveluksessa sangen paljon. Huomattava vain on tällaisten lainojen suhteen, että kansa on käsittänyt ne kaikista konkreettisimmassa muodossaan ja niihin sulattaen, joten varsinaista kristillistä sisältöä on jäänyt jälelle sangen vähän tai ei laisinkaan.

Vakuuttavin ja silmiinpistävin todistus siitä valtavasta vaikutuksesta, mikä katolisuudella on ollut tõnnikultin muodostumiseen, on se, että sen yleisin nimikin johtuu pyhimyksen, pyhän Antoniuksen nimestä,[1] ja monet tavat ja uskomukset katolisissa maissa kehittyneestä Antoniuskultista.

Antoniuksen elämäkerta selittää sangen vähän niitä käsityksiä, joita hänen nimeensä liittyneinä tavataan, mutta sitä paremmin

[1] Baltiassa tavataan se keskiaikana m. m. muodoissa: *Tonies*, *Tonnies* *Tonnys*, *Thonnys* (vrt. UB:n eri osien hakemistoja). — Tõnni-nimen erinäisten muotojen etymologian ovat muutamat tutkijat tahtoneet esittää toisinkin. WIEDEMANN sanakirjassaan erottaa lyhennysmuodot *Tõnis*, gen. *Tõnikse* ja *Tõnn*, gen. *Tõnni* aivan eri nimiksi. Edellisen nimipäivä on tammikuun 17 p., jolloin virolaisten käsityksen mukaan talven selkä taittuu ja karhu kääntää kylkensä. Tämä nimi johtuisi Antoniuksesta. Jälkimäisen nimen päivä taas on tammikuun 7 p.; vain tämä nimi on taikuuden kanssa tekemisissä. Paitsi tavallista miehen nimeä tarkoittaa se näet myös »jumaluusolentoa tai henkeä, joka muka tuo onnea ja jota käytetään kaikenlai-

myöhäisperäisempi traditsioni. Antonius oli ylhäissukuinen egyptiläinen, joka jo nuorena vanhempiensa kuoltua lahjoitti pois kaiken omaisuutensa ja asettui erakoksi erämaahan, jossa kuoli v. 356. Erämaassa hän joutui kaikenlaisten kiusausten alaiseksi. Kun sika raamatun kertomusten mukaisesti käsitettiin saastaisuuden, saastaisten himojen ja mässäyksen vertauskuvaksi, tulikin kuvaamataiteessa tavaksi esittää Antonius, joka oli voittanut kaikki lihalliset himot, sika jalkojen juuressa. Alttarillakin tuli tavaksi pitää siankuvaa ei vain hänen vaan muidenkin pyhimyskuvien rinnalla. 1000-luvulla omaksuttiin Antoniukselle uusia ominaisuuksia. Etelämaissa raivosi ankara ihotauti, jota kutsuttiin »pyhäksi tuleksi» (ignis sacer) ja joka saattoi aiheuttaa kuoleman tai ainakin sairastuneen jäsenen menetyksen. Tällöin levisi usko, että sairas parantui koskettamalla pyhän Antoniuksen luita, jotka olivat eteläranskalaisessa Viennen kirkossa. Tämän vuoksi ruvettiin itse tautiakin kutsumaan Antoniuksen taudiksi l. tuleksi (saks. Antoniusfeuer). V. 1091 perustettiin Vienneen hospitaali, ja sen ympärille muodostui yhdistys, joka v. 1218 vahvistettiin munkkikunnaksi, jolla loistoaikoinaan oli satoja hospitaaleja. Senjälkeen kuin »pyhä tuli« oli lakannut raivoamasta, jatkoivat antoniitit työtään yleensä kaikkien epideemisten tautien, varsinkin sukupuolitautien ja ruton aloilla, joita vastaan itse Antoniustakin palveltiin suojeluspyhimyksenä. Niinpä tiedetään hänen kuviaan levitetyn kansalle ja ripustetun oville estämään ruton

---

seen taikomiseen ja jonka kuvan erikoiset henkilöt tekivät kotijumalaksi vaateräsyistä ja risuista». Tässä WIEDEMANN varmastikin erottaa kaksi yhteenkuuluvaa nimeä erilleen. Kansatieteellisessä teoksessaan (s. 443) hän onkin nimet esittänyt toistensa rinnakkaismuotoina. Sanakirjankin tiedonanto osoittaa, että nimien erottaminen on ollut täysin aiheetonta. Vaikka hän väittää vain *Tõnn*-nimen esiintyvän taikuudessa, tietää hän *wakk*-sanan alla vain *Tõnis*elle omistetun vakkakulttia. Tästä täytyisi siis tulla siihen järjettömään johtopäätökseen, että vain *Tõnn*iä esittäviä kuvia olisi tehty ja palvottu, mutta vain *Tõnis*elle olisi omistettu vakkakulttia. — Muissa tiedonannoissa esiintyvätkin nimen molemmat muodot sekaisin ilman minkäänlaista eroavaisuutta, kuten voi odottaakin. — EISEN II, s. 7, selittää, että nimimuoto *Tõnu* ei johdu Antoniuksesta, vaan *tenho*-sanasta. Tämä selitys on jo siitäkin syystä täysin aiheeton, että Virossa tavataan vielä nytkin *Tõnu* Antonius-nimen muunnoksena.

tarttumista. Antoniukselle uhrattiin votiivilahjoina kipeiden ruumiinosien, käsien, jalkojen j. n. e. kuvia, jotka olivat vahasta t. m. s. muovailtuja.

Mutta sen ohella Antonius tavataan niin kuvaamataiteessa kuin kansankäsityksessä attribuuttinsa mukaisesti sian ja sianhoidon yhteydessä. Antoniuksen veljeskunnalla oli tapana pitää sikoja kello kaulassa tai korvissa riippuen ympäri kyliä. Mistään, ei edes viljamailta saanut niitä häätää pois, ja talonpoikien oli annettava niille ruokaa. Tästä johtuukin saksalainen sanaparsi: »frech wie ein Antoniusschwein». Toinen kirkollinen sikojen elättämistapa oli se, että kirkon lähistöllä oli talli, jossa lukkari hoiti kirkon sikoja. Jokaisen talon oli niille tuotava ruokaa. Antoniuksen päivän aattona, joskus juhlapäivänä itsenäänkin, kirkon syöttisika teurastettiin ja jaettiin köyhille; useimmiten se sentään lienee, niin väitettiin, joutunut hengenmiesten itsensä pöydälle. Kun tämä sikojen elättämistapa hävisi pois, säilyi sen jäännöksenä tapa tuoda Antoniuksen päivänä alttarille sianpää; köyhät toivat alttarille sioille kelpaavia vihanneksia, kantaakseen hekin kortensa kekoon ja ennen kaikkea tullakseen osallisiksi siitä siunauksesta, joka johtui Antoniuksen päivänä tehdystä uhrista. Uhraajan siat varjeltuisivat näet kurkku- ja ihotaudeilta ja muiltakin sairauksilta. Oltuaan alussa vain sikojen suojelija yleistyi Antonius jo varhain myös hevosten ja lopulta kaikkien muidenkin kotieläinten patronukseksi. Ja kun hän kerran oli näin tärkeän taloushaaran suojeluspyhimys, kävi hänen vaikutusalansa laajentuminen yhä eteenkinpäin helposti päinsä. Tuli tavaksi viedä Antoniuksen päivänä alttarille leipä siunattavaksi. Tämä leipä (Saksassa »Antoniusbrot») vietiin pellavapelloille kasvullisuuden edistämiseksi. Etelämaissa kunnioitetaan häntä vielä tänäkin päivänä viljapeltojen ja puutarhojen suojelijana. Yhtä yleinen tapa oli sekin, että Antoniuksen päivänä kirkossa siunattiin vettä ja jaettiin kansalle käytettäväksi universaalilääkkeenä kaikkiin karjan tauteihin. Varokeinoksi tätä vettä valettiin karjan rehuihin sekä navettain lattioille ja oville. — Yleensä näkyvät antoniitit, jotka tavallisesti luettiin kerjäläismunkkeihin kuuluviksi, kaikilla tavoin pitäneen huolta siitä, että kansa toisi heille uhriantimina mahdollisimman paljon lahjoja. Heitä syytettiinkin

jo keskiajan lopulla, mutta varsinkin uskonpuhdistuksen aikoina siitä, että he »petkuttavat talonpoikia ja yksinkertaista väkeä sekä levittävät suunnattomassa mittakaavassa taikauskoa.» [1]

Syyt Antoniuskultin nopeaan levenemiseen keskiajan toisella puoliskolla ansaitsisivat tulla yksityiskohtaisemmin selvitellyiksi kuin tässä yhteydessä on tarpeellista; tähän astinen tutkimus on kysymystä enemmän sotkenut kuin selvittänyt. Siitä seikasta on kuitenkin välttämätöntä huomauttaa, että Antonius-erakon kansanomaiseksi tuloon on varmasti vaikuttanut sekin, että hänet on identifioitu erään toisen samannimisen pyhimyksen kanssa, jolloin hän kansankäsityksissä sai tililleen kaiken sen, mitä tällä oli erikoista. 1200-luvun alussa, siis juuri niihin aikoihin, jolloin Antonius-erakon varsinainen karrieri kansanomaisena pyhimyksenä oli alkanut, vaikutti myös fransiskaaneihin kuuluva Antonius Padualainen (1195—1231), joka pian kuolemansa jälkeen ylennettiin pyhimykseksi ja jonka ansioita hänen oma veljeskuntansa suurella tarmolla teki tunnetuksi. Hänen traditsioninsa kertoo lukuisista ihmeistä: kaatuvataudin ja ruton parantamisesta, varastetun tavaran takaisin saattamisesta ja omaisuuden varkailta suojelemisesta, vedenhädästä pelastamisesta j. n. e. Tämän lisäksi

---

[1] Acta Sanct. Jan. II, ss. 471—527; HEINRICH DETZEL, Christliche Ikonographie (Freiburg i. Br. 1894—1896) I, s. 42 ja II, ss. 85—88; RUDOLF PFLEIDERER, Die Attribute der Heiligen (Ulm 1898), s. 148; MAX HEIMBUCHER, Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche (2. Aufl. Paderborn 1907) I, ss. 93—96 ja II, ss. 38—39; ADOLF FRANZ, Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter (Freiburg i Br. 1909) II, ss. 130—132, 416; JOHAN GEORG SCHELHORN, Ergötzlichkeiten aus der Kirchenhistorie und Literatur (Ulm 1762) I, ss. 237—252; SEBASTIAN FRANCK, Wahrhafftige Beschreibung aller theil der Welt (Frankfurt a. M. 1567) I, fol. 131; TH. TREDE, Das Heidentum in der römischen Kirche (Gotha 1889—1891) I, s. 88, III, ss. 96—109, 400 ja IV, s. 219; M. HÖFLER, Kult-Calendarium Oberbayerns mit besonderer Beziehung zur Volks-Medizin (Zeitschrift des deutschen und oesterreichischen Alpenvereins XXV, 1893), s. 179; MONTANUS (A. v. ZUGGALMAGLIO), Die deutschen Volksfeste, Volksbrauche und Volksglaube in Sagen, Märlein und Volksliedern (Iserlohn und Elberfeld 1854—1858), ss. 17, 170—171; CARL MEYER, Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte (Basel 1884), s. 121; ULRICH JAHN, Die deutschen Opfergebräuche bei Ackerbau und Viehzucht (Breslau 1884), ss. 75, 96, 265—266; A. WUTTKE, Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart (3. Aufl. Berlin 1900), § 175.

saattoi hän tulla kysymykseen myös eläinten patronuksena, koskapa, päätteli keskiaikainen uskonnollinen logiikka, hän kerran oli saarnannut kaloille, kun ihmiset eivät tahtoneet kuulla hänen sanojaan. Lopulta hän on vakiintunut auttajaksi jokapäiväisen elämän pikkuhuolissa. Sellaisena kunnioitettiin häntä antamalla lahjoja köyhille, Saksassa nimenomaan leipää (Antoniusbrot). [1]

Yhtäläisyydet molempien pyhimysten ominaisuuksien välillä ovat siis sangen suuret. Oppineet hengelliset tietysti osasivat pitää heidät erillään; siten esim. Antonius Padualaisen päivä, kesäkuun 13., on pohjoismaisissakin kalentereissa oikealla paikallaan. Mutta alempi papisto ja varsinkaan kansa ei näiden samannimisten pyhimysten välillä osannut selvää eroa tehdä. Kun Antonius-erakko oli huomattavampi pyhimys, yhdistettiin häneen kaikki se, mikä toisesta oli erikoista muistiin jäänyt. Niinikään se propaganda, jota fransiskaanit harjoittivat Antonius Padualaisen hyväksi, lienee kansankäsityksessä usein koitunut Antonius-erakon tilille. Ominaisuuksien siirtoja on kyllä tapahtunut päinvastaiseenkin suuntaan; sellaisena lienee pidettävä Antonius Padualaisen tulemista eläinten patronukseksi. Nykyaikaisissakin tutkimuksissa nämä pyhimykset usein sekoitetaan aivan täydellisesti. [2]

Pohjoismaissakin oli Antonius-erakko jo varhain tunnettu. 13. vuosisadalla tunnetaan Norjassa muuan hänelle omistettu

---

[1] Acta Sanct. Jun. III, ss. 196—269; HEINRICH DETZEL II, ss. 89—92; EDUARD LEMPE, Antonius von Padua (Zeitschrift für Kirchengeschichte 1890); TH. TREDE I, ss. 128, 190—205.

[2] Tällaisista kontaminatsioneista mainittakoon, että TH. TREDE (I, ss. 199—205) luulee kesäkuun 13. päivän juhlallisuuksien olevan Antonius-erakolle omistettuja, samoin EISEN (III, s. 31), ja F. AMELUNG (Ueber den volkstümlichen estnischen Aberglauben und den estnischen Antonius-Cultus. Dorpat 1877, s. 20) taas tammikuun 17. päivän pyhimyksen olevan Antonius Padualaisen; tämän mukaisesti pitää hän myös antoniittien veljeskuntaa fransiskaaneihin kuuluvana (F. AMELUNG, Geschichte der Stadt und Landschaft Fellin von 1210 bis 1625. Jahresberichte der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1890 bis 1895, s. 19, muist. 3). M. HÖFLER (Ztschr. d. deutsch. u. oesterr. Alpen-Vereins XXV, s. 194) taas esittää Antonius Padualaisen Antoniusfeuer-taudin parantajana, ja JULIUS LIPPERT (Christenthum, Volksglaube und Volksbrauch. Berlin 1882, s. 553) johtaa Antonius-erakon ominaisuuden eläinten patronuksena siitä, että tämä olisi saarnannut kaloille.

kirkko ja jonkun verran myöhemmin luostari. Varsinkin mustansurman aikoina oli maaperä otollinen Antoniuskultin levenemiselle. Mutta täysin kansanomaiseksi ei se kuitenkaan päässyt, ja antoniittien pyrkimykset pesiytyä Skandinaaviaan jäivät nekin verrattain heikoiksi yrittelyiksi. [1]

Suomessakaan ei Antoniuksesta ole tullut täysin kansanomaista pyhimystä. Keskiaikaisena todistuksena Antoniuskultista on muutamia kirkkomaalauksia (Uudenkirkon T. l., Karjan ja Finströminkirkoissa), joissa pyhimystä esitetään tavanmukaisine attribuutteineen (esim. Uudenkirkon kuvassa kello kädessä ja sika jalkojen juuressa). [2] Sellaisenaan eivät maalaukset, joiden tekijät voivat olla vierasmaalaisia, [3] todista mitään varsinaisista kansankäsityksistä, varsinkaan kun Antonius ei päässyt edes niiden kirkkojen suojeluspyhimykseksi, joissa hänen kuviaan on, [4] mutta joka tapauksessa ovat ne merkkeinä siitä, että Antoniuskultti oli Suomeenkin tulossa. Jo itse nuo kuvat ovat voineet Antoniusta tehdä kansalle tunnetuksi. Suomalaisessa kansanrunoudessa tunnetaan Antonius muodoissa *Tyni*, *Tynimys*, *Kyni* j. n. e. ja mainitaan siansyntyrunoissa sikojen emona. [5]

Kokonaan toiseen asemaan pääsi Antonius Virossa, riippuen siitä, että Saksassa, jonka kanssa kirkollinen yhteys oli mitä läheisin, tuo pyhimys oli paljon huomatumpana pidetty kuin Skandinaavian maissa.

Antonius-erakon päivä oli, kuten asiakirjojen dateerauksistakin voi päättää, saavuttanut juhlakalenterissa tärkeän aseman; Anto-

---

[1] ELLEN JØRGENSEN, Helgendyrkelse i Danmark (København 1909), ss. 128, 133; CHRISTIAN C. A. LANGE, De norske Klostres Historie i Middelalderen (2. Udg. Christiania 1856), ss. 65—66; HANS HILDEBRAND, Sveriges Medeltid (Stocholm 1884—1903) III, s. 1103.

[2] E. NERVANDER, Den kyrkliga konsten i Finland under medeltiden (Helsingfors 1888), II, s. 17; K. K. MEINANDER och JUHANI RINNE, Finlands kyrkor. I. Nykyrko och Nystad (Helsingfors 1912), ss. 35—36.

[3] Finlands kulturhistoria. Medeltiden (Helsingfors 1908), K. K. MEINANDER: Konsten, ss. 168—170.

[4] V. WALLIN(-VOIONMAA), Kirkkojemme suojeluspyhät (Suomen Museo 1896) ss. 54—76.

[5] KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, s. 197 ja Suomalaiset syntyloitsut (Helsinki 1917), ss. 57, 228.

nius Padualaisen päivää sitävastoin ei tapaa aikamääräyksenä käytettynä. Itse katolinen kulttikin oli Antoniukselle täällä varmastikin osoittanut erittäin suurta huomiota, koskapa hän jo varhain näkyy tulleen kansanomaiseksi, miltei suuremmassa määrässä kuin mikään muu pyhimys.

Jo ensimäinen tätä todistava tieto keskiajalta osoittaa, kuinka kansanomainen Antoniuksen kultti tällöin oli muodostunut suuresti yhtäläiseksi niiden taikatapojen kanssa, jotka nykyajalta tunnettuina on edellä esitetty. V. 1428 Rigan arkkihiippakuntaa varten annetuissa kirkostatuuteissa, jotka yleensä mitä läheisimmin liittyivät Gregorius IX:n dekretaaleihin [1], terotetaan 29. kohdassa uudestaan mieliin Aleksanteri IV:n määräystä, että kappeleita ei saa rakentaa ilman piispan lupaa, koska niistä on seurakuntapapistolle vahinkoa. Tällä perusteella kielletään niinhyvin hengellisiä kuin maallikoita asianomaisetta luvatta myötävaikuttamasta erääseen tapaan, jota ilmeisestikin pidettiin paikallisluontoisena. Ei näet saisi rakentaa kaupunkien ja kauppaloiden edustalle, yleisten teiden vieriin eikä maaseudulle kirkkoja ja kappeleita, joihin pystytettäisiin pyhän Antoniuksen ja muiden pyhimysten kuvia, eikä myöskään koreja tai tukkeja, joihin uhreja tavallisesti asetetaan. Tällaiset varemmin rakennetut kappelit pitäisi vuoden kuluessa määräyksen julkaisemisesta rakentajien kustannuksella purkaa. [2]

---

[1] Vrt. F. G. VON BUNGE, Beitraege zur Kunde der liv-, esth- und curlaendischen Rechtsquellen (Dorpat 1831), ss. 61—63.

[2] UB VII, n. 690, § 29: — — — ne deinceps ecclesias vel capellas, in illis erigendo sancti Anthonii et aliorum sanctorum ymagines necnon c(o)rbonas vel truncos, in quibus oblaciones fieri solite reponuntur, praesertim ante civitates, opida, in viis publicis vel in locis ruralibus — — — — — construere audeant quoquomodo. — Dekretaalien vastaavassa kohdassa ei mistään tällaisesta puhuta. Myös sanan *corbona* (kori) käyttö viitannee paikalliseen tapaan. Uhriastiain tavallisimmat nimet näet olivat *truncus* ja *arca* (vrt. JOSEF SVENSSON, Om en offerstock åt den helige Nikolaus. Kyrkohistorisk Årskrift 1920—1921, ss. 251—256; HEINRICH OTTE, Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters. 4. Aufl. Leipzig 1866. I, ss. 251—254; HANS HILDEBRAND, Sveriges medeltid, III, ss. 401—403) — M. LIPP (Kodumaa kiriku ja hariduse lugu I. Tartu 1897, s. 250) kertoo *Tõnnin sampaista*. Sikäli kuin tämä tiedonanto yleensä on luotettava, voisi otaksua, että tällaisten patsaiden lähtömuotona on ollut juuri uhritukit, tai että kysymyksessä on pelkkä kontaminatsioni.

Tästä asiakirjallisesta todisteesta käy riidattomasti ilmi, että Antoniuksen kultti oli jo 1400-luvun alussa sangen vakiintunut Baltiassa, että uhraaminen pyhälle Antoniukselle oli saavuttanut sellaisen laajuuden, että siitä oli taloudellista vahinkoa paikalliselle seurakuntapapistolle, ja että uhrit asetettiin joko pyhimyksen kuville tai tukkeihin, jotka meilläkin viimeaikoihin saakka ovat olleet käytännössä ja tunnettu vaivaisukkojen l. -tukkien nimellä, tai koreihin, jotka tuskin voivat olla muuta kuin myöhemmin vakan nimellä tunnettuja päreastioita.

Eräs toinen melkein vuosisataa myöhäisempi asiakirja antaa uhritukkien ja uhrikappelien käytöstä sekä uhriantimien taloudellisesta arvosta merkillisiä tietoja. Saarenmaan piispa antoi näet v. 1518 säännön, jolla järjestellään kirkkoherrojen suhdetta kirkkoihinsa ja seurakuntiinsa. Siitä käy selville, että yksityiset henkilöt olivat rakentaneet kirkkoja ja kappeleita sekä käyttäneet omaksi hyödykseen kaikki uhriantimet. Tästä oli syntynyt papiston ja kirkonisäntien välillä riitoja, jotka nyt ratkaistiin välittävällä tavalla siten, että jumalanpalveluksen aikana alttarille asetetut antimet joutuisivat kokonaan papistolle, muulloin uhratut molemmille riitapuolille tasan. Samoin jaettaisiin pyhimysten kuville asetetut uhrit siihen katsomatta, olivatko ne kirkon sisä- tai ulkopuolella. Jumalanpalveluksen jälkeen uhritukkeihin uhratut varat sitävastoin joutuisivat kokonaan kirkonisännille.[1]

Molemmista viimeksi selostetuista asiakirjoista siis käy ilmi, että yksityishenkilöt rakensivat kappeleita, ja että niiden kautta, varsinkin Antoniuskultin vaikutuksesta, keräytyi uhriantimia näiden kirkkojen rakennuttajille niin paljon, että asia herätti yleistä

[1] Akten und Rezesse der livländschen Ständetage III (Riga 1910), n. 84 B: »Statuimus sacro approbante consilio ad sedandum questiones et discordias, que inter rectores et provisores ecclesiarum seu capellarum fieri consueverunt, ut quicquid infra divina in pecuniis aut quibuscunque rebus ad altaria offertur, spectare deberet ad ipsos rectores tantum; quicquid vero extra divina in ecclesiis aut cappellis offertur pro medietate ad rectores et pro altera medietate ad provisores structure pertinebit, nisi aliter constiterit de voluntate offerentis. Si vero ad imagines expositas extra vel intra ecclesias aliquid oblatum fuerit, similiter dividatur. Quicquid vero offertur ad truncos aut in tabulis post finem offertorii, totum sit structure, et fabrice capelle et ecclesie de cetero deputetur.»

huomiota. Näyttäisi melkein siltä kuin uhrikappeleita olisi rakennettu taloudellisten etujen vuoksi.

Näihin aikoihin tiedetään varmuudella antoniittien virallisestikin ulottaneen vaikutuksensa Baltiaan. Antoniittien pääprekeptoraatti koko pohjois-Europpaa varten oli jo v:sta 1222 alkaen Meklenburgin Tempzinissä. Alussa oli sen toiminta perin heikko; vasta v. 1415 saa se *creationis fratrum* privilegion. Tämän jälkeen alkaa voimakas ekspansionikausi, ja Tempzinin alaisia antoniittisiirtoloita hospitaaleineen syntyy eri tahoille. V. 1514 lahjoitti Rigan arkkipiispa Jaspar Linde antoniiteille Lennewardenin linnan alueineen. Oliko syynä linnan perinpohjainen rappiotila vai joku muu seikka, joka tapauksessa ei tästä antoniittisiirtolasta tullut pitkäikäistä. V:lta 1535 on säilynyt Lennewardenin prekeptorin kirje, jossa tämä kertoo aikovansa matkustaa tavaroineen päivineen takaisin Tempziniin. [1]

Baltilaisen Antoniuskultin voimakkuus on tästä antoniittien virallisesta toiminnasta riippumaton, minkä voi päättää jo siitäkin, että jo pitkiä aikoja sitä ennen Antonius oli tullut erittäin kansanomaiseksi pyhimykseksi. Saksalaisen Ritarikunnan tiedetään erikoisesti suosineen kerjäläismunkistoja, koska näistä ei ollut ollut haittaa sen agraaripolitiikalle. [2] Yksityisiä antoniittimunkkeja saattoi siis Baltiassa olla verrattain runsaasti toiminnassa.

Siitä on suoranainen todistuskin. V. 1521 Ronneburgissa pidetyssä Baltian piispojen kokouksessa oli antoniittien toiminta keskusteltavana. Päätöksessä, jonka sananmuodosta selvästi voi huomata, että antoniittien varjopuolet olivat hyvin piispojen tiedossa, velvoitettiin piispat sallimaan laillisilla todistuksilla varustettujen antoniittiveljesten kerätä almuja hiippakun-

---

[1] G. C. F. LISCH, Zur Geschichte des Klosters und der Kirche zu Tempzin, und der Filial-Präceptoreien Mohrkirchen, Frauenburg und Lennewarden (Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde XV. Schwerin 1850), ss. 150—158, 227—233, sekä: Ueber die Filiale der Präceptorei Tempzin (Jahrbücher XVI), ss. 190—191.

[2] Vrt. ERNST STREHLKE, Doberan und Neu-Doberan (Jahrbücher d. Ver. f. mekl. Gesch. XXXIV), ss. 20—21.

nissaan, »mikäli nämä ovat kunniallisia ja hyväntapaisia henkilöitä».[1]

Lähdeainesten puutteellisuuden vuoksi ei varmasti tiedetä, oliko antoniiteilla yhtään hospitaalia Baltiassa.[2] Tämä onkin sivuasia, sillä jo ylläesitetyt tiedot, niin hajanaisia kuin ne ovatkin, todistavat Antoniuskultin olleen Baltiassa mitä kansanomaisimman, ja että se esiintyi siellä muodoissa, jota luterilaisella kannalta katsoen on täysi syy arvostella törkeäksi taikauskoksi.

Kultin molemmista ominaisuuksista on parhaana todistuksena sen sitkeä säilyminen, mistä uudenajan alkupuolelta lähtien on runsaasti tietoja. Siten on varsinkin 1600- ja 1700-luvun kirkontarkastus-pöytäkirjoissa ja matkakertomuksissa tiedonantoja, kuinka virolaiset tekevät Antoniuksen päivänä karjataikoja, joko syövät navetassa ja tanssivat siellä elukoiden kanssa ja kaatavat niiden kurkkuun jotakin juomaa, tai uhraavat Antoniukselle tienhaaroissa ja kivirauniolla sekä yleensä palvelevat häntä sikojen jumalana.[3]

Ne piirteet, joita tõnninvakkaan on tullut Antoniuskultista ja yleensä katolisista menoista, ovat varsin lukuisia.

Jo itse nimi Tõnni eri muunnoksineen on silmiinpistävin todistus siitä valtavasta osuudesta, mikä Antoniuksella on tõnninvakassa. Että Tõnni nimellä tosiaankin on tarkoitettu pyhimystä, selviää siitä muodoltaankin täysin kristillisasuisesta rukouksesta, jossa käännytään »pyhän Tõnnisen» puoleen. Että tarkoitettu pyhimys

---

[1] Akten und Rezesse III, u. 116 § 14: »Fratres sancti Anthonii abductis secum bullis suis aut eorum transsumptis per vicarios generales episcoporum revidendis, et dum facultatum et indulgentiarum suarum concessionibus moderate utantur, et limites earum non excedent, sintque persone honeste et morate, sunt per prelatos ad colligendas christifidelium elemosinas in earum diocesibus admittendi.»

[2] F. AMELUNG (Jahresberichte der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1890 bis 1895, ss. 16, 137, 156) koettaa tätä todistaa Viljannin suhteen, vieläpä esittää sellaisenkin mahdottoman väitteen, että antoniitit olisivat sinne tulleet jo 13:nnella vuosisadalla, mutta ei voi tuoda yhtään edes todistukselta näyttävää tukea tälle väitteelle. Sitävastoin on todennäköistä, että Viljannissa oli Antoniukselle pyhitetty k i r k k o.

[3] EISEN II, s. 8 ja III, ss. 31, 73; C. RUSSWURM, II, s. 102.

taas on Antonius-erakko, tulee todistetuksi ilman muuta sillä, että tõnnin päivänä vietettiin tammikuun 17. päivää, Antonius-erakon juhlapäivää, jota nykyaikoihin asti pyhitettiin yleiskatoliseen tapaan, jonka mukaisesti kaikki valmistukset oli tehtävä aattona. Täten muodostui aatto miltei tärkeämmäksi kuin itse juhlapäivä.

Nämä Antoniuksen molemmat ominaisuudet ovat niin selvästi painuneet kansan muistiin, että ne esiintyvät tõnninvakassa selvinä vielä neljättäsataa vuotta katolisuuden Baltiasta hävittyäkin. Paitsi sitä, että Tõnnin päivänä syötiin sianpää, muisti kansa, että Tõnnin päiväksi oli teurastettava sika, kuten muutaman tiedonannon mukaan vielä tehtiinkin, mutta taloudellisista syistä oli tingitty sen verran, että sika teurastettiin varsinaisena teurastusaikana ja vain osa säilytettiin Tõnnin päiväksi, jolloin tyydyttiin vähempiarvoiseen eläimeen. Kun taas tõnni oli sikojen suojelija, oli siitä vain pieni askel siihen yleistykseen, että hänet käsitettiin yleensä karjan suojelijaksi, jolloisena hän tavallisimmin esiintyy. Tämän yleistyksen olisivat virolaiset voineet suorittaa ominpäinkin, mutta todennäköisintä on, että Antonius jo alunperin esitettiin heille kaikkien kotieläinten patronuksena.

Niiden pyhimysten, jotka olivat eläinten patronuksia, uskottiin suojelevan niitä laitumella ja tuovan illalla kotiin.[1] Näitä uskomuksia on tõnniinkin liittynyt, koskapa Tõnnin päivän menoihin kuului laitumella käynti. Oliko n. s. kadan vyöryttämisen tarkoitus »silittää» laidunta, etteivät eläinten jalat loukkaantuisi, vaiko joku muu, on vaikea ratkaista.

Yhtä selvä Antoniuskulttiin palautuva alkuperä on sillä yhteydellä, mikä tõnnillä käsitettiin olevan ihotauteihin ja muihin syysuhteiltaan tuntemattomiin sairauksiin. Se seikka, että tõnni käsitettiin noiden tautien aiheuttajaksi, on tietenkin myöhäisen kehityksen tulos. Kun tõnnikulttia koetettiin juurruttaa kansasta pois, esitettiin tõnni pahaksi hengeksi ja epäjumalaksi, jolloin käsitys sen positiivisista ominaisuuksista syrjäytyi ja jälelle jäi vain usko, että ne vastoinkäymiset, joista tõnni saattoi auttaa, olivat sen itsensä syytä. Käsityksestä, että joku yliluonnollinen

[1]) Vrt. EISEN II, ss. 14—20, 33, 75, 87, 92, 95 ja III, ss. 26—33.

voima tai haltia voi parantaa taudin, ei ole kovinkaan pitkää matkaa siihenkään, että sen aiheuttajakin on sama. — Usko tõnnin auttavaan voimaan kaikenlaisten paiseiden parantajana varmaankin teki hänestä karjan suojelijan käärmepuremia ja kaikenlaisia sorkkatauteja vastaan. — Myös tapa leipoa Antoniuksen päiväksi n.s. härjänkakku on voinut tulla Antoniuskultin mukana. Muualla sitä tosin käytettiin pellavaviljelysten edistämiseen, mutta sen siirtyminen karjanhoidon alalle on helposti ymmärrettävissä. Mahdollista kyllä on, että tämä tapa on saanut vahvistusta muusta taikuudesta. Jouluksi näet myös valmistettiin leipä, jota käytettiin moniin eri tarkoituksiin keväällä (n. s. joulu- l. kyntöleipä Suomessa).[1] — Milloin tätä leipää käytettiin kalaonnen hankkimiseksi, on nähtävästikin kysymyksessa Antonius Padualaisen vaikutus tunnetumman nimikkonsa ominaisuuksiin. Sama on asianlaita hänen ominaisuutensa suhteen kodin ja omaisuuden suojelijana varkaita vastaan.

Mutta tämän ohella on tõnninvakkaan kiintynyt useita muitakin piirteitä, jotka joko aivan varmasti ovat tai ainakin voivat olla peräisin katolisesta kultista yleensä.

Silmiinpistävin niistä on se osa, jota kynttilä on joutunut esittämään.

12. vuosisadalta lähtien tuli yleiseksi tavaksi pitää alttarilla ristiinnaulitun kuvien ohella vahakynttilöitä. Niiden osuus jumalanpalvelusmenoissa kehittyi vähitellen niin huomattavaksi että yksinkertainen kansa käsitti ne yhtä tärkeiksi ja vaikuttaviksi kuin pyhimyskuvat. Kirkollisessa kynttiläjuhlassa, helmikuun 2. päivänä esitetyt vihkimisrukoukset antoivat kansalle täyden aiheen odottaa kirkossa vihityiltä kynttilöiltä apua kaikessa hädässä. Joka taloon siis hankittiin niitä ja sytytettiin palamaan ahdistuksen hetkellä, kuten ukkosilmalla, kulkutautien raivotessa, kuoleman lähestyessä j. n. e., siinä luottamuksessa, että papin kynttilöitä vihkiessä lausumat sanat osoittaisivat tehoavaa voimaansa. Mutta ei tässä kaikki. Se ainekin, vaha, josta kynttilä oli tehty,

[1] ELARD HUGO MEYER, Germanische Mythologie (Berlin 1894), s. 215; JAHN, ss 74—75; WUTTKE, § 175; VARONEN, ss. 193—197; RANTASALO I, ss. 26, 58—59 ja III, ss. 89—132; EISEN III, ss. 32—33; WIEDEMANN, s. 344.

käsitettiin tavallista tepsivämmäksi moniin tarkoituksiin, koska siitä pyhät kynttilät tehtiin ja koska se muka olisi kaikista aineista puhtainta, kun sen olivat keränneet mehiläiset, hyönteisistä puhtaimmat. Kirkollisesta tavasta yleistyy kynttiläin käyttö yleiseksi juhlatavaksi. [1]

Näitä katolisen kultin ja katolisen käsityksen aiheita viljeli Baltian rahvas sangen uutterasti. Niinpä kertoo PAUL EINHORN lättiläisistä v. 1627 ilmestyneessä taikuutta vastaan kirjoitetussa teoksessaan, että he pitivät kynttilöistä alttarille tippunutta vahaa tehokkaana mihin tahansa, koettivat hinnalla millä hyvänsä saada sitä haltuunsa ja säilyttivät sitä pyhänä aarteena hallussaan. [2] Mitään tarkempia tietoja ei ole siitä, osoittivatko antoniitit vihitylle kynttilälle sen suurempaa huomiota kuin muutkaan hengelliset; joku yksinäinen tiedonanto voisi viitata siihenkin. [3] Mutta kansa on tämän piirteen voinut omintakeisestikin liittää Antoniuskulttiinsa, mikä oli viimeinen katolisuuden jäännös.

Kun kynttilä tai kynttilän muotoinen vahatönkki on korotettu esittämään itse pyhimystä, jonka kulttia se alkuperin oli vain juhlallistuttamassa, on tämä käsitettävä kansanomaisesti kehitetyksi

---

[1] ERNST LUCIUS, Die Anfänge des Heiligenkults in der christlichen Kirche (Tübingen 1904), ss. 291— ja 470; HEINRICH OTTE, I, ss. 117—130; WOLFGANG MÜHLBAUER, Geschichte und Bedeutung der Wachslichter bei den kirchlichen Funktionen (Augsburg 1874), ss. 165—; ADOLF FRANZ, Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter (Freiburg i Br. 1909) I, ss. 444, 456—457, II, ss. 43, 70; CARL MEYER, s. 251; YRJÖ HIRN, Det heliga skrinet (Stockholm 1909), ss. 117—118; TREDE II, ss. 219—222; WUTTKE, §§ 185, 195, 412; ULRICH JAHN, ss. 57, 119—120, 140, 255, 257; VARONEN, ss. 194—197, — Kaukaisempien suomensukuisten kansojen vastaavien tapojen suhteen, jotka epäilemättä ovat kreikkalais-katolisen kirkon vaikutusta, vrt. UNO HOLMBERG, Permalaisten uskonto (Porvoo 1914), ss. 30—52 ja Tsheremissien uskonto (Porvoo 1914), ss. 21—22, 26, 81, 101.

[2] SRL II, s. 652; »Also wird den Altaren in der Kirchen eine besondere krafft vnd wirckunge zugeschrieben. Vnd haltens viele davor, dass das Wachs so von den Liechten auff dem Altar tropffet, zu vielen dingen gut vnd dienlich seyn, welches alles kürtze halben hie nicht kan erzehlet werden. Daher dasselbe mit fleiss, wann sie dazu gerahten können, auffgehaben wird. Ihrer etliche sollens kauffen vnd wie ein besonder Heiligthumb verwahren vnd wehrt halten.»

[3] CARL MEYER, s. 288.

johtopäätökseksi siitä havainnosta, mihin kynttilöiden tärkeys katolisissa kirkonmenoissa antoi yllinkyllin aineksia. Muutamissa tapauksissa ilmoitetaan tämä kynttilä sytytetyn palamaan vakkamenojen juhlallisimmalla hetkellä. Toisinaan taas on tõnniä esittävä kuva eri esineenä, mutta kynttilöiden polttaminen kuului tällöinkin sangen yleisesti vakkamenoihin. Mutta otaksua saattaa, että silloinkin, kuin tõnniä esittävä kuva on puusta, sen alkumuotona on ollut kynttilä. Esim. se tõnnin puukuva, jonka BUCH valokuvattuna esittää, on suora puutökäle, jolle ei ole edes yritetty ihmismuotoa antaa. Ainoastaan olettamalla sen typologiseksi lähtömuodoksi kynttilän voi ymmärtää sen ensi silmäyksellä kovin barbaariselta näyttävän muodon.

Oliko varsinaisia pyhimyskuvia joutunut virolaisten talonpoikien haltuun, on tuntematonta ja hiukan epältävääkin. Mutta kun he ainakin näkivät niitä ja niille kohdistettua kulttia, on mahdollisuutena otettava huomioon, että ne ovat voineet vaikuttaa muiden kuin kynttilän muotoisten tõnnin kuvien muodostumiseen tai ainakin saada aikaan sen, että niiden rinnastuminen kynttiläkuvan kanssa kävi päinsä, vaikka ne alkuperältään olisivatkin olleet vieraita sille.

Tuskin voi edelleen olla epäilystä, ettei tõnnin juhlallinen noutaminen tupaan, kuljettaminen eri talousrakennuksissa, varsinkin navetassa, olisi jäännöstä katolisista siunausmenoista. 1500-luvun toiselta puoliskolta lähtien on kuvaavia kertomuksia siitä, kuinka tärkeänä baltilaiset talonpojat, olivatpa sitten muodollisesti luterilaisuuteen kääntyneet tai eivät, pitivät siunattua kynttilää ja kirkollista siunausta pelloilleen ja karjalleen.[1] Kaikki ne temputkin, joita kynttilällä karjalle tehtiin, ovat kansanomaisia kehittymiä katolisista siunausmenoista.

Oliko myös vahakuvien, vaatekappaleiden j. n. e. uhrilahjoina antaminen tullut katolisten tapojen mukana, jotka muualla Euroopassa olivat vallan yleisiä,[2] on vaikea ratkaista toiselta puolen

[1] W. HEINE, Ein Beitrag zur nordlivländischen Folkloristik aus dem Ende des 16. Jahrhunderts (Baltische Monatschrift 1913, Bd 75) 101 s.; vrt. myös OSKAR KALLAS, Lutsi maarahvas (Helsinki 1894), s. 71; Inland 1860, s. 627-

[2] CARL MEYER, ss. 98—99, 261—262; H. F. FEILBERG, Sjaeletro (Dan. marks Folkeminder Nr. 10. København 1914), ss. 189—198.

siitä syystä, että sielläkin nuo tavat juontavat juurensa pakanuuteen, mikä mehiläishoitoa intensiivisesti harjoitavassa Baltiassakin voi olla asianlaita ilman että katolisuuden mukana tullut länsieurooppalainen vaikutus olisi niitä aiheuttanut, toiselta puolen siitä syystä, että samat psykologiset syyt olisivat voineet niitä kehittää myöhemminkin omaperäisesti katoliseen kulttiin liittyen. Kertomukset virolaisten vahauhreista ovat sangen lukuisia. Kronikoitsija Russow kertoo, että talonpojat toivat alttarille uhreina vahakynttilöitä sekä vahasta tehtyjä hevosen, härjän, vasikan ja lampaan kuvia saadakseen siten siunausta, terveyttä tai menestymistä karjalleen.[1] Muistiinpano 1600-luvun puolivälistä kertoo, että vaikka Tallinnan kuvernööri antoi sotilaiden hävittää epäjumalat, yöllä kuitenkin edelleenkin uhrattiin pieniä lapsia (s. o. vahasta) ja lastenvaatteita, vahakynttilöitä sytytettiin ja joka tahtoi saada tytön tai pojan, teki jommankumman muotoisen vahakuvan uhriksi.[2] Hupel kertoo Viljannin seudulta kaikenmuotoisten vahakuvien uhraamisesta.[3] Myöhemmältä ajalta on tietoja yhtä runsaasti.[4] Voi siis olla mahdollista, että tällaisten vahauhrien käyttö substituuttiuhreina on joko kirkollisena tapana, johon papit varmaankin kansaa yllyttivät vahan suuren kauppa-arvon takia, tai alunperin pelkkänä taikuutena saanut alkunsa Antoniuskultista riippumatta. Silloin voisi otaksua, että tõnnille on joskus uhrattu vahasta tehtyjä ihmiskuvia, vaikka siitä nykyisin ei olekaan tietoja. Kehitys on voinut käydä siten, että substituuttiuhri ja pyhimyksen kuva ovat sulautuneet yhteen, jolloin kokonaisten kuvien uhraaminen loppui. Kuitenkin voi olla mahdollista, että Antoniuskultti on edistänyt näitä vaha- ja kuvauhreja, ellei olisikaan niiden ainoa maahantuoja. Tiedetään

[1] SRL II, 43: »ehre Offer van Wasslichten, Preden, Ossen, Keluern vnde Schapen van Wasse gemaket, einen Segen, Gesundheit, edder gedyen des Vehes the erlangende vp dat Altar brachten. . .»

[2] Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands I, ss. 139—140. Vrt. myös Hj. J. Lundström, Bidrag till Livlands Kyrkohistoria (Uppsala 1914), ss. 263, 301.

[3] A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland I. s. 156.

[4] Vrt. Eisen III, ss. 18—19; Oskar Kallas, Lutsi maarahvas, s. 50 ja Kraasna maarahvas, s. 89.

näet muuallakin Euroopassa olleen tapana tuoda Antoniukselle votiivilahjoina niiden ruumiinosien tai esineiden kuvia, jotka olivat parannuksen tai siunauksen tarpeessa.[1]

Uutisuhrien alkuperä on yhtä epäselvä. Keskiajan papisto, jonka toimeentulo melkoiseksi osaksi riippui niistä, ei milloinkaan väsynyt teroittamasta niiden antamisen merkitystä sielun autuudelle. Baltilaisetkin asiakirjat tarjoovat siitä niin runsaan kokoelman esimerkkejä, että niiden esittäminen tässä veisi liian kauas kysymyksestä, jonka ratkaisu muutenkin on selvä. Se vain on kyseenalaista, oliko katolisuus noiden uutisuhrien ainoa aiheuttaja. Jos sen osuus niiden vakiinnuttajana onkin epäämätön, on silti mahdollista, että pakanallisiinkin uskomuksiin on liittynyt vastaavia tapoja. Kristillinen vaikutus on kuitenkin siinäkin tapauksessa antanut niille varman muodon ja uutta sisältöä.

Selvästi katolisista piirteistä tõnnikultissa ansaitsee vielä erikseen huomauttamista se, että tavallisimmin Tõnnin nimellä tunnettua kuvaa muutamin paikoin nimitettiin myös Katriksi, Jyriksi t. m. s. riippuen siitä, minkä pyhimyksen juhlaa vietettiin siten, että siihen liittyi vakkamenoja. Tästä voi päättää, että myös muut pyhimykset ovat saaneet osakseen samanlaista pakanallista kulttia kuin Antonius. Monet tiedot Ruotsinvallan ajalta lähtien osoittavatkin, että eri seuduilla eri pyhimykset olivat tulleet, mikä minkin kotieläimen suojeluspyhänä, enemmän suosituiksi.[2] Ne, joita ainoa tästä kertova nykyaikainen tiedonanto mainitsee, ovatkin kaikki eläinten suojeluspyhimyksinä palveltuja, joten niiden yhtyminen tõnnikulttiin on helposti käynyt päinsä.

6. Germaanilaisperäinen haltiausko ja tõnninvakka.

Tõnnikulttiin jää paljon sellaisia piirteitä, joita on sangen työlästä tai suorastaan mahdotonta luontevasti selittää katolisuudesta johtuviksi. Siten esim. sellaisen tõnnin kuvan, joka on vaatetettu

[1] DETZEL I, s. 87.

[2] EISEN II passim, III, ss. 26—30, 132—133

tai kokonaan rievuista tehty, voisi hät'hätää selittää vastaavan pyhimyskuvaa. Voisi väittää, että pyhimyksetkin tavallisimmin esitetään vaatetettuina ja että puvun käsittely kaikkine poimuineen ja laskoksineen tuli keskiaikaiselle veistotaiteilijalle melkeinpä pääasiaksi. Talonpoikainen veistotaide taas ei olisi kyennyt saamaan kuviinsa ihmisen näköisyyttä, minkä vuoksi turvauduttiin niiden vaatettamiseen. Tällainen selitystapa on kuitenkin perin väkinäistä ja joutuu ristiriitaan tosiasioiden kanssa. Niinpä punainen lakki, joka on tõnnille ominaista, ei mitenkään sovi vastaamaan pyhimysgloriaa, sillä keskiajan taiteessa sen yleisin väri oli sininen, tuskin milloinkaan punainen.[1] Monia piirteitä taas, esim. tõnnin tekoa ja siinä sille annettuja tehtäviä, on mahdoton edes yrittääkään selittää katolisuuden avulla. Itse katolisuuden pakanoituminen jo sellaisenaan todistaa, että tuon prosessin aiheuttajana on täytynyt olla vanhempia pakanallisia käsityksiä ja tapoja, jotka ovat olleet yhtenä tekijänä katolisuutta muunnettaessa kansanomaisiin muotoihinsa.

Jätämme siis toistaiseksi tõnnivakan katolisten ainesten etsimisen ja siirrymme toiseen aineskerrokseen, jonka selittämiselle löydämme avaimen vertaamalla tõnniä niihin sukulaisluontoisiin haltioihin, joiden kanssa sen kansankäsityskin tietoisesti rinnasti.

Tõnnin ohella tavattiin myös nimi *tonttu*. Muuan tiedonanto nimenomaan väitti, että tõnnillä ei myöskään ole mitään eroa niiden haltiain kanssa, joita nimitetään *krat*iksi tai *puuk*iksi. Koko tämän laajan haltiaperheen kanssa on tõnnillä ainakin yhtä paljon jossakin geneettisessä suhteessa olevia yhtäläisyyksiä kuin katolisuuden menojen kanssa. Kuitenkaan ei riitä vertailu näihin haltioihin yksinomaan sellaisena kuin virolainen kansankäsitys ne tunsi nykyaikana. Tämä haltiausko on näet, olkoonpa, että siinä on kenties omaperäistäkin pohjaa, suurelta osaltaan lainattua.[2] Siksi on vertailussa otettava huomioon lainoja antanei-

[1] NIKOLAUS MÜLLER, Heiligenschein (Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, 3. Aufl., IV) ss. 559—566; KAARLO SOIKKELI, Perkun-Tor-Ukko (Lännetär, Uusi jakso, I), ss. 231—232.

[2] F. A. HÄSTESKO, Länsisuomalainen loitsurunous (Helsinki 1918), ss. 161—163; KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, ss. 94—100.

denkin kansojen uskomukset. Kysymykseen tulevat lähinnä ruotsalaiset, saksalaiset, lättiläiset ja myös tanskalaiset; venäläistä vaikutusta sitävastoin on tarpeetonta ottaa mahdollisuutenakaan huomioon. Viron ruotsalaisten antamia lainoja ei voi todeta yksinomaan niiden vähäisten rippeiden perusteella, joita heidän kansatietoudestaan on tullut muistiinmerkityksi, minkävuoksi on välttämätöntä ottaa vertailussa mukaan muitakin skandinaavisia tapoja ja käsityksiä. Erittäin valaisevaa on verrata virolaisia käsityksiä suomalaisiin sekä lainanottajien että -antajien yhtäläisyyden vuoksi.

Jo näiden haltiain nimet osoittavat, mistä käsin lainaukset ovat tapahtuneet. *Kratt, päär* ja *pisuhänd* kuten itse *tonttukin* ovat mitä ilmeisimpiä skandinaavisperäisiä lainoja (< *skratt, bjära, bära; bise; tomte*). *Puuk* on vaikeammin alkuperältään todistettavissa, sillä sekä Ruotsissa ja pohjois-Saksassa että lättiläisellä alueella tavataan se vastaavan muotoisena ja sisältöisenä. Se seikka kuitenkin, että Virossa nimi tunnetaan vain lättiläisen asutusalueen lähistöillä, viittaa siihen, että se on lähinnä lättiläisperäinen laina.[1] Kotimaiset nimet kuten *tulihänd* ja *vedaja* taas ovat myöhäissyntyisiä haltian ominaisuuksien perusteella muodostettuja. Itse *tonttu* on Virossa jotakuinkin selvä yleisnimi. Eräs tiedonanto suoraan väittääkin, että tontulla ei ole mitään varmaa muotoa, vaan on se milloin minkin näköinen.[2] Toinen tiedonanto taas ilmoittaa, että kratti, tõnni ja puuk ovat sama olento. Tekijä antaa sille minkä nimen milloinkin sattuu. »Jokaisella on yksi ja sama työ ja toimitus.»[3] Myös G. Blumberg, J. Hurt ja Wiedemann todistavat Tõnnin yhteensulautumisen koko tähän haltia-

[1] J. Hurt, Beiträge zur Kenntnis estnischer Sagen und Ueberlieferungen (Schriften d. gel. estn. Ges. 2, 1863), s. 16; Leopold v. Schroeder, Germanische Elben und Götter beim Estenvolke (Sitzungsberichte d. phil.-hist. Kl. d. kais. Akad. d. Wiss., Wien 1906, Bd. 153, 1. Abh.), ss. 14—15, 40—41; G. O. Hyltén-Cavallius, Wärend och Wirdarne (Stockholm 1864—1868) I, ss. 244—245; H. F. Feilberg, Nissens Historie (Danmarks Folkeminder N:o 18. København 1918), s. 10.

[2] II 21: 39.

[3] II 33: 713.

perheeseen.[1] *Tonttu* on siis ollut välittävänä portaana tõnnin ja näiden haltiain välillä.

Monet erittäin täydelliset esitykset kansankäsityksistä näiden haltiain suhteen niinhyvin Virossa[2] kuin germaanisissa maissa[3] ja Suomessa[4] tekevät tarpeettomaksi tässä edes yleiskatsauksen antamisen. Huomauttamista vain ansaitsee, että muuallakin kuin Virossa vastaava haltiaperhe muodostaa sekavan kokonaisuuden, jossa jokaisen eri jäsenen välillä on lukuisia siirtymä- ja välimuotoja, joten niiden tarkka määrittely on ylivoimainen tehtävä.[5] Voimme käydä ilman muuta tarkastamaan, mitä piirteitä tästä lähinnä germaanilaisperäisestä haltiauskosta on lainattu tõnninvakkaan.

Yhtäläisyydet alkavat heti ulkokohtaisista ominaisuuksista lähtien. Kuten tõnni olivat kratti, päär ja puuk haltioita, jotka saatiin palvelukseen tekemällä tai mieluummin ostamalla kuva.[6] Tonttu tehtiin materiaalisista aineista aniharvoin, mutta tietoja siitäkin on; germaanisen kotihaltian, *koboldi*n, teosta on run-

---

[1] G. BLUMBERG, Quellen und Realien des Kalewipoeg nebst Varianten und Ergänzungen. Verh. d. gel. estn. Ges. V. (1869), s. 37; J. HURT, s. 16; WIEDEMANN, ss. 418, 441. — Tämä selittää, miksi tonttuja oli niin monennimisiä; *metsatont*, *kodotont*, *käsitont* j. n. e. (vrt. Inland 1837, s. 279 ja JOH. WILH. VON LUCE, Wahrheit und Muthmassung. Beytrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel. Pernau 1827, s. 63).

[2] LEOPOLD V. SCHROEDER; WIEDEMANN.

[3] WUTTKE; JACOB GRIMM, Deutsche Mythologie (4. Aufl. Gütersloh 1875—1878), ss. 414—415, 913—915; H. F. FEILBERG; GUNNAR LANDTMAN, Hustomtens förvantskap och härstamning. Folkloristiska och etnografiska studier III (Helsingfors 1922), ss. 1—48; KAARLE KROHN, Skandinavisk mytologi, ss. 36—56.

[4] KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, ss. 65—103.

[5] Esim. Finlands svenska folkdiktning VII, 1 (Helsingfors 1919), ss. 280—286, 436, 439; GUNNAR LANDTMAN, ss. 1, 10—17, 33—36; VALTER W. FORSBLOM, Bjäran. Hembygd 1916, s. 73; ULRICH JAHN, s. 290.

[6] Vrt. esim. FEILBERG, s. 40; RUSSWURM, Eibofolke II, s. 245; WIEDEMANN, s. 437; HURT, s. 17; V. SCHRODER, ss. 16—17; KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, s. 95.

saammin kertomuksia.[1] Tekoaineina käytettiin luutia, lankakeriä, värttinöitä j. n. e. ja kuvalle tavoiteltiin ihmismuotoa. Koko nähtävästikin vaihteli 4-vuotiaan lapsen koosta tavallisen nuken kokoon saakka.[2] WIEDEMANNin kertomuksen mukaisen risuista ja vaatteista tehdyn tõnnin kuvan lähtömuotona on varmaankin ollut tällainen haltiakuva. Mutta muutenkin tulee tõnnin kuvassa näkyviin niitä käsityksiä, joita germaanisilla kansoilla oli nimenomaan tontusta. Tontulla esim. aivan yleisesti uskottiin olevan punainen lakki[3], kuten tõnnilläkin.

Tontun usein uskottiin saavan alkunsa vainajain hengistä, esim. suvun esi-isän, talon rakentajan, ensimäisen talossa tulta virittäneen henkilön j. n. e.[4] Tämä käsitys kuvastuu siinä WIEDEMANNin kautta tunnetussa virolaisten uskossa, että *Tõnise att*, tõnnin isä, on heidän esi-isänsä.[5] Sama käsitys, jonka mukaan suomalaisetkin nimittivät talon ja maan haltiaa *vanhimmaksi*[6], tulee näkyviin siinä virolaisessa uskossa, että se tõnni, jota vanhin kynttilänpätkä esitti, oli muita arvokkaampi ja vaikuttavampi.

Jätteet käsityksestä, että tõnni voi olla myös naispuolinen,

[1] KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, s. 96. — M. A. CASTRÉN, Föreläsningar i finsk mytologie (Helsingfors 1853), s. 167; NOOLI-ALEKSANDER (M. J. EISEN), Krati raamat (Narva 1895), ss. 87—88, 100—101; Hallisten pitäjästä kerrotaan, että oli tapana tehdä tonttu vaateryököistä ja viedä se leikillään pelotukseksi jonkun talon ovelle (III 27: 915—919); JACOB GRIMM, ss. 414—415, 913, 915.

[2] FEILBERG, s. 36; LANDTMAN, s. 2.

[3] FEILBERG, s. 36; CARL MEYER, s. 341; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, s. 340—341; LANDTMAN, ss. 2, 14, 36—37; KAARLE KROHN, Skandinavisk mytologi, ss. 45, 80; HYLTÉN-CAVALLIUS I, s. 275.

[4] FEILBERG, s. 14; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 284, 339, 420—421; LANDTMAN, ss. 38—43; J. O. WEGELIUS och K. ROB. V. WIKMAN, Om vidskepliga föreställningar och bruk förenade med julens firande hos den svenska allmogen i Finland (Folkloristiska och etnografiska studier I), s. 135. KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, ss. 78—86. — Vrt. myös KARL VON AMIRA, Grundriss des germanischen Rechts (3. Aufl. Strassburg 1913), s. 128.

[5] EISENin selitys (II, s. 12 ja III, s. 74), että munkit alussa nimittivät Antoniusta esi-isäkseen ja että rahvas rupesi heitä matkimaan siinä, on tietysti aivan mielivaltainen.

[6] KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, s. 78; vrt. LANDTMAN, ss. 39—43.

johtuvat nekin haltiauskosta. Tonttu käsitettiin joskus perheelliseksikin; joka tapauksessa oli sekä mies- että naistonttuja tai muita vastaavia haltioita. Niinpä Suomessa »maanalaiset» käsitettiin isännäksi ja emännäksi.[1] Vastaava käsitys tulee esiin virolaisessa »Tõnn isake, Tõnn emake». Antonius-pyhimys on kuitenkin vaikuttanut sen, että tõnnin kuva esitti aina vain miespuolista olentoa.

Yhtäläisyydet jatkuvat tõnnin ja näiden haltiain säilytys- ja olinpaikkojen suhteen. Alkaen roomalaisten *lar familiaris*-kotihaltiasta olivat molemmat kotona säilytettäviä. *Tonttu* sana johtuukin asuinpaikkaa merkitsevästä *tomt* sanasta. Jäännöksenä siitä suomalaisillakin tavattavasta käsityksestä, että kotihaltia halusi asua lieden läheisyydessä,[2] oli Virossa toisinaan tapana sijoittaa tõnni siten, että liedestä loistava tuli saattoi ovien auki ollessa näkyä sille. Muillakin käsityksillä germaanilaisten haltiain olinpaikoista on vastaavaisuutensa virolaisissa tõnni-käsityksissä. Kuten tontun tavalliseksi olinpaikaksi usein käsitettiin joku salainen paikka, mieluimmin ulkohuone,[3] siten oli tõnninkin laita. Ulkona luonnossa taas pidettiin suuria kiviä ja puita tontun olinpaikkoina,[4] kuten tõnninkin niissä tapauksissa, jolloin se käsitettiin aineettomaksi hengeksi. Tiet ja varsinkin tienristeykset ovat tärkeitä tapahtumapaikkoja haltiatarinoissa. Roomalaiset larit käsitettiin teiden ja polkujen suojelijoiksi, joille uhrattiin tien-

---

[1] FEILBERG, s. 27; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 338—339; KAARLE KROHN, Skandinavisk mytologi, s. 44; LENNART TORSTENSSON RENVALL, Åländsk skrock och trolldom (Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv VII, 9), 4. 5; CHR. LENCQUIST—H. G. PORTHAN, De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica (1782. PORTHAN, Opera selecta IV) s. 27; M. A. CASTRÉN, s. 167; KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, ss. 80, 95—96.

[2] HYLTÉN-CAVALLIUS I, s. 272; FEILBERG, s. 13; Finlands svenska folkdiktning VII 1, ss. 335—336, 726; LANDTMAN, s. 17; KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, ss. 87—88, 112.

[3] Virolainen tonttu: G. BLUMBERG, s. 38—39. — FEILBERG, ss. 41—44; LANDTMAN, s. 5; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, s. 335—337.

[4] EISEN I, s. 162; FEILBERG, s. 33; HYLTÉN-CAVALLIUS I, s. 142; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, s. 337; LANDTMAN, ss. 7—9 ULRICH JAHN; s. 321; vrt. KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, s. 91.

haaroissa. Germaanisetkin ja myös virolaiset haltiat olivat teiden ja tienhaarojen asukkaita: siellä ne usein loitsittiin henkiin tai ostettiin, siellä isäntä otti vastaan haltian kantaman tavaran ja siellä niille usein uhrattiinkin.[1] Samanlainen käsitys haltian yhteydestä teiden kanssa tulee näkyviin siinä, että tõnnikin joskus tehtiin tienhaarassa ja siellä sille uhrejakin annettiin. Se päivä taas, joka germaanisille haltioille oli otollisin, oli torstai,[2] mistä tõnninkin suhteen on tietoja. Tällaiset käsitykset eivät mitenkään voi olla katolisperäisiä. Pyhimystä ei suinkaan olisi sijoitettu ulkohuoneisiin ja kivien alle eikä yleensäkään salaisiin paikkoihin, kuten tõnnin suhteen aina meneteltiin.

Sekään piirre, että tõnniä säilytettiin vakassa, ei ole vastaavaisuuttaan vailla. Muutamia tapauksia eri tahoilta tunnetaan näet, että haltia, jonka tehtävänä oli kantaa isännälleen tavaraa, säilytettiin rasiassa.[3] Epäiltävää silti on, onko vakka tästä saanut alkuaan. Tämä piirre on niin yleisluontoinen, että se on voinut itsenäisestikin eri tahoilla kehittyä.

Kuten germaanisesta kotihaltiasta oli tõnnistäkin vaikea päästä eroon, jos sen kerran oli itselleen hankkinut. Molemmat voivat epäonnistuneiden yritysten jälkeen aiheuttaa ikäviä seurauksia.[4]

Näiden haltiain toimialassakin on tärkeitä yhtäläisyyksiä. Erikoisesti tonttu käsitettiin karjan suojelijaksi ja vaalijaksi[5] sekä kodin ja omaisuuden suojelijaksi varkaita vastaan,[6] kuten tõnnikin. Mutta tõnnillä on varemmin täytynyt olla muitakin tehtä-

---

[1] TH. TREDE IV, s. 206; JULIUS LIPPERT, s. 437; WUTTKE, § 108; FEILBERG, s. 40; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 337, 417; LANDTMAN, s. 7; WIEDEMANN, s. 434; HURT, s. 16; HOLZMAYER, s. 24; EISEN, III, ss. 111—112.

[2] WUTTKE, § 70; ELARD HUGO MEYER, s. 140.

[3] Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 436, 438, 450; SCHROEDER, s. 35; WIEDEMENN, s. 428; RUSSWURM II, s. 243; ROBERT AUNING, Über den lettischen Drachenmythus (Magazin, hrsg. von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft XIX, 1), ss. 25—28, 66.

[4] RURRWURM, Eibofolke II, s. 246; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 425—426, 449.

[5] Esim. Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 366—368.

[6] Finlands svenska folkdiktning VII, 1, s. 357; RUSSWURM II, s. 243.

viä. Ne loitsut, joita tõnniä tehtäessä ja sille uhrattaessa toisinaan luettiin ilman että niiden alkumerkitystä olisi enää muistettu, osoittavat, että sen on uskottu kantavan omistajalleen tavaraa ja että toimialana tässä suhteessa oli se alue, johon härjän ammumisen ja kurikan paukkumisen ääni kantoi. Myös tonttu kantoi omistajalleen tavaraa [1], varsinkin viljaa, para ja puukki pääasiassa maitoa, kratti taas etupäässä rahaa. Tõnnin suhteen ei erikoista rajoitusta ollut. Loitsuissa kehoitetaan sitä vain ylimalkaan ahkerasti »kokoonkantamaan». Toiminta-alueen määrittelyä ei germaaniselta taholta tunneta sellaisena kuin tõnni-loitsuissa muuten kuin sikäli, että tonttu otti osaa sekä rakennustöihin [2] että karjan hoitoon. Mutta tontun rajat paran ja muiden tavaraa kantavien henkien välillä ovat yhtä häilyvät sielläkin. [3] Myös neuvonantajana eri tilanteissa käytetään germaanista tonttua samoin kuin virolaista tõnniä. [4]

Germaanisia haltioita kuten virolaista tonttuakin oli korvaukseksi säännöllisesti ruokittava. Juhlapäivinä, varsinkin jouluna, oli tontun kuten tõnninkin saatava osansa pitoruuista. [5] Ruoka asetettiin astioissa niille seuduin, jossa haltian luultiin asustavan. Tavallisimpana antimena oli maito ja puuro. [6] Sama käsitys ruokkimisen tarpeellisuudesta tulee tõnninkin suhteen näkyviin, mutta Antoniuskultti sikauhreineen on vaikuttanut, että tõnni saa varsinkin liharuokia, maidon jäädessä tavallisten uutisuhrien joukkoon, joita tontunkin käsitettiin vaativan. [7] Yhtäläi-

---

[1] HYLTÉN-CAVALLIUS I, s. 276; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 331, 371—375.

[2] FEILBERG, s. 12; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 368—369; LANDTMAN, ss. 30—31.

[3] LANDTMAN, ss. 10—11.

[4] Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 362—364; LANDTMAN, s. 35.

[5] ULRICH JAHN, s. 295; HYLTÉN-CAVALLIUS I, ss. 274, 276; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 397—402, 461; SCHROEDER, s. 35; BLUMBERG, s. 39; EISEN I, s. 164.

[6] FEILBERG, ss. 21, 58—61; OSKAR KALLAS, Kraasna maarahvas, s. 96; KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, s. 95; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 396—406, 443—445; RUSSWURM II, ss. 234—244.

[7] HYLTÉN-CAVALLIUS I, s. 275.

syys germaanisen käsityksen kanssa on kuitenkin säilynyt siinä pikkupiirteessä, että tõnni yhtä vähän kuin tonttu suvaitsee kaalikeittoa.[1]

Germaaninen kotihaltia tarvitsi ja sai vaatteita.[2] Sen tarpeet käsitettiin siinäkin suhteessa täysin antropomorfistisesti. Tõnnille oli vaatetus yhtä tärkeä sen ulkoasusta ja vaateuhrien lukuisuudesta päättäen.

Ne tavat, joilla haltia ilmaisi tyytymättömyytensä ja kosti loukkaukset, ovat myöskin samoja, kun otamme huomioon sen toisen haltiaperheen haarautuman, jonka kanssa tõnnillä on sukulaisuutta. Kivien alla asustava tõnni on jo melko läheinen sukulainen virolaisen haltiauskon maahisille. Samaa sukulaisuutta todistaa epäilemättä Tõnnin päivänä maahan tiputettu uhri ja tapa säilyttää tõnniä pelloilla maahan haudattuina, kuten setukaisten »maajumalia». Sekaantumista maanalaisiin ja muihinkin luonnossa asuviin haltioihin, mikä germaanisellakin taholla on yleistä, on myöhäisinäkin aikoina edistänyt kristillisperäinen taru, että haltiat ovat taivaasta alas pudotettuja henkiä.[3] Näiden aiheuttamiksi käsitettiin paiseet ja yleensä ihotaudit, mitkä tõnninkin erikoisalana olivat.[4] Lättiläinen *puhkis* ja alasaksalainen *drak* osoittavat hiukan yhtäläisyyttä tässä kohden. Niiden käsitettiin näet voivan kostoksi aiheuttaa ihmiseen täitä ja karjaan kaikenlaisia tauteja.[5]

Parannuskeinot maahisen ja tõnnin aiheuttamille taudeille ovat myös samanluontoisia: rahan asettaminen siihen paikkaan, josta taudin luultiin tarttuneen, kipeän paikan suolalla hankaaminen, hehkuvan käävän sekä yhdeksänlaisten aineiden käyttö voimakeinoina, vasemman olan yli niiden viskaaminen tai varsinkin ampu-

---

[1] FEILBERG s. 61.

[2] ULRICH JAHN, s. 295; FEILBERG, ss. 58, 86—94; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, s. 411—413.

[3] HYLTÉN-CAVALLIUS I, s. 244; FEILBERG, ss. 29, 94—98; LANDTMAN ss. 9—10; 12, 33—36; UNO HOLMBERG, ss. 169, 185; KAARLE KROHN, Skandinavisk mytologi, s. 37—38.

[4] HYLTÉN-CAVALLIUS I, s. 263; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, s. 458, 462; KAARLE KROHN, Skandinavisk mytologi, s. 49.

[5] SCHROEDER, ss. 26, 36. ROBERT AUNING, s. 152.

minen ja taakseen katsomatta poistuminen j. n. e.[1] Koko tõnnin luonteeseen on tonttu-käsitys painanut leimansa. Pelkkä pyhimys ei olisi edes protestanttisen vaikutuksen alaisenakaan voinut niin suurta metamorfoosia kansan käsityksessä muodostaa, että se lopulta olisi tullut miltei yksinomaan merkitsemään ilkeäluontoista, pahoja aikomuksia hautovaa haltiata, joka itse oli aiheuttanut ne tauditkin, joita kykeni parantamaan. Tonttu sitävastoin käsitettiin suhteissaan ihmisiin aina laskemattomaksi suureeksi, joka hyötä hyviäänkin saattoi tehdä kepposia ja loukkaantui pienemmistäkin seikoista. Virossa kuten muuallakin kehitys onkin johtanut siihen, että tonttu usein merkitsee yleensä pahaa henkeä, vieläpä piruakin.[2] Tämä ominaisuus on siirtynyt joko osittain tai kokonaan tõnniin ja tietysti vielä tehostunut sen jälkeen kuin tõnnikulttia alettiin syyttää paholaisen ja epäjumalan palvelukseksi. Tõnninvakkaan, sikäli kuin se on tonttukäsityksen vaikuttamaa, on yhdeltä osalta varmasti jo alkuperin kuulunut käsitys, että se on ristiriidassa kristillisen Jumalan kanssa. Tontusta ja muista sen sukulaisista näet yleensä uskottiin, että ne eivät siedä Jumalan nimeä mainittavan.[3] Samoin tõnnin kuullen ei saanut Jumalan nimeen kiittää, eikä yleensäkään kiittää, vaan mieluummin oli kirottava. Kun tõnni oli mitä läheisin olento kratin kanssa ja kun sitä tehdessä taas toisinaan täytyi luvata sielunsa pirulle,[4]

[1] II 23: 249; II 33: 775; III 23: 558—560; UNO HOLMBERG, ss. 187, 244; ILMARI MANNINEN, Die dämonistischen krankheiten im finnischen volksaberglauben (FF Communications 45. Loviisa 1922), ss. 44—46, 129—132, 147; F. A. HÄSTESKO, Länsisuomalaisten loitsut (Suomi IV, 9, 1910), ss. 94, 105—105, 116, ja Länsisuomalainen loitsurunous, ss. 89—91, 98, 109, 139; EISEN III, s. 103; RUSSWURM II, s. 224; HYLTÉN-CAVALLIUS II, tillägg, s. XIII; VALTER W. FORSBLOM, Folkföreställningar i svenska Österbotten om trollskott (Folkloristiska och etnografiska studier II), ss. 96—112; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 776—777.

[2] JOH. WILH. LUCE, s. 63; FR. R. KREUTZWALD und H. NEUS, Mytische und magische Lieder der Ehsten (St. Petersburg 1854), s. 78; HOLZMAYER, ss. 24, 34; WIEDEMANN, ss. 441—442; KALLAS, Kraasna maarahvas, s. 95. EISEN I, s. 163; RANTASALO III, s. 23; KAARLE KROHN, Skandinavisk mytologi, s. 57; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 282, 376—395, vrt; myös 439, 442, 444; LANDTMAN, s. 5.

[3] FEILBERG, s. 39; WIEDEMANN, s. 428.

[4] FEILBERG, s. 10; WIEDEMANN, s. 434.

on kirous kiittämisen asemesta hyvin ymmärrettävä: millainen isäntä, sellainen renki.

Silläkin seikalla, että varsinkin kylän tõnnien uskottiin olevan vihamielisiä, on vastaavaisuutensa germaanisessa haltiauskossa. Talon haltia näet muka oli jo ammattinsa vuoksi jatkuvassa riidassa kylän tonttujen kanssa ja tietysti siis myös epäsuopea niiden isännillekin.[1] Samoin oli asianlaita tontun ja talon palvelusväen välien.[2] Muuan kertomus Virosta palvelijain tõnnille tekemästä kujeesta osoittaa, että sama käsitys oli sielläkin kotoinen. Siitä johtuvaksi on selitettävä tapa, että vain isäntäväki hoiti vakkaa ja toimitti uhraukset, ei milloinkaan palveluskuntaan kuuluvat henkilöt.

Kuinka vanha tämä haltiausko Virossa on ja missä aikasuhteessa se on tõnnin katolisperäisiin aineksiin, ei ole helppo määritellä. Varmasti on se joltakin osalta hyvin vanhaa. Jo Adam Bremeniläinen näet kertoo, että Aestland-nimisellä saarella, joka on »naisten maan» lähistöllä ja jolla siis varmasti tarkoitetaan jotakin Baltian seutua, palvellaan lentäviä lohikäärmeitä, joille uhrataan eläviä ihmisiä; niitä ostetaan kauppamiehiltä ja tarkoin tutkitaan, että ovat täysin virheettömiä, koska ne muuten eivät uhriksi kelpaa.[3] Tätä on vaikea selittää muuten kuin että kronikoitsija on kuullut merimiesjutun tyyliin paisutetun kertomuksen haltiakultista. Virolaisetkin näet käsittivät usein, kuten nimet tulihänd ja pisuhänd osoittavat, tavaroita kuljettavan haltian lentävän tulisen käärmeen t. m. s. muotoisena ilmojen halki. Juuri samoja käsityksiä on sekä germaaniselta että lättiläiseltä taholta todettu niin vakiintuneina, että virolaisia täytyy tässäkin kohden pitää lainoina.[4] Myöhemmätkin lähteet nimittävät, aivan kuten Adam

[1] Feilberg, s. 27; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 373—375; Wiedemann, s. 427.

[2] Feilberg, ss. 65—74; Finlands svenska folkdiktning VII, 1, ss. 342, 406—411.

[3] Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, lib. IV, cap. XVII: »Dracones adorant cum volucribus, quibus etiam litant vivos homines, quos a mercatoribus emunt, diligenter omnino probatos, ne maculam in corpore habeant, pro qua refutari dicuntur a draconibus.»

[4] Schroeder, ss. 23—38.

Bremenilainen, puukkia lohikäärmeeksi.[1] Mutta jos tällä haltiauskolla on Virossa vanhaakin pohjaa, on lainavaikutus varmastikin jatkunut aivan myöhäisiin aikoihin saakka, kuten todistavat tavaroita kantavan haltian ilmeisesti myöhäisperäiset nimet (päär) ja esim. se, että ampumista käytetään voimakeinona.[2]

Syy, miksi tõnni- ja tonttu-uskomukset virolaisilla ovat sulautuneet yhteen, on edellisen perusteella helposti löydettävissä: niiden välillä oli useita sangen tärkeitä yhtäläisyyksiä.

Antonius-nimen virolaisista lyhennysmuodoista on *Tõnn* ~ *Tõnni* siinä määrin yhdenkaikuinen *tont* ~ *tondi* sanan kanssa, että niiden vaihtuminen toistensa tilalle kävi helposti päinsä kun asialliset syyt sitä vain eivät estäneet. Mutta nepä juuri tuota yhteensulautumista kiiruhtivat. Sekä Antonius-pyhimys että tonttu sattuivat silmiinpistävimpien ominaisuuksiensa puolesta olemaan niin samanluontoisia, että se ei voinut jäädä huomaamattomaksi. Molemmat olivat karjan suojelijoita, molemmat saattoivat parantaa iho- ja yleensä epideemisiä tauteja, molemmista valmistettiin kuvia, molemmille uhrattiin, molemmissa oli runsas annos vainajainpalveluksellisia aineksia. Niissä lukuisissa tapauksissa, joissa katolinen pyhimys joutui pakanallisten jumaluusolentojen ja käsitysten perijäksi, on tuskin ainoatakaan, jossa yhtäläisyydet jo ennakolta olisivat olleet näin valmiina. Vähäisemmätkin yhtymäkohdat ovat aiheuttaneet yhteensulautumisia. Siten tuli pyhä Nikolaus, jota keskiaikana kunnioitettiin kotien suojeluspyhänä, tämän ominaisuutensa vuoksi Saksassa ja Skandinaavian maissa Nisse-nimisenä muuttumaan tontuksi. Tämän väliasteen kautta lienee myös johtunut munkki paikoin käytetyksi tontun nimitykseksi.[3] Vastaavia kehitysilmiöitä on Suomessa ja

[1] Siten esim. Einhorn, SRL II ss. 624—628: »Von jhren Drachen oder wie sie dieselben heissen, Puken, so sie in jhren Häusern gehalten, vnd jhnen allerley Güter zugebracht, das sie sie reich mache.»

[2] Wuttke, § 253.

[3] Feilberg, s. 105; vrt. myös Edv. Bull, Folk og Kirke i middelalderen. Studier till Norges historie (Kristiania 1912), ss. 191—194. — Virolainen kansankäsitys on vielä radikaalisemmin kehittänyt munkin merkitystä pejoratiiviseen suuntaan: munkki näet tuli lopulta rinnastetuksi koirankuonolaisen kanssa; vrt. Eisen II, s. 113.

Virossa Tuomaan, Jyrin y. m. pyhimysten palvonnan pakanoitumisprosessi aiheuttanut.[1]

Traditsioni pyhästä Antonius-erakosta oli jo aikaisemminkin suorittanut monta muodonvaihdosta ja oli niistä riippuen väljäsisältöinen. Juuri siksi siihen niin hyvästi sopi pakanallista haltiauskoakin sekoittaa, jolloin tapahtui uusi muodonvaihdos virolaisten talonpoikien kotijumalaksi. Senjälkeen kuin Antoniuksen ja tontun kontaminatsioni oli kansankäsityksessä päässyt alkuunsa, saattoi tontun ominaisuuksista siirtyä tõnnille sellaisiakin, joilla alkuperäisessä Antoniuskultissa ei ollut mitään vastinetta, tai jotka olivat aivan ristiriitaisiakin sen kanssa. Siten selittyy sekin merkillinen prosessi, joka pyhän Antoniuksen edustajasta teki haltian, jonka lähellä ei saanut Jumalan nimeä lausua.

Oli tultu siihen, mistä vuosituhatta aikaisemmin oli lähdetty. Käsitykset pyhimysten parantavasta voimasta olivat pakanallisten uskomusten suoranaista jatkoa.[2] Nyt nuo katoliset käsitykset uudestaan palasivat pakanuuteen.

Jos nyt muistelemme tõnnikulttia sellaisena kuin sen tapasimme nykyajan kansankäsityksessä säilyneenä, on eri kerrostumien erilleen seulonta osoittanut selvästi, että Antonius ja tonttu ovat niin vaillinaisesti sulautuneet yhteen, että tõnnikultti on kokoonpanoltaan yhtä heterogeeninen kuin senkin seitsemistä aineista kyhätty ihmehaltia. Toisilla seuduin ovat toisen kerroksen ainekset leimaa-antavina, ja samoillakin seuduilla ovat tõnnikultin eri puolet jääneet sikäli sulautumatta liitoksettomaksi kokonaisuudeksi, että niiden välillä on ristiriitaisuuksia. Jo tõnnin säilytyspaikoissa: asuinhuone, ulkohuone, metsä, tulevat näkyviin ne eri lähteet, joista se on ominaisuutensa saanut, monista muista yhtä selvästi erotettavista piirteistä puhumatta.

Tämä kahden eri tahoilta kotoisin olevan kulttiaineksen yhtyminen selittää, miksi tõnninvakka on päässyt niin tärkeään asemaan virolaisessa taikauskossa: se muodostaa ikäänkuin aallonharjan kahden eri tahoilta tulevan virtauksen yhtymäkohdassa.

---

[1] Vrt. KAARLE KROHN, Suomalaisten runojen uskonto, s. 213; EISEN III, ss. 132—133.

[2] Vrt. esim. LUCIUS, ss. 252—.

7. Johtopäätöksiä.

Sen jälkeen kuin tõnnikultin katolilaisperäiset ja lähinnä germaanilaisalkuisina pidettävät haltiauskoon kuuluvat ainekset on erotettu erilleen, herää kysymys, mitä vanhempia aineksia jää jälelle. Silloin täytyy rehellisesti myöntää, että edessä on hämäryys, jonka läpi ei voi nähdä mitään. Jokseenkin kaikki oleelliset seikat saavat tyydyttävän selityksen jompaankumpaan kerrokseen kuuluvina. Ottamalla huomioon, että katoliset ja germaanilaisperäiset haltiauskoainekset ovat jotensakin kauttaaltaan sinä sisältönä, joka tõnnikultista tunnetaan, ei liene hätiköityä johtopäättelyä, jos väitämme, että ilman noita aineksia ei koko tõnninvakkaa voisi olla olemassa. Uskottavaa kyllä on, että takana on vanhempaakin ainesta, jonka avulla ikäsuhteiltaan myöhäisemmän apperseptsioni on suoritettu, mutta se on peittynyt piiloon ja värittynyt uusien käsitysten mukaiseksi. [1]

Jo etukäteen täytyy kieltää mahdollisuus, että vertailu kaukaisempien sukukansojemme uskomuksiin auttaisi selvittämään niitä tõnninvakan aineksia, jotka olisivat vanhempia kuin sen germaaninen aineskerros tai vieläpä alkusuomalaisen ajan taakse palautuvia. Korkeintaan voitaisiin verrata yksityisiä piirteitä eristettyinä keskenään, mutta ne ovat tõnninvakkaan voineet liittyä muusta taikuudesta hyvinkin myöhään, vaikkapa ne varsinaiselta alkuperältään olisivatkin kuinka vanhoja ja omaperäisiä tahansa. Tõnninvakka kokonaisuudessaan sitävastoin ei ole verrattavissa kaukaisempien sukukansojemme vastaaviin laitoksiin. Uskontojen ja uskomusten kehitysprosessin seuraaminen historiallisesti tunnettuna aikana osoittaa, että muutamatkin vuosisadat voivat vaikuttaa mullistavasti joko tuoden käänteentekevästi uutta ja työntäen vanhaa syrjään tai muuntaen sen niin uusiin muotoihin, että alkumuotoa tuskin arvaisi aavistaakaan, elleivät kehityssarjan tärkeimmät kohdat olisi tunnettuja. Ne vuosituhannet, ehkä hyvinkin monet jotka ovat kuluneet suomalais-

[1] Siten on parhaassakin tapauksessa asianlaita VAROSEN otaksuman suhteen, että yksi Tõnnin päivän vieton aineksia olisi talvenseljän taittumisen juhlasta peräisin. Kuten edellä on selville käynyt, ei juhlassa ole montakaan piirrettä, joihin tämä selitys olisi edes mahdollinen.

ugrilaisen alkukansan hajaantumisesta länsisuomalaisten kansojen muodostumiseen, sisältävät itseensä niin suunnattoman monivaiheisen kulttuurikehityksen, että tuskin muu kuin kielentutkimus voi projisioida edes summittaisen kuvan sivistystasosta eri kehitysasteilla. Niiden uskomuksista tunnetaan kielitieteen antamien, hämäryytensä vuoksi moneen suuntaan tulkittavien tietojen lisäksi vain nykyaikaiset muodot. Jos niitä ryhdytään ilman muuta keskenään vertailemaan alkuyhtäläisyyksien selville saamiseksi, menetellään samoin kuin jos esihistoriallisten kysymysten selvittämiseksi tutkittaisiin nykyajan suurkaupunkien elämää. Jokaisen kansan uskomukset olisi ensin analysoitava kukin erikseen ja poistettava myöhäissyntyiset sekä vierasperäiset ainekset. Vasta sitten kävisi päinsä vertailla niitä keskenään ja päätellä, mikä on alkuperältään yhteistä omaisuutta. Jos vakkakulttia ryhdymme vertaamaan kaukaisimpien heimokansojen vastaavannäköisiin tapoihin ja uskomuksiin, niin mistä tiedämme, että emme joudu mittailemaan ikäänkuin samasta esineestä muodostuneita varjoja, joita kaksi eri suunnilta tulevaa valoa on heittänyt? Venäläinen vaikutus pakanallisperäisissä muodoissaan on etäisempiin heimolaisiimme ollut varmaankin sangen voimakas; mutta venäläiset ovat verrattain läheisiä sukulaisia germaaneille, joiden vaikutus alkusuomalaisten kansojen vakkalaitokseen on ollut niinkin tärkeä kuin edellä on käynyt selville. Venäläiset eivät sitäpaitsi ole ainoa tässä suhteessa kysymykseen tuleva indogermaaninen lainanantaja. Tämän lisäksi on kristinuskon vaikutus ollut tekijä, jonka yhtäläistyttävä vaikutus ei ole vähäiseksi arvioitava. Kovinkaan suurta eroa ei ole ollut, vaikuttipa se sitten roomalais- tai kreikkalaiskatolisessa muodossa. Sattumana ei voikaan pitää, että votjakit, joiden *voršud*kultti eniten muistuttaa tõnnikulttia, itse ovat kertoneet, että *voršud* on saatu venäläisiltä silloin kun nämä vielä olivat pakanoita; muistoa tästä alkuperästä voi olla tapa, että votjakki tekee uhrin *voršud*ille, jos hän sairastaessaan näkee unessa venäläisen. [1]

Niitä kotijumalia ja uhritapoja, joita etäisemmillä heimokan-

[1] YRJÖ WICHMANN, Tietoja Votjakkien Mytoloogiasta (Suomi III: 6, 1892), s. 23.

soillamme tavataan, on siis toistaiseksi mahdotonta ottaa huomioon tõnninvakan alkuperää etsittäessä. Jos niille olisi edes äänteellisesti toisiaan vastaavia nimityksiä eri heimokielissä, olisi asianlaita toinen. Silloin olisikin olemassa varma asiallinen ja kronologinen tukikohta vertailulle. Mutta mitään sellaisia ei toistaiseksi ole voitu todeta. Yhtäläisyydetkin täytyy silloin selittää muuten kuin otaksumalla niiden syyksi ikivanhaa alkuperäistä yhteyttä.

Sekään todistelu, jonka KAARLE KROHN esittää käsityksensä tueksi, että tõnninvakassa itse palvonta on skandinaavilaista *tonttu* nimeä vanhempi, ei ole suinkaan sitova. Torin pitäjästä muistiinmerkitty tapa, että tõnnin uskojat eivät kotonaan eivätkä vieraisilla käydessään antaneet kättä kyläläisille [1], saa näet muutenkin selityksensä kuin otaksumalla sitä muistoksi sukupalvonnasta. Tiedonanto itse ilmoittaa tämän eristäytymisen syyksi luulon, että tõnni aiheuttaisi tauteja, jos sen palvelija lähentyisi sen vihamiehiä. Tältä kannalta tuo eristäytymisilmiö on helposti ymmärrettävä. Valistuksen syventyminen jo sellaisenaan eristi sellaisen pakanallissisältöisen kuin tõnnikultin harjoittajat ja muodosti heistä ikäänkuin eri uskonlahkon. Lahkolaisten suhteen taas on keskinäinen yhdysside yhtä voimakas kuin erottautuminen ulospäin, mikä tulee tervehtimistavoissakin näkyviin. Selvänä esimerkkinä voisi mainita Suomen laestadiolaiset.

Lopuksi olisi koetettava määritellä ukonvakan ja tõnninvakan välinen suhde ja todeta, mitä itse vakkakäsitteen sisällöstä ja iästä edellisen perusteella on selventynyt.

Ukkosen ja tõnnin palvonnalla ei ole mitään sisällöllistä yhteyttä. Molemmat ovat suomalaisille kansoille tulleet aivan eri alkuperistä. Jo esim. se seikka, että tonttu kansankäsityksen mukaan kammoi ukkosta [2], osoittaa, kuinka yhteensovittamattomia ukon- ja tõnninvakat ovat.

Ainoa yhdistävä side niiden välillä on *vakka*. Sana on kantasuomalainen, ja sen merkityksinä on jo varhain täytynyt olla

[1] II 21: 43: «Tõnni uskujad ei võtnud külalge käest tervist vasta, ega teretanud isi külasse minnes, sest sis tulli Tõnn varsti kaela murdma.»

[2] KAARLE KROHN, Skandinavisk mytologi, s. 102; HOLZMAYER, s. 22; vrt. kuitenkin WUTTKE, s. 43 ja ELARD HUGO MEYER, s. 23.

uhriastia ja ruokauhri, koska ne esiintyvät sekä Suomessa että Virossa niin samanlaisina ja vakiintuneina. Nämä merkitykset ovat kuitenkin niin yleisluontoisia, että mistään institutsioneista ei tarvitse olla kysymyksen. Täsmällistä sisältöä saadakseen tarvitsevat ne attribuutin: *ukon-*, *tontun-*, *tõnnin-* j. n. e. vakka.

III. Vakka baltilaisena verokuntana.

1. Lähteet.

Kokonaan toisenlaiset yhteiskunnalliset tarkoitukset ja olot avautuvat eteemme ryhtyessämme perehtymään vakkaan sellaisena kuin se esiintyi Baltian keskiaikaisessa verotuksessa ja sen uuden ajan alulle periytyneissä jäännöksissä. Ei ole enää kysymys talonpoikien omista yksityisistä tai keskinäisistä juhlista, vaan läänivaltaisen yhteiskunnan järjestämistä alustalaisen ja herran suhteista, joissa vakalla oli monia tärkeitä tehtäviä.

Johdannoksi selittämään, mitä baltilainen vakka oli, kelpaa erinomaisen hyvin kronikoitsija Balthasar Russowin kuvaus, joka onkin miltei ainoa lähde, josta tähänastinen tutkimus on ammentanut vakkaa koskevat tietonsa. Kuvatessaan sen vanhan hyvän ajan elämän rehevyyttä, jolloin 1500-luvun puolivälin sodat vielä eivät olleet tärvelleet maan varallisuutta, ja väittäessään Baltian itsenäisyyden perikatoon olleen syynä saksalaisten herrojen veltostumisen ja ylelliset elämäntavat, mikä varsinkin tuli näkyviin loppumattomissa juhlajuomingeissa, kronikoitsija saa aiheen kertoa, millainen vakka tällöin oli. Kuvaus, jonka mehevää muotoa ja kaikkea asiallistakaan sisältöä käännös tuskin voisi saada esille, kuuluu seuraavasti:

> »Mit den Lyfflendischen Wacken, auerst erholdt ydt sick also, dath aller Herrn vnde Edellüde Dörper in Wacken gedelet sint, der groten vnde vermögenen Dörper, sint ein edder twe in einer Wacken, vnde der geringen vnde vnuormögenen sint mehr thosamende vorordenet, dath also ein yglicker Herr vnde Eddelman na antal syner Dörper etlike

Wacken gehat hefft, vnd ein yglicke Wacke müste dem Hern edder dem Junckern jarlicks ein statlich Gasteboth vthrichten, dar sick denn alle die Buren vnde Landfryen, de tho der Wacken gehöreden, ock hen vorfögen musten, dem Hern edder dem Junckern, synen Jahrliken tinsse vnde Tribut tho erleggende, do hebben de Ordenshern vp Michaelis angefangen wacken tho holdende, dar sick denn ock all ere Hoffgesinde, sampt allem vmbliggenden Adel, vnde Landtfryen Düdeschen vnde vndüdeschen by hupen hen vorföget hebben, vnde alse de Tinsse erlecht was, hefft man do angefangen tho schlömen vnde tho dömen nach allem vormöge, dar ginck do de Lyffendissche Kunst, Riddelspel vnde döget tho der tydt erst recht an, dar worden den de groten holtenbekers, de man de Caussen nömet, vnde so grot sint, dat man Kinder darin baden mach, heruor gebracht, daruth twe den andern beiden thosöpen, vnde also yümmer vordan nicht alleine mit der einen Caussen, besondern mit velen groten vnde kleinen, beth dat en die Ogen auergingen, vnde de ein den andern nicht mehr sehen konde, vnde wol de letzte bleff, vnde de andern alle henwech gesapen hadde, de was des andern dages ein dapper Heldt, vnde hadde rhom vnde loff, alse wenn he ein Landt gewonnen hadde, De andern auerst, de em dat loff nicht gönneden, spreken, he hedde nicht truwliken, besondern falsch gedruncken, edder hadde gude hülpers gehat, sonst scholde em de Pryss vnde Ehr wol gefeylet hebben, Do fengen se dar wedder an, mit den groten vnde kleinen Caussen thokempende, vnde ein yglicker was mit allem flite darna vth, wo he mochte Ridder werden, vnde den Pryss erlangen, dar sach man ock Eddele Knaben von 14. Jahren, de der olden Exempel na, de ein dem andern by haluen vnde gantzen Bekern edder Klapkannen thodruncken, vnde sick darin öueden, dith Waken Fest hefft dorch dat gantze Landt van Michaelis ahn beth an Wynachten gewaret, by allen Ordenshern, Regenten vnde Adel, . . .»[1]

[1] SRL II, s. 42. — Tärkeimmältä osaltaan suomennettuna VÄINÖ VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, ss. 43—44.

Tämä kuvaus, aivan samoin kuin AGRICOLAN tiedonanto ukonvakasta, on niin runsassisältöinen, että täyden arvon osaa sille antaa vasta sitten kuin on perehtynyt kaikkiin muihin baltilaista vakkaa valaiseviin tiedonantoihin. Silloin osoittautuu, että RUSSOWIN kuvaus on monien yksityiskohtien suhteen ainoa lähde; se on näet ainoa samanaikaisen historioitsijan tiedonanto. Mutta toiselta puolen käy selville, että kuvaus on aivan yksipuolinen ja liian niukalle havaintoainekselle perustettu. RUSSOW oli kaupunkilainen, eikä senvuoksi tuntenut maaseudun tapoja ja elämää kaikessa moninaisuudessaan.

Vakan alkuperästä ja alkukehityksestä eivät lähteet ilmoita mitään. Ensimäiset asiakirjalliset tiedot siitä ovat vasta 1200-luvun lopulta, jolloin se jo oli kehittynyt varmaksi laitokseksi, jossa selvät rappeutumisen oireet ovat huomattavissa. Keskiajan loppupuolen asiakirjoissa mainitaan vakkaa lukuisia kertoja, ja muutamia verokirjojakin on säilynyt, joista varmasti voi nähdä, millainen vakka oli Baltian itsenäisyyden aikana.

Tärkein lähdetieto vakasta on kuitenkin saatavissa uudenajan alun verokirjoista. Kun ruotsalainen armeija sai jonkun alueen valloitetuksi, ryhdyttiin heti organisoimistyöhön. Armeijan kintereillä, toisinaan sen edelläkin, kulki kokonainen lauma kirjureita, joiden tehtävänä oli verollepanon ja hallinnon järjestäminen. Tarkoituksena ei suinkaan ollut olojen järjestäminen uudelle pohjalle. Itse Ruotsin valtakunnassakaan ei vielä ollut mitään yhtenäisyyttä verotuksessa. Siksi valloitetuillakin alueilla tyydyttiin järjestämään entinen verolaitos kuntoon. Kirjurien tärkein tehtävä oli niin ollen ottaa selvää, millaiset kunkin alueen olot ennen olivat olleet. Ensin koettivat he saada käsiinsä vanhat verokirjat, nähdäkseen, kutka kartanoita omistivat ja mitä veroja talonpojat olivat herroilleen suorittaneet. Näin luotettavia tietoja ei monesti saatu; sodan melskeissä olivat verokirjat hävinneet. Silloin täytyi turvautua kyselyihin. Kartanoiden työnjohtajat ja vanhat talonpojat kutsuttiin kuulusteltaviksi, ja näin saadut tiedot järjestettiin verokirjoiksi pääasiassa samojen periaatteiden mukaan kuin muualla Ruotsin valtakunnassa oli tapana.

Myös puolalaisten laatimia verokirjoja on säilynyt. Vaikka ne, sikäli kuin voi päättää niiden painetuista otteista ja selostuksista,

yleensä ovat paljon vähäsisältöisempiä kuin ruotsalaiset, ovat ne tärkeitä siinä suhteessa, että ne todistavat olojen siinä osassa Baltiaa, joka Ritarikunnan kukistuttua aluksi joutui venäläisten ja puolalaisten haltuun, olleen pääkohdissaan samanlaisia kuin ruotsalaisten verokirjojen kautta tunnetut olot Viron puolella. Edelleen ne yhä varmemmin kuvaamiensa olojen yhtäläisyyden kautta vakuuttavat ruotsalaisten panneen alueellaan toimeen vain vanhan verolaitoksen ennalleen järjestämisen eikä mitään mullistavia reformeja ja lisäksi antavat tietoja alueilta, joiden suhteen ruotsalainen verokirja-aines alkaa vasta 1600-luvun alussa, tällöin tietysti sangen vähän enää kuvastaen sitä olotilaa, mikä oli vallinnut Ritarikunnan ajan lopulla.[1]

Täten on vakasta tullut verokirjoihin merkityksi mitä monipuolisin aineisto. Laitos oli kirjureille entuudestaan outo, joten he merkitsivät tarkoin muistiin kaikki kuulemansa, tekivät verokirjoihin lyhyitä selityksiä ja, kuten sanottu, verotuslaitoksen rappiotilan vuoksi koettivat saada selville tilanteen sellaisena kuin se oli ollut Saksalaisen Ritarikunnan aikoina. Tämä aineisto antaa suoranaisia tietoja ja tekee mahdolliseksi johtopäättelyn monista sellaisista seikoista, joista muuten ei olisi mitään tietoja. Verokirjojen luonteeseen kuuluu kuitenkin, että kuivat tiedonannot ja numerot, jotka omana aikanaan ymmärrettiin ilman muuta, nyt ovat eri tavoilla tulkittavia ja toiselta puolen, että niillä ei ollut mitään muuta kuin käytännöllinen tarkoitus; kaikki historiografiset tarkoitusperät olivat niille vieraita. Kaikille kysymyksille on siis turha etsiä varmaa vastausta tästäkään aineistosta.

Täydellisin on verokirja-aineisto siltä osalta Viroa, joka aikaisimmin joutui Ruotsin haltuun. Mutta tyydyttävä se on muiltakin. Sitä mukaa kuin Baltia joutui Ruotsin haltuun, valmistui

---

[1] Puolalaisia verokirjoja ovat painattaneet ja selostaneet M. В. Довнарь-Запольскій, Къ исторіи поземельной реформы въ Ливоніи въ 1580—1592 гг. (Trudy III, ss. 1—46) ja Н. Ѳ. Бѣляшевскій, Матеріалы по исторіи Прибалтійскаго края, хранящіеся въ архивахъ бывшаво финансоваго управленія Царства Польскаго (Trudy III, ss. 67—91). — Julkaisujen arvosteluun nähden vrt. HERM. v. BRUININGK, Über Archivalien zur Erforschung livländischer Ortsnamen (Arbeiten des Ersten Baltischen Historikertages zu Riga 1908), ss. 73—74.

verokirjoja vasta valloitetuiltakin alueilta. Vielä 1600-luvun alkupuolella otettiin verollepano-tilaisuuksissa selvää oloista Ritarikunnan aikana. Vanhat talonpojat tiesivät kertoa Fürstenbergin, vieläpä joskus Plettenbergin aikuisista asioista, joista nämä heidän kertomuksensa ovat ainoina lähteinä. Varsin tärkeitä myöhemmän valloitusalueen verotusolojen tuntemiselle ovat ne monien eri revisionien eli verontarkastusten pöytäkirjat, joita monia eri kertoja toimeenpantiin. [1]

Vakkakirja alkaa usein tarkastajien tekemillä huomautuksilla, tiedonannoilla mitoista y. m. s. sekä toisinaan myös veroselvityksellä. Sitten seuraavat talonpoikien verot alueittain järjestettyinä. Ensin mainitaan linna- tai kartanoalue, sitten vakan ja vihdoin kylän nimi, jonka jälkeen kunkin koukkutalonpojan yksilölliset verot tilitetään sekä lopuksi yksjalkojen, kalastajien ja irtolaisten suoritukset. Kunkin vakka-alueen tilityksen alussa tai lopussa on tilitys vakasta, kuinka monesti vuodessa se toimeenpantiin ja mitä pitotarpeita koko vakka-alue hankki yhteisesti, mitä taas kukin talonpoika toi omalta kohdaltaan. Vaikka vakkavero joko kokonaan tai osaksi kulutettiin vakkapidossa, merkitsivät kirjurit tarkoin ne parseelit, joita pitoja varten oli tuotava. Yhdeltä osalta sillä oli hallinnollistakin merkitystä, sillä pidoissa olivat myös uusien isäntien edustajat läsnä, mutta toinen tärkeämpi syy tuon muistiinpanojen tarkkuuden on aiheuttanut. Jo Ritarikunnankin aikana oli tapana, ettei kaikkia pitotarpeiksi tuotuja aineita kulutettu pidoissa, vaan vietiin kartanon varastoihin. Ruotsin aikana tulee tämä pyrkimys systemaattiseksi, eikä pitkää aikaa kulukaan, ennenkuin vakkapito siirtyy muinaismuistojen joukkoon, mutta kaikki siinä ennen kulutetut tarpeet kannetaan entistä suuremmalla tarkkuudella talonpojilta. Mitä vakkaveroon kuului, tulee näin ollen kirjoihin viedyksi tarkkuudella, joka hyvin vähän jättää toivomisen varaa.

---

[1] Kaikkien Baltian Ruotsin ajan hallintohistoriallisten ja topografisten yksityiskohtien suhteen pyydän kerta kaikkiaan viitata JOH. AX. ALMQUISTin sisältörikkaaseen, verokirja-ainesten perusteella laadittuun teokseen Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen II, 3 (Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd II: 6. 1922), ss. 546—656.

Alkuaan ei verokirjoissa ole vakkaverosta muuta kuin aivan lyhyitä ja vaillinaisia merkintöjä. Ruotsin aikana ne tulevat täydellisiksi ja stereotypoituvat määrättyyn kaavaan. [1]

Silloin kuin tutkimuksen tarkoituksena on vakkalaitoksen alkuperän selvittäminen, olisi tietysti tärkeätä selvittää, millainen se oli keskiaikana. Mutta kelpaako tämä verokirja-aines siihen tarkoitukseen? Tietysti tuolla aineksella on suuri arvo vakkalaitoksen kehityksen selvittämisessä, vaikka se ei tarkoin kuvastaisikaan keskiaikaisia oloja. Mutta niidenkin lähteenä se on täysin luotettava. Perinnäistapa näet määräsi kullakin seudulla, mitä tarpeita ja kuinka paljon kutakin vakkapitoon oli tuotava. Juuri siitä kirjurit koettivat ottaa selvää. Toisissa tehtävissään oli vakka vielä muuttumattomampi. Alueellisena laitoksena siinä tietenkään ei hevillä muutoksia voinut tapahtua. Muissakin suhteissa traditsioni säilyi. Missä muutoksia tapahtui, se mainitaan verokirjoissa erikseen. Ainoastaan yhdessä suhteessa eivät vakkakirjat täysin kuvasta vanhoja oloja: talonpoikien köyhtyminen ja asutuksen harveneminen, minkä pitkälliset sodat kaikkine niihin liittyvine seurauksineen olivat aiheuttaneet, pakotti antamaan verohuojennuksia. Vakan suhteen tämä tulee näkyviin siinä, että joko vakkapitojen vuotuista lukumäärää tai niissä nautittavien pitotarpeiden lajeja ja määriä supistettiin. Mutta tällöinkin tavallisesti mainitaan, miten asianlaita oli normaalioloissa ollut. Se muoto, minkä vakka oli saavuttanut Ritarikunnan ajan lopulla, selviää siis Ruotsin ajan verokirjoista kaikella toivottavalla tarkkuudella.

Voidaksemme hallita baltilaisen vakan rakennetta ja tehtäviä valaisevan runsaan aineiston niin, että se auttaisi johtopäätösten tekoon sen alkuperästä, on yksityiskohtainen käsittely jaettava niiden eri tehtävien mukaan, joita vakalla oli. Jo Russowin kuvauksesta käy ilmi, että vakka oli ensinnäkin alueellinen yksikkö, kartanojärjestelmän käyttämä hallinnollinen piiri, jota voitiin käyttää moniin eri tarkoituksiin, toiseksi tilaisuus, jossa suoritettiin määrättyjä veroja joko yhteisesti koko vakan puolesta tai yksilöllisesti, ja jota kokoontumista voitiin käyttää muidenkin yhteiskunnallisten tarkoitusten palvelukseen.

[1] Vrt. teoksen lopussa olevia liitteitä.

2. Vakka alueellisena piirinä.

Kaikkien niiden suhteiden ylläpitämiseksi ja valvomiseksi, joita kartanolaitoksella oli talonpoikiin, tarvittiin talonpoikien jakamista määrättyihin piireihin. Ritarikunta ja ne piispat ja suurvasallit, joilla oli hallussaan laajempi yhtenäinen alue, olivat ensinnäkin jakaneet maansa linna-alueisiin, joihin voi kuulua useampiakin seurakuntia, tai tyytyivät pitämään seurakuntia tällaisina ylempinä hallintopiireinä. Seuraavaksi asteeksi ei kelvannut kylä. Ensinnäkin olivat kylät niin monenkokoisia ja siitä riippuen niin vaihtelevia maksukyvyltään, että niitä tuskin olisi voinut yksikköinä samoihin tehtäviin käyttää. Toiseksi niillä alueilla, jotka olivat alunperin lättiläisiä, ei mitään kyliä ollut olemassakaan, vaan yhtenäistä haja-asutusta. Kartanolaitoksen alapiiriksi oli sen vuoksi paljon sopivampi vakka, johon saattoi kuulua, kuten Russowkin todistaa, vankkoja kyliä vain kaksi, heikompia taas useampia, ja joka lättiläisellä alueella voi olla olemassa itsenäisenä, kylistä riippumattomana piirinä.

Tällaisen piirin nimenä on keskiajalta lähtien asiakirjoissa, sekä saksan- että latinankielisissä, joko *wacke* tai *pagast.*[1] Edellinen sana tavataan nykyisin Virossa muodossa *vakk* ~ *vaku*, jälkimäinen lätissä *pagasts* ~ *pagasta*. Sama suhde näiden nimien käytössä eri kielialueilla tulee näkyviin jo keskiajalla: vakka-nimeä käytetään pääasiassa vironkielisellä, pagasta-nimeä pääasiassa lätinkielisellä alueella. Suomalaisperäinen nimi on kuitenkin yleisempi, sillä sitä käytetään lättiläiselläkin alueella jotensakin yhtä usein kuin pagasta-nimeä. Osittain on siihen syynä ollut se, että myöhemmin täysin lättiläistyneellä alueella on aikaisemmin ollut liiviläistä ja kuurilaista asutusta, joka on käyttänyt vakka-nimeä, mikä

[1] Poikkeuksellisesti tavataan yhdessä keskiaikaisessa latinankielisessä vakkakirjassa muoto *vaccua*, jolla ilmeisestikin on tahdottu tehdä nimi eroavaksi latinan *vacca* sanasta (Wiek 1546). *Pagas t* nimi tavataan latinankielisenä muodoissa *pagasta* (UB II, 753, 806; III, 1218; LG 78, 151 y. m.), *pageste* (Hermann Hildebrand, Das rigische Schuldbuch 1286—1352, n. 760, v:lta 1295), saksankielisenä myös *pagest* (UB III, 1218, V, 2368; LG, 113, 222, 232 y. m.), *paggast* (UB III, Reg. 1503, III, 805a, y. m.).

on täten periytynyt käytäntöön lättiläisillekin. Kuvaavana tästä on asiakirja v:lta 1341 Goldingenin alueelta, jossa oli kuurilaista asutusta. Asiakirjan laatija käyttää, ilmeisestikin siitä riippuen, että hän oli perehtynyt lättiläisellä alueella tavalliseen kielenkäyttöön, pagasta-nimeä, mutta liittää selitykseksi, että vakka-nimeä sillä seudulla varsinaisemmin käytetään sen asemasta (»pagasta, quae proprie wacke dicitur»). [1] Voi huomata, että näiden nimien käyttö usein riippui myös siitä, miltä alueelta asiakirjan laatija oli lähtöisin. Siten ruotsalaiset valloittajat, jotka ensin tulivat Viroon ja perehtyivät sikäläiseen terminologiaan, yleensä käyttivät vakka-nimeä lättiläiselläkin alueella, mutta puolalaiset, jotka tulivat lättiläiseltä alueelta käsin, mieluummin käyttivät pagasta-nimeä myöskin virolaisella kielialueella. Mitään johdonmukaisuutta ei kuitenkaan nimien valinnassa ollut. Jo eräässä Wolter von Plettenbergin läänityskirjeessä Doblenin alueelle v:lta 1526 käytetään niitä sekaisin [2], ja yhdessä varhaisemmista tämän laitoksen asiakirjallisista maininnoista, Runön saaren ruotsalaisten talonpoikien verosopimuksessa v:lta 1341, rinnastetaan molemmat nimet. [3] Suomalaisperäinen nimi on kuitenkin asiakirjoissa paljon yleisempi; se tulee näkyviin esim. siinä, että verokirjan nimenä poikkeuksetta käytetään siitä johtuvaa *Wackenbuch*, vakkakirja.

Kaikki maanomistajat, myös yksityiset, joiden alue oli kyllin suuri, olivat jakaneet sen vakkoihin. Kuten Russowin kuvauksesta jo kävi ilmi, kuului niihin kokonaisia kyliä, pieniä useampia, isoja vähemmän. Yksistään tästäkin voi päättää, että niiden ko'on ja asukasluvun täytyi vaihdella. Asiakirjalliset tiedot osoittavat tuon vaihtelun sangen suureksi kahden viereisenkin vakan suhteen, etäisempien vertailusta puhumattakaan. Muutamat esimerkit sen osoittamiseksi ovat paikallaan. Varsinaista tilastoa muualta kuin ruotsalais-Virosta on tässä vähemmän tarkoituksenmukaista ryhtyä esittämään, sillä numerotiedot ovat aivan epätasaisia, eri ajoilta peräisin olevia ja erilaisia oloja kuvaavia. Kou-

[1] UB II, n. 806.

[2] A. Klopmann Kurländische Güter-Chroniken (Mitau 1868) I, n. 16 (s. 257: »... Inn der Bardorpeschenn Wackenn ..... Inn der Szelmcksenn Pagast ...»

[3] UB III, n. 805 a: »na wacken- edder paggast- recht.»

kut rauhan aikanakaan eivät olleet eri alueilla täysin verrannollisia keskenään, mikä parhaiten tulee näkyviin niiden valitusten ja vastaväitteiden kautta, joita Ritarikunnan ajan lopulla tehdyt yritykset yleisten verojen asettamiseksi maanpuolustuksen hyväksi saivat osakseen. Sota-aikana taas oli asutus harventunut ja toisinaan verokirjurit eivät saaneet selville entistä koukkulukua, vaan merkitsivät kirjoihinsa asutuksen tilan sellaisena kuin se todellisesti oli veronkannossa. Myöhemmin kyllä useinkin saadaan selville vanha koukkuluku, jota maakirjoissa pidetään muistissa, vaikka sen mukaan veronkantoa ei voitukaan toimittaa. Niinpä koukkuluku onkin ainoa, jota vakkojen koon vertaamiseksi voi käyttää.

Jo keskiaikaisissa tiedoissa tulee vakkojen suuruusvaihtelu selvästi näkyviin. Ensimäinen täsmällinen tieto vakkapiirin koosta on lättiläiseltä alueelta ja yksityistä maanomistusta koskeva. Kokenhausenin tienoilta mainitaan v. 1354 pagasta, jossa oli 64 koukkua, ja toisia, joissa 12 $^1/_2$, 30 ja 11 koukkua.[1] Tiesenhausenin veljesten perinnönjaossa Erlan alueella v. 1382 mainitaan pagastain suuruutena 60, 37, 42, 46, 38 ja 32 koukkua. Tämän lisäksi mainitaan pagastoihin kuulumattomina muutamia kyliä ja maakappaleita.[2] Rosenbeckin linnaan kuuluvissa pagastoissa oli v. 1393 yhdessä 31, toisessa 32 koukkua, mikä on harvinaista yhdenmukaisuutta.[3] Samaa yhdenmukaisuutta näkyy myös Antzenin seurakunnassa olleen, silla sieltä tunnetaan v:lta 1443 yksi vakka, joka oli 31 $^1/_2$ koukkua ja toinen 30 koukkua.[4] Papendorffin seurakunnasta v. 1454 mainitaan muuan 36 koukun suuruinen vakka,[5] Lemsalusta v. 1461 yksi 27 koukun vakka[6] ja Ronneburgista v. 1498 vakka, jossa oli vain 24 koukkua.[7]

Useimmiten on suhde sellainen, että toiset vakka- l. pagasta-alueet ovat kaksi kertaa tai enemmänkin suurempia kuin toiset

[1] LG, n. 78.
[2] LG, n. 113 ja UB III, n. 1182; vrt. LG, 353 ja Br. I, 574, 1239.
[3] LG, n. 151.
[4] LG, 312; vrt. 338.
[5] LG, 364.
[6] LG, 400.
[7] LG, 670.

siitä huolimatta, että kysymyksessä on saman henkilön omistama yhtenäinen alue. Selvästi tulee tämä vaihtelu näkyviin Ruotsin ajan kameraalisten asiakirjain numerotiedoissa, joita olen yhdistänyt seuraavanlaiseksi taulukoksi. Jotta numerot kuvastaisivat mahdollisimman tarkasti normaaliajan oloja, olen niissä ottanut lukuun myös autioituneet koukut, milloin ne on erikseen ilmoitettu, mutta sitävastoin jättänyt pois vakkajaon ulkopuolella olevat (esim. alkuperäisesti yksityiskartanoihin kuuluneet t. m. s.) koukut, jotta vakkojen varsinainen koko tulisi selvästi näkyviin.

Alue ja lähde	Vakkoja	Koukkuja yhteensä	Koukkuja keskimäärin vakassa	Suurimman vakan koukkuluku	Pienimmän vakan koukkuluku
Rugel 1563..	4	134 1/2	33	47	28
Kegel 1562 ..	7	246 1/2	35	49 1/2	19
Jervekyll1563	3	105	35	45	24
Harka 1564 .	3	161	53	64	47 1/2
Dagö 1563 ..	15	232 5/8	15	21	10
Ösel 1569 [1] ..	26	382	15	20	9 1/2
Hapsal 1565.					
1) ruotsal. .	6	218	36	44	25
2) virolaisia	12	329	27	97	11
Leal 1565 [2] ..	7 (?9)	752	107 (84)	179	39 1/2
Lode 1570 ..	5 1/2	303 1/2	55	72 1/2	34
Pernau 1564 [3]	10	498 1/2	50	67 1/4	31 1/4
Jerwen 1564.	18	1677 1/2	93	146	65 1/2

[1] Kartanoalueet Moen, Masich ja Holm.

[2] Vakkojen alkuperäinen lukumäärä on todennäköisesti 9, jonka mukaan saatu keskiarvo mainitaan sulkujen sisässä.

[3] Kartanoalueet Torgel, Saara, Andern ja Kokenkau.

Kuten tästä asetelmasta voi huomata, on vakkojen koon vaihtelu perin suuri samallakin hallintoalueella, muun vaihtelun ollessa vielä kouraantuntuvamman. Tallinnan tienoilla on keskimääränä 35 koukkua, mutta saaristossa vain 15. Haapsalunkin alueella ovat vakat pieniä, mutta merkillisen suuria sitävastoin Lihulassa. Loden ja Pärnun alueilla on keskimäärä 50 koukun tienoilla, mutta järvamaalla kuten Lihulassakin lähentelee 100:aa. Vakkaan kuuluvien kylien lukumäärä vaihtelee esim. Järvamaalla 5 ja 15 välillä.

Liivinmaalta, joka pysyvästi joutui Ruotsin haltuun puolta vuosisataa myöhemmin kuin Viro, saamme tietoja pääasiassa v:n 1600 seuduilla toimeenpannun revisionin pöytäkirjasta, josta on tallessa kaksi laitosta, toinen Th. Schiemannin julkaisema »katasteri», toinen Ruotsin Valtionarkistossa säilytettävä, paljon laajempi ja tarkempi Liivinmaata käsittelevä osa. Valitettavasti ei puolalaisten verokirjojen aineisto, muuatta harvaa poikkeusta lukunottamatta, ole käytettävissä. Siitä olisi varmaankin saatavissa tarkkoja ja valaisevia tietoja sekä vakkojen kokoon että muihinkin kysymyksiin nähden. Nykyisin tarjolla olevan aineksen käyttöä vaikeuttaa se seikka, että monissa tapauksissa on vaikea tietää, minkälaisista koukuista kussakin tiedonanossa on kysymys; puolalaisella alueella oli näet pantu toimeen veronkannon helpottamiseksi eräitä reformeja, jotka muuttivat koukkulukua. Milloin joku verokirjan suoranainen ilmoitus tai vertailu talonpoikien lukumäärään ei ratkaise tätä kysymystä ja auta muuttamaan koukkulukua tavallisiksi, s. o. saksalaisiksi koukuiksi, olen pitänyt parempana jättää sellaiset numerotiedot epävarmoina ja harhaanjohtavina kokonaan mainitsematta.

Tarton tienoilla oli vakkojen keskikoko 35 koukkua, mutta Viljannin alueella 50, Kaksin läänissä lähes 60 ja Tarvastussa 70 koukkua.[1] Põltsamaalla näyttää vakkojen koko lähennelleen 100:aa.[2]

Lättiläisellä alueella ovat pagastat yleensä paljon pienempiä.

---

[1] Kataster 1600, ss. 39—45, 94—97, 92—94, 90—91, sekä vastaavat kohdat Kataster 1600 A.

[2] Kataster 1600, ss. 97—102 ja Kataster 1600 A.

Kokenhausenin seitsemässä pagastassa oli v. 1582 90 puolalaista eli 360 saksalaista koukkua, keskimäärin siis 51 koukkua pagastassa.[1] Muualla oli keskiarvo pienempi, kuten seuraava luettelo, jossa mainitaan alueen nimi ja vakkojen keskiarvo koukuissa, osoittaa: Serben 11, Wainsel 12, Pebalg ja Sesswegen 15, Lemburg, Nitau ja Trikaten 20, Ronneburg 22, Schujen 23, Smilten 25, Treiden 27, Ruijen 30 sekä Wolmer ja Burtnick 38.[2]

Tässä yhteydessä on vielä liian aikaista lausua arveluita niistä syistä ja tekijöistä, jotka ovat määränneet vakkojen koon. Sitä ennen on vielä käsiteltävä monia muita vakan alueellisia ominaisuuksia.

Vakka muodosti aina alueellisen kokonaisuuden sikäli, että se oli läheisten kyläin tai muuten yhtenäisen asutuksen muodostama. Yhtään tapausta ei asiakirjoista voi todeta siitä, että joku etäämpänä oleva asutusryhmä tai yksityinen talonpoikaistila olisi kuulunut vakkaan, jonka välittömässä yhteydessä se ei olisi ollut. Sitävastoin ei asutuksen jakautuminen vakkoihin suinkaan ollut aukoton. Toisinaan saattoi vakkojen välimailla olla kokonaisia kyliä, yksityisiä koukkutaloja ja varsinkin yksjalkoja, jotka eivät kuuluneet vakkoihin. Jos johonkin kylään oli perustettu talonpoikien päivätöiden tarkkaa eksploatoimista varten syrjäkartano, oli tuo kylä, joskus useampiakin, erillään vakoista ja myös vapaa vakkaveroista.[3] Koko Wesenbergin lääni oli jaettu

---

[1] Trudy, III, s. 13.

[2] Kataster 1600 ja Kataster 1600 A.

[3] Dagö 1564: »Ithem ligga 3 Byar vnder pöllipe gård som frij ärh som plaat Intet giora med vackerne

Takana by 8
Kopsta by ..... 3 } bönder.»
Welis by 4

Dagö 1564 (Farbechsgårdh): »Och thesse förskrevne byar giöra intet annat til gården» än teden och dagwercken, och giöra Ingen vacka skaat med the andra bönder när vackene hålles». Dagö 1591: »Wallapä stenhus, som haffuer tilförende warit befestningen på Dagön, ligger öde med 2 haker. Thesse 2 haker liggie emillan både wackerne, men icke vdj någon wackelag, och skall icke reknas ibland de 34 haker såm äre vdij förne Sarwa och Pohileps wackar.» — Vrt. myös Leal 1565 ja Pernau 1564.

kartanoalueisiin, eikä sieltä vakkoja mainita ollenkaan.[1] Yksityiskartanot, joihin kuului vain jokunen kylä, eivät myöskään kaivanneet vakkajakoa. Kalastajat toisinaan[2] ja esikaupunkien sekä kauppaloiden pienviljelijät aina[3] olivat niinikään vakkoihin kuulumattomia.

Sinä aikana, jolta vakkalaitoksesta on numerotietoja, voi huomata vakan yleensä säilyneen alueellisesti muuttumattomana. Tämä ei kuitenkaan oikeuta päättelemään, että muutokset eivät varemmin olisi voineet käydä päinsä, sillä muutamia sellaisia tapauksia esiintyy tällöinkin, vaikka ruotsalaiset tavallisesti olivat hyvin konservatiiveja. Tuskinpa he olisivat ryhtyneet vakan alueellista kokoonpanoa järjestelemään, ellei maassa vallitseva katsantotapa olisi pitänyt sitä sopivana ja ellei ennakkotapauksia varhaisemmaltakin ajalta olisi tunnettu. Ritarikunnan ajalta siitä on vain muuan todistus säilynyt. Soneburgin vouti näet kertoo v. 1505, että hänen seitsemän Hiidenmaalla olevaa vakkaansa ovat suuren kuolevaisuuden takia kutistuneet kahdeksi.[4] Ruotsin ajalta on useampia tietoja. Siten Hiidenmaalla v. 1591 yhdistettiin kaksi vakkaa yhdeksi, koska ne olivat niin köyhtyneet, että erillään eivät olisi vakkaveroa kyenneet suorittamaan.[5] Wendenin alueella oli alkuaan ollut 10 vakkaa, mutta v. 1601 oli niistä »jäljellä» ainoastaan 5, mikä epäilemättä on tulos saman syyn aiheuttamasta toimenpi-

---

[1] Wesenberg 1582 ja seur. — Siitä huolimatta on alueella vakkalaitos ollut olemassa, koskapa sieltä tunnetaan vakkaveron jäännösmuotoja jotensakin yhtä selvänä kuin muualtakin. Kartanojako on kätkenyt taakseen vakkajaon, niin että siitä ei verokirjoihin tullut merkintöjä. Edellinen oli poliittisista ja hallinnollisista syistä veronkannossa ja kirjanpidossa käytännöllisempi läänin alaosastoksi.

[2] Esim. Hiidenmaalla oli v. 1576 koukkuja 247 $^1/_2$ vakoissa sekä lisäksi yksjalkoja y. m., mutta 44 kalastajaa näyttävät olevan vakoista erillään; samoin Dagö 1587 c.

[3] Kataster 1600 A.

[4] 2 UB II, n. 750: »In twen jaren ick hebbe dar 7 wacken, de synt vorstorven up 2.» — Ruotsin ajan alussa kuului Pühalepan kartanoon, joka oli Soneburgin linna-aluetta, 7 virolaista ja 2 ruotsalaista vakkaa (Dagö 1564).

[5] Dagö 1591: »Pohilep Sochn. Therwthi thesse efter: ne Wacker och Byar Pholipp wackenn, Sarwa Wackann. Af ålders haffwer huar wacka warit för sigh, men nu efter de äre för swage at vtgiöra de Perzeler såm kallas wacke rettighet derföre äre de lagde vdi et wackelagh.»

teestä kuin edellisessä tapauksessa mainittu.[1] Toiselta puolen taas mainitaan usein vakasta erikseen myytyjä ja erotettuja kyliä[2] ja vakan murto-osia sekä kartanoihin kuuluvina että läänitettyinä tai jaettuina[3] Vakka ei siis suinkaan muodostanut sellaista alueellista kokonaisuutta, jota ei olisi voitu muuttaa tarpeen mukaan.

Vakkajako noudattaa seurakuntarajoja. Seurakunnat, »kihlakunnat», olivat niin vanhoja luontaisten ja historiallisten seikkain muodostamia asutusmuodostumia, että niiden rajat oli helppo vetää eikä siis juuri voinut tulla kysymykseenkään saman vakan eri kylien kuuluminen eri seurakuntiin. Lättiläisellä alueella seurakunnat useimmiten olivat keinotekoisesti määrättyjä alueita, mutta ei sielläkään vakkajaolla ollut mitään syytä rikkoa seurakuntien rajoja. Ainoastaan Järvamaalta tunnetaan poikkeuksia. Kardenoll- ja Wayo-nimiset vakat kuuluivat osittain Keytingin, osittain Koykerin seurakuntiin.[4] Tällöin on huomioon otettava, että koko Järvamaa kuului Ritarikunnalle, joka saattoi siis vapaasti järjestää alueensa talouden ja hallinnon. Kun seurakunnan rajoja ei ryhdytty muuttamaan, vaikka vakkajako ne rikkoikin, todistaa se, että tuosta ristiriidasta ei ollut mitään käytännöllisiä haittoja. Sitävastoin ei ainoatakaan tapausta voi löytää siitä, että sama kylä olisi jaettu eri vakkoihin. Kylät säilytetään siinä suhteessa aina kokonaisina.

Tavallista on, että vakkaan kuului useampia kyliä. Poikkeuksena on mainittava, että Jakovallan ja Fegefeuerin alueilla kukin kylä muodosti oman vakkapiirinsä ja suoritti tavanmukaiset vakan rasitukset.[5]

---

[1] Kataster 1600 A: »Bey der Hermeister Zeitten haben nach dem Hause Wennden gehöret 4 Wacken: Tolniesch, Seselnisch, Awetanns ondt Liewisch. Nach dem Hoffe Arrass oder aldt Wenden genandt seindt diese follgende Wacken gewesen: Jncken, Geijden, Wiben, Griebelen, Purnitz vndt Kuddelen. Nuhn seindt nicht mehr als diese follgende Wacken 5 verhanden: Griebelen, Geijden, Sijselen, Liewen, Tollmen.»

[2] Esim. LG, 395 (1460), 433 (1467).

[3] LG, 395 (1460), 581 (1488), 659 (1497), 670 (1498); Pernau 1564; Dagö 1576 b.

[4] Jerwen 1564, s. 442. Samanlaisia tapauksia esiintyy Lihulan alueella (esim. Leal 1596).

[5] Jakovald 1565; Fegefyr 1565.

Missä oli kyläasutusta, siellä on vakan n i m e n ä miltei aina jonkun vakkaan kuuluvan kylän nimi. Useimmiten tuo vakalle nimensä antanut kylä oli muita vankempi. Siten v. 1564 oli Järvamaalla Kardenol-nimisessä vakassa samanniminen kylä 21 koukun suuruinen, kun sitävastoin muiden kylien asutusvahvuus koukuissa laskettuna oli: Turgell 9, Wemes, 9, Jerwesell 13, Eyewer 7, Jelgsem 14 $^1/_2$, Paitzell 5 $^1/_2$, Ramm 9 $^1/_2$, Organko 5, Keitingen 8 $^1/_2$, Jallelep 8 $^1/_2$, Metzell 17 $^1/_2$, Ellever 5, Pitkover 6 ja Raicke 7 $^1/_2$. Tällaisia esimerkkejä voisi esittää rajattomasti, sillä ilmiö esiintyy kaikkialla virolaisella asutusalueella.[1] Lättiläisiä pagastoja niinikään nimitettiin kylien mukaan siellä, missä asutus muodosti selviä, nimillä varustettuja kyliä.[2]

Joskus kyllä joku muu kylä kuin vakan niminen voi olla suurempi, mutta tällöinkin on vakkakylä suuruudessa lähellä sitä tai ainakin suhteellisen vankka kylä. Järvamaalta taaskin esimerkin ottaaksemme, oli Wodegall-vakassa samannimisessä kylässä vain 12 $^1/_2$ koukkua, kun sen sijaan muiden koukkuluvut olivat: Wiso 24 $^1/_2$, Wetroch 19 $^1/_2$, Öitell 25 ja Kurriver 10 $^1/_2$ koukkua.[3] Asutuksen kehitystä keskiajan lopulla nämä numerot tietysti todistavat, mutta eivät suinkaan niitä asutussuhteita, jotka ovat vallinneet vakkajärjestelmän syntyaikoina. Yleensä voimme siis pitää todennäköisenä, että vakka on alkuaan saanut nimensä tärkeimmän siihen kuuluvan kylän mukaan. Asutuksen voimistumisesta ovat tietenkin eniten hyötyneet syrjäseudut, jotka varemmin ovat olleet uutisasutuksen asteella.

Toisinaan, mutta harvoin, käytetään vakkaa samalla ker-

---

[1] Mainittakoon muuan tapaus v:lta 1386 otaksuttavasti Tarton tai Odenpään tienoilta (LG, 119): »Wacke zu Sarrega mit den zugehörigen Df. Sarrego, Mustemetze, Mendis und Cally, Wacke zu Rese mit den Df. Rese, Sokyerve, Serpslave und olde Caicke . . .»

[2] Esim. LG, 151 (1399): ». . . castrum Rosenbeke cum sua marchia, ac pagastis et villis, videlicet pagasta Orellen cum villis Orelle, que habet uncos 19, et villa Saxeme cum duodecim uncis, . . . item pagasta Rupesel, que habet villas Rupesel, Vautendorp, Sulen, Usschaln . . .» — LG, 335 (1559, Sissegal, Fisteln): »die ganze pageste zu Geddenen, darinnen gelegen seyn die dorfer, alsz das dorf zu Geddenen, Madditen, Nadsen und Usselen.»

[3] Jerwen 1564, s. 440.

taa nimityksenä sekä vakka-alueelle että kylälle, joka vakalle on nimensä antanut.[1] Käytäntö on siis tällöin aivan sama kuin Venäjällä pogostan, joka samalla merkitsi sekä alueen pääkylää että koko aluetta. Vakkalaitos ei kuitenkaan tullut yhtä tärkeäksi, koska se ei kirkollisella eikä hallinnollisellakaan alalla voinut syrjäyttää seurakuntaa, »kihlakuntaa», minkä vuoksi nimen tällainen käyttö jää harvinaiseksi. Jos vakkaan kuuluvat kylät on lueteltava, mainitaan ne kaikki, myöskin se, josta vakka on saanut nimensä. Joskus käytetään samasta vakasta useampiakin nimiä eri kylien mukaan. Siten Hiidenmaalta v. 1565 vakkakirja mainitsee saman vakan kolmellakin eri nimellä.[2] Lihulan alueelta myös esiintyy

---

[1] LG, 207 (v. 1419), Üxkull-veljesten perinnönjako): »... de wacken to Oyele, myd den dorpen Warges unde Oydekunde ... hoff tor Wollust, dar dat dorp Perevere tho gelecht si, myd der wacken Wodis, dar desse dorpe Oymule, Mauris, Karaho unde Arole to behoren ... de wacke Tzoro myd den dorpen Virro unde Virga ... de wacke to Kowol myt deme dorpe to Sasinghe ... Desse vorben. hoff tor Wollust, wacken und dorpere, hebbe ik angenamet ...» LG, 208 (1419): »... die ganze Wacke zu Huchtiyerve mit den zugehörigen Df. Villikas und Aspalde, die Wacke Kovele mit dem zugehörigen Df. Nesmetze, die Wacke Uldemetze mit dem zugehörigen Kerbe und Jegenpere ... die Wacke Sokyerve mit dem Df. Dawtzke, Vallito und Peheneykky, die Wacke zu Mustemetze mit dem Df. Kalli und Kumetze, die Wacke zu Eleyerve ... nebst den zugehörigen Df. Permel, Arro, Vyrgha und Pallokule ...» — LG, 524 (1478): »... de wacke to Meckull unde Kasenkull unde de Wacke to Essever unde Kaldell unde de wacke Repus, Pitlaskinne unde Udenkulle unde Halenpe unde Haleheyn ...» — Myös Kuurinmaalla on vastaava tapa ollut käytännössä, kuten voi nähdä esim. Kuurinmaan piispan kirjeestä Windaun komtuurille v. 1443 (UB IX, n. 1004): »Dar Cuerlandischen lande gewanheit is so lange her geholden und alle jaer vorbaden wert upp Michaelis in unser kerken pagst dorpe genant Pussen, dat nymande vor den pagsten sal ryden off mit wagenen varen van dorpe to dorpe, eer de pagsten geholden sien und de herschopp betalet is, uttgenamen woe kermisse sien ...» — Myös ruotsalaisissa verokirjoissa esiintyy tämä nimitystapa, vrt. esim. Dagö 1565: »Saruo wackan och By, Someläp by, Halttame by. — Palo wackan och By, Twbbe salke by, Rwsalle by, Lappe by, Nempla by» — j. n. e. Sama vakkakirja kuitenkin toisinaan mainitsee myös vakan nimisen kylän erikseenkin.

[2] Dagö 1565: »Hallemäky, wachterpa eller Strandhe wackan: wachthar Pä by, Akas by, Hellemäkij by, Cwrie by. — Hakapa eller Sorroe wacka och By: Harie By, Läppiko By, Hakepä By.»

tapauksia kahden nimen käytöstä,[1] vieläpä muuan, jossa toisessa verokirjassa käytetään yksinomaan vain toista, toisesta toista.[2] Silloin kuin vakalla ei ole nimeä jonkun siihen kuuluvan kylän mukaan, on kaksi selitysmahdollisuutta. Joko on vakalle nimensä antanut kylä hävinnyt, useimmiten siitä syystä, että se on saanut antaa tilaa uudelle kartanolle,[3] tai maantieteelliset syyt ovat, varsinkin harvaan asutuilla seuduilla, antaneet aihetta erikoisen nimen muodostumiseen vakalle.[4]

Lättiläisellä alueella olivat olosuhteet paikoin toiset. Siellä, missä kyläasutusta oli, oli pagastalla ja jollakin sen kylällä sama nimi. Joka tapauksessa on pagastalla joku vakinainen paikannimen luontoinen nimi, mistä edellä jo on esimerkkejä tullut esille. V:n 1600 katasterissa esiintyvät tapaukset, että pagastaa ja vakkaa kutsuttiin joko kupiaiden nimillä tai järjestysnumeroilla[5] on varmastikin kirjurien omaa keksintöä ja johtunut siitä kiireestä, jolla tämä asiakirja laadittiin. Toisten lähteiden nojalla tiedetään useimmilla seuduilla olleen säännölliset vakkanimet.

1500-luvun kameraalisista asiakirjoista huomataan poikkeuksetta maksi säännöksi, että vakka oli täydellisesti kartanolaitoksen palvelukseen alistettu: siihen ei milloinkaan voinut kuulua muita kuin saman kartanonherran alustalaisia. Russowin kertomus, jonka mukaan Ritarikunnan alueiden vakkapidoissa myös

---

[1] Leal 1565 esim.: »Soentaka eller hemo wackan» (kylät: »hemo, pijssu, woytera»).

[2] Leal 1563: Tappiswackan, Leal 1596: Alakülscke Vackan — molemmissa tapauksissa vakan jommankumman suurimman kylän mukaan.

[3] Siten Järvamaalla (Jerwen 1564, s. 450) oli Sitz-niminen vakka, mutta ei samannimistä kylää, vaan kartano, joka ruotsalaisten tullessa oli hävinnyt (»Sitze, alte Hoffstede»). V:sta 1569 alkaen se taas esiintyy kyläna. — Lähteiden niukkuuden vuoksi jää selittämättä, mistä syystä Lihulassa (esim. Leal 1565) on Orinkas-niminen vakka, vaikka yhdelläkään siihen kuuluvalla kylällä ei ole tätä nimeä.

[4] Sellaisia ovat Viron rannikolla ja saaristossa usein tavattavat »länsi»-, »itä»-, rənta»»- j. n. .e. -vakat (Dagö 1565, Hapsal 1564) sekä kansallisuuksien mukaan annetut »ruotsalainen», »virolainen» vakka.

[5] Kataster 1600 A (Dorpte, Sagnitz, Der Radts Hoff, Vber Pahlen, Pernow, Lemsel, Wainsell, Segewold).

lähiseudun aatelisto, vieläpä vapaatalollisetkin olivat mässäämässä, ei suinkaan tarkoita vakkapitojen ja -alueen yhteisyyttä, sillä syrjäläiset olivat pidoissa tietenkin vieraina. Russow nimenomaan todistaa, että kullakin aatelisherralla oli omat vakkansa (»ein yglicker Herr unde Eddelman na antal syner dorper etlicke Wacken gehat hefft»).

Keskiajan lopulta on kuitenkin muuan mielenkiintoinen todistus yrityksestä pitää vakkaan kuuluvina niitäkin talonpoikia, jotka myöhemmin olivat joutuneet toisen kartanonomistajan alaisuuteen kuin vakan talonpoikien enemmistö. V. 1520 oli suunniteltu pidettäväksi kaikkien Saarenmaan vasallien kokous, jota varten piispa valmisti esityslistan esittäen siinä useita epäkohtia korjattaviksi. Yksi sen kohta esittää keskusteltavaksi piispan talonpoikien valituksen sen johdosta, että heidän keskuudessaan asuvat mutta yksityisille herroille läänitetyt talonpojat eivät enää tahdo suorittaa vakkarasituksiaan:

> »Des stychtes bwrhe klaghen, dat edtliker gudemanne burhe, de manck des stychtes burhe woenen, nha uitwisinge des lanthbockes erhen tynsz, rechtycheit der wacken nicht willen uitgeven, unde szo sze inth lantboick gerichtet werden, dhe richtynghe willen sze ock nicht betalen». [1]

Vasallikokous lykkäytyikin seuraavaan vuoteen, ja alkuperäinen esityslista jäi käsittelemättä. Uudessa esityslistassa [2] ja kokouksen sen johdosta tekemissä päätöksissä [3] ei tätä vakan hajoamisen johdosta syntynyttä ristiriitaa enää ollenkaan kosketella, vaikka muut asiat on otettu uuteenkin esityslistaan ja tulleet myös käsitellyiksi ensimäisen suunnitelman mukaisesti. Varmastikaan ei asiaa pidetty liian vähäpätöisenä, sillä monet muut kokouksessa pohditut asiat ovat vähemmän tärkeitä kuin tämä. Ei liioin sen syrjäyttäminen ole voinut johtua siitä, että asiaa olisi pidetty talonpoikien keskeisenä, josta vasallikokouksessa ei kannattaisi keskustella. Kysymys oli piispan veronkanto- ja tuomio-oikeudesta

[1] Akten und Rezesse III, n. 106 § 6.
[2] Akten und Rezesse III, n. 117.
[3] Akten und Rezesse III, n. 118.

niiden talonpoikien suhteen, jotka hän oli poisläänittänyt — siis asiasta, jolla oli suuri periaatteellinen ja käytännöllinen merkitys. Mikä siis saattoi olla syynä sen hiljaiseen hautaantumiseen?

Muuta selitystä tuskin voi sovittaa tähän kuin sen, että piispa huomasi kohtuuttomaksi vaatimuksen läänitettyjen talonpoikien velvottamisesta alistumaan vakkarasitukseen muiden kuin lähimpien lääniherrojensa hyväksi. Kun Saarenmaan tämänaikaisia läänitysoloja ei yksityiskohtaisesti tunneta, käy päinsä esittää vain otaksumana, miten tuollainen vaatimus oli saattanut syntyä. Todennäköisesti oli piispa joistakin vakoista läänittänyt vasalleille muutamia koukkutalonpoikia. Nämä vakat olivat velvollisia yhä edelleenkin suorittamaan entiset rasituksensa siitä huolimatta, että niiden maksukyky oli heikentynyt. Tätä vakan talonpojat eivät mielellään nähneet eivätkä hyväksyneet sitäkään, että muutamat heidän tovereistaan, vasalleille äskettäin läänitetyt, pääsivät vapaiksi niistä veroista, joihin he ennen olivat olleet osallisia. Kun oloissa ei mitään ulkonaista muutosta ollut tapahtunut, vaativat he näiden velvottamista ottamaan osaa vakkaveron kokoamiseen. Piispan vouti taas vakkakestityksessä kuunteli talonpoikien valituksia ja tuomitsi läänitetyt talonpojat sakkoihin vakkaveron laiminlyönnistä. Nämä tietysti kieltäytyivät maksamasta sitä. Piispa, jolla ilmeisestikään ei ollut tukenaan mitään tähän ristiriitaan sovellutettavaa ennakkotapausta, asettui alussa oman ja talonpoikiensa edun kannalle ja aikoi selvittää asian vasallikokouksessa. Tarkemmin mietittyään huomasikin hän olevansa väärässä: läänittäessään talonpoikia ei hän ollut pidättänyt itselleen oikeutta vakkaveroon — sellaisesta rajoituksesta läänitystä annettaessa ei ole ainoatakaan tietoa — eikä hänellä liioin ollut läänitettyihin nähden tuomio-oikeutta muissa kuin korkeintaan hengenasioissa. Asia sai siis raueta hänen puolestaan. Tämä tapaus ei siis suinkaan todista, että vakka olisi ollut kartanojärjestelmästä riippumaton laitos.

Se helppous, millä vakan kokoa voitiin muutella, ei olisi ollut mahdollinen, jos vakka olisi ollut m a a n o m i s t u k s e l l i n e n yhdyskunta. Siinä suhteessa ei vakalla kyläasutuksen alueella ollut

mitään tehtävää. Maanomistuksen alalla muodosti k y l ä kokonaisuuden, sillä oli yhteismaita ja -nautintoja, sillä oli rajat, sikäli kuin talonpojat keskenään niitä tarvitsivat j. n. e. V a k a n yhteismaista ja rajoista ei milloinkaan tule puhetta.

Lättiläisellä alueella vakka tuli usein vastaamaan kylää ja siis maanomistuksellisesti ja oikeudellisesti omaamaan samoja ominaisuuksia ja tehtäviä kuin suljettu kylä muualla. Tällöin pagasta tuli saamaan yhteismaita ja rajat aivan kuten kyläkin.[1] Tämän tehtävän on pagasta ilmeisestikin saanut myöhään, eikä se lättiläisen asutuksen hajanaisuuden vuoksi tule läheskään yhtä tärkeäksi kuin kylän, missä niitä oli olemassa.

Mitään asutushistoriallistakaan yhteyttä ei vakan eri kylien välillä voi huomata. Pääasiana näkyy pidetyn, että vakka oli yhtenäinen, läheisten kylien muodostama alue. Jos vakkaan kuuluisivat kaikki ne kylät, jotka sen emäkylistä käsin ovat aikoinaan saaneet asukkaansa, täytyisi esiintyä tapauksia, jolloin vakan alue on hajanainen ja siihen kuuluisi verrattain kaukana, muiden vakkojen sisällä tai takana olevia kyliä. Ainoatakaan sellaista tapausta ei asiakirjoissa tule esille.

Monet seikat siis todistavat sen otaksuman puolesta, että vakan alueellinen kokoonpano on lähinnä kartanolaitoksen toimeenpanemasta järjestelystä johtunut. Tästä järjestelystä on vain myöhäisiä tietoja säilynyt, mutta niillekin täytyy myöntää täysi todistuskelpoisuus. Kun 1500-luvulla vakan alueellista muotoa voitiin tarpeen mukaan muutella, on sen täytynyt olla vanhan traditsionin jatkoa ja maassa vallinneen katsantotavan hyväksymää. Aluejaoissa, olivatpa ne sitten maanomistuksen tai verotuksen tarkoituksissa syntyneitä, ollaan aina konservatiiveja, eivätkä muutokset milloinkaan tapahdu ilman vastarintaa ja riitaisuuksia. Sekin seikka, että vakka ei ollut maanomistuksen alalle juuriaan työntänyt, puhuu sen otaksuman puolesta, että se yhteiskunnallisena laitoksena on ollut verrattain tilapäinen ja pinnallinen. Ol-

[1] FIRCKS, Neue Kurl. Güter-Chroniken, n. 23 (1401): Kandaun vouti myy »eyn stucke landes van achte lope zades, b y n n e n d e r v e l t m a r k e d e r p a g e s t t o A n s e n b e l e g e n».; vrt. myös LG, n. 232 ja 256. — Rajankäyntejä: LG, n. 106 (Kokenhusen 1378), 383 (Odempe 1457); vrt. Br. I, n. 1500 (Oesel 1560).

koonpa sen alkuperä mikä tahansa, kartanolaitos sen varmaankin on järjestänyt siihen muotoon, jossa se keski- ja uudenajan vaihteessa tunnetaan. Russow käyttää sen kokoonpanosta sanaa *vorordenet*, järjestetty. Saman käsityksen saa myös niistä kameraalisista asiakirjoista, joihin ylläesitetty kuvaus nojautuu.

Niitä seikkoja, jotka vakan k o o n järjestämisessä olivat olleet määrääviä, ei ole helppo saada selville. Tärkein niistä joka tapauksessa oli se, että vakan oli kyettävä toimeenpanemaan kestitys esivallalleen, mutta tämän rajan sisäpuolelle sopi melkein minkä kokoinen vakka tahansa, kuten tarkempi perehtyminen tähän kestitykseen osoittaa. Vakkaveron ja mahdollisesti myös vakka-alueen suuruus saattoi arvatenkin riippua siitäkin, kuinka suurta seuruetta varten kestitys oli totuttu varustamaan. Mutta veron ja verokunnan suuruuden välinen suhde saattoi tulla säännöstellyksi sekä kestitysjuhlan pituuden että niiden vuotuisen lukumäärän kautta. Varmaa selitystä vakka-alueen koolle kussakin erikoistapauksessa ei siis voi antaa. Pahasti erehtymättä voinee silti huomauttaa muutamien yleisluontoisempien seikkojen vaikutuksesta. Suuromistajat, kuten Ritarikunta, pitivät vakkansa siellä, missä niiden alue oli yhtenäinen ja paikallishallinnon järjestely saattoi tapahtua vapaasti läänityslaitoksen sitä häiritsemättä, esim. Järvamaalla, suurina arvatenkin sen vuoksi, että kestitystä nauttimaan saattoi tulla sen monilukuinen virkamies- ja palveluskunta. Joku piispallinen virkamies taas mieluummin järjesti palkkalääninsä vakat mahdollisimman pieniksi, koska hänelle oli enemmän hyötyä useammista vakkapidoista, jotka kestityksen nauttijain vähälukuisuuden vuoksi saattoivat olla verrattain vaatimattomia. Saaristossa ei Ritarikunta eikä piispa tarvinnut niin voimakasta asepalvelija- ja virkamieskuntaa kuin mannermaalla, jossa jo linnojen lukuisuus teki sen tarpeelliseksi. Siksi voimme otaksua vakkojen olevan saaristossa suhteellisen pieniä. Lättiläisellä alueella taas kylien puutteen korvaaminen teki suotavaksi pagastain koon pienuuden; suuri pagasta olisi voinut tulla kovin heterogeeniseksi eikä sellaisena olisi sopinut esim. maanomistukselliseksi yhdyskunnaksi.

3. Vakkakestityksen määräajat.

Paitsi aluetta, merkitsevät vakka ja pagasta myöskin määräaikaa ja tilaisuutta, jolloin vakkavero suoritettiin.[1] Joskus on, varsinkin asiakirjojen päiväysten yhteydessä, vaikea ratkaista, kumpaa tarkoitetaan.[2] Ennen kuin vakkaveron laadusta ja suuruudesta voimme tarkemmin puhua, on selvitettävä tämä vakan ja pagastan merkitys, s. o., milloin ja kuinka monesti vuodessa tämän nimiset tilaisuudet toimeenpantiin

Russow kertoo, että kunkin vakan oli toimeenpantava herroilleen y k s i vakkapito vuosittain ja että ne vietettiin syksyllä, niin että herrat voivat mikkelistä jouluun asti hummata, kulkien vakasta toiseen.

Tämä kohta osoittaa selvästi, että kronikoitsija ei tuntenut riittävästi maaseudun oloja. Varhaisempiin ja samanaikaisiin asiakirjallisiin lähteisiin tutustuminen osoittaa, että yksi vakkapito vuodessa oli harvinainen poikkeus, joka johtui joko erityisestä talonpoikien ja heidän isäntänsä välisestä sopimuksesta, erikoislaatuisista elinkeino-oloista jonkun vakan alueella, vakan köyhtymisestä, tai siitä, että vakkarasitus oli vaihdettu rahamaksuksi. Kun syysvakka oli tärkein jo siitä luonnollisesta syystä, että silloin talonpoikien varastot olivat täysinäisimmät, joten pitovarusteista voitiin säästelemättä huolehtia, saattoi pintapuolisen havainnon perusteella, varsinkin sota-ajan poikkeuksellisissa oloissa, tulla siihen käsitykseen, että muita vakkapitoja kuin syysvakka ei ollut.

Jo keskiaikaisissa asiakirjoissa mainitaan ainakin yhtä usein muitakin vakkoja kuin syksyllä pidettäviä. Eräästä läänityskirjeestä v:lta 1470 käy selville, että Viljannissa oli kolme vakkaa vuodessa: paasto-, kesä- ja syysvakka.[3] V. 1521 pidetyssä Bal-

---

[1] UB II, n. 806 (Goldingen 1341): »XV marc . . . in proxima pagasta, quae proprie wacke dicitur, recepturas.»

[2] Esim. UB IV, n. 1865 (Fellin 1410): »to Weypstever in der wacken, des dinxtedages na visitationis Mariae virginis; Akten, und Rezesse III, n. 118 § 11 (Hapsal 1521): »beth de voigd uith der wacken kumpt».

[3] LG, n. 469 (1470): ». . . alle jahr vieff unde twintig marck Rigisch und ein veth schwien, nemlicken druttein marck in der vast wacken und twelff marck in der sommer wacken unde dat vette swin in der herbst wacken . . . . utrichten und geven.»

tian kaikkien piispojen kokouksessa päätettiin, että eräästä verosta seurakuntien hyväksi on talonpojille puhuttava syysvakkaan mennessä ja perittävä se keväällä pidettävässä vakassa.[1] Järvamaalta mainitaan v. 1526 paastovakka,[2] ja Kuurinmaalta samana vuonna talvivakka.[3] Läänemaan keskiaikaisessa vakkakirjassa on lukuisia tilityksiä sekä syksyllä loka- ja marraskuulla että talvella tammi- ja helmikuulla vietetyistä vakoista.[4]

Ruotsin ajan verokirjojen tiedonannot osoittavat vakkojen vuotuisen lukumäärän ja viettoaikojen vaihtelevan niin suuresti ei vain eri hallintoalueilla samoina vuosina, vaan samankin alueen eri vakoissa samana vuonna ja eri vuosina samassakin, että näitä erilaisuuksia ei voi edes täsmällisesti ryhmitellä.

Tallinnan lähistöllä, josta Russowin tiedot etupäässä lienevät peräisin, tyydyttiin yhteen vakkaan, syksyllä pidettävään, vain Jakovallan kartanoalueella, joka oli osittain piispan, osittain tuomiokapitulin hallussa.[5] Tavallisinta oli kolmen, syys-, paasto- ja kesävakan pitäminen. Siitä on tietoja muutamista Harjumaan tärkeimmistä kartanoista. Harkan kartanossa oli annettu verohuojennusta ja tyydytty toimeenpanemaan vain syysvakka, mutta muut verokaavat jätetty tyhjiksi. Keilan kartanossa oli v. 1562 kolme vakkaa muilla, mutta ruotsalaisilla talonpojilla vain yksi, kesävakka, jossa voivero kannettiin. V. 1565 mainitaan muillakin enää vain kaksi, paasto- ja kesävakat. Ruilan kartanossakaan ei kesävakkaa pantu toimeen, sillä sitä varten ei verokirjaan ole laadittu edes kaavaakaan.[6] Raskan kartanossa ei säännöllisissäkään oloissa näytä pidetyn muita kuin syys- ja paastovakat.[7] Paadisten alueella oli samoin käytännössä vain kaksi vakkaa. V. 1562 sanotaan niitä kesä- ja talvi-, v. 1564 syys- ja paastovakoiksi. Yksi vakka-alue oli saanut sellaisen etuoikeuden, että sen tarvitsi

[1] Akten und Rezesse III, n. 116 § 12: »que collecta ad waccam autumnalem rusticis insinuabitur et wacca quadragesimali recipietur.

[2] Br. I, n. 929: vast wacken.

[3] Carl Schilling, Die lehn- und erbrechtlichen Satzungen des Waldemar-Erichschen Rechts (Mitau 1879), s. 117.

[4] Wiek 1546.

[5] Jakovald 1565.

[6] Harka 1565; Kegel 1562 ja 1565; Jervekyll 1563; Rugel 1563.

[7] Raska 1565.

järjestää vain yksi kestitys, paastovakka, kestitysveron silti olematta normaalia suuremman.[1]

Eräs harjumaalainen veroselitys v:lta 1581 on nähtävästikin melkoisessa määrin normalisoiva, kun sitä edellisten iältään varhaisempien tietojen valossa arvostellaan, mutta muuten se on sangen arvokassisältöinen lähde. Sen mukaan oli kunakin vuonna pidettävä neljä vuotuista vakkaa eri verojen kannon yhteydessä. Ensimäisen vakan aika oli elonkorjuun päättyminen, jolloin talonpoikien pelloilla oli erotettava joka kymmenes lyhde veroksi tai sovittava jostakin arviomäärästä. Toinen vakka oli kuukausi ennen joulua, Katrin päivän aikoihin; sen nimenä oli rahavakka, tietystikin siitä johtuen, että silloin perittiin rahassa maksettavat verot. Kolmas vakka oli keskipaaston aikaan, jolloin talonpojilta kannettiin veroina munia, kanoja, lankoja, karkeata puutavaraa y. m. s. sekä korvaus rästiksi jääneistä päivätöistä. Neljännessä vakassa juhannuksen aikaan perittiin pikkukymmenys.[2] Veroselityksessä edellytetään, että kussakin vakassa tapahtui kestitys.[3]

Hiidenmaalla vietettiin v. 1564 vain syysvakkaa, mutta v. 1576 ja 1588 mainitaan kesävakka ja syysvakka, joka viimemainittu kuitenkin lunastettiin rahassa.[4] Saarenmaalla oli asianlaita sama; kesävakkaa kutsuttiin myös kevätvakaksi (vor iar).[5]

Länsi-Virossa, kuten jo Läänemaan keskiaikaisessa vakkakir-

---

[1] Padis 1562 ja 1564.

[2] ALMQUIST II, s. 552: »Först bör (vackan) hållas när sedenn står opschurin på åkeren; då schall strax fordres aff bondenn hvar tiende skiull eller accorderas med landbonn, att han uthgiffver sin rättigheett i spannemåll udi en suma, efther som årsväxtenn är thill. Thenn andre vacke är penninge vacke, thenn sker om S. Katrinœ tid enn månedt för jull. Thenn tridie vacke är om midfastenn, då fordres aff landboenn äg, garnn, höns, ballker, timberkörning och all annen uthpflicht, såsom och hvad arbethe bönderne hafve försumedh eller stå thill rest med, och ther någonn för oförmögenheett skull icke förmå(r) fyllest göra sin uthskylld, begäres då dag af bonden ther opå eller och opbärs penninger therföre. Thenn fierde vacke sker om Johannis Baptistæ tid, då fordres föll, lamb och kallfve tiende etc.»

[3] Kts. s. 127, muist. 1.

[4] Dagö 1564, 1576 ja 1588. — V:n 1564 vakkakirjassa sanotaan: »Och är vetandes at thesse 7 vntyska vackerne hålles icke mera än en gong om åre N: om hösten.»

[5] Ösel 1569 ja 1570.

jassa mainittiin esitettävän, on yleensä käytännössä kesä- ja talvivakat. Siten on asianlaita Pärnun alueella v. 1563; osa talonpojista pääsee kuitenkin yhdellä, syysvakalla, vapaaksi tästä velvollisuudestaan. Lihulassa ovat vakkojen lukumäärä ja nimet samat v.1563, mutta 1565 nimitetään niitä syys- ja talvivakoiksi. Haapsalun alueella taas on niiden niminä syys- ja paastovakat Ormsön ja Nuckön ruotsalaisissa seurakunnissa. Kolme virolaista seurakuntaa (Ponell, Vnner, Rötell) olivat velvoitettuja vain yhteen vakkakestitykseen. [1]

Sisämaassa tapaamme yhä jatkuvasti uusia muotoja. Tarvastun alueelta, Järvamaalta ja Põltsamaalta mainitaan kesä- ja syysvakat. [2] Viljannissa mainitaan muutamien kirkon talonpoikien pitäneen panna kolmesti vuodessa vakkakestitys toimeen. [3] Karksin alueella on vuoroin kolme ja neljä vakkaa. V. 1566 oli »Pietatarin ja Paavalin kesävakka» (petri och pauli somer vacka), syysvakka, »puntarivakka» (punder vacka) ja paastovakka. Kahta vuotta myöhemmin mainitaan muut mutta ei puntarivakkaa ja seuraavana vuonna taas kaikki neljä vakkaa, joista syys- ja paastovakat kuitenkin lunastettiin rahassa. [4]

Lättiläiseltä alueelta ovat tiedot myöhemmältä ajalta ja senvuoksi harvemmat, mutta joka tapauksessa käy selville olosuhteiden yhtäläisyys virolaisella alueella vallitsevien kanssa. Lemsalun alueelta mainitaan kolme vuotuista vakkaa: kevät-, mikkelin- ja talvivakat, [5] mutta toisessa samanaikaisessa lähteessä puhutaan näiden lisäksi vielä laskiaisvakasta. [6] Salisen alueella näyttää niitä olleen neljä: martin-, joulu-, laskiais- ja juhannusvakat. [7] Ronneburgista mainitaan vain lyhyesti, että vakkoja on kolme,

---

[1] Pernau 1563; Leal 1563 ja 1565; Hapsal 1564 ja 1591.

[2] Tarvast 1599; Jerwen 1564; Kataster 1600, s. 100.

[3] Kataster 1600, s. 97: »Die kirche ihn der Sara hatt etzlige lande item 3 gesinde ihm kerkischen mit $^3/_8$ haken landes, dess haben ihne 3 wacken halten mussen, alss Ticknitz, Jeresche, und Kanike Luckes.»

[4] Alistekunda 1566; Karkus 1568; Alistekunda 1569 ja 1570. — Punder-sanan merkityksestä Beiträge I, s. 370.

[5] Kataster 1600, ss. 9—10.

[6] Kataster 1600 A.

[7] Kataster 1600, s. 14 ja Kataster 1600 A.

joissa jokaisessa m. m. on herroja kestittävä.[1] Muiltakin alueilta on vielä v:n 1600 tienoilla tietoja vakkakestityksen toimeenpanosta, mutta lähdemaininnat ovat niin epäselviä, että niistä ei voi päättää, tapahtuiko se vain kerran vaiko useammin vuodessa.

Yhdellä vakkakestityksellä pääsivät siis vain muutamat ruotsalaiset ja rannikkovakat. Tämän lisäksi on mainittava eräs erikoinen kestityslaji, nim. yksityishenkilöiden toimeenpanemat veropidot. Sangen usein näet läänitettiin talonpojille maa-alueita joitakin vapaamiehille sopivia velvollisuuksia vastaan. Näihin saattoi m. m. kuulua yhden kerran vuodessa toimeenpantava kestitys lääninantajalle seurueineen.[2] Tällaistakin yksityiskeskitystä sanottiin vakaksi.[3] Esikaupungin pienviljelijät (hakelwerkische), jotka eivät kuuluneet vakkoihin, olivat sen sijaan velvollisia suorittamaan kerran vuodessa tynnörin olutta.[4]

Tästä kirjavuudesta on vaikea löytää tarkkaa säännönmukaisuutta. Jos vain yksi vakkakestitys vuosittain tapahtui, saattoi se olla kesällä, syksyllä tai talvella. Ruotsalaisten talonpoikien kesällä pidettävä vakka selittyy siitä, että tällöin kannettiin voivero. Mutta mikä muut on määrännyt syksyksi tai talveksi? Ritarikunnallisilla alueilla oli useimmiten kolme tai neljä vakkaa, mutta myös vähemmän. Hengellisillä alueilla saattoi olla vain yksi vakka, mutta myös useampia. Samalla alueella voi toisina vuosina olla useampia vakkoja kuin toisina, ja niiden nimet voivat vaihdella. Mistä kaikki tämä johtuu?

---

[1] Kataster 1600, s. 79 ja Kataster 1600 A.

[2] UB 12, n. 631 (KG N. F. n. 15): Ritarikunnan mestari Johan von Mengede läänittää Kloke nimiselle miehelle maakappaleen Selburgin piirissä sillä ainoalla velvollisuudella, että hän perillisineen »darvan alle jar der herschap eyne gesterie gewiszliken dan sollen». — Joka toinen vuosi oli tämä velvollisuus eräällä toisella vapaamiehellä Kuurinmaalla v. 1555 (C. E. v. NAPIERSKY, Verzeichniss der Schlösser und Güter in Livland zu Ende der Ordenszeit Archiv VI, s. 136): »Noch eine freye von Kullenpahl giebt 10 Mrk., darzu thut Er über dass ander Jahr der herrschafft ein Gastebott oder giebt dafür der herrschaft 3 mrk.» — Padis 1566 kertoo samansuuntaisesta tapauksesta: »Hans Snittker heft eine knecht stede bi pades vnde Etliche lande — ½ haken. Gifft: Winter wackenn gelt — 6 mk. vnd ist Jarliches vorpflichtich ein gastebott tho donn edder vass thoplegen. . .»

[3] Kataster 1600 s. 97.

[4] Kataster 1600 A (Nitau).

Ainoan selitysperusteen tähän näennäiseen sekasortoon saamme siitä, että vakka oli myös veronkantotilaisuus, tai oikeammin sanoen: veronkantotilaisuuteen liittyi myös kestitys veronkantajille. Kuten veronkannon määräajat eri alueilla vaihtelivat, siten vaihtelivat vakkakestityksenkin ajat.

Jos jonkun alueen vakkakirjoja eri vuosilta ryhtyy vertaamaan, huomaa pian, että samanniminen vuodenajan tai juhlan mukaan kutsuttu vakka saatettiin toisina vuosina panna toimeen aivan eri kuukausina. Siten Läänemaalla keskiaikana syysvakka vietettiin yleensä s y k s y l l ä, lokakuussa tai marraskuussa, miten milloinkin oli sopinut. Verot koottiin siten, että veronkantaja seurueineen kulki vakasta toiseen ja kussakin otti vastaan verot ja nautti »paikan päällä» sen, mitä kuului kestitykseen. Tällöin ei tietenkään voinut tulla kysymykseenkään, että vakkojen kestitykset joka vuosi olisivat sattuneet samoiksi päiviksi. Miten kestitysaika määrättiin ja talonpojille ilmoitettiin, siitä ei ole minkäänlaisia tietoja. Mahdollista on, että veroseurue tuli mitään ilmoitusta ennakolta tekemättä. Kun veronkantoaika kunakin vuonna kuitenkin oli osapuilleen sama, tiesivät veronmaksajat olla varuillaan ja panna kestityksen pian toimeen ilman ennakkoilmoituksiakin.

Harjumaalta on vakkaselityksessä v:lta 1581 ilmoitettu, että jos kartanonherra tavallisten veronkannon yhteydessä tapahtuvien vakkakestitysten lisäksi haluaa jonkun ylimääräisen »vakan» on hänellä valta menetellä mielensä mukaan.[1] Tämä tiedonanto osoittaa parhaiten vakkakestityksen sekä vuotuisen lukumäärän että määräaikojen riippuneen kokonaan kartanolaitoksesta.

Vakkojen määräajat ovat samoja kuin ne, joita verojen ja maksujen suhteen tavataan muutenkin Baltiassa. Esim. Pärnun kaupungin talonpojat suorittivat 1500-luvun alussa rahaveronsa kahdesti vuodessa, paaston ja mikkelin aikaan.[2] Niitä päiviä,

[1] ALMQUIST II, s. 552: »Män när herren eller junckeren öfver sine godz vill hålle någenn vacke synnerligen, då må han thett göre, när honom synes och besthe tillfälle haffver.»

[2] R. HAUSMANN, Studien zur Geschichte der Stadt Pernau (Pernau 1906), s. 152.

jolloin Rigassa maksettiin virkamiehille palkat ja järjestettiin kaupungin kustannuksella juomingit, oli 1300-luvun puolivälistä alkavien tilitysten mukaan martinpäivä, joulu, laskiainen, helluntai, mikkeli ja pääsiäinen eri yhdistelmissä.[1] Yleisiä maksupäiviä (»de gemene bethalinge»), joille miltei kaikki maksumääräykset päivättiin, oli Rigan hiippakunnassa helluntai, myöhemmin mikkeli, mutta tämän ohella myös pääsiäinen, juhannus, martinpäivä ja joulu, Tallinnan ja Saarenmaan hiippakunnissa juhannus ja Maarian syntymäpäivä (8 p. syysk.) sekä Tarton hiippakunnassa Pietarin ja Paavalin päivä (29 p. kesäk.)[2] N. s. keskimäinen ritarilaki, joka on kodifioitu Rigan hiippakuntaa varten ja ensi kerran painettu v. 1537 sekä »Der Spiegel Land- und Lehnrechts» määräävät, että n. s. pikkukymmenys on kannettava helluntaiaattona, voikymmenys juhannusaattona, ruiskymmenys Jaakon päivänä, kaikenlaiset kasvitarhakymmenykset, kaura, humala ja käsityötuotteet perttulina ja kaikki muut koukulta maksettavat verot mikkelinä.[3]

Se seikka, että vakkakestityksen ajat olivat samoja kuin yleensä muidenkin suoritusten Baltian talouselämässä, voinee tuskin johtua muusta kuin siitä, että vakka oli osa talouselämästä, täydellisesti sen lakien ja tottumusten alainen. Mitään itsenäisiä ja omaperäisiä määräaikoja ei vakkakestityksellä ole ollut. Se on saanut mukaantua yleiseuroppalaiseen tapaan, että veronkannon ja oikeudenkäytön määräajat satutetaan suuriksi kirkollisiksi juhliksi.[4]

---

[1] Kämmerei-Register der Stadt Riga 1348—1361 und 1405—1474, hrsg von AUGUST VON BULMERINCQ (München und Leipzig 1909—1913), II, ss 118—150 y. m.

[2] Akten und Rezesse III, n. 186, 290; HERMANN HILDEBRAND, Das Rigische Schuldbuch, s. LXVI; HUPEL, Neue Nordische Miscellaneen 15—16, s. 477; vrt. myös HUPELin tiedonantoja (Topographische Nachrichten II, ss. 354—356) Baltian kaupunkien ja kauppaloiden markkinapäivistä.

[3] Neue Nordische Miscellaneen 5—6, s. 441, § 167; Altlivlands Rechtbücher, hrsg. von F. G. VON BUNGE (Leipzig 1879), Der Spiegel etc. II, 45.

[4] Vrt. esim. L. G. VON MAURER, Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland III (Erlangen 1863), ss. 281—282; FREDERICK SEEBOHM, The English Village Community (2. ed. London 1883), ss. 129—134.

Kestitysten vuotuinen lukumäärä on arvatenkin riippunut monista eri seikoista. Jos vakat olivat pieniä, ei käynyt päinsä usein asettaa niille kestitysvelvollisuutta. Jos asukkaiden elinkeinona oli kalastus, ei liioin myöhään talvella pidettävä vakka tullut kysymykseen. Missä veronkantajista ei muodostunut suurempaa seuruetta, siellä ei kestityksellä ollut sanottavaa merkitystä. Niillä seuduin, missä veronkanto oli totuttu toimittamaan kerran tai kahdesti vuodessa, ei yksinomaan kestitystä varten muita vakkatilaisuuksia järjestetty. Missä taas vakat olivat suuria ja varakkaita, kukin verolaji perittiin erikseen ja veronkantoseurue oli iso, siellä vakkakestitysten lukumäärä voi nousta neljäänkin vuodessa. Joku näistä näkökohdista sopii selittämään jokaisen edellä esiintyneen muunnoksen vakkakestityksen määräajoissa.

Jos jossakin suhteessa tapahtui muutoksia, ei mikään estänyt muuttamasta vakkakestitysten lukumäärää ja määräaikoja. Ruotsalaiset eivät varmastikaan vanhojen perintätapojen uskollisina jatkajina tuoneet mitään periaatteellisia uudistuksia kun he molempiin seikkoihin nähden tekivät olosuhteiden mukaisia muutoksia, joista edelläkin on muutamia esimerkkejä tullut esille.

4. Vakkakestityksen tarpeet.

Kahta seikkaa saamme kiittää siitä, että jälkimaailmalle on säilynyt tarkat tiedot niiden tarveaineiden laadusta ja määrästä, joita talonpoikien oli hankittava vakkakestitystä varten. Ensiksikin näet jo varhain tuli tavaksi jättää osa kestitystä varten tuoduista aineista kuluttamatta ja viedä ne kartanon varastoihin, tai antaa talonpoikien rahassa suorittaa joitakin parseeleja, joita jompikumpi asianosainen ei halunnut luonnossa maksettaviksi. Tällaiset tapaukset oli tietysti jo alkeellisimmankin kirjanpidon mukaan muistiinmerkittävä. Mutta niiden mukana tulee kirjoihin sellaistakin, mikä kulutettiin vakassa ja jota siis oikeastaan olisi ollut aivan tarpeeton tileihin viedä. Ruotsin aikana vaikuttaa lisäksi toinen tekijä. Uudet veronkantajat merkitsevät tar-

koin muistiin kaikki pitotarpeet voidakseen vaatia vakkakestitystä toimeenpantavaksi perinnäisen tavan mukaisessa laajuudessa.

Tämä aineisto on vielä kirjavampi kuin ne puolet vakasta, jotka sen koon ja määräaikojen käsittelyssä jo ovat esille tulleet. Pitotarpeiden laatu ja määrä näet vaihtelee niin suuresti, että ei ole kahta vakka-aluetta, jossa ne samana vuonna olisivat samat eikä samassa vakassa eri vuosina, eipä aina edes saman vuoden eri kestityksissä. Taulukon muotoon laadittuna tämän moninaisuuden esittäminen vaatisi aivan liian suurta tilaa. Sen vuoksi on tyydyttävä esittämään esimerkkejä, minkä määrien välillä kukin pitotarvelaji vaihteli. Samalla on huomautettava, että tämän luvun tarkoituksena on esittää vakkakestityksen normaalimuotoa. Muutamat taloudellisista ja paikallisista oloista johtuvat erikoismuunnokset sekä se välimuoto, joka johti vakkakestityksen täydelliseen häviämiseen, tulevat puheeksi seuraavissa luvuissa.

Keskiaikaisen käsityksen mukaan oli o l u t niin tärkeä osa ruuasta, että ruuan kulutus usein arvioidaan oluen kulutuksen mukaan. Vakkakestityksen tarpeista oli olut tärkein — yhdessä lähteessä rinnastetaankin *Bier* ja *Wacke* aivan kuin ne olisivat samaa merkitseviä,[1] ja toisessa vakan asemasta käytetään *gilde* sanaa ilmeisesti juomingin merkityksessä[2] — joten se vakkaveroluettelossa aina mainitaan ensimäisenä. Tavallisimmin kuului sitä kestitykseen 2 tynnöriä.[3] Muutamia kertoja mainitaan sen määräksi vain 1 tnr.[4] Usein kuitenkin on määrä normaalia suurempi, 3,[5] 4,[6] vieläpä 8:kin[7] tnr. Lähempi tutustuminen näihin tapauksiin osoittaa kuitenkin, että ne johtuvat siitä, että vakkoja alkuaankaan ei ole ollut vuodessa yhtä useampaa, kuten ruotsalaisten talonpoikien keskuudessa oli tavallista (Kegel), tai että kestitystä

---

[1] Archiv VI, s. 220. Kts. s. 166, muist. 4.

[2] Ösel 1570: »Gilde vitalij» vakkaveron nimenä.

[3] Jervekyll 1563 ja 1566; Harka 1564; Raska 1565; Kegel 1562; Rugel 1563; Padis 1562 ja 1564; Alistekunda 1570.

[4] Jakovald 1565 ja 1573; Hapsal 1564; Pernau 1564; Tarvast 1599.

[5] Leal 1563 ja 1565.

[6] Kegel 1562; Padis 1564; Dagö 1564 ja 1565.

[7] Ösel 1570.

pantiin toimeen vain kerran vuodessa ja tällöin kulutettiin vuoden muidenkin kestitysten tarpeet yhteenlaskettuina.

Oluen lisäksi juotiin pidoissa vielä metua[1] ja ulkomaan viinejäkin,[2] mutta niiden määrä oli vakiintumaton.

Leipää kuului vakkakestitykseen keskimäärin 50 kpl. yhtä oluttynnöriä kohden.[3] Poikkeukset tästä käyvät useimmiten vähenevään suuntaan, 40,[4] 30,[5] 25,[6] 20[7] ja 15[8] kpl. Pärnun alueella on muutamassa vakassa leivän määrä jätetty kulutuksesta riippuvaksi.[9]

Säännöllisenä pitotarpeena esiintyy myös vehnäleipä, joka oli valmistettu jonkinlaisiksi leivoksiksi (wegge).[10] Niiden kokonaismäärä oli kuitenkin niin pieni, että käytännöllisintä oli ostaa ne rahalla koko vakan puolesta yhteisesti. Sitä varten kannettiin kultakin koukkutalonpojalta 3 tai 6 sh., miten milloinkin sattui. Ainoastaan Karksin alueella ilmoitetaan niitä kuhunkin vakkapitoon tuotavan 10 kpl.,[11] ja Saarenmaalla viljana 1 kulmet vehnää.[12]

Lihaa ja muita karjantuotteita kuului kestitykseen runsaasti. Sianliha, joka oli pitotarpeista yhtä välttämätön kuin olut,

---

[1] Viek 1546; appotacio, jolla tarkoitettiin olutta, mutta sen lisäksi: pro medone. — *Metu* sanan merkityksestä E. N. SETÄLÄ, Suomalainen sana metu (Virittäjä 1897, ss. 33—34); MORIZ HEYNE, Das deutsche Nahrungswesen von den ältesten geschichtlichen Zeiten bis zum 16. Jahrhundert (Leipzig 1901), ss. 334—338.

[2] Reval A. d. 40: rynschen wyn (reininviiniä), bastersch (espanjanviiniä), appel dranck (omenaviiniä;) viimemainitun suhteen vrt. MORIZ HEINE, s. 354.

[3] Jervekyll 1563 ja 1566; Jackovald 1565 ja 1573; Harka 1564; Kegel 1562; Rugel 1563; Leal 1563; Alistekunda 1570.

[4] Pernau 1564.

[5] Fegefyr 1565; Raska 1565; Padis 1564 (Wichterpal).

[6] Dagö 1564 ja 1565; Jervekyll 1563 ja 1566 talvivakassa.

[7] Tarvast 1599.

[8] Kegel 1562 (ruotsalaisten kesävakka); Padis 1562.

[9] Pernau 1564 (Szadskeske bönder, vapaatalollisten vakka): »Brödt så mykit som ther kan förthäres.»

[10] Vrt. MORIZ HEINE, s. 276.

[11] Alistekunda 1570.

[12] Ösel 1570.

laskettiin useimmiten kinkuittain. Niitä kuului vakkakestitykseen tavallisesti 1,[1] harvoin 2 kpl.[2] Painon mukaan laskettuna oli kestitystaksana 2,[3] 3[4] tai 4 markkapuntaa[5] läskiä. Toisinaan oli vakan luovutettava sekä kinkku että sianselkä tai läskiä,[6] vieläpä kokonainen sika, joka tällöin jätettiin vakassa kuluttamatta ja liitettiin kartanon varastoon;[7] sen lisäksi vielä saattoi olla verona kinkku tai läskiä.[8] — »K u i v a a l i h a a», jota niinikään laskettiin kappaleittain, kuului kestitykseen 2—6 kpl. vaihdellen niin, että mitään varmaa maksuperustetta tuskin lienee ollut. — L a m p a a n l i h a a kuului kestitystarpeisiin säännöllisesti yksi kokonainen lihotettu pässi (gumse, botling). Milloin niitä mainitaan useampia, on se johtunut siitä, että vuoden kaikkien eri vakkapitojen pässit on peritty vakalta yhdellä kertaa.[9] — V o i n kokonaismäärä vakkaverossa vaihteli 4—6 markkapuntaan.[10] Silloin kuin sekin säästettiin pidoissa kuluttamatta, nousi sen määrä 1—2 markkapuntaan kultakin talonpojalta tai koukulta.[11] — K a n o j a laskettiin vakkaveroon tavallisimmin 6 kpl. ja m u n i a 20 kpl.[12] Enemmän kuin muut parseelit ovat nämä olleet taipuvia muodostumaan henkilöveroluontoisiksi. Silloin oli

[1] Jervekyll 1563; Jakovald 1565; Fegefyr 1555; Harka 1564; Raska 1565; Kegel 1562; Rugel 1563; Padis 1562; Karkus 1566.

[2] Padis 1564; Tarvast 1599.

[3] Pernau 1564; Dagö 1564.

[4] Leal 1565; Dagö 1588.

[5] Leal 1563; Dagö 1564.

[6] Dagö 1588; Ösel 1570.

[7] Wiek 1546; Ösel 1569—1570; Leal 1565;

[8] Leal 1565.

[9] Kegel 1562 (ruotsalainen vakka); Padis 1564; Alistekunda 1570; Wiek 1546.

[10] Jervekyll 1563 ja 1566; Harka 1564; Raska 1565; Kegel 1562; Rugel 1563; Padis 1562; Leal 1563 ja 1565; Dagö 1564 ja 1588; Ösel 1570; Alistekunda 1570. — Poikkeuksellisen pieni määrä, 2 markkapuntaa, mainitaan Pernau 1564 ja Dagö 1565.

[11] Fegefyr 1565; Kegel 1562 (ruotsalainen vakka); Padis 1564; Tarvast 1599 oli vakkavoin yhteissumma 1 leiviskä 16.

[12] Jervekyll 1563 ja 1565; Harka 1564; Raska 1565; Kegel 1562; Rugel 1563; Padis 1562; Dagö 1587 b; Alistekunda 1570. — Kegel 1562, ruotsalainen vakka, suoritti kanoja 12 ja munia 50 kpl., samoin Leal 1563, mikä johtuu siitä, että vakkoja vietettiin vain kerran vuodessa.

niiden määränä kanoja 1 kpl. ja munia 1—10 kpl. kultakin talonpojalta tai koukulta.[1] — Lisäksi mainitaan joskus vakkaverona h a n h i a k i n, joita vakan kupias oli velvollinen antamaan kestitykseen yhden.[2] — K a l o j e n määrässä ei ole mitään keskiarvoa vakiintunut. Toisinaan riitti 3 kapahaukea koko vakalta, mutta joku viereinen vakka oli velvollinen hankkimaan 1—50 tuhatta voudin »crampesildh»,[3] toisinaan oli taksana 100 tuoretta ja 20 kapahaukea, kun taas viereiset luovuttivat esim. 100 tuoretta ja 20 kapahaukea sekä 1 tuhat »crampesild» tai 1 tuhat kapasilakkaa, joiden kokoomiseen jokaisen »heinämiehen», s. o. täysi-ikäisen, koukkutilallisen perheeseen kuuluvan miehen oli otettava osaa.[4] Tällaisen epämääräisyyden parhaaksi ilmaukseksi sopiikin tiedonanto Tarvastusta, että kaloja kuten myös metsänriistaa, jota vakkaverona ei muualta mainita, on hankittava kestitykseksi tarpeen mukaan[5], tai lyhyt ilmoitus, että vakkakestitykseen kuuluu kalaa yksi kunnollinen ateria.[6] Missä ei ollut takeita kalansaaliista, siellä voitiin vakkakala lunastaa lampaalla tai kanoilla.[7]

M a u s t i m i n a tavataan sipulit poikkeuksettoman säännöllisesti. Toisinaan jätetään verokaava siltä kohdalta täyttämättä, koska niiden rahallinen arvo oli aivan mitätön, toisinaan mainitaan niitä henkittavan yhteisesti 3 tai 6 sh. edestä, aivan samoin kuin vehnäleipääkin. — Suolaa ei aina mainita, arvatenkin siitä syystä, että sitä tarvittiin kestitykseen niin vähän, ettei sen kulutuksella ollut rahallista arvoa. Milloin se viedään kirjoihin, on kysymys aivan mitättömistä eristä, $^1/_2$—1 kylmetiä.[8] — Mausti-

[1] Jakovald 1565 ja 1573; Fegefyr 1565; Rugel 1563; Padis 1564; Tarvast 1599; Pernau 1564; Dagö 1565; Ösel 1570; Jerwen 1564. — Samoin näyttää olleen asianlaita keskiajalla Läänemaalla (Wiek 1564).

[2] Leal 1565; Dagö 1565, 1567 ja 1587 b; Ösel 1570.

[3] Leal 1563 ja 1565.

[4] Dagö 1583 ja 1587 c.

[5] Tarvast 1599: «Zur Plegration: . . . Des sollen die ambtts vnderthanen auch verpflicht seindt das sie sollen ann wildtwercken so wohl auch ann Fischen zur wacken verschaffen so viel als man bedarff hatt.»

[6] Leal 1565; Padis 1566.

[7] Rugel 1563; Padis 1662 ja 1564.

[8] Rugel 1563; Leal 1565; Dagö 1565 ja 1569; Ösel 1570; vrt. myös Wiek 1546.

mista esiintyvät vielä etikka,[1] jota käytettiin oluen höystämiseen,[2] ja sinappi,[3] jota vakka osti yhteisesti muutaman shillingin edestä, vieläpä pippurikin.[4] — Hiidenmaan virolaiset vakat antoivat kaikkien ryytien edestä 3 markkapuntaa rukiita.[5]

Tilapäisesti mainitaan vakan yhteisesti hankittavina keittotarpeina vielä r y y n i ä, joiden määrä oli aivan mitätön, 1 kylmet,[6] n a u r i i t a, joita niinikään ei tarvittu enempää kuin 1 kylmet,[7] sekä k a a l i a, joiden määrä Hiidenmaalla oli niin suuri, 6 lestiä,[8] että kysymys ei voi olla niiden kuluttamisesta yhdessä pidossa, Saarenmaalla sitävastoin vain 30 kpl.,[9] mikä tietenkin tuli yhdessä kestityksessä tarvituksi. Tallinnan kaupungin omistaman kartanon vakkakestitystileissä mainitaan pitotarpeina myös omenia ja vihanneksia.[10]

Tässä on tullut mainituksi, mitä suuhun sujuvaa vakkakestitykseen kuului. Mutta vanha tapa määräsi, että kestityksen nauttijain hyvinvoinnista ja kaikinpuolisesta viihtymisestä oli muullakin tavoin huolta pidettävä.

Ensinnäkin oli vakan hankittava k y n t t i l ö i t ä, riippumatta siitä, minä vuodenaikana kestitys tapahtui, yhteisesti 8, 10 tai 30 kpl.,[11] tai kultakin talonpojalta tai koukulta erikseen 2—4 kpl.[12] — H a l k o j a laskettiin vakkaan tarvittavan 2 tai 3 kuormaa.[13] Kun vero siis oli aivan mitätön, ei sen määrää monesti

[1] Hapsal 1565; Wiek 1546.
[2] MORIZ HEINE, s. 378; Karkus 1566: eticke öll.
[3] Rentan 1569; Kataster 1600 A.
[4] Wesenberg 1583: pepergeld.
[5] Dagö 1565.
[6] Ösel 1570; Dagö 1587.
[7] Ösel 1570; Dagö 1587.
[8] Dagö 1564; vrt. myös 1576 b.
[9] Ösel 1570.
[10] Reval A. d. 40
[11] Jervekyll 1563 ja 1565; Jakovald 1565 ja 1573; Harka 1564; Kegel 1564 ja 1565. — Raska 1565 ilmoittaa saadun 40 kpl. ja Kegel 1562 (ruotsalainen vakka) 60 kpl., mitkä johtuvat siitä, että edellisessä perittiin kaikkien kestitysten vero yhdellä kertaa, jälkimäisessä se taas oli korotettu siitä syystä, että vakkaa vietettiin vai kerran vuodessa.
[12] Fegefyr 1565; Padis 1564; Wiek 1546.
[13] Raska 1565; Rugel 1563; Padis 1564.

mainitakaan, vaikka sille kyllä aina on varattu oma tilansa verokaavassa. — O l k i a oli hankittava 20 kupoa tai 1 kuorma yhteisesti tai pari kupoa kultakin talonpojalta.[1] — K a u r o j a tarvittiin tavallisesti 1 pd. yhteisverona tai 1—2 kylmetiä kultakin talonpojalta erikseen. H e i n i e n keskimäärä on 1—2 kuormaa tai kultakin koukulta erikseen $^1/_2$ kuormaa.[2] Lihulan alueella niitä oli oltava käytettävissä tarpeen mukaan.[3] — Koko veroseurue hevosineen päivineen sai siis kaiken tarpeellisen hoidon. Kuinka pikku seikkoihin saakka vakka oli velvollinen kaikki veronkantajan tarpeet huomioon ottamaan, todistaa erään aikoinaan Ritarikunnalle kuuluneen kartanoalueen vakkakirjan muistiinpano, että koiria varten oli vakan hankittava yksi iso leipä.[4]

Jotta vakkapito olisi muodostunut todelliseksi juhlaksi, tarvittiin siinä huvituspuoltakin. Siinä tarkoituksessa oli vakan hankittava kestitystilaisuuteen soittoa. Jos se puuttui oli vakan maksettava »s o i t t o r a h o j a» (spielgeld) 3 markkaa.[5] Tämä summa näyttää joutuneen seurueen saapuvilla olleiden virkamiesjäsenten jaettavaksi keskenään, koskapa toisinaan kartanon virkamiesten ainoaksi vakasta saamaksi rahatuloksi jäi tämä soittoraha.[6]

Niissä eroavaisuuksissa, joita eri vuodenaikojen ja alueiden vakkojen välillä niin runsaasti on huomattavissa, ei mitään varmaa säännönmukaisuutta voi todeta, koskapa ei ole kahta viereistä vakkaa, jotka suorittaisivat juuri samat verot, eikä edes

---

[1] Poikkeuksina Padis 1564 (ruotsalainen vakka), jossa kunkin koukun oli tuotava 8 kupoa sekä Alistekunda 1570, jossa yhteinen määrä oli 16 kupoa.

[2] Poikkeuksena mainittakoon, että Alistekunda 1570 kaurojen määrä oli 8 pannia ja heinien 4 kuormaa.

[3] Leal 1563: »höö så mykit som behöffues; 1590 on se puoleksi kuormaksi vakiintunut.

[4] Kegel 1591.

[5] Kegel 1562 (ruotsalainen vakka; virolaisille ei soittorahaa ole asetettu, mutta heillä on virkamiesveroja): »Item skola the hålla en spileman eller böte 3 m.»

[6] Padis 1564; Ösel 1569.

sama vakka tee sitä eri aikoina. Kaikki muu vaihtelee, paitsi verojen laatu.[1]

Täydellisin on syysvakka, mutta siinäkään ei ole, lukuunottamatta muutamia nopeasti pilaantuvia ruokatarpeita kuten kaalia, nauriita ja paikoin kaloja, mitään, mikä ei esiintyisi muinakin vuodenaikoina. Ei edes kanat, joiden yleiseuroppalainen luovutusaika oli syksy, ole esiintymättä talvellakin, ja munat, jotka tavataan yleisimmin pääsiäisverona, eivät jää pois muinakaan vuodenaikoina pidetyistä vakkakestityksistä. Vieläpä halot ja kynttilät, joiden tarpeellisuus kesävakassa on kyseellinen, eivät jää sopimattoman vuodenajan vuoksi suorittamatta.

Tämä verolajien yhtäläisyys saa selityksensä siitä, että vakkaverona ne olivat kerta kaikkiaan vakiintuneet ja suoritettiin katsomatta niiden tarpeellisuuteen itse kestityksessä. Kartanolla oli tietysti hyötyä sellaisten tarpeiden suorituksesta, jotka jäivät kuluttamatta. Siinä täytynee olla perimmäinen syy verolajien vakiintumiseen.

Sikäli kuin veroparseelien määrissä on yhtäläisyyttä, on se varmaankin johtunut siitä, että oluttynnöri muodostui keskiajalla milteipä yksiköksi, johon kuului vakinainen määrä muita kestitystarpeita.[2] Tällaisena keskimääränä tynnöriä kohden tulevista tarpeista voi Baltiassa pitää 50 leipää, $^1/_2$ kinkkua, $^1/_2$ lammasta, 3 kanaa, 10 munaa, 2 $^1/_2$ markkapuntaa voita, 1 $^1/_2$ sh. edestä sipulia ja vehnästä, 10 kynttilää, $^1/_2$ kuormaa heiniä, 10 kupoa olkia ja $^1/_2$ kuormaa halkoja. Vaihteluita puoleen tai toiseen tavataan miltei jokaisessa vakkaveroselityksessä.

Kestitysveron oluttynnöreissä määrättyyn suuruuteen vaikutti tietysti vakan koko jonkun verran. Siten esim. Keilan kartanossa oli Engel-nimisen vakan vero 2 oluttynnöriä vakkapitoa kohden ja Gylden-nimisessä vakassa 4 tynnöriä. Mutta vastaava suhde tulee näkyviin vakkojen koossakin: edelliseen kuului 44 $^1/_2$ koukkua, jälkimäiseen 98.[3]

[1] Johdonmukaisimmin on tälle periaatteelle rakennettu Kegel 1591, jossa vakkaveroon ilmoitetaan leipiä kuuluvan 50 kpl., 1 suuren koiranleivän, 1 tnr. olutta, 1 lampaan, mutta muiden kylläkin nimeltään lueteltujen tarpeiden kohdalle on kaikille yhteisesti kirjoitettu: »Så mycket nöttorften behoff görs.»

[2] Vrt. VÄINÖ VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, ss. 284—285.

[3] Kegel 1562.

Toiselta puolen taas voisi mainita lukuisia tapauksia, jolloin pienemmän vakan vero on aivan yhtä suuri tai suurempikin kuin huomattavasti paljon suuremman vakan.

Mitään oleellisia eroavaisuuksia eri maakuntien ja kansallisuuksien välillä ei voi huomata vakkakestityksen määrissä ja laaduissa muita kuin vakan koosta talonpoikien elinkeinoista riippuvia. Liivinmaan puolelta ei edellisessä ole lainkaan tietoja esitetty, koska siellä v:n 1600 tienoilla ei ollut vakkakestityksestä paljoakaan jäljellä. Nekin jäännökset, kuten vakan häviämistä käsittelevässä luvussa näemme, osoittavat, että kestitysveron koko Baltiassa on aikaisemmin täytynyt olla pääkohdissaan yhdenmukaisen.

Huomattavien erilaisuuksien aiheena saattoivat olla elinkeinolliset syyt. Jos talonpoikien elinkeinot huomattavammin poikkesivat tavallisen väestön maanviljelysammatista, oli luonnollista, että heiltä ei vakkapitoon voitu vaatia tavanmukaisia tarpeita. Monesti ne olisi täytynyt ostaa, mutta silloinhan kartanon olisi ollut edullisinta kantaa kestitys kokonaan rahassa. Uutta rahaveroa taas ei käynyt päinsä perustaa, kun sillä tässä tapauksessa ei lunastettu veroa, joka ennen oli luonnossa suoritettu. Toiselta puolen vaati tapa kestitystä veronkannon yhteyteen. Ainoa mahdollisuus silloin oli, että veronkantaja järjesti kestityksen. Varsinkin kalastajien suhteen tuli tämä kysymykseen.

Täydellisesti oli tämä järjestelmä sovitettu Hiidenmaan Dagerortin kalastaja-asutuksen veronkannossa. Asukkaita oli siellä 30 miestä.[1] Alueen ensimäinen ruotsalainen verokirja kertoo sellaisen tavan olevan käytännössä, että kun Fahrensbeckin kartanon vouti lähtee Dagerortiin, ottaa hän mukaansa kaksi tynnöriä olutta, joista hän toisen »pitää» s. o. juo itse ja toisen antaa talonpoikien

[1] Dagö 1564 merkitsee ensin lukumäärän 30 talonpojaksi, mutta myöhemmin reunamuistutuksena ilmoittaa: »Säijes wara på dagerortt 400 bönder.» Viimemainittu tiedonanto on luonnollisesti kirjoitusvirheen kautta kymmenkertaistunut. ALMQUIST (II, s. 596) koettaa ristiriitaa selittää siten, että viimemainittu luku tarkoittaa seudun koko asukasmäärää. Sellaiseksikin tämä luku on liian suuri; lisäksi on huomattava, että verokirjurit eivät milloinkaan *bonde* sanaa käytä muussa kuin perheen päämiehen merkityksessä.

juotavaksi, saaden sen korvaukseksi yhden tynnörin turskia.[1] — Kysymyksessä ei voi olla muu kuin veronkantotilaisuus, johon kartanon puolesta tuotiin olut. Sama on varmaankin asianlaita Hiidenmaan kahden ruotsalaisen vakan suhteen, joiden ilmoitetaan syysvakassa luovuttavan 1tnr. hylkeenrasvaa ja saavan sen korvaukseksi 1 tnr. olutta.[2]

Talonpoikien taloudelliset olot näyttävät aiheuttaneen senkin merkillisen vakkapito-muunnoksen, josta on tietoja Tallinnan kaupungin tilikirjoissa.[3] Välittömästi kaupungin laskuun hoidetussa Vete-nimisessä kylässä, jossa oli 11 talonpoikaa, näyttävät kylän »esimiehet» (vorstenders) kaupungin puolesta panneen toimeen pidot. V. 1550 kynttilämessun etuviikolla pidetyssä vakassa kulutettuina tilitetään näet poistoina tavanmukaiset tarpeet: olut, liha, kala, suola, etikka, kynttilä, vehnäleipä, vieläpä omenat sekä reinin- ja espanjanviini, mitkä kaikki nimenomaan sanotaan luovutetun kaupungin varastohuoneesta. Kirjanpitojärjestelmä oli sellainen, että tulot ja menot tilitettiin erikseen, mutta mistään kohdasta ei löydy merkintöjä siitä, että talonpojilta olisi luonnossa kannettu joitakin vakassa kulutettavia tarpeita. Sitävastoin on samana päivänä, jolloin mainittu kestitys oli järjestetty, merkitty kannetun kultakin talonpojalta 1 $^1/_2$ markkaa vakkarahaa (» to wacken gelde») sekä kupiaalta 6 $^1/_2$ markkaa olutrahaa vakkapitoa varten (»an beger gelde thor wacken»). Näyttää siis selvältä, että kaupunki järjesti vakkapidot omista tarpeistaan ja kantoi niiden edestä talonpojilta maksun rahassa. Kupiaan keräämä olutraha on ilmeisesti koko kylästä kerätty vakkapidon korvausmaksu, puoli markkaa kultakin talonpojalta.[4] — Samana

[1] Dagö 1564: »Item ähr vetandes, att när fougten på fahrbechz hoff drager til orthen tager han med sig 2 tunnor öll then ene tunnan ger han böndne och then andra behåller han selff och then tunnan han ger bönderne skola the åter giffva honom igen torsk 1 tunna.»

[2] Dagö 1564: »Och är vetandes, att these 2 svenska vackor pläga giffua tilhopa vdj Höstwackan selppeck 1 tunna och fougten skall giffua bönderne Igen öll 1 tunna aff slotet.»

[3] Reval A. d. 40. Vrt. Liite III.

[4] Merkillistä on, että vaikka poistoina on tilitetty 2 tnr. olutta, sen lisäksi poistetaan 12 markkapuntaa humalia, jotka oli annettu talonpojille vakka-

vuonna Jaakon päivänä kannettiin ruiskymmenys, jonka yhteyteen vanhan tavan mukaan kuului kestitys. Siinä kulutettiinkin pääasiassa samoja tarpeita kuin edelliselläkin kerralla, nyt yhteensä 24 $^1/_2$ mk. edestä. Siitä ei tilikirjassa veloteta talonpoikia missään kohdassa. Vakan viettoaikakin, jolloin talonpojat tuskin olivat kunnolla ehtineet päästä uutiseen käsiksi, todistaa sekin sitä, että kaupunki sai kustantaa pidot. Varmempana todistuksena tästä on tieto, että esim. kokille maksettiin palkka vakassa käynnistä kaupungin puolesta. — Samanlainen vakkapito oli esim. v. 1552 tammikuussa, jolloin talonpojille jaettiin siemenviljaa. Silloinkin tilitetään pitotarpeet kaupungin varastoista luovutettuina.

Se, että kaupunki kustansi oikeastaan talonpoikiensa velvollisuuksiin kuuluvan kestityksen, saa selityksensä puheenaolevan kylän talonpoikien poikkeuksellisen huonosta taloudellisesta asemasta. Samasta tilikirjasta käy näet selville, että he olivat korviaan myöten kaupungille velkaantuneita, että heidän täytyi puolitalvesta lähtien saada syömäviljaa velaksi kaupungin makasiinista ja siemenvilja aina; jos joku talonpoika kuoli, oli hänen velkansa kaupungille aina suurempi kuin hänen omaisuutensa. Varattomuutensa vuoksi olivat talonpojat kykenemättömiä toimeenpanemaan pitoja, varsinkin sellaisia, joissa etelänviinejä juotiin; jos heillä oli rahaa, saivat he maksaa edes jonkunverran korvausta, ellei, pääsivät he ilman. Vakkapitojen viettäminen oli joka tapauksessa niin syvälle juurtunut tapa, että talonpoikien ollessa kykenemättömiä niitä järjestämään, kartano katsoi asiakseen kustantaa ne.

Normaalisissa oloissa tämä vakkapidon muoto varmaankin on ollut toisenluontoinen, vaikka siitä lähdetiedon puutteellisuuden takia ei olekaan suoranaisia todisteita: silloin kuin talonpojat kykenivät maksamaan kestityskustannukset, saattoi vakasta muodostua veronkantajalle tulolähde aivan yhtä hyvin kuin talonpoikien

---

olutta varten (»noch den buren ghedan thom wacken beger XI ℔ hoppen kosten 1 $^1/_2$ mk.»). Onko tämä kirjanpidollinen virhe, joka toiseen kertaan tilittää menoerän, jonka olisi pitänyt sisältyä jo toiseen menoerään, vai valmistivatko talonpojat omistakin tarpeistaan olutta kaupungin puolesta tuodun 2 tnr:n lisäksi? Siihen katsoen, että näin pieni talonpoikaismäärä ja muutamat harvat kaupungin edustajat tuskin olisivat yhdessä pidossa voineet kuluttaa 2 tnr. enempää, tuntuisi edellinen selitys ainoalta mahdolliselta.

omin varustuksinensa toimeenpanemasta. Tällöin vakka sulaa kokonaan yhteen erään toisen muualtakin tunnetun verotustavan kanssa, jonka periaatteena oli, että talonpojat pakotettiin juomaan veronkantajan olutta ja korvaukseksi perittiin korkea maksu kaikilta siihen katsomatta, oliko ollut juomingissa saapuvilla.[1]

5. Muut vakalle asetetut rasitukset.

Vakan tehtävät eivät rajoittuneet vain kestityksen toimeenpanemiseen. Lisäksi käytettiin sitä verokuntana sellaisten verojen ja rasitusten suorittamiseen, joita niiden luonteen vuoksi ei voitu vaatia kultakin talonpojalta erikseen. Tämänluontoisia velvollisuuksia oli vakalle keskiajan kuluessa kertynyt melkoinen joukko. Ruotsalaiset jatkoivat erinomaisella tarkkuudella niiden perimistä, vaikka niiden alkuperäinen aihe monesti jo oli kadonnut.

Vakkaveroluettelojen lopussa on aina, erillään kestitykseen kuuluvista tarpeista, mainittu vakan kerran vuodessa suorittavan yhteisesti härän tai sian tai molemmat. Tämän nimenä on vakkahärkä,[2] apuhärkä,[3] vakkanauta[4] tai teurasnauta.[5] Saarenmaalla ja Hiidenmaalla luovutettiin sen asemasta lehmä ja sika,[6] Lihulassa

[1] Erittäin kuvaavasta tapauksesta kerrotaan Sääksmäen talonpoikain valituksessa Eerik Olavinpoika Stålarmia vastaan 1530-luvun lopulta (ARWIDSSON IX, s. 28): »Item tesliikes käre nodiige herre tagher Erich olson aff Edher nodz keller j länzmans gordhen 1 tunna ööl och nödher vppå bönderna at the skole Dricka thet vp ok när som the haffua druckit vp thå tagher han aff huar soken huadt mere wij wille eller eij IIII pundt korn ok IIII pundt humbla och szå wel skal then fatige bettale som inthe dricker som then som dricker ok bolmännerna som thet kornedt vp bäre the taga en doch mere til siit behoff Ok när wij ffatige män rooka taala ther wm szå bliffue wij strax sakfälth ok sega at wij äre tresko etc.»

[2] Jakovald 1565: vacke oxe.

[3] Jervekyll 1563: hielpe oxe; Kegel 1562, 1565 ja 1571; Rugel 1563.

[4] Hapsal 1565: wacke Nöth.

[5] Dagö 1597: slachte nöt

[6] Ösel 1569; Dagö 1576 b. — Dagö 1564 ilmoittaa niteen lopussa olevassa edellisen vuoden vakkakirjassa, että 16 p. märrask. kukin vakka suorittaa

sika,[1] Järvamaalla sekä härkä että sika.[2] Tämä vero suoritettiin tavallisimmin syysvakassa;[3] vain Saarenmaalla se tapahtui keväällä[4] ja Hiidenmaalla aikaisemmin syksyllä, myöhemmin kesällä.[5] Monesti oli yhdellä kertaa luovutettava kaksi nautaa, joko molemmat härkiä[6] tai toinen lehmä.[7] Toiselta puolen taas on tiedossa muuan tapaus, että koko kartanoalue suoritti vakkahärän yhteisesti,[8] ja toinen, että vakat (pienuutensa vuoksi) suorittivat härän vuorovuosina.[9] Niissä tapauksissa, jolloin vain yksi nauta tai sen korvauseläin luovutettiin, oli se alkuaan varmaankin ollut härkä. Milloin taas vakkaverona oli sekä härkä että lehmä, on sekin katsottava alkuperäiseksi veromuodoksi. Sota-ajan köyhtyminen on tietenkin ollut syynä niihin muutoksiin, jotka ovat tätä veroa helpottaneet.

Tämän nautaveron alkuperä ei ole helposti selvitettävissä. Tarjolla on kaksi mahdollisuutta: joko on nautavero vakalta kymmenysperiaatteen mukaan motivoitu tai se on alkuaan kuulunut vakassa kulutettaviin kestitystarpeisiin, mutta yleistynyt jo niin varhain kuluttamatta jääväksi, että sen alkuperästä ei ole mitään tietoa. Edellinen selitys näyttäisi olevan hylättävä sillä perusteella, että kymmenys sovellettiin vain uutiseen. Karjasta maksettiin tavallisesti veroa vuoden varrella syntyneistä vasikoista, porsaista ja karitsoista, mutta aikaeläimistä vain niiden tuotteita. Mutta on tapauksia, jolloin kymmenysperiaate varmasti on ollut tämänkin veron poh-

---

härän; syysvakka vietettiin Martinpäivän aikoihin. Tileissä tavataan kuitenkin vain lehmä luovutetun. Dagö 1565 ilmoittaa kuitenkin muutamien vakkojen luovuttaneen kaksi lehmää.

[1] Leal 1590.

[2] Wittenstein 1583: »Änn haffue huarie wacka förtidenn vtgiordt en oxe och et Swin, och effter thet at te nu j thenne feigde tidh äre förarmede wordne haffue the vtgiordt effter råden haffuer warit thil . . . . .»

[3] Kegel 1562, ruotsalaisilla vain yksi vakka, nim. kesällä, mutta siitä huolimatta ilmoittaa vakkakirja: »Item giffwa the wdi Höstwacka Oxe — 1 st. til gården.»

[4] Ösel 1569.

[5] Dagö 1564 ja 1576 b.

[6] Tarvast 1599.

[7] Dagö 1564 ja 1565; Wiek 1546.

[8] Fegefyr 1565.

[9] Harka 1564: korde oxe.

jana. Lihulan alueelta on näet tieto, että »vakkakarja» suoritetaan ei minkään varman perusteen, vaan vakan koon mukaan.[1] Tarvastusta taas on tieto, että verohärät ja vakkahärät suoritettiin erikseen, ja viimemainittujen nimi osoittaa niiden olleen tarkoitetun pidoissa syötäviksi.[2] Näin ollen on syytä katsoa, että vakan suoritettavan nautaveron syntymiseen on vaikuttanut sekä veronkantajien tarve saada kymmenysvero ulotetuksi täysikasvuiseen karjaankin että tapa hankkia yhteisesti vakkakestitykseen härkä.

Tämän lisäksi käytti kartanotalous vakkaa verokuntana muutamien muidenkin r u o k a t a r p e i d e n hankkimiseksi. Hiidenmaalla antoivat vakat tavallisen vakkaoluen lisäksi ylimääräistä olutta. Seitsemän virolaista vakkaa toimitti v. 1564 kukin 6 tnr. olutta sekä 6 lestiä kaalia Soneburgin linnaan.[3] Järvamaalla taas oli koko alueen vakkojen vietävä vuoroviikkoina yksi lesti kaalia Weissensteinin linnaan.[4] Varsinkin tuoreiden kalojen hankinta kartanon keittiöön oli mukava taata tällä tavalla. Lihulan alueella olivat muutamat vakat velvollisia tuomaan niitä kaksi kertaa viikossa linnaan.[5] Laiusen alueella, jossa vakkajaosta ei näy jälkeäkään, oli viiden kalastajakylän rasituksena vuorotellen tuoda sekä suolattua että tuoretta kalaa linnaan, edellistä kerran, jälkimäistä kahdesti viikossa.[6] Myös Viljannissa ja Põltsamaalla

[1] Leal 1590 a: »Hafue bönderna vdj Lehala Slåtz Lehn vtgiort, som de tilförende plege vtgöre i fordom tidh, huilke de plege kalla wacka boschap, den icke vtgår gönom något wist set, vtan efter som wackan hafue mantalet, och är besitit till, löper som wacke bokenn förmeler Oxer — 4 st., Suijnn — 4 st., fåår — 18 st.» — Vakkoja oli 8, joten eläinluku kuitenkin oli vakkaa kohden jotensakin normaalinen.

[2] Tarvast 1599: »An victualien zur kuchen wie volgett: 8 1/2 gerechtikgeitt ochsen — 2 ohsen zur Plegration.»

[3] Dagö 1564.

[4] Jerwen 1564, s. 455: »Sodann muss auch das ganze Gebiet allwöchentlich eine Last Kohlen auf das Schloss bringen. Dieses geht um von einer Wacke zur anderen.»

[5] Leal 1565.

[6] Kataster 1600, ss. 37—38: »Das dorpf Lochos hat 7 waden geben hievon die eine wade, die woche eine tonne saltzfische, und 2 mohl kessel fische, und die ander wade die ander woche.— .... Lembeken ... von die Korde kumpt eine tonne saltzfische. — ... Piloss ... wan ihre korde kumpt frische

oli kalastajilla samansuuntainen rasitus.[1] Tämä kalavero oli toisilla seuduin järjestetty yksilöllisesti suoritettavaksi.[2] Kun ruotsalaiset sota-aikana käyttivät vakkaa verrattain yleisesti verokuntana ylimääräisten verojen (gärde) hankkimiseksi sotaväen muonitusta varten,[3] oli heidän menettelynsä siis vain maan vanhojen tapojen sovelluttamista uusiin olosuhteisiin.

Erittäin suuriarvoiseksi näkyy arvioidun se tehtävä, mikä vakalla oli sotalaitoksen ja yhdysliikenteen hyväksi. Kunkin vakan oli näet hankittava ja ylläpidettävä sotaratsu (tai postihevonen) kartanonherran käytettäväksi. Tämä rasitus oli säilynyt 1500-luvun sota-aikoinakin — silloinhan sitä eniten tarvittiin —, joten tiedot siitä ovat suhteellisen runsaat. Tavallisesti oli kunkin vakan hankittava yksi sotaratsu (herperdt). Jos vakat olivat heikkoja, voitiin niitä kaksi yhdistää tätä veroa varten.[4] Kun hevonen tuli kelpaamattomaksi, oli sen tilalle hankittava uusi.[5] Toisinaan määrätään, että sotaratsu on vaihdettava uu-

---

fische. — Mustwer . . . frische gesaltzen fische wen die korde kumpt. — Kassupe . . . geben ihrer korde nach gesaltzen und frische fische.»

[1] Kataster 1600, s. 95 (Das hauss Vellin): »die fischer geben ihre gerechtichkeit fische und bringen auch, sonsten die woche; s. 98 (Das hauss Uberpohlen): »Die fischer mussen die woche fische nach dem hausse bringen, auch gerechticheit fische geben.»

[2] Pernau 1564: »Huar bonde: 3 färsk fisk 2 gång huar wecka; Kegel 1562, rannikkovakkojen talonpoikien verokaavassa: »fersk fisk 2 gång om wiku til gården.»

[3] Esim. Leal 1586; Alistekunda 1569—1570.

[4] Kataster 1600, s. 63 (Wansell): »Ein jeder wacke ein her pferdt, ist die wacke klein, sso halten 2 zusammende»; s. 76 (Wenden): »Von 2 wacken haben sie mussen ein gudt her pferdt halten; s. 61 ja Kataster 1600 A (Nitow): »noch mussen die 4 wacken 2 post pferde halten so man zuversanden plagett.» — Dagö 1589: »Item hafua thesse efterne wackar, Sarwa, Hellemäki, Hakape, Oriack, Kucku och Pelokyll vtgiordt efter såm gammal sedvenia waridt haffuer, at huar 2 wackar skola vtgiöra huar siunde åhr Klipper — 1. Och åhre Wackkar 6, löper den efter klipper — 3. »— Rugel 1563: »ock är Wetandes att Loall ock Nyegudt wackerne äre plictige Tilhopa enn Herpärt Till gården. Men Custus ock Leydis wackerne hwardera enn härpärt.»

[5] Dagö 1565 (virolaiset vakat): »noch wtgöre the aff huar wacka Hest — 1 st. och samme schole the bruke så lenge han warer och när samme hesth inthed mere duger schole the göre ehnn annan som man för sin fiende (?)

deksi joka seitsemäs tai kymmenes vuosi tai maksettava sen korvaukseksi 15 mk. rahassa.[1] Yhden tiedonannon mukaan toimitettiin syysvakassa jonkinlainen katsastus, jossa lähemmin määrättiin talonpoikien ylläpidettävistä sotaratsuista.[2] Rasitus tavataan yhtähyvin hengellisillä kuin Ritarikunnan alueilla.[3]

Tämä hevonen oli vakan puolesta myös ruokittava. Vero, jona oli annettava kauroja ja heiniä, oli kaikkialla kehittynyt yksilölliseksi. Kaikki koukkutalonpojat (aniharvoin yksjalat[4]) olivat velvollisia suorittamaan ratsukauroja (herperdthaffra, heerklöpper haber, karrige hafer, karriesirge[5]) ja ratsuheiniä (herperdthöö) joko koukulta tai savulta, edellisiä keskimäärin 1—4 kylmetiä ja jälkimäisiä $^1/_2$ — 1 kuormaa. Joskus oli tämäkin rasitus jätetty kokonaan riippuvaksi todellisesta kulutuksesta.[6] Tämä vero tavataan miltei kaikkialla, niinhyvin hengellisillä kuin maallisilla alueilla ja siitä riippumatta, oliko sotaratsun hankintavelvollisuus enää voimassa vai ei. Ellei talonpojilla ollut kauroja, mikä kalastajien suhteen oli tavallista, maksoivat he ratsukauransa kaloilla.[7] Muutamin paikoin oli vero järjestetty rahassa suoritettavaksi ja menettänyt verokunnallisen suoritusperusteensa.[8]

---

bruke kann. Markus på wactherpä haffuer bekentt thette.» — Usein jätetään tämä sanomatta, koska se, verokirjurien asiaan perehdyttyä, oli itsestäänkin selvä asia. Vrt. esim. Kegel 1591: »Engelske Wackan holler wedh Gården åhrligenn enn Herr Hest.»

[1] Dagö 1589 (ed. siv., muist. 4); Dagö 1564 (kaksi ruotsalaista vakkaa): »Hwar tijonde åhr skola the giöra aff både vackarne herperdt — 1 st. till slotet eller 15 mark then man kan kiöpa en herperdt förr.»

[2] Jerwen 1564, s. 453: »Sodann werden auch die »Heer und Meister» Pferde eingeschrieben, welche die Bauern halten müssen.»

[3] Esim. Padis 1562 joka vakan ylläpidettävänä oli sotaratsu.

[4] Padis 1562.

[5] Kataster 1600 A (Wenden); »Vom Haken geben sie einen loff Haber so sie heer klöpper haber Nennen», mutta vastaava kohta Kataster 1600, s. 76: »1 lof karrige hafer»; Kataster 1600 A (Cremon, Koltzen): »Heer klöpper habern vom Haken 1 lof.» — Samaa tarkoittaa Kataster 1600 A (Pebalg): »Haber so sie Karriesirge Nennen 4 kullm.»

[6] Jakovald 1573 tämän verokohdan viereen merkitty: »bör them holla hela året.» — Leal 1590 a: »Her Perdt hö som pålegges.»

[7] Kegel 1562.

[8] Kataster 1600, s. 70 (Peball): »vom haken geben sie alle 3 jahr zum hehr pferde 2 mrk»; s. 79 (Ronneburgh): »ein jeder gesinde zw einen her pferde 2 mark.»

Paitsi verokuntana kestityksen ja esineellisten verojen suorittamista varten oli vakalla tehtävänsä myös kartanotalouden t y ö v o i m a n hankkimisessa. Keskiajan lopulla oli talonpoikien työvelvollisuus kartanoon kiteytynyt kahdeksi eri lajiksi: päivätöiksi ja n. s. *korde*-työksi. Edelliset jakaantuivat eri lajeihin, jotka aina luetellaan Ruotsin ajan verokirjojen kaavoissa, mutta jätetään melkein aina täyttämättä: linnan-, leikkuu-, lannoitus- ja kyntöpäivätyöt.[1] Näiden lisäksi on verokaavassa erillään, niinikään aina täyttämättömänä,[2] *korde*-työ. Ainoastaan Hiidenmaan ensimäisessä verokirjassa annetaan siitä selitys: vakka järjestää kaksi miestä ympäri vuoden linnan töihin.[3] Kun virolainen *korde*, »kerta», merkitsee vuoroa,[4] on itsestään selvää, että tämän työ-

[1] Slåtte, skörde, dyngie, plöie daxwerke. Ensimäinen oli Ruotsin ajan alussa usein käynyt tarpeettomaksi ja jää verokaavastakin pois. Siten Padis 1562 luettelee ne kaikki, mutta 1566 vain: snieden, messen, plogen.

[2] Pernau 1564 (Mattzel Ghårdh Anno 1563): tavallisten neljän päivätyölajin lisäksi, joista sanotaan: »wethe the ingen genante dager wtan så lenge som sådant arbethe påstår moste the hålle sit folk ther wid gårdhen», on vielä lyhyt merkintä: »Corde arbete, thet hålle the.»

[3] Dagö 1564: »Korde arbete giöra the 2 bönder huar dag til slotet aff vackan.»

[4] Sana on baltilaisperäinen laina länsisuomalaisissa kielissä (VILH. THOMSEN, Berøringer mellem de finske og de baltiske Sprog. København 1890, ss. 185—186) ja tuli myös saksalaisten käyttämäksi (HEIKKI OJANSUU, Über den Einfluss des Estnischen auf das Deutsche der Ostseeprovinzen. Neuphilologische Mitteilungen 1906, ss. 96—97; HUGO SUOLAHTI, Die estnischen Worte im Deutschen der baltischen Ostseeprovinzen. Neuphil. Mitt. 1910, ss. 109—110). — Kuinka varmamerkityksisen teknillisen termin luonteen tämä sana on saanut vuorojärjestyksessä puhuttaessa, käy ilmi seuraavista asiakirjaotteista. UB IX, n. 258, Schragen des Bäckeramts zu Reval 1438, § 15: ». . . Ock schall de jungeste den anderen broderen toseggen, unde men schal darumme loeten, we erst meten schall darneghest by der k o r d e n, dem dat tovallen is . . . . — Papillisten prebendain vuorojärjestyksestä käytettynä UB V, n. 2186, Saarenmaan piispan kirje v:lta 1418: ». . . und dat jar si binnen k o r d umme und sol he jegenwardich sulven de vickerie besitten, dat eine to k o r d werde an der rente und nicht mede to komen kunne.» — Tämän lisäksi saattoi *korde* merkitä veroakin. Järvamaalta (Jerwen 1564, s. 453) mainitaan näet lammasvero nimellä Schapskordi, jota jokaisen talonpojan oli suoritettava yksi lammas vuodessa. Todennäköisesti on tämä vero saanut nimensä siitä, että se alkuaan oli suoritettu yhteisesti vuorojärjestelmän mukaan, mutta myöhemmin muuttunut yksilöveroksi, säilyttäen kuitenkin entisen nimensä.

lajin nimi johtuu siitä, että talonpojat kussakin vakassa, yksi tai kaksi kerrallaan, olivat vuoroon kartanon töissä. Aikunsa se on saanut oloissa, jolloin päivätyöt vielä olivat rajoitettuja muutamien sesonkitöiden suoritukseen. Silloin olisi kartanotalouden jokapäiväiset askareet täytynyt suorittaa palkatulla työvoimalla, ellei vakkalaitosta olisi voitu käyttää sen hankkimiseen. Tämä rasitus näyttää useimmiten ulottuneen yksjalkoihin saakka, koskapa sille on varattu tila heidänkin verokaavassaan. — Veisi liian paljon syrjään päätehtävästä ryhtyä selostamaan päivätyölaitoksen kehitystä. Riittää huomautus, että tämä rasitus, joka oli alkanut koukkutalonpojan parin päivän työvelvollisuutena kahtena eri vuodenaikana, oli 1500-luvulla jo useimmiten muuttunut jokapäiväiseksi kautta koko vuoden. Silloin oli »vuorotyö» ilmeinen anakronismi, joka oli tuomittu häviämään, sillä päivätöinä voitiin teettää kaikki nekin askareet, jotka ennen olivat kuuluneet sen alaan. Kun vuorotyö ainakin nimeltään säilyi jonkun aikaa tarpeettomuudestaan huolimatta, oli siitä seurauksena, että ruotsalaiset kirjurit saattoivat sekoittaa molemmat työlajit ja kutsua päivätöitä »vuorotöiksi». [1]

Johdonmukaisesti on vakkaa käytetty verokuntana siinäkin, että se oli velvoitettu yhteisesti luovuttamaan niitä astioita, joita verojen kuljetuksessa ja muutenkin kartanossa tarvittiin sekä suorittamaan erinäisiä korjaustöitä. Lihulassa oli muuan vakka vapautettu liinakymmenyksestä, minkä korvaukseksi se piti kunnossa linnan kalanpyydyksiä. [2] Hiidenmaalla suorittivat vakat

---

[1] Siten on asianlaita erään kordetyöstä Haapsalun läänissä v. 1597 annetun selityksen, joka on painettuna ALMQUIST II, ss. 556—557. Selitys kuvaa sitä järjestystä, jossa päivätyöt, luvultaan 205 kultakin koukulta vuodessa, suoritettiin. Mitä kordetyö oikeastaan oli, siitä ei selityksen laatijallakaan sen paremmin kuin sen julkaisijalla ole ollut varmaa tietoa. — Sellaisten töiden suhteen, jotka ovat etusijassa naisten tehtäviä, säilyi vuorotyöjärjestelmä myöhäisiin aikoihin saakka. Vrt. AXEL v. GERNET, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland (Reval 1901), s. 51.

[2] Leal 1588: »Er wettandes att thenne wacke (= Allenkülsche) pläger icke vtgöre någon Lin tiende, vtann pleger holle för same linn som gudh ihne giffuendes warder slotsens fiske redskap ferdige och widh macht som är nötter och Nätth, huilkett the aff ålder så hafft haffue.»

3—12 puutynnöriä ja muutaman säkin,[1] Smiltenissä kukin vakka 3 säkkiä.[2] Missä määrin vakkaveroon keskiajalla kuului tällaisia tavaroita, jää pelkkien arvailujen varaan. Mahdollisesti ne olivat paljon yleisempiä kuin nämä muutamat jäännökset sellaisinaan oikeuttaisivat päättelemään.

Saman järjestelmän mukaan kuin vuorotyö saattoi myös vahtipalvelus linnassa olla järjestetty. Hiidenmaan virolaiset vakat ylläpitivät Soneburgin linnassa vahtimiehiä, jotka vaihdettiin palmusunnuntaina, Jaakon päivänä ja Martin päivänä ja joille talonpojat maksoivat palkan.[3] Pärnun alueella oli ainakin yksi vakka velvollinen kustantamaan vahtimiehen linnaan, mutta vain sodan aikana.[4] Tämänkään rasituksen varhaisemmasta laajuudesta ei ole tietoja. Jos talonpoikaisvahtia linnoissa olisikin keskiaikana järjestelmällisesti käytetty, joka tapauksessa kävi se kovin epäammattimaisena ja epäluotettavana tarpeettomaksi 1500-luvun jälkipuoliskon kriitillisissä oloissa.

Kaikista parhaiten olivat vakan sivurasituksista Ruotsin ajan alkuun säilyneet virkamiesverot. Keskiaikaisen tavan mukaan saivat näet hallinnossa ja kartanotaloudessa tarvittavat virkamiehet kantaa melkoisen osan palkkaansa suoraan talonpojilta. Tämä rasitus oli asetettu vakalle verokuntana eikä kullekin talonpojalle tai koukulle erikseen. Syy tähän menettelyyn on helposti arvattavissa. Kun monet noista virkamiehistä joutuivat talonpoikien kanssa tekemisiin vain vakkatilaisuudessa ja kun heidän saamisensa eivät kultakin vakka-alueelta erikseen nousseet

[1] Dagö 1583: »Sommer Wacken gerechtigkeit». . . Holtzern fass 3 st. Herbstwacken gerechtigkeit — — 12 st.» — Dagö 1597: »Sommarwacke Rätten — — Träfaat 3 st.; Höstwacke Rätten — — Säck 1, Öllträ 1.» — Dagö 1576 on puuastiain yhteissumma 51 kpl. V. 1569 on sen täytynyt olla vielä suuremman, sillä yhden ainoan kartanon alueelta saatiin 80 kpl. »Wacka träfatt» (Rentan 1569).

[2] Kataster 1600, s. 81.

[3] Dagö 1564: »Än giöra alle bönderne tilhopa aff vackerne 3 karar som vaka på Sunnanborgz slott, then 1. Iffrå palm söndag til sante Jacob, then 2. Iffrå sante Jacob till martini, then 3. iffrå Martini och till palm söndag. Och när the varit året omkringh skole bönderne sielff betala them.»

[4] Pernau 1564 (Szadskeske bönder): »Nhär krig ähr i landet skolle the hålle en kerl på wacht på parnow slotth.

kovinkaan suuriksi, oli heille itselleen mukavinta, että he saivat veronsa valmiiksi koottuna, yhtenä summana. Todennäköisesti tämä vero on ainoa alkuperäinen vakan rahavero.[1] Ruotsalaiset jatkoivat uskollisesti näiden monien erinimisille virkamiehille maksettujen verojen perimistä, vaikka uskonpuhdistus ja Ritarikunnan luhistuminen olivat siirtäneet virkamiehet, joille ne alunpitäen olivat kuuluneet, kuten koko entisen paikallishallintojärjestelmänkin, muistojen joukkoon. Vallinaisesti tunnettu Ritarikunnan aikuinen paikallishallinto voi siis näiden rahamaksujen säilymisestä ruotsalaisessa verotuksessa saada valaisua.[2]

Riippuen siitä, mitä virkamiehiä kullakin alueella oli tarvittu, miten heitä nimitettiin ja minkä suuruiseksi heidän saamisensa vakalta oli vakiintunut, vaihtelee virkamiesvero sangen suuresti. Samankin omistajan, esim. Ritarikunnan alueilla on se eri kartanoissa erilainen. Hengelliset alueet taas ovat virkamiesten erilaisuudesta riippuen niistä poikkeavia.

Harjumaalla oli Järvekylässä vakan suoritettava vain syysvakassa rahamaksu juomanlaskijalle (skenke), marsalkalle (marschalk = tallimestari), kirjurille (scriffware), tulkille (tolcke) ja talliveljelle (stallbroder = hevosista huolta pitävä ritari) yhteensä 3 $^1/_2$ mk.[3] Raskan kartanossa oli sekä syys- että paastovakassa maksettava linnan komtuurille (hws cumptor) $^1/_2$ mk., marsalkalle, kappalaiselle, juomanlaskijalle ja kokille 3 sh. kullekin.[4] Keilan alueella,

[1] Vrt. Ösel 1570: »Noch betalt dusse Wacke zusamen den heruest ahnn wackenn gelde oder ahmptgeld . . .»

[2] Seuraavassa mainittujen virkamiesten tehtävistä ja asemasta, mitkä monessa tapauksessa hyvin heikosti vastasivat heidän komeita nimiään, vrt. RICHARD SCHRÖDER, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte (6. Aufl. Leipzig 1919—1922), ss. 148, 662—665; KARL LAMPRECHT, Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter (Leipzig 1885—1886) I, ss. 1287 seurr., 1375 seurr.; PAUL SANDER und HANS SPANGENBERG, Urkunden zur Geschichte der Territorialverfassung (Ausgewählte Urkunden zur deutschen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte von G. v. BELOW etc. II, 2. Stuttgart 1922) ss. 31—42; ERNST DRAGENDORFF, Ueber die Beamten des Deutschen Ordens in Livland (Diss. Berlin 1894); HANS HILDEBRAND, Sveriges medeltid II, ss. 112—116, 261—272.

[3] Jervekyll 1563.

[4] Raska 1565; vrt. Rentan 1569: koko alueelta yhteensä ensimäiselle 3 mk., muille $^1/_2$ mk. kullekin.

jossa pidettiin kolmea vakkaa, suoritettiin kuitenkin vain syysvakassa juomanlaskijalle, marsalkalle, kirjurille ja tulkille joku summa, jonka suuruudesta ei ole selvyyttä. Tämän lisäksi suorittivat koukkutalonpojat talliveljelle kukin erikseen 3 tai 6 sh., vuosisadan lopulla tälle sekä maavoudille (landzfougte) $^1/_2$ mk. savulta. Ruotsalaiset taas suorittivat syysvakassa veronsa juustoina: linnanvoudille, kirjurille, juomanlaskijalle marsalkalle, kappalaiselle ja amtmannille (amptmann) yhden tai kaksi juustoa kukin talonpoika.[1] Ruilan kartanossa oli niinikään vain syysvakassa virkamiesveroja. Niistä mainitaan juomanlaskija, marsalkka, kirjuri, tulkki, talliveli ja halkokreivi (holtgraff). Vain kahden edellisen osuus on mainittu, 1 $^1/_2$ mk. yhteensä.[2] Paadisissa oli vero suoritettava joka vakkakestityksessä, juomanlaskijalle, kappalaiselle ja marsalkalle 3 sh. kullekin. Muutamana vuonna saa myös kokki tämän summan. Kaikki vakat eivät kuitenkaan suorittaneet veroaan yhtäläisesti. Yksi virolainen vakka maksoi juomanlaskijalle 10 sh. ja kappalaiselle 3 sh., ruotsalainen vakka taas juomanlaskijalle 12 sh. ja 6 kanaa, kappalaiselle3 sh. ja tallimestarille (stalmestare) jyviä 4 pannia. Jos verot jäivät jossakin vakassa perimättä, oli ne toisella kertaa maksettava kaksinkertaisina. Kuten edellä jo on mainittu, oli virkamiesrahojen yhteinen nimi täällä soittoraha (spielgeld).[3]

Hiidenmaalla oli virkamieslista pitkä. »Herra» (komtuuri tai vouti) sai vakasta 2 mk., »kumppani» (cumpan =komtuurin apulainen) 7 runstykkiä (à 16 sh.), kirjuri, tulkki, juomanlaskija, tallimestari ja kyökkimestari (kokemester) 15 sh. kukin, maaknihti (landtknecht) 6 sh. sekä »herran» ja kumppanin asepojat (des Herren Junge) 3 sh. kumpikin. Tämän lisäksi saivat tärkeimmät virkamiehet vakalta kauroja, vouti kokonaista 12 tnr., kumppani ja tallimestari 3 tnr. sekä tulkki ja kirjuri 2 tnr. kukin.[4] Veroa suoritettiin todennäköisesti vain syysvakassa. Saarenmaalla oli tätä veroa

---

[1] Kegel 1562, 1566, 1571, 1591.

[2] Rugel 1563.

[3] Padis 1562, 1564 ja 1566; vrt. Rentan 1569, jossa yhteissummat koko linna-alueen veroista marsalkalle, kappalaiselle, kokille ja kellarimestarille, viimemainitulle 3 mk. silloin kuin muille 1 mk.

[4] Dagö 1576 b.

nauttivien lukumäärä yhtä suuri. Syysvakassa maksettiin komtuurille 2 mk., kumppanille, juomanlaskijalle, kyökkimestarille ja marsalkalle 9 sh., viljanmittaajalle (kornemeter) 12 sh., kirjurille, tulkille ja herran isommalle asepojalle (des heren grosse iunge) 6 sh. sekä herran pienemmälle asepojalle 3 sh. Asepoikien tilalla on toisinaan komtuurin renki (cumptorsdreng), millä tarkoitettanee samaa. Muutaman vakan veroluettelossa sanotaan näitä soittorahaksi, toisen taas virkamiesrahaksi (ahmptgelt).[1]

Haapsalusta mainitaan piispallisilta alueilta vain voudin, kirjurin ja maavoudin rahat, joita alueen kokoon katsoen kannettiin aivan mitättömiä eriä. Alueen ruotsalaiset suorittivat veronsa luonnossa antaen juustoja komtuurille neljä, voudille, kirjurille, huoneenhaltijalle (droste) ja maaknihdille yhden jokaiselle sekä voudille, kirjurille ja maaknihdille kullekin yhden kuorman heiniä seitsemältä koukulta yhteisesti. Tuomiokirkolle kuuluvalla alueella suoritettiin rahamaksuja maaknihdille ja tallirengille hiukan.[2]

Lihulassa vallitsi mitä suurin kirjavuus. Ritarikunnallisilla alueilla kannettiin sekä syys- että talvivakassa talliveljelle, sekä toisina vuosina, mutta ei aina, myös kirjurille $^1/_2$ mk., kyökkimestarille, juomanlaskijalle ja tallimestarille 4 sh.sekä voudin-l. ylirengille (fougtedreng, offuerste dreng) 2 sh. Ruotsalaiset taas antoivat kukin talonpoika erikseen juustoja komtuurille 3, voudille 2 sekä marsalkalle, kokille ja toisinaan myös kirjurille kullekin yhden. Piispallisilla alueilla taas maksettiin syysvakassa voudille 2 mk. rahassa, kauroja 1 pd., rukiita 10 pd. ja ryytisillejä 50 tuhatta, pyövelille (bögle) $^1/_2$ mk., maaknihdille 1 mk. sekä lisäksi vielä voudin, maaknihdin ja kirjurin kauroja 2 lestiä; talvivakassa kannettiin vain voudinrahaa 2 mk., pyövelinrahaa $^1/_2$ mk. ja maaknihdin rahaa 1 mk. Luostarin alueella taas kannettiin voutirahaa kultakin talonpojalta erikseen ja sen lisäksi syysvakassa yhteisesti 1 pd. kauroja.[3]

---

[1] Ösel 1569 ja 1570; Rentan 1569.

[2] Hapsal 1565; Rentan 1569.

[3] Leal 1563, 1565; Rentan 1569. — Jo keskiaikana suorittivat ruotsalaiset vakat juustoveroa. Wiek 1546 mainitsee kellarimestarin, kyökkimestarin ja marsalkan juustorahat ruotsalaisten vakkojen verona.

Loden alueelta ovat tiedot vv. 1569—1570 merkintöjen mukaan vaihtelevia. Tavallisinta oli, että kukin vakka suoritti maaknihdille $^1/_2$ tai 1 mk., linnanvoudille 4 mk., kirjurille $^1/_2$ mk. ja kamaripalvelijalle (kamerknegt), jota toisessa verokirjassa vastaa »kantarenki» (kandadreng), 1 mk. Näiden lisäksi mainitaan toisinaan vielä pyöveli, joka sai koko alueelta 2 mk., »hoffmeyer», jolle tavallisimmin kannettiin vero yksilöllisesti, 1 sh. kultakin talonpojalta sekä paimen (feherde), joka koko alueelta sai 5 mk.[1]

Karksin läänissä, jossa oli neljä vuotuista vakkapitoa, suoritti kukin vakka kahdesti vuodessa, eri vakat erinimisissä kestityksissä, virkamiesrahaa (embetzmandzpne) 7 mk., kirjurirahaa 1 mk. ja kamaripalvelijarahaa 2 sh. Muutamassa veronkannossa oli koottu myös maaknihdin rahaa, hiukan enemmän kuin kirjurille nimitettyä.[2]

Wesenbergistä ja Narvasta ovat tiedot myöhäisempiä kuin edelliset; siellä ovat vastaavat virkamiesverot jo hajantuneet kunkin talonpojan erikseen suoritettaviksi. Rahapalkkaa talonpojilta kantavina virkamiehinä mainitaan edellisessä vouti, amtmanni, juomanlaskija, knihti, kokki ja portinvahti (schluter),[3] jälkimäisessä vouti, drotsi (drosten), kellarimestari ja kirjuri.[4]

Liivinmaan lättiläiseltä puolelta on tietoja vasta v:n 1600 tienoilta. Silloin siellä tavataan tuskin lainkaan niitä virkamiesveroja, jotka Virossa vielä muutamia vuosikymmeniä aikaisemmin olivat aivan yleisiä. Palkkaa nauttivista virkamiehistä mainitaan ainoastaan amtmanni ja kirjuri, ja palkanmaksu tapahtuu miltei kauttaaltaan yksilöllisesti eikä vakalta yhteisesti.

Schujenin, Pebalgin, Smiltenin ja Burtneckin alueilla eivät talonpojat maksaneet mitään kirjurille ja amtmannille,[5] sillä he saivat palkkansa linnasta.[6] Lemsalun alueella sai kirjuri kevätvakassa

[1] Alistekunda 1566; Rentan 1569.

[2] Lode 1570, 1570 b ja 1571; Rentan 1569.

[3] Wesenberg 1583 b.

[4] Narva 1583.

[5] Amtmann tarkoittanee tavallisimmin samaa kuin vouti. Vrt. ALMQUIST II, s. 561.

[6] Kataster 1600 A. — Burtnick: »Der Bischoff hadt dem Schreiber vndt dem Ambtman ihre Gerechtigkeit gegeben bey 50 ferding vnndt frey Leuten zeugk.» — Pebalg: »Dem Schreiber vnndt dem Ambtman geben die Pauren nichts. Sie seindt vonn dem Hause besoldet worden.»

lammasrahasta, joka oli kymmenysveron korvausta, 3 sh. kultakin talonpojalta, samoin mikkelin- ja talvivakassa »kirjoitusrahaa» (schreibgeldt) 3 sh. Muutaman kartanon talonpojat suorittivat virkamiesrahana (Amptmansgeldt) 8 sh. koukulta, toisen taas 6 sh. kukin talonpoika kerran vuodessa.[1] Lemburgin alueella suoritettiin virkamiesvero siten, että ne talonpojat, joita asui kaksi yhdellä koukulla, antoivat ohria 2 loofia, ne taas, jotka asuivat koko koukulla, 1 $^1/_2$ loofia. Lisäksi sai amtmanni kaikki pikku sakot. Segewaldissa oli vastaava vero, todennäköisesti kultakin talonpojalta, 1 loofi ohria. Tämän veron ilmoitetaan jo vanhastaan olleen tällaisen.[3] Cremonin alueella maksoivat linnalääninn talonpojat amtmannille 12 sh. ja 1 kylmetin kauroja kultakin koukulta, eräässä kartanossa 6 sh. kukin talonpoika, sekä toisessa 1 loofin ohria ja $^1/_2$ loofia kauroja koukulta.[4] Wendenissä oli virkamiesraha kultakin talonpojalta 11 sh., joka oli maksettava viljanleikkuun päätyttyä.[5] Ronneburgissa ei talonpoikien tarvinnut maksaa kirjurille mitään, mutta amtmannille antoi kukin 9 sh. ja 1 kylmetin kauroja. Lisäksi sai hän kultakin vakalta 1 tnr. olutta.[6] Trikatenissa ja Wolmerissa oli suhde päinvastainen: amtmanni ei saanut mitään, mutta kirjuri, joka toimitti veronkannon, sai edellisessä 4 sh. jälkimäisessä 2 sh. kultakin talonpojalta.[7]

Systeemi on siis sangen yksinkertainen Viron puolen oloihin verrattuna. Talonpojilta suoraan palkkaansa kantavia virkamiehiä on vain kaksi, amtmanni ja kirjuri. Muutamissa tapauksissa hekin saivat palkan herraltaan. Sikäli kuin he saivat sen veroina, oli sen maksuperuste yksilöllinen. Vain Ronneburgissa on amtmannin olutvero vakan yhteisesti suoritettava.

Vaikka Segewaldista on ilmoitettu, että virkamiesvero jo »van-

[1] Kataster 1600, ss. 9—12; Kataster 1600 A.

[2] Kataster 1600, s. 57.

[3] Kataster 1600 A: »Dem Ambtman vor alters vndt auch noch geben sie 1 loff Gersten.»

[4] Kataster 1600 A.

[5] Kataster 1600 A.

[6] Kataster 1600 A: »Dem Schreiber geben sie nichts. Dem Ambtmann gibt ein ider gesinde 9 sch., 1 kulm. hafer. Noch gibt ein ider wacke dem Ambtman eine Tonne Bier.»

[7] Kataster 1600 A.

hastaan» oli ollut yllämainitun tapainen ja vaikka verotuksessa 1600-luvulle saakka ei suuria muutoksia tapahtunut, ei näitä tietoja lättiläiseltä alueelta silti voi pitää keskiaikaisia oloja kuvastavina.[1] Virkamiesrahat näet olivat verolaji, jota oli vaikea pitkiä aikoja ylläpitää täydessä laajuudessaan silloin kuin niiden alkuperäiset perijät olivat hävinneet. Viron puolella on myös havaittavissa sama kehitys: alkuaan monet erinimiset virkamiesrahat supistuvat muutamien vuosikymmenien kuluessa niille virkamiehille maksettaviksi, jotka todella olivat olemassa, ja nämä verot siirtyvät pois vakalta välittömästi kunkin talonpojan suoritettaviksi. Kaiken todennäköisyyden mukaan on Liivinmaallakin alkuaan vakka yhteisesti suorittanut ne ja yhtä moninaisina kuin Virossa. Puolen vuosisadan kehitys oli hävittänyt ne kuten itse vakankin melkein jäljettömiin, niin että ainoastaan Ronneburgissa oli säilynyt muisto vakan yhteisestä virkamiesverosta.

6. Vakkapidon toimeenpano ja järjestys.

Vakkalaitoksen täydellinen tunteminen edellyttää vielä perehtymistä vakan sisäiseen rakenteeseen, niihin tapoihin, joilla kestitys toimeenpantiin, vakkatilaisuuden järjestykseen kokonaisuutena sekä kestityksen merkitykseen kartanotaloudessa.

Sen kautta, että vakassa kulutettavia tarpeita alettiin säästää kokoon kuten muitakin veroja, on verokirjoihin tullut merkintöjä vakan sisäisestä rakenteesta, varsinkin sen *toimihenkilöistä*, joiden olemassaoloa jo ennakolta voi odottaa sillä perusteella, että vakka ilman niitä ei olisi voinut toimia verokuntana.

Useimmat vakkaveroluettelot jättävät toisarvoisena merkitsemättä, miten tarpeet vakkakestiä varten oli koottu. Toiset kuitenkin mainitsevat jokaisen erän kohdalla, oliko se yhteisesti koottu

[1] »Von alters» ei v:n 1600 tienoilla enää aina välttämättömästi tarkoita Ritarikunnan aikuisia, vaan yleensä edellisenä aikana vallinneita oloja. Kun esim. Burtneckissa piispan ilmoitetaan maksavan virkamiesten palkan, on siinäkin tapahtunut jo suuri muutos, sillä alue ei keskiaikana ollut piispallinen.

vai suorittiko sitä kukin koukku tai talonpoika tai yleensä mies, jokainen erikseen. Niitä veroparseeleja, jotka esiintyvät yksilöllisesti maksettuina, ovat kanat, munat ja kaura,[1] toisinaan näiden lisäksi vielä voi, kalat ja kynttilät.[2] Tässäkin voi eri vuodenaikoina pidetyissä vakoissa olla erilaisuuksia. Siten Ruilan kartanossa olivat kanat ja munat syysvakassa yhteisverona, mutta paastovakassa kunkin miehen erikseen suoritettavia.[3] Merkinnät yhteisverojen kohdalla ovat kaikkea muuta kuin selviä. Tavallisin merkintä on: *wacka werde*, *wacken verde* tai *wacka verden*, lyhennettynä *wacka w'den*.[4] Muutaman kerran on merkitty lyhyesti: *zusamende*, *tohoepe*, *tilhopa* tai *hela byn.*[5] Voisi tulkita kahdella aivan eri tavalla, mitä *wacka werde* eri muunnoksineen merkitsee. Ensinnäkin se voisi tarkoittaa pidoissa k u l u t e t t a v i a tarpeita. Tätä selitystä tukisi pari seikkaa, ensiksikin että eräässä vakkakirjassa on yhteisesti koottujen tarpeiden kohdalle merkitty eri vakoissa *wackenverde*, toisissa *for wacken kost* ilman mitään merkityseroavaisuutta,[6] toiseksi, että eräällä alueella on *wacka verden* ja *huar man* reunamuistutusten lisäksi vielä kolmas: *hela byn.*[7] Tällöin selitettävänä oleva merkintä tarkoittaisi yhteisveroa, joka on kulutettu vakassa. Yksilöllisesti suoritetut olisi siis aina jätetty kuluttamatta ja niiden lisäksi joskus myös yhteisesti koottuja.

Eräissä tapauksissa verokirjurilla näkyy olleen tämä käsitys asiasta, mutta useimmissa sentään täytyy merkinnän *wacka werden* selittää tarkoittavan henkilöä, joka piti huolta kestitystarpeiden kokoamisesta, »vakan isäntää». Virkamiesrahojen yhteydessä esiintyy näet erä, jolla on nimenä *wackewerdsp:ne*,[8] mutta se ei tarkoita, että vakka yhteisesti maksoi tämännimiselle henkilölle summan, jonka suuruutena oli $^1/_2$ — 2 mk., vaan että tämä maksoi ne

---

[1] Jakovald 1565 ja 1573; Fegefyr 1565; Ösel 1569; Jervekyll 1563 mainitsee vain kaurat yksilöverona.

[2] Padis 1564 ja 1566; Jakovald 1565 ja 1673 yhdellä vakka-alueella (Koyel).

[3] Rugel 1563.

[4] Jakovald 1565 ja 1573; Padis 1564 ja 1566; Rentan 1569.

[5] Ösel 1570; Fegefyr 1565; Jakovald 1565 ja 1573.

[6] Padis 1566.

[7] Jakovald 1565 ja 1573. Tällä alueella kukin kylä oli samalla vakka-alue.

[8] Ösel 1569; Hapsal 1564.

omasta puolestaan.[1] Varsinkin silloin tapaa tämännimisen veron tilikirjoissa, kun on puhe viettämättä jääneistä vakkakestityksistä. Erään verokirjan *wackalosningspne*, jonka määrät aina ovat tasaisia markkoja, tarkoittaakin juuri tätä vardian suorittamaa rahaveroa.

Että kysymyksessä todellakin on henkilön tai toimen nimi, osoittavat ne nimitykset, joita vastaavalla verolla on monissa vakkakirjoissa. Hiidenmaalta mainittu *werde gelt* ei vielä ole selvä.[2] Läänemaan keskiaikaisessa vakkakirjassa tavattavat nimitykset *werdigen gelt*, *wardigen gelt*, joiden täydellisenä synonyminä esiintyy *wackenverdt gelt*, johtavat sitävastoin varmoille jäljille.[3] Ei näet voi olla epäilystäkään, ettei *wardige* olisi alasaksalainen muoto virolaisesta *vardia*-sanasta. Tämän niminen toimihenkilö tavataankin keskiajalta lähtien kartanotaloudessa.

Selvimmät tiedot vardian merkityksestä saamme Karksin läänin verokirjoista. Keskiajalla oli alue nähtävästikin jaettu kolmeen piiriin, joiden virolaisena nimenä on ollut *kunda* ja joista ruotsalaiset käyttivät nimitystä *häred*, kihlakunta: Alistekunda, Paistekunda ja Sarkunda.[4] Alistekunnassa oli 22 kylää, jotka oli jaettu viiteen vakkaan. Alueen taloudellinen paikallishallinto oli järjestetty siten, että koko kihlakunnan etunenässä oli *kilter* niminen toimihenkilö, jokaisessa vakassa oli yksi *vårtman* ja joka kylässä yksi *cupias*, siis yhteensä 1 kilter, 5 vardiaa ja 22 kupiasta.[5] Paistekunnassa oli 4 vardiaa ja 12 kupiasta.[6] Nämä olivat talonpoikia, mutta heillä oli melkoisia verohuojennuksia, niin että esim.

[1] Wiek 1546; Hapsal 1565; Dagö 1576 b.
Ösel 1569: »Des geuen dusse buren in der wackenn thosamende:
Deme herrn — 2 mk.
Deme kumpan — 1 verding
De beiden wackewoerde — 2 mk. . . .»
Ösel 1570: »Noch betalt dusse Wacke zusamen den heruest ahnn wackenn gelde oder ahmptgelt
dem hern — 2 mk.
dem kumpan — 1 ferding
de Beiden wackenwerde — mk. . . .»
[2] Dagö 1576 b.
[3] Wiek 1546.
[4] Karkus 1568.
[5] Alistekunda 1566.
[6] Karkus 1568.

vardialle jäi veroina suoritettavaksi vain viljakymmenys ja mahdollisesti rahamaksuja, kuten muista lähteistä on tunnettua.[1] Vardiasta on tietoja verrattain runsaasti. V:n 1430 tienoilla mainitaan Järvamaalla Ritarikunnan toimihenkilönä eräässä kylässä *wartman*.[2] Samalta alueelta mainitaan wartman myös v. 1564 ja mainitaan silloin hänen tehtävänään olevan, kymmenysveron valvontaa varten, merkitä pirkkaan (Kerbstock) vuoden varrella talonpojille lisääntyneet vasikat, joista kustakin oli verona maksettava 3 sh.[3] — Tarton alueen puolalaisessa »registerissä» 1500-luvun lopulta mainitaan kartanolaitoksen talonpoikaisina virkailijoina

---

[1] Alistekunda 1566: »Aff Kårtningh i Aliste kwnnde Heredt pro anno 1565: — — — —

vårtt menn
meckiste hans ij meckiste wacka
vemmel Tönis ij wemel vacka
pallo anders ij abbia wacka
mårten Fox ij karissal
} 5 och ein kilter nemlig Tönnis Kyttar
mårten wårtman ij samist v.

Haffwe thenne partzeler Friitt

Nampn penr	1 mk. 2 skil.	
Får	6	st.
höns	6	st.
Eg	36	st.
röck hö	6	las
röck wed	6	las
hacke hö	2 3/8	las
hacke wed	2 3/8	las
bielcke	3 2/3	st.
plancker	2 7/8	st.
bred	36	st.

Item ähr Enn Cupias Vij huar Byy
och the Cupias — 22 haffue thenne partzeler Frijtt

röck höns	22	st.
röck Eig	132	st.
röck hö	22	las
röck ved	22	las
bred	132	st. »

Karkus 1568 pääkohdittain samoin, paitsi että kahden viimeisen vakan vardioina ovat eri henkilöt ja kupiaiden lukumäärän ilmoitetaan olevan 20.

[2] UB 8, n. 382, Tallinnan kaupungin kirje Järvamaan voudille: ». . . juwer werdicheit man, Azen genomet, de en wartman is in jweme dorpe Herjezell . . .»

[3] Jerwen 1564, s. 453.

kupias ja vardia samoissa kartanoläänеissä, mutta ei milloinkaan samoissa kylissä. Maata heillä oli enemmän kuin talonpoikien enemmistöllä, 1/4—1 puolalaista koukkua, mikä vastaa 1—4 tavallista »liivinmaalaista» l. »saksalaista» koukkua, ja jonka suhteen he suorittivat veroja vain osalta.[1] Muualta kuin virolaiselta alueelta ei vardiaa mainita. Vv. 1560—1590 väliset puolalaiset verokirjat osoittavat, että lättiläiset linna-alueet olivat jaetut pagastoihin, joita 1 tai 2 muodosti *starostva* nimisen piirin, jonka talonpoikaisena edustajana on verovapaa tai vain raha- ja olutveroa suorittava *starosta* eli *voit*, ja 2 tai 3 starostvaa muodosti latokartanon (bolwerck). Viljannissa ja Tarvastussa taas on starostvan nimenä *vardeistva*, mutta tämä vastaa vakkaa eikä useampia pagastoja, kuten starostva joskus lättiläisellä alueella.[2] Sen esimiehenä on *vardei*.[3] Näiden toisiaan vastaavien toimihenkilöiden tehtäväksi mainitaan alueensa talonpoikien päivätöiden valvominen.[4] Kuten jo Karksin alueelta mainittiin, on siis myös Viljannissa ja Tarvastussa vakan valvoja vardia-niminen; lättiläisellä alueella olivat pagastat pieniä, joten niitä tarvittiin vakkaa vastaamaan kaksikin. — Ruotsalainen »katasteri» v:n 1600 tienoilta luettelee muutamien alueiden vakat niiden päällysmiesten mukaan. Tällöin mainitaan Sagnitzin alueelta kupiaiden ohella ensimäisenä vardia.[5] Myös Põltsamaalla on muutamissa vakoissa vardia, joiden maanomistus on tavallista suurempi, usein kokonaista 4 koukkua.[6] Lisätietoja vardiasta saamme talonpoikien sukunimistöstä. Raskan kartanosta mainitaan v. 1565 Jaen Wardi, v. 1567 Jan Wardij, jolla oli maata 3 koukkua.[7] Paadisissa on samoihin

---

[1] Register 1600: Esim.: »Jan kubiss feldtt 1/2 alhie ist 1/4 frey wegen des kubias ambtt.» — »Der Grosse Toz Kubijss 1/2 auf das kubias ambt 1/4 freij.» — »Kniass wardij . . . 1/2 ein 1/4 ist freij von wegen seines dienstess.» — »Calijküla mit dem Wardeij . . . . 1 hackenn. Mick wardeij soll zijnss bezahlen, die arbeijdt soll auch vom 1/2 hacken bezahlenn.»

[2] Trudy III, ss. 13, 18, 71, 84 y. m.

[3] Trudy III, s. 21.

[4] Trudy III, s. 84.

[5] Kataster 1600 A (Sagnitz): »Wardtman zu Pisast . . . . Der ander Cubias» etc.

[6] Kataster 1600 A.

[7] Raska 1656 ja 1567.

aikoihin eräässä vakassa Wardi Jurgen, jolla on 1 $^1/_2$ koukkua, saman vakan toisessa kylässä Matzs tegeder (=kymmenyksen kantaja), jolla on 1 koukku, toisessa vakassa myös vardi Jurgenn (1 koukku), minkä ohella saman vakan toisessa kylässä on Cubias peter (1 $^1/_2$ koukkua). Verojen suhteen olivat he tavallisten talonpoikien asemassa.[1] Järvekylässä on samassakin vakassa useita Vardia-nimisiä talonpoikia, jotka ovat vapaatalollisen etuoikeutetussa asemassa. Heillä ei ole mitään vardian vanhoja kartanotalouden tehtäviä hoidettavanaan.[2]

Nämä tosiasiat oikeuttavat muutamiin johtopäätöksiin vakan ja vardian väliseen suhteeseen nähden.

Vardiasta ei ole tietoja muualta kuin virolaiselta alueelta. Siellä näyttää niinhyvin ritarikunnallisissa kuin piispallisissa (Sagnitz) lääneissä pyrityn sellaiseen järjestelmään, että kussakin kylässä oli kupias eli kymmenysmies (tegeder), jonka tärkein tehtävä oli verojen kokoominen, ja kussakin vakassa vardia, joka valvoi päivätöiden, mutta myös verojen suoritusta[3] ja lisäksi oli vastuussa vakkakestityksen toimeenpanosta. Hän keräsi kestitystarpeet ja arvatenkin huolehti niiden valmistamisesta[4] sekä myöhemmin, kun vakkapito alkoi jäädä säästäväisyyssyistä pitämättä, luovutti ne kartanon varastoon sellaisinaan. Talonpoikien keskuudessa hän oli mahtimies, mitä hänen suuri maanomistuksensakin todistaa, ja toimensa palkkioksi hän nautti melkoista verovapautta, mutta

[1] Padis 1566.

[2] Jervekyll 1563.

[3] Huomattava on, että varsinkin Ritarikunta näyttää tähän menetelmään liittyen pyrkineen latokartano-järjestelmään: linnalääänien oli jakauduttava omia viljelyksiä omistaviin ja omaa taloutta ylläpitäviin kartanoalueisiin. Nämä tietenkin usein sattuvat samoiksi kuin vakka-alue, joskus taas, varsinkin lättiläisellä alueella pagastain pienuuden takia, mutta myös virolaisella (Tarton, Põltsamaan, Odenpään alueilla), useampia vakkoja käsittäviksi. Puolalaiset erittäin halukkaasti jatkoivat ja edelleen kehittivät tässä suhteessa Ritarikunnan traditsioneja. — Aiheen syrjäisyys ei tässä salli sen tarkempaa käsittelyä.

[4] Ainoatakaan suoranaista tiedonantoa tästä tosin ei ole, mutta vardian muihin tehtäviin katsoen voi sitä pitää todennäköisenä. Ainoa tapaus, jolloin kestitystarpeiden valmistamisesta mainitaan lähteissä, on Ruilan tileissä v. 1563. Erään vakan (Loall) oli syyskestitykseen hankittava 100 leipää, mutta paastovakan kohdalle on merkitty: »backas vid rwgell gård.»

sen korvaukseksi maksoi vakassa jonkun rahasumman, joka lähenteli vapaatalollisten rahamaksua. Kuuluiko hänen velvollisuuksiinsa vakkakestin majoittamispuolikin, mikä osanottajien suuren lukumäärän takia ei ollut aivan vähäinen asia, on tuntematonta, samoin kuin sekin, missä kestitys tapahtui, talonpoikaistalossako vai syrjäkartanossa, milloin sellainen vakan alueella oli.

Mutta kuten kaikessa muussakin, ei tässäkään mitään yhdenmukaisuutta vallinnut. Toisilla seuduin näyttää kupias suorittaneen kaikki nämäkin tehtävät, toisaalla ei vardialla ollut muuta tekemistä kuin vakkakestityksen toimeenpano, toisaalla ei edes sitäkään; kehitys oli tehnyt vardian tarpeettomaksi, niin että vain nimi ja toimeen liittynyt hyvä taloudellinen asema enää tästä kartanolaitoksen virkailijasta oli muistona. Kun vardialla oli toisilla seuduin vain vakkakestityksen toimeenpano huolena, tuli hänen rahamaksunsakin vakkaveroon kuuluvaksi. Kupiaan vero (cupiaspne) sitävastoin useimmiten on merkitty hänen henkilökohtaiseen verotiliinsä.

Keskiaikaisen kartanotalouden ja vakkalaitoksen rappeuduttua ei vardialla ollut omaa erikoistehtäväänsä. Vardia ja kupias yhtyvät, niiden merkitys käy samaksi. [1]

Lättiläiseltä alueelta ei vakan toimihenkilöstä ja kestitystarpeiden kokoomisesta ole mitään tietoja, ellei jäännöksenä pagastan starostan vanhasta tehtävästä ole pidettävä puolalaisten lähteiden mainitsemaa starostan olutveroa. Kun lättiläisestä pagastasta ei ole tietoja niin varhaiselta ajalta, että pagastaa olisi vietetty pitona samassa laajuudessa kuten virolaista vakkaa, ei tämä lähteiden vaikeneminen suinkaan todista, että sen toimeenpano olisi oleellisesti eronnut vakasta.

Ketä vakkaan oikeastaan kuului siinä merkityksessä, että otti osaa kestitysveron kokoamiseen ja muiden yhteisten rasitusten suorittamiseen, ei ole helppo vastata yhdeltä puolen sen vuoksi, että lähteiden tiedonannot useimmiten jättävät paljon toivo-

[1] GÖSEKENin mukaan wardija merkitsee, paitsi samaa kuin kupias (külawardija = küla-kubjas = Dorfschulz), myöskin hääpitojen toimeenpanijaa (pulma-wardija = pulma-papa = Hochzeitmarschall, Speisemeister), missä sanan vanha keskiaikainen erikoismerkitys tulee vielä näkyviin.

misen varaa selvyyden suhteen, toiselta puolen siksi, että olosuhteet tässäkään kohden eivät olleet kaikkialla samanlaisia.

Russowin kertomus, ketä talonpoikaisluokkia kestitykseen otti osaa, ei vielä todista, että esim. vapaatalolliset (Landfryen), olisivat osaltaan tuoneet kestitystarpeita, sillä nämä olisivat kuten saksalaiset herratkin voineet olla kestityksessä saapuvilla vieraina, eipä edes sitäkään, että koukkutalonpojat olivat ainoat vakkaveroon osalliset. Vain asiakirjallisten tietojen avulla tämä kysymys voidaan jotenkuten selvittää.

Kun vakka oli myös alueellinen laitos, ei vielä todista mitään varsinaista vakkaan kuulumista se, että jonkun alemman talonpoikaisluokan jäsenien olinpaikat ilmoitetaan vakan mukaan.[1] Ei myöskään se, että yksijalkojen, vieläpä irtolaistenkin verrattain yleisesti tavataan suorittavan vakkarahaa (wackengeld) tai muuta vakan nimellä kutsuttua veroa, todista heillä olleen osuutta kestitysveroon ja sen nauttimiseen, sillä vakkaraha, kuten myöhemmin tulee puheeksi, on saanut nimensä vain siitä, että se perittiin vakkatilaisuudessa. Itse vakkavero-tilitysten selityksiin sitävastoin voi täydellisesti luottaa.

Vapaatalollisten suhde vakkaan on useissa lähdemaininnoissa yhtä epäselvä. Hekin suorittivat veronsa vakassa,[2] mutta tämä ei vielä todista heidän osallisuuttaan kestitysrasitukseen. Sen suhteen eivät tavat kaikkialla todennäköisesti olleet yhtäläisiä. Kuten edellisessä jo monia kertoja on tullut esille, olivat vapaatalollisen asemassa olevat Viron rannikon ja saariston ruotsalaiset jaetut vakkoihin ja kestitysvelvollisia. Niissä pikkuläänityksissä, joita talonpojat keskiajalla hyvin usein saivat määrättyjä vapaille miehille sopivia velvollisuuksia vastaan, ei vakkaveroa milloinkaan mainita niiden verojen joukossa, joista vapautus annetaan.[3]

---

[1] Esim. Br. I, n. 955 (Läänemaa, Goldenbeck 1515—1528) kartanon kauppa »mit all den Einfüsslingen, die dort zu derselben Wacke gehören»; Br. II, n. 6 (1562), kauppakirja, jolla myydään muutamia yksjalkoja: »zwei Einfüsslinge zu Koyuell in der wacken Koyuell im Kirchspiel zu Ponal belegen.»

[2] Esim. Br. I, n. 220, 929; LG, n. 469.

[3] Tyypillisenä esimerkkinä mainittakoon seuraava Kuurinmaan piispan läänitys v:lta 1423, Kurländische Güter Chroniken, Neue Folge I (hrs. von L. Arbusow. Mitau 1895) n. 42: »Mendelen unde Centoten, synem vedderen,

Silloin se on käsitettävä jääneen vapaatilallisen rasitukseksi. Tätä selitystä tukee esim. se tosiasia, että vaikka Hiidenmaan ruotsalaisten verosopimuksessa v:lta 1470 ei puhuta kestitysvelvollisuudesta sanaakaan,[1] ainoastaan määräsuuruisesta vuotuisesta rahaverosta, he kuitenkin myöhempien tietojen mukaan olivat jaetut vakkoihin ja panivat toimeen vakkapitoja. Yleensä siis on vapaatalollisten katsottava olleen osallisia vakkakestin toimeenpanoon. Aina ei niin kuitenkaan ollut. Esim. Lihulan alueella voi todeta erään vapaan talonpojan (frijbonde) olleen vapaan syysvakkaa varten kootusta vehnäleipärahasta.[2] Todennäköistä on, että varsinkin ratsupalvelusta suorittavat vapaatalolliset olivat usein jättäytyneet syrjään vakkavelvollisuudesta. Se, että heillä saattoi olla yksityisen kestityksen rasitus[3], olisi tuskin voinut tulla kysymyksen, jos he jo vakkakestiinkin olisivat olleet osallisina.

Vielä selvemmin kahteen eri suuntaan puhuvia ovat ne tiedot, joita on sellaisista talonpojista, joiden maaomaisuutta sen pienuuden y. m. syiden takia ei arvioitu koukuissa. Näistä tulee tässä kysy-

---

unde eren erven vorlenen 2 haken landes to Sargemiten, korntyns vry, alz se de sulvige Mendele ein hefft gehat, in zodaner wise alz dat Mendels arbeides vry sy unde darnegest Centote, unde denne darnegest der oldester erffnamen; alse yo van en korntynses unde arbeides vry sy, men alle ander hakenrecht, des sollen se pluchtich syn to donde, alz unse ander heker don; doch also beschedeligen, dat de oldeste van en de desser vryheit bruket holde 1 gut heerperd to ridende van den 2 vorbenomeden haken, alz van leenhaken.»

[1] UB 12, n. 717, Ritarikunnan mestari vahvistaa Soneburgin voudin ja Hiidenmaan ruotsalaisten välisen sopimuksen. »... van beyden parten belevet hebben, dat se nu und in thokamenden tyden ewiglyken van allem arbeide, dar se den thovoren tho vorpflichtet weren, fry wesen unde dar genzlichen van sollen enthaven syn, dar vor se dan alle jar twintich olde marck Rigisch in der wacken deme compane alda sulvest thor Soneborg gewiszlichen geven und utrichten sollen . . .»

[2] Leal 1565, Kijskas ½ wacka. Koukkutalonpoikia on 30 (21 ½ koukkua sekä ½ autiokoukkua) ja yksi vapaatalollinen (½ koukkua). Jokainen talonpoika maksaa 4 sh. »mantals huete brödzpne». Summa 3 mk. 12 sh. osoittaa, että maksajia on ollut 30, joten vapaatalollinen ei ole mitään suorittanut.

[3] Esim. Padis 1566.

mykseen vain yksjalat, sillä irtolaisten y. m. s. osanotto kestitykseen oli jo käytännöllisistä syistä mahdoton.

Yksjalat eivät varmaankaan alunperin ole vakkaan kuuluneet. Siten oli asianlaita 1500-luvun puolivälissäkin. Paadisista ilmoitetaan nimenomaan, että yksijalat eivät ole osallisia vakkaveroon eivätkä maksa vakkarahaa.[1] Tässä ja monissa muissa vakkaveroselityksissä on yksilöllisesti suoritettavien erien kohdalle merkitty: kukin koukku tai koukkutalonpoika.[2] Silloin kuin kestitys jostakin syystä lunastettiin rahamaksulla, voi todeta, että ainoastaan talolliset ottivat osaa siihen.[3] Myös vakkaraha oli usein, varsinkin Liivinmaalla, koukuittain maksettava.[4]

Se seikka, että kaikki verot, myös pientilallisten, koottiin vakassa,[5] toi nämä vakan kanssa kosketuksiin ja toisinaan myös osallisiksi vakan velvollisuuksista ja eduista. Siten voi todeta, että Loden alueella yksjalatkin maksoivat vakkakauroja.[6] Vuorotyö kuului verrattain yleisesti heidän velvollisuuksiinsa. Tämä yksjalkojen vakkavelvollisuus on todennäköisesti saanut alkunsa vasta silloin kuin vakkakestitys oli häviämässä ja sen sijaan alkoi tulla korvausmaksuja. Kun nämä muuttuivat yksilöllisiksi, kävi helposti päinsä ulottaa joku osa niistä myös yksjalkoja koskeviksi.

---

[1] Padis 1562: »Enfötlingar. Haffua huardere så när it $^1/_2$ hakelandh och hör intet till wackarätten. Och giffue inge wackepne . . .» sekä tämän mukaisesti Padis 1564: »Einfötlinge. Hebben Ein Jeder so na by $^1/_2$ hackenn landess, vnde dhonn Nichtes tho dem wackenn Rechte, geuenn ock kein wackenn gelt . . .»

[2] Pernau 1564; Leal 1565; Hapsal 1591; Tarvast 1599; Lode 1569.

[3] Esim. Kegel 1591 maksettiin »wackekostpne» 1 mk. k o u k u l t a (sen lisäksi vielä »wackepne» 4 mk. koukulta). — Leal 1565 eräässä vakassa: »Mathpne 21 mk. 4 sh. — huar 8 sh.» Maksajia on siis ollut 95; koukkuja oli 96, mutta yksi nähtävästi oli autiona. Myös »lisäjuomarahaa» (tilldryckspne) suoritettiin koukkuperusteen mukaan. — Wesenberg 1583 a, jossa kaikki vakkaverot olivat siirtyneet kullekin talonpojalle erikseen suoritettaviksi, useimmat rahamaksuina (lichtgeld, pepergeld j. n. e.), tavataan niitä vain koukkutalonpojilla, ei yksjaloilla.

[4] Rentan 1569 (Raska); Wesenberg 1583; Kataster 1600 A (Ronneburg, Trikaten, Oberpahlen).

[5] Vrt. Akten, und Rezesse III, n. 116 § 12 (1521); Wiek 1546: »waccua Oestonum hiemalis . . . de seruis et vnipedibus VII mk.»

[6] Lode 1569.

Alkuperäisesti ovat vakkaan kuuluneet vain koukkutalonpojat. Siitä on jäännöksenä monilla eri seuduilla tapa, että kaikki tai useat vakkaverot suoritettiin koukulta katsomatta siihen, kuinka monen talonpoikaisperheen (Gesinde) asumaksi se aikojen kuluessa oli jakaantunut. Kun talonpojat itsekin olivat kuluttamassa toimeenpanemaansa kestitystä, kävi koukkuperuste epäoikeudenmukaiseksi ja sen vuoksi monia veroeriä ruvettiin perimään kultakin koukkutalonpojalta katsomatta hänen maanomistuksensa laajuuteen. Edellä on molemmista maksuperusteista mainittu riittävästi esimerkkejä.

Kuten Russow kertoo, oli vakkakestityksessä saapuvilla veronkantaja seurueineen ja vieraineen. Asiakirjallisetkin tiedot vahvistavat tämän. Tallinnan keskiaikaisesta vakkakirjasta käy selville kylän esimiesten mukana aina olleen asepalvelijat.[1] Virkamiesrahat, joita vakka suoritti, lienevät alkuaan maksetut vakassa saapuvilla olleille henkilöille ja niin ollen osoittavat, ketä paikallishallinnon edustajia kestitykseen tuli.

Selvää on, että veroja maksavat talonpojat olivat järjestämäänsä kestitystä herrojen mukana nauttimassa. Jo Russowin kertomus ja se tosiasia, että talonpoikien syystä tai toisesta ollessa kykenemättömiä kestitystä toimeenpanemaan, kartano antoi pitotarpeet, todistaa ilman muuta talonpoikien pidossa mukana olemisen. Epäiltävää sitävastoin on, pääsivätkö siitä talonpoikien alemmat luokat, yksjalat ja irtolaiset, osallisiksi. Myöskään naisten läsnäolosta pidoissa ei ole ainoatakaan tietoa.

Lähteissä ei suoranaisesti mainita, kuinka kauan vakkapito kesti. Kun ei tarkoin tiedetä, montako henkilöä kulloinkin oli kestitystarpeita kuluttamassa, ei niiden kokonaismäärästä voi laskea kulutusaikaa. Sen lisäksi on huomioonotettava, että kaikkia koottuja tarpeita ei kulutettu. Yhden tiedonannon mukaan, joka tosin koskee vain seurakunnan kirkkoherran oikeutta nauttia kestitystä »kapoilla ratsastaessaan» eikä siis varsinaista vakkapitoa, oli sääntönä, että talonpojat saavat pitää hyvänään pitojäännök-

[1] Reval A. d. 40.

set.[1] Vakkapidon tarpeet sitävastoin katsottiin kartanon omaisuudeksi kuten muutkin verot, kulutettiinpa ne tai jätettiin kuluttamatta. — Muutamat verolajit osoittavat, että kestityksen täytyi kestää yhtä päivää kauemmin. Kynttilät tietenkin oli tarkoitettu valaistusta varten ilta- ja yöjuomingeissa, halot huoneiden lämmitykseen ja keittiötä varten sekä oljet m. m. vuoteiksi;[2] kun hevosia varten oli varustettu kauroja ja heiniä, eivät ne olkia kaivanneet. Siitä päättäen, että kaikissa verokirjoissa, joissa vakkatilaisuuden päivämäärä on merkitty, puhutaan vain yhdestä määrätystä päivästä, ei kestitys ole jatkunut useampia päiviä kuin kaksi tai kolme korkeintaan. Kestitystarpeiden suhteellisen pieni määrä puhuu samaan suuntaan.

Erittäin suurta merkitystä ei kestityksellä ole ollut keskiaikaisessa kartanotaloudessa. Tämän voi päättää jo siitäkin, että pikkuläänityksien rasitukseksi tosinaan asetettiin velvollisuus olla mukana »vakkoja ratsastamassa».[3] Pääasia oli verojen kokoominen kestitys sivuasia. Varsinainen kiertohallitus oli järjestetty aivan toiselle pohjalle, kuten kronikoitsija BARTHOLOMÄUS GREFENTHALin

---

[1] Saarenmaan piispan ohjesääntö alaistensa kirkkoherrojen ja kirkkojen välisistä suhteista v:lta 1521, Akten und Rezesse III, n. 84 § 12: »Wenn die kerckhere ere capper riden, soellen sie niemandhes fremdes mede neemen, den armen buren tho schaden, sunder wes ahn beer und brode averblyfft, sollen die buere boholden.»

[2] Oljilla saattoi olla toinenkin merkitys. Kun jouluksi oli tapana levittää olkia lattialle, mikä tapa tuli niin yleiseksi, että Suomessa ja Ruotsissa tiedetään kirkkojenkin lattiat peitetyn oljilla (HYLTÉN-CAVALLIUS I, ss. 29, 174, II, Tillägg LIII; H. F. FEILBERG, Jul (København 1904) I, ss. 178—179, II, s. 96 y. m.; GABRIEL NIKANDER, Folkloristiska och etnografiska studier I, ss. 216—222; J. O. WEGELIUS och K. ROB. W. WIKMAN, Ibid. I, ss. 145—148; MATTI VARONEN, s. 190; RANTASALO III, s. 33), on se helposti voinut yleistyä *juhlatavaksi* yleensä ja sellaisena kiintyä vakkaankin. Inkerin vakkovessa, kuten edellä on mainittu, tästä juhlatavasta pidettiin niin uskollisesti kiinni, että vaikka juhla vietettiin ulkoilmassakin, juhlapaikalle siitä huolimatta levitettiin olkia.

[3] Esim. LG, n. 399 (1461). Ritarikunnan mestari läänittää eräälle miehelle talon Rujenin kauppalassa (»hakelwerk to Rügen») »na leengudes rechte to ewigen tyden, jedoch also beschedeliken, dat he unde syne erven sal helpen, wanner des mack noet und behoeff wesen, de slothe waren edder *de wacken riden*...»

kautta säilynyt muistiinpano 1540-luvulta Rigan arkkihiippakunnan talousjärjestelmästä todistaa. Alue oli jaettu kolmeen voutikuntaan (Ambt), joiden päälinnoissa arkkipiispa säännöllisissä oloissa piti hoviaan 17 viikkoa kussakin: Ronneburgissa mikkelistä kynttilään, Lemsalussa kynttelistä helluntaihin ja Kokenhausenissa helluntaista mikkeliin.[1] Tämä kiertohallinto kulutti kaikkia kartanotalouden varastoja, sekä omista viljelyksistä että veroina saatuja. Vakka sitävastoin oli kestitys veronkantajalle tämän matkalla ollessa, eikä sitä millään alueella, sikäli kuin tunnetaan ja välillisesti voi päätellä, oltu järjestetty siten kiertäväksi, että paikallishallintoa hoitavien henkilöiden elatus olisi tullut hoidetuksi sen kautta.

Tiedot vakkatilaisuuteen liittyvistä toimituksista ja niiden järjestyksestä ovat niukat. Vakkakirjoihin on merkitty muistiin vain tilitystä vaativat asiat. Russowkaan ei kerro muuta kuin että vakassa ensin kannettiin verot ja sitten käytiin pitoihin käsiksi. Ainoa yhtenäinen ja täydelliseksi tarkoitettu kuvaus vakkatilaisuudesta on säilynyt eräässä epävirallisessa, todennäköisesti Tönnis Maydellin 1500-luvun loppuvuosina laatimassa säännössä talonpojille.[2] Se on peräisin siltä murroskaudelta, jolloin kestitys oli vakasta jäänyt jo pois, mutta kestitystarpeet vielä perittiin luonnossa. Lakikirjan yksityisluontoisuudesta johtuu, että se ei yritäkään luoda mitään perusteellisia reformeja, vaan rakentuu vanhoille maassa vallitseville tavoille, kuten yksityislakien tapa oli. Niin ollen voi jo ennakolta katsoa sen kuvaavan tapoja, jotka olivat tunnettuja, joskaan ei aina tyypillisiä, ja mahdollisissa uudistusyrityksissäkin rakentuvan vanhalle pohjalle. Asiakirjalliset tiedot keskiajalta lähtien antavat lisätukea sen vakkakuvauksen luotettavuudelle.

Talonpoikien oli tultava vakkaan »oikealla ajalla»; laiminlyönnistä oli maksettava voudille sakkoa 2 mk. tai istuttava 14 päivää vankeutta.[3] Vakkarauhan rikkomisesta oli rangaistuksena jo pelkästä

[1] MLA V, ss. 110—111.

[2] Archiv VI, ss. 215—220. — Tämä sääntö tunnetaan vain kopiona, joka ilmeisestikin on hyvin virheellinen.

[3] 19 §.

lyönnistä 4 paria raippoja »ilman armoa», puukotuksesta tavallinen lakimääräinen rangaistus.[1] Vakassa koottiin aluksi verot, ensin edellisen vuoden rästit[2], sitten vakkavero, johon ilmoitetaan kuuluvan vakan varallisuuden mukaan 1 nauta, 1 sika, 1 lammas, sekä kanoja, munia, voita, leipää ja muutakin, mitä vanha tapa vakkojen lukumäärästä riippuen määrää.[3] Mitä nämä »muut» vakkaverot ovat, käy selville säännön loppuun liitetystä veroluettelosta, jossa vakkaan »eli olueen» kuuluvina mainitaan kaikki ne kulut, joita veronkantajalla on vakkaan tullessaan ja sieltä palatessaan, koskivatpa ne sitten kyökkiä, kellaria tai tallia, s. o. kaikki syöntiin, juontiin ja hevostenhoitoon tarvittavat aineet.[4] Lopuksi perittiin vakkaraha sekä sakot ja kirkonvero.

Tämän jälkeen alkoi oikeudenkäyttö. »Tekijä» (Thäter) tai maaknihti huusi: »Kenellä on valittamista, valittakoon ja valittakoon oikein, ellei tahdo saada vakkarangaistusta.» Vakkarangaistuksen sanotaan olevan neljä paria raippoja ja jalkapuuta kirkossa väärästä kanteesta, muista rikkomuksista maan lakien mukaan.[5] Tuomioistuimen muodosti »esivalta» ja kuusi vanhaa kokenutta koukkutalonpoikaa.[6] Käräjien päätyttyä oli talonpojille luettava säännöt, »jotta he tietäisivät varoa itseään vahingoilta».[7] Nämä

---

[1] 20 §.

[2] 1 §.

[3] 2 §: »Darnach die Wacken-Gerechtigkeit, vorher einzubringen, nach der Wacken-Gelegenheit 1 Rind, 1 Schwein, 1 Schaaf, Hüner, Eyer, Butter, Brod und was sonsten die alte Gewohnheit nach Anzahl der Wacken mitbringet.»

[4] Archiv VI, s. 220: »Hierzu legen sie ihre Wacken oder Bier, und alle die Unkostunge betreffende dar auff gehet, in Küchen und Keller und Stall, im Ab- und Zureisen.»

[5] 4 §: »Hierauff wird durch den Thäter ausgerufen oder durch den Landknecht: der zu klagen hat, der klage und klage fest, so ferne er nicht in Wacken-Straffe und Urtheil will verfallen seyn. Wacken-Straffe ist 4 paar Ruthen und ein alt Marck; in den Kercken-Block, der fälschlich klaget: seyndt es aber Halss-Sachen, hat andere Straffe nach beschriebenen Rechten.»

[6] 5 §: »Auf warhaffte und beweisliche Klagen gibt man nach Landes Recht und nach Verwirckung der That Urtheil und Sentenz durch die Obrigkeit und 6 alte erfahrene und besitzliche Bauern.»

[7] 6 §: »Darauff wird abgelesen, so offt man Wacken hält, diese nachfolgende Regel, darnach sich der Bauersmann weiss zu verhalten und vor Schaden zu hüten.»

säännöt ovat useissa kohdissa yhtäläisiä kuin tunnetut talonpoikaislait, eikä niissä edellisen lisäksi ole mitään vakkalaitosta valaisevaa.

Vakan ollessa alkuperäisessä muodossaan kestityksenä oli menojen järjestys tietenkin toinen. Täytyy pitää selviönä, että kestitysjuominki alkoi varsinaisesti vasta sitten kuin muut toimitukset oli suoritettu. Mutta kun kestitys jäi pois, siirtyi siihen kuuluneiden tarpeiden periminen muun veronkannon yhteyteen, sillä mitään syytä ei enää ollut säilyttää sitä edelleenkin vakkatilaisuuden lopussa.

Täydennystä kaipaa Maydellin talonpoikaissäännöstä ilmenevä vakkakuvaus siinäkin suhteessa, että siitä on, koska Maydell tahtoo normalisoida kaikki talonpoikain suoritukset, jäänyt mainitsematta, että vakassa sovittiin tai annettiin määräyksiä laadultaan epämääräisistä tai tilapäisistä rasituksista.[1]

Kokonaan sivuuttaa Maydell vakan huvituspuolen, joka keskiaikana näyttää olleen sille yhtä oleellista kuin kestitys. Russowin lyhyt maininta ohjelman tästä osasta »Kunst, Ridderspel vnde döget» osoittaa, että saksalaiset isännät eivät suinkaan pysytelleet passiivisina syrjästäkatsojina. Soiton tärkeydestä puhuvat vielä ruotsalaisten vakkaveroselitysten maininnat, että vakan on hankittava kestitykseen soittaja tai suoritettava sakkoa, jonka senkin määrä oli vakiintunut.

Erikoista huomiota on omistettava vakalle o i k e u d e n k ä y t t ö t i l a i s u u t e n a, mistä jo Maydellin säännössä oli mielenkiintoisia tietoja.

Keskiajalla kulkivat vero ja laki, veronkanto ja lainkäyttö käsi kädessä, niin että Baltiassakin *recht* merkitsee sekä lakia että veroa, *gerechtigkeit* yksinomaan viimemainittua.[2] Kun ainakin alempi oikeudenkäyttö tapahtui useimmiten veronkantotilaisuudessa, on luonnollista, että määräajoittain vuotuisesti uudistuvat vakat

[1] Kuvaavan esimerkin antaa Akten und Rezesse III, n. 116 § 12.

[2] Vrt. A. G. Fontell, Om »svenska och finska rätten» (Helsingfors 1883), varsinkin ss. 24—25. Lukemattomista esimerkeistä esitettäköön vain seuraava LH XXII, 6: »Unde i u r a c u n c t a quondam ab eis accepta, et fidem et leges promiserunt se deinceps servare christianas.»

muodostuivat käräjiksi. Tähän vakan ominaisuuteen kiinnittivät ruotsalaiset verokirjuritkin huomiotaan nimittäessään vakkaa joskus käräjäkunnaksi (tingz lag).[1]

Vakassa tapahtuvasta oikeudenkäytöstä on useita asiakirjallisia tietoja. Kuurinmaan piispan ja Rigan kaupungin välillä oli riitaa 1400-luvun alussa sen johdosta, että kaupunki ei tahtonut luovuttaa piispallisilta alueilta karanneita orjia, velkaantuneita talonpoikia ja rikollisia, vaikka esim. viimemainitut oli tuomittu pagastan edessä ja tuomareina oli ollut maan vanhimpia.[2] Tuomio merkittiin vakkakirjaan, koska rangaistuksena useimmissa tapauksissa käytettiin sakkoja.[3] Läänemaan keskiaikaisessa vakkakirjassa on vakkaverojen oheen samana päivänä kannetuksi merkitty sakot.[4] Useissa Ruotsin ajankin vakkakirjoissa on merkintöjä, joista voi päättää vakassa sekä tuomitun että kannetun sakot.[5] Vielä tällöin olivat vakka ja oikeudenkäyttö niin toisiinsa kuuluvia, että jos veronkantoa varten tarvittiin vain yksi vakka, niin entiseen tapaan pantiin toimeen toinenkin vakka yksinomaan käräjiä varten.[6]

Lähteistä ei saa mitään varmaa vastausta kysymykseen, oliko

---

[1] Dagö 1587 a.

[2] UB VII n. 228 (1424): ».... se entlocken uns unse lude in juwe stat, nemelyken de grot schuldich syn unde en denken nicht wol to betalende unde ok de gherichtet werden vor der ganczen pagesten, dar wy de oldesten des landes to voren, de en er recht afspreken, als en lantrecht utwyset.»

[3] Osittain sitä tarkoittaa jatko ed. muist. olevaan kirjeeseen: »Unde wen wy unse lude unde drellen, de uns entwyken in juwe stat, vorderen laten vor juwen lantvogheden, so esschen juwe lantvoghede van uns tuchnisse unde bewysinge etc. Nu en wete wy nicht, in welker wyse wy disse bewysinge scolen doen, oft wy dar scolen senden unse lantbuck edder unse oldesten edder unse pagestlude edder unse denre edder oft gy gheloven wyllen unsen breven unde waren worden.» — Vrt. myös Akten 106 § 6 (1520).

[4] Wiek 1546: »de iudicio», toisissa vakoissa useampia kymmeniä markkoja, toisissa vain joku markan osa tai ei mitään.

[5] Padis 1566 merkintöjä monilta seuraaviltakin vuosilta.

[6] Padis 1562: »Westra Roghöö Vackan. Och samma wacka hålles 2 gånger om året. N: on sommaren när smör renta opbäres. Och om vinternn at förhöra theris klagemåll. Och wtgöra bönderne wdhi huart wackahold till kost och förthäringh ....»

vakan toimihenkilöillä jotakin tekemistä myös oikeudenkäytössä. Karksin tileistä v. 1569 käy ilmi, että sakkoja kantoivat niin hyvin »kilteri» ja kupias kuin vardia.[1] Varsinaista oikeudenkäyttöä varten oli toinen joko kokonaan tai osittain verovapaa talonpoikainen toimihenkilö, jonka nimeä saksalaisissa lähteissä käytetään *Rechtsfinder*, ruotsalaisissa *domare*.[2] Milloinkaan ei voi huomata tämän henkilön toimipiirin rajoittuvan vain yhteen vakkaan. Haapsalun alueella oli 15 vakkaa, mutta vain 2 tuomaria.[3] Lättiläiseltä alueelta mainitaan talonpoikaistuomareita sangen lukuisasti, mutta ei milloinkaan vakkalaitokseen sidottuina.[4] Ei myöskään talonpoikaistuomaria ja vardiaa tai kupiasta tapaa kertaakaan rinnastettuina. Mahdotonta tietysti ei ole, että tuomarin ja vardian tehtävät olivat joskus samankin henkilön hoidettavina. Poikkeuksellista sen kuitenkin on täytynyt olla, koska siitä lähteissä ei voi huomata ainoatakaan tapausta.

Myös muihin kuin edellä esiintyneihin tarkoituksiin voitiin vakkaa käyttää. Paul Einhorn kertoo v. 1636 ensi kerran ilmestyneessä Kuurinmaan lättiläisten uskonpuhdistusta käsittelevässä kirjassaan, että arkkipiispa Jaspar Linde († 1524) antoi voutinsa ja maaknihtinsä kuulustella vakoissa talonpoikien kristinopin taitoa. Ken osasi tavallisimmat rukoukset, pääsi nauttimaan kestitystä, mutta aivan taitamaton sai selkäänsä.[5] Vakan käyttö tällaisiin tarkoituksiin ei varmaankaan ollut tilapäistä, koskapa pagasta merkitsee nykyisin lätissä m. m. seurakunnan alapiiriä, jota käy-

---

[1] Karkus 1569. — Esimerkkinä, kuinka huomattavan osan rahatuloista sakot muodostivat, mainittakoon, että niitä karttui tämän tilin mukaan 261 mk., kun muita rahatuloja oli 441 mk. 7 1/2 sh.

[2] Esim. Hapsal 1565 ja 1592; Kataster 1600 A.

[3] Hapsal 1592.

[4] Kataster 1600 A (Lemsal, Pebalg, Treiden, Sesswegen, Wenden, Smilten, Mojen, Rujen, Schujen, Trikaten).

[5] SRL II, s. 615: »... wann auff den Emptern die Wacken, wie mans nennt, angestellet, hat der StifftsVogt sampt den Landsknechten sie verhören müssen, ob sie auch beten köndten; welche nu etwas geköndt, die hat er tractiret vnd jhnen Essen geben lassen, welche aber nichts gelernet, hat er jämmerlich zustreichen lassen»; samoin v. 1649 ilmestyneessä lättiläisten historiassaan (SRL II, s. 600).

tetään kirkollisiin ja yleensä sielunhoidollisiin tarkoituksiin.[1] Kehitys on siis ollut aivan sama kuin Suomen kinkerillä.[2]

Vakan ja pagastan taloudellinen merkitys kuitenkin oli tärkein. Tämän näkee paitsi siitä, että molemmat ovat merkinneet ja osittain vieläkin merkitsevät kartanoon kuuluvan talonpoikais-asutuksen jaostoa, myös siitä, että molemmat sanat ovat jo varhain yleistyneet merkitsemään veroa ylipäänsä.[3] Tämä on tietenkin johtunut siitä, että vakka- ja pagastapidoissa perittiin muutkin verot kuin kestitykseen kuuluvat tai kuuluneet.

7. Vakan lunastus ja häviäminen.

Vakkakestitys oli patriarkaalinen tapa, joka voi säilyä vain luontaistaloudellisissa oloissa. Jo keskiajan kukoistuskautena oli hansakauppa johtanut Baltian talouselämän siksi pitkälle kapitalismin tiellä, että vain jatkuvaisuuden laki, maan yleinen hyvinvointi ja tuhlaavat elämäntottumukset ylläpitivät sellaista hyödytöntä ylellisyyttä kuin vakkapitoa. Jo tällöin esiintyy tapauksia, joista voi huomata pyrityn vakkaveroa käyttämään taloudellisemmin kuin mässäämällä se suurena pitona. Ritarikunnan kukistumisen jälkeen tuli säästäväisyys suorastaan pakolliseksi. Kun maa sotien kautta köyhtyi, talonpoikien lukumäärä väheni ja heidän veron-

---

[1] A. BIELENSTEIN, Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert (St. Petersburg 1892), s. 297.

[2] Vrt. S. J. PAJULA, Silmäys lukukinkerien kehitykseen Suomessa (Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia XI), ss. 94—130.

[3] Niiden esimerkkien lisäksi, joita muissa yhteyksissä tulee esille, mainittakoon vain pari. LG, 371 (Riga v. 1451, koskeva sielumessuja varten luovutetun kylän verojen kantoa): ». . . domini omnes et singuli de Capitulo debent et tenentur mittere certum nuntium cum officialibus vel vicarium tempore colleccionis pagaste in villam Crewin . . .» KLOPMANN I, n. 6 (Ambotenin linnan linnakreivilääniitys v. 1543): »Jedoch Dat ehr vns vnd vnsern Nhakomelingen Jarlinges geburliche und genogehaftige Rekenschaf van allerley Wacken gerechticheit, haues gebuwte, beseiden Rhödungen tegeden tinss korn vnd sunst aller Inkumpfth vnd vpheuinge des huses . . . thodoende vorplichtet sin sall vnd will.»

maksukykynsä heikkeni, täytyi kaikki tarpeettomat verot poistaa tai muuttaa sellaisiksi, että niistä oli hyötyä. Valloittajat tarvitsivat sellaisia veroja, jotka tuottivat varastoihin puhdasta ylijäämää. Silloin oli vakkapidon muututtava kokonaan luonteeltaan tai hävittävä. Toisena tärkeänä tekijänä vakan häviämiseen on varmastikin myös ollut se, että vakka kävi vanhassa kokoonpanossaan epäkäytännölliseksi verokunnaksi. Toiset vakat oli sota miltei kokonaan autioittanut ja köyhdyttänyt, toisten jäädessä osapuilleen entiseen kuntoonsa. Kun monet vakan rasitukset edellyttivät ainakin jonkinlaista veronkantokyvyn yhtäläisyyttä, oli ainoa mahdollisuus niiden edelleenkin kantamiseksi muodostaa verokunnat uudelle perustalle, s. o. hyljätä vakka ja muodostaa keinotekoisia verokuntia.

Mitään periaatteellisesti mullistavia uutuuksia eivät uusien verottajien tämän suuntaiset toimenpiteet olleet. Heidän tarvitsi vain jatkaa sitä kehityssuuntaa, joka jo Ritarikunnan aikana oli päässyt hyvälle alulle.

Eräs varhaisimpia tietoja vakkalaitoksesta todistaa samalla vakan häviötä. Kun Kuurinmaan piispa v. 1341 määräsi, millaiset Runön ruotsalaisten talonpoikien verot »ruotsalaisen oikeuden» mukaan olisivat, oli ilmeisestikin sovittu, että heidän ei tarvitse vakkaa toimeenpanna, koskapa heidän oli maksettava »vakka- eli pagastaoikeuden mukaan» kaksi äyriä koukulta.[1] Tämä rahamaksu ei voi olla mikään muu kuin korvaus kestityksen pitämättä jättämisestä. Runön saari oli niin kaukana, että sinne saakka ei kannattanut lähteä suuren seurueen kanssa veronkantoon, ja muutaman henkilön kestitys taas oli niin mitätön asia, että tavallinen vakkavelvollisuus ei olisi sillä tullut kuitatuksi. Näin tuli rahavero kestityksen lunastukseksi.

Läänemaan piispallisilta alueilta on vakkaverotilejä säilynyt 1500-luvun alkuvuosilta lähtien sekä virolaiselta että ruotsalaiselta asutusalueelta. Niistä selviää, että vakkapito säännöllisesti jätettiin pitämättä ja sen edestä kannettiin korvausmaksu rahassa. »Juomisesta» (appotacio, tho drunck) perittiin kultakin

[1] UB III, n. 805 a, § 7: »et scholen auch de vorbenomede lude twe ore na wacken- edder paggest-recht van einem idtliken haken krume to geven schuldich sin.»

vakkapidolta verrattain iso summa, 11—28 mk. ja »syömisestä» (plegeration, edchgelt) jonkunverran vähemmän, 13—20 mk. Tämän lisäksi kannettiin »vakan lunastusta» (solutio vaccue) 1 tai 2 mk. ja »meturahaa» (pro medone, medegeldt) poikkeuksetta aina sama summa, 30 sh., sekä vielä useimmiten luonnossa lehmä ja härkä tai kaksi lehmää, joskus yksi tai kaksi sikaa, kaksi lammasta, 20—30 kanaa ja 40—50 munaa. Ruotsalaisissa vakoissa on lunastusmaksut eritelty etikka- ja sipulirahoihin saakka kukin erikseen.[1]

Tämä vakan lunastus ei vielä Ritarikunnan aikana kuitenkaan ollut yksinomaiseksi tavaksi vakiinnutettu, koskapa juuri Läänemaankin alueilla taas Ruotsin ajan alussa uudestaan tavataan vakkapidot vanhaan tapaan kestityksinä. Moniin vakkaveroselityksiin ovat kirjurit kaikkien väärinkäsitysten välttämiseksi merkinneet: »ja nämä parseelit syödään vakassa», tai: »ja suorittavat talonpojat vakkakestiä varten syötäväksi», tai varmuuden vuoksi molemmat.[2]

Sitävastoin on jo keskiaikanakin, koskapa siten oli asianlaita heti Ruotsin ajan alussa, voinut olla tavallista, että talonpojilta kannettiin rahamaksu, jos he eivät jotakin pitotarvetta olleet voineet hankkia. Alussa nämä rahat kannettiin puuttuvien tarpeiden ostamiseksi; siten ovat saaneet alkunsa vehnäleipä-, sipuli-, etikka- y. m. maksut. Tarjolla oli vaara, että veronkantaja otti nämä rahat haltuunsa välittämättä kestityksen ehtymisestä. Tällaiset kestityksen supistumiset ja rahamaksun kantaminen korvaukseksi ovat Ruotsin ajan alussa tiheään esiintyviä; varsinkin sianlihan ja medun rahalla lunastaminen toistuu usein.[3] Yhtä yleistä on, että jollakin alueella harjoitettujen elinkeinojen yksipuolisuuden takia muutamat pitotarpeet, joita talonpojat itse eivät tuottaneet, korvattiin joillakin toisilla luontaistuotteilla. Siten esim, kalastajat korvasivat vakkakestiin kuuluvat heinä- olki- ja puuerät kalalla.[4] Tällöin tietysti ei tullut kysymykseenkään, että kaikki vakassa saadut kalat olisi kestityksessä nautittu.

[1] Liitteet I-II.
[2] Liite IV.
[3] Esim. Leal 1563; Pernau 1563.
[4] Esim. Padis 1564.

Mutta pian, kuten sanottu, jää vakkakestityksissä tapahtunut tarkoitukseton tuhlaus pois käytännöstä. Uudet verottajat kiinnittivät heti huomiotaan siihen, että kestityksessä kulutettiin monesti yhtä paljon tai enemmän kuin veronkanto, jonka sivuilmiö kestitys oikeastaan oli, tuotti.[1]

P u o l a l a i s e t, jotka yleensä välittivät sangen vähän maassa vallinneista traditsioneista ja kohtuuden vaatimuksista, kuten lukuisat talonpoikien valitukset tämä alueen ensimäisen ruotsalaisen verotarkastuksen asiakirjoissa todistavat, hävittivät vakkapidon muitta mutkitta, ainakin siinä muodossa, että talonpojatkin olisivat olleet mukana sitä nauttimassa. Lisäksi he veronkantokyvyltään epätasaisen vakan asemasta ottivat käytäntöön keinotekoisia verokuntia muutamien ennen vakalle kuuluneiden parseelien suorittamiseksi.[2]

Puolalaisen revisionin vv. 1582—1590 asiakirjoista näkyy, että niihin veroihin, joita esim. Viljannissa kukin talonpoika maksoi, sisältyi vakkavero, tai että muutamia vakkaveroparseeleja varten oli muodostettu keinotekoisia verokuntia. Siten 5 talonpoikaa toi linnaan 1 tnr. olutta ja 10 »ihmistä» antoi 1 lampaan. Mutta tämän lisäksi oli voudilla oikeus viljaveroa kerätessään kolmesti vuodessa yöpyä talonpoikien luona ja saada kestitystä.[3] Vuosisadan lopussa oli yhteisveroina kahdelta koukulta lammas ja neljältäkymmeneltä härkä.[4] Kokenhausenin alueella pagastat

[1] Siten huomautetaan esim. harjumaalaisessa veroselityksessä v:lta 1581 (ALMQUIST II, s. 552): »Item så håller ock landbofougten en vacke om årett för sig sielff om Martini, och är hans rettigheett aff hvar landboo till opbyrdh (föruthen hans lön aff sin öffrigheet) en halff mark, endock hans förtäring aff bonden och bondens hustru, drager sig fast meer i verde än $^1/_2$ mark.»

[2] Missä määrin tämä toimenpide on puolalaisten omaa keksintöä, jää tarkemmin osoittamatta, koska puolalaiskauden hallintohistoriaa tuskin lainkaan tunnetaan. Hyvin mahdollista on, että matemaattisesti määrätyt verokunnat ovat puolalaisella alueella perintöä vähäistä aikaisemmalta venäläisvaltauksen kaudelta, jonka verotustavoista tähän saakka ei ole tiedetty ihan mitään. Se ainakin on varmasti todistettavissa, että n. s. puolalainen koukku, johon meni neljä tavallista saksalaista koukkua, onkin alkuaan venäläisten muodostama veroyksikkö.

[3] Trudy III, ss. 19—20.

[4] Kataster 1600, s. 95.

antoivat oluen, 3 à 4 tnr., medun y. m. tavallisia vakkatarpeita, sellaisenaan linnaan.[1] Ludsenin alueella samoihin aikoihin perittiin toisissa vakoissa pagasta- ja olutrahaa kultakin talonpojalta erikseen, mutta yhteisesti 2 härkää ja 2 lihotettua sikaa tai niiden edestä rahakorvaus, toisissa taas vakka antoi myös olutta 3 tnr. yhteisesti.[2]

V:n 1600 tienoilla laadittu ensimäinen ruotsalainen »katasteri» osoittaa, että vakasta ei lättiläisellä alueella enää ollut paljon jäljellä. Ruijenissa kukin vakka antoi 1 tnr. olutta ja siihen kuuluvan ruuan.[3] Marienburgissa taas mainitaan neljän koukun antavan lampaan vakkakestitykseksi.[4] Jo tuo outo verokunta osoittaa, että varsinaisesta vakkapidosta ei ole kysymys, semminkään kun mitään muita pitotarpeita ei luetella, vaan ainoastaan pieni jäännös entisestä vakassa kulutettavaksi tarkoitetusta verosta. Ronneburgissa suoritti kukin vakka herneitä 2 loofia ja hampunsiemeniä $^1/_2$ loofia; edellisen veron ilmoitetaan alkuperältään olevan puolalaista aikaa vanhemman. Täältä on ainoa ilmoitus siitä, että vakassa kestittiin isäntäväkeä. Mutta vaikka vakka oli näin säilynyt, suoritti kotaratsuveron kukin talonpoika erikseen.[5] Nitaussa suorittivat vakat yhteisverona härkiä, lehmiä ja sikoja sekä ylläpitivät postihevosia, mutta nähtävästikin vakkapidon korvauksena maksoivat »pöytärahaa» (tischgeld).[6] Burtneckissa ja Serbenissä antoivat vakat yhden tai kaksi sikaa, mutta saivat niiden lihottamista varten kartanosta viljaa.[7] Ringenissä olivat jesuiitat muo-

[1] Trudy, III, ss. 40—43.

[2] Trudy, III, ss. 85—88.

[3] Kataster 1600 A: »Ein ider Wacke gibt 1 Tonne Bier vnd Essen was die zeidt verhanden.»

[4] Kataster 1600, s. 51: »zu der plogeration ihn der waken von 4 haken 1 schaf.»

[5] Kataster 1600, ss. 78—79; Kataster 1600 A: »Erbsen ein ider Wacke gibt Vonn Alters so woll bey der Pohlen Zeitten 2 loff . . . Sie haben mussen Vf ider Wacken die Herschafft tractieren.»

[6] Kataster 1600, ss. 60—61.

[7] Kataster 1600 A (Serben): »Ein ider Wacke welcher 2 sein gibt 1 fett schwein des muss ihnen die Herschafft 1 loff Rogken 1 loff gersten 1 loff Habern wieder zurugk geben.» Vrt. Kataster 1600, s. 74, joka on turmeltunut käsittämättömäksi. — Kataster 1600 (Burtneck), s. 86: »aus einer jeden wacke 2 schweine, davor wan sie gemestet werden vor jedes schwein 2 lof rogken ausgeschnitten.»

dostaneet vakkaveroa varten verokuntia, niin että 80 saksalaista koukkua antoi härjän, 40 koukkua sian, 4 koukkua lampaan, 8 hanhea ja 2 kuormaa heiniä.[1] Tarvastussa oli 16 koukkua yhdistetty suorittamaan härkää ja sikaa.[2] Laiusessa antoi 40 koukkua naudan, 20 sian ja 8 lampaan.[3] Cremonin alueella oli härjän luovuttamisvelvollisuus 10 koukulla, sian 5:llä.[4] Segewaldissa taas oli vakka verokuntana, kultakin kaksi härkää ja kaksi lehmää.[5] Tarton puolessa oli verona härkä 20:ltä ja sika 10 koukulta.[6] Trikatenissa oli alkuaan ollut sellainen järjestys, että isot vakat olivat ostaneet veroksi kaksi, pienet yhden härjän, sekä joka vakka kaksi sikaa. Puolalaiset olivat muuttaneet tämän rasituksen rahaveroksi kullekin talonpojalle erikseen.[7] Verrattain yleistä oli sekin, että ennen yhteisesti suoritettujen veroesineiden korvaukseksi kannettiin kultakin talonpojalta tai koukulta erikseen rahamaksu. Näin sai alkunsa moni uusi rahavero: sika-, härkä-, lammas- y. m. rahat.[8]

Puolalaisella alueella vakkapito oli siis joko kokonaan hävinnyt tai säilynyt vain siinä muodossa, että kestitys järjestettiin yksinomaan veronkantajalle, vieläpä sen tarpeet vietiin kartanoon, jossa niiden kanssa voitiin menetellä miten tahansa. Tässä muodossa, mutta entisestään paljon kutistuneempana, saattoi kestitys säilyä verrattain kauan. Vielä v. 1624 revisionissa ilmoitettiin Põltsamaalla olevan sellaisen tavan, että jokainen kupias kokoaa kerran vuodessa vakastaan isäntäväelle vietäväksi kaikkinaisia pitotar-

---

[1] Kataster 1600 A.
[2] Kataster 1600, s. 91.
[3] Kataster 1600, s. 37.
[4] Kataster 1600, s. 66.
[5] Kataster 1600 A.
[6] Kataster 1600, s. 41.
[7] Kataster 1600 A: »Ochsenn geldt ein ider gesinde gibt 2 mk. das haben die Pohlen auffbracht. Zuuorn haben sie von 2 Wackenn wan sie gross gewesen 2 Ochsenn gekaufft, die Kleinen Wacken haben 1 Ochsen gekaufft. Vonn Alters hadt ein ider Wacke 2 Schweine gegeben, aber bey der Pohlen Zeiten hadt ein ider gesinde 1 mk. geben müssen.»
[8] Kataster 1600: Kirienpe, s. 50; Marienburg, s. 51; Nitow, s. 60; Wansel, s. 64; Schuien, s. 69; Smilten, s. 81 (Kataster 1600 A sanoo härkä- ja sikarahojen olleen käytännössä »von alters»); Trikaten, s. 83.

peita.[1] Tällöin oli alkuperäinen vakkavero jo aikoja sitten kadonnut ja yhdistetty muihin veroihin.

Ruotsalaisella alueella voidaan vakan häviämisprosessia seurata aste asteelta. Välittävinä portaina siinä ovat kaksi eri supistumamuotoa, joiden lopputulos oli sama ja jotka tavallisesti esiintyvät rinnakkain: joko pyrittiin vakkapitojen kustannuksella lisäämään verotuloja siten, että kestityksessä kulutettiin vain osa vakkaverosta, lopun jäädessä luontaissuorituksina tai rahakorvauksena veronkantajan hyväksi, tai vakkapitojen vuotuista lukumäärää vähennettiin, mutta viettämättömienkin vakkojen vero perittiin yhä edelleenkin, mikäli talonpoikien varallisuus sen teki mahdolliseksi.

Siten Lihulan linnan vakat v. 1565 maksoivat täydet vakkaverot, mutta syysvakasta jäi kuluttamatta kanat, munat ja ryytisillit. Talvivakkaa ei varmastikaan vietetty pitona, koskapa sen tuloina tilitetään ruokaraha (math pne), 8 sh. »kultakin» (koukultako vai talonpojalta, jää epäselväksi) sekä lisäjuomaraha (tildryckspne), toisissa vakoissa $^1/_2$ mk., toisissa $^1/_4$ mk. koukulta. Muutamien seutujen talvivakat taas tilitetään siten, että voi päättää vakan hankkiman oluen ja leivän joutuneen kuluttamattomana linnan varastoon.[2] Haapsalun ensimäinen ruotsalainen tilikirja tekeekin selkoa vakassa saatujen lampaiden, kalojen munien ja juuston kulutuksesta linnassa.[3]

Hiidenmaalla vaihtelivat vakkatavat suuresti. Ruotsalaisten tullessa eivät virolaiset vakat järjestäneet kestitystä muihin kuin syysvakkaan, joka vietetiin varhain syyskesällä. Oliko alunperin näin ollut asianlaita, tuntuu hiukan epäiltävältä, sillä tavanmukaisen vakkakestin lisäksi luovuttivat seitsemän virolaista vakkaa

---

[1] Revision 1624 (Ouerpahlen): »Vber diese vorgeschriebene gerechtigkeit, ist gebrauchlich gewesen, das in friedens zeiten ein Jder Cubias von seinen vnterhabenden Wackken Pauren Järlich ein mahl an allerhand Persehlen, so zu der herschaft Tafel notig, colligire, vnd samle, vnd wen es von nöten, einbringe.»

[2] Leal 1565; vrt. myös 1586.

[3] Hapsal 1564: »Item noch ahnn wacken Boedelynge (hanner, ffrysche heehte etc.) vortereth . . .»

yhteensä 56 tnr. olutta, joiden määrän yhteenlaskeminen jo sellaisenaan osoittaa, että ne on tilitetty varastoihin tulevina.[1] Kun muualta ei tällaista olutveroa tunneta, ei sen alkuperä ole muuten selitettävissä kuin että se on peräisin jostakin pitämättä jääneestä vakkapidosta. Tätä otaksumaa tukee se tosiasia, että toista vuosikymmentä myöhemmin kannetaan Hiidenmaalla vakkaveroja sekä kesä- että syys-vakkaa varten, mutta ne jäävät kuluttamatta.[2] Aiheetonta ei olekaan, että kirjuri veroselityksessään sanoo vakkaveron olevan »ikäänkuin» kestitystä varten.[3]

Muutokset saattoivat tapahtua jotensakin äkkiä. Niinpä Järvekylän vakkakirja v. 1563 sanoo vakkoja vietettävän kolmesti vuodessa ja pitotarpeet kulutettavan kestityksessä talonpoikien kanssa. Täydellisenä vietettiin kuitenkin vain syysvakka, paastovakka osittain, mutta kesävakka oli jäänyt pitämättä. V. 1565 kannettiin kaikkien kolmen vakan verot yhdellä kertaa paastovakassa, ilman että mitään kestitystä tapahtui.[4]

Tavallisinta on, että syysvakka säilyy sitkeimmin. Syynä siihen oli epäilemättä se, että useimmilla seuduilla silloin perittiin tärkein osa vuoden veroista. Tämä seikka on Russowinkin huomioon kiintynyt siinä määrin, että hän esittää vakkapitoja vain syksyllä toimeenpannun. Siten hänen kronikkansa kirjoittamisen aikana jo olikin asianlaita, mutta ei vielä Ritarikunnan kukistuessa, jonka edelle hän on vakkakuvauksensa sijoittanut.

Vakan kadotessa tapahtui verotuksessa melkoisia muutoksia. Veroparseelien lukumäärä ja nimitykset saattoivat muuttua sen kautta, että alettiin kantaa erikseen kaikkia niitä tarpeita, joita pitojen valmistukseen olisi tarvittu. Leivän asemasta perittiin jyviä tai jauhoja, kynttilöiden tilalle talia, oluen korvaukseksi ohria tai maltaita ja humalia j. n. e.[5] Muutos saattoi käydä päin-

---

[1] Dagö 1576 ja 1589.

[2] Dagö 1576 ja 1589.

[3] Dagö 1587: »Andre Skatten, som aff de vndtyske Bönnder vtgiörs kallas wackeskat eller Ting kost. Lijka så som till förtäring, ner som Ting holles aff huart tingzlag eller wacke desse Effter skreffna pertzeler.»

[4] Jervekyll 1563 ja 1565; Samoin Rugel 1563 Harka 1564 ja pääkohdittain myös Ösel 1570.

[5] Esim. Wiek 1546.

vastaiseenkin suuntaan silloin kuin veronkantaja ei ollut turhantarkka: perittiin vain tärkeimmät pitotarpeet.[1] Silloin niiden määrä useinkin on niin suuri, että täytyy pitää varmana tapahtuneen lisäystä anteeksi saatujen parseelien korvaukseksi.[2]

Kaikista suurimman muutokseen aiheutti kuitenkin se, että alkuaan vakan puolesta yhteisesti annetut kestitystarpeet ruvettiin kantamaan kultakin talonpojalta erikseen, varsinkin vilja (ruis, vehnä, vakkakaura, sotaratsukaura), voi, munat y. m. verot. Silloin ne parseelit, jotka olivat veronkantajalle arvokkaimpia, lisääntyvät entisestä määrästään, niin että yhteissumma on melkoista suurempi.[3]

Näiden muutosten rinnalla käy vakan lunastaminen rahakorvauksella. Siinäkin tavataan kaikki mahdolliset muunnokset: lunastus koko vakan puolesta joko osasta tai kaikista parseeleista erikseen tai yhdistettynä, sekä lunastus kultakin talonpojalta erikseen.

Kaikki nämä muunnokset vakan häviämisprosessissa tavataan useinkin rinnakkain. Haapsalun alueella v. 1564 joku vakka suoritti vain vakka-, ruoka- ja meturahaa, mutta toinen kinkku-, etikka-, sipuli-, kynttilä- y. m. maksuja sekä lisäksi luonnossa oluen, leivän ja lampaan. Myöhemmin vakiintuukin kunkin vakan yhteissuoritukseksi 1 tnr. olutta ja 1 lammas.[4] Wesenbergissä on kultakin talonpojalta erikseen peritty korvaus vakkaparseeleista, aina kynttilä- ja pippurirahoihin saakka.[5] Paadisten alueella v. 1564 kannettiin muutamalta vakalta tärkeimmät parseelit luonnossa, mutta mitättömämpien edestä kannettiin rahamaksu (pluckgeld).[6]

Vakan nimellä kulkevat r a h a v e r o t muodostavat sangen sekavan vyyhdin.

Miltei kaikissa ruotsalaisissa verokirjoissa tavataan talonpoikien, usein myös yksjalkojen, yksilöllisenä rahaverona vakkaraha (wac-

[1] Esim. Hapsal 1591.
[2] Esim. Lode 1570 ja 1571.
[3] Esim. Lode 1569—1600.
[4] Hapsal 1564, 1588 ja 1591; Rentan 1569.
[5] Wesenberg 1583.
[6] Padis 1564.

kengeld, wackapne). Nimi houkuttelisi pitämään sitä kestityksen lunastuksena. Niin ei kuitenkaan ole asianlaita, minkä jo vakkarahan suuruudestakin voi päättää. Siten v. 1569 Keilan kartanon rahatulot nousivat yhteensä 1257 mk. 5 sh., josta 680 mk. 15 sh. oli vakkarahoja, Ruilan kartanosta olivat vastaavat luvut 877 mk. 4 sh. ja 531 mk. 6 sh., Harkan kartanosta 472 mk. 3 sh. ja 303 mk. 30 sh., Järvekylästä 457 mk. 25 sh. ja 313 mk 24 sh., Raskan kartanosta 435 mk. 14 sh. ja 304 mk. 27 sh., Paadisten linnasta 719 mk. 26 sh. ja 408 mk. 15 sh., Haapsalun linnasta 288 mk. 8 sh. ja 60 mk 15 sh. sekä saman alueen Hemin kartanosta taas 869 mk. 20 sh. ja 784 mk. 3 sh. j. n. e.[1] Kun vakkaraha yksityisille talonpojille jaettuna saattaa nousta aina 10 mk., on selvä, että kysymys ei voi olla vakan lunastuksesta.

Vakanlunastusraha ja vakkaraha esiintyvätkin tileissä usein rinnakkain eri veroina. Keilan kartanossa maksettiin v. 1569 vakkarahaa 28 mk. 16 sh. ja vakkakestirahaa (wacka kost pne) 5 mk. 16 sh., v. 1591 vakkarahaa (wacke penningar) koko koukulla 4 mk. mntta joka talonpojalta, jonka tila oli koko koukun kokoinen tai suurempi, perittiin tämä lisäksi vakkakestirahaa (wackekost peningar) 1 mk., ja puolen tai neljänneskoukun talonpojilta $^1/_2$ mk.[2] Raskan kartanossa, yhden monista tapauksista mainitakseni, vietettiin vakkapitoja v. 1565 vanhaan tapaan, mutta siitä huolimatta kannettiin kussakin vakassa lisäksi vakkarahaa.[3] Haapsalun alueella kannettiin v. 1569 vakkarahan ohella ruoka- ja olutrahaa ilmeisestikin pitämättä jääneen kestityksen korvauksena[4] ja v:n 1591 veroselityksen mukaan vakkarahaa $^1/_2$ talaria sekä »kestirahaa» (kost peningar) 7 äyriä.[5] Loden läänissä suoritti vakka yhteisesti vakanlunastusrahaa (wacke lösning peningar), mutta kukin talonpoika erikseen vakkarahaa.[6] Paadisissa suo-

[1] Rentan 1569.

[2] Rentan 1569; Kegel 1591: »Giffue the årligen aff huar full besittenn haka landh wache penninger 4 mk. .... Änn giffua the aff huar bonde antingen han bor på 1. 2. elle 3. haker wackekost peningar 1 mk., men bor hann på en halff eller $^1/_4$ haka geffuer hann allenast wacke kost pengar $^1/_2$ mk.»

[3] Raska 1565.

[4] Rentan 1569.

[5] Hapsal 1591.

[6] Lode 1570.

ritettiin 1569 vakka- ja vakkakestirahaa rinnakkain.[1] Vakkaraha on aina paljon suurempi, usein kymmenkertainen vakkakestirahaan verrattuna.

Vakkarahan kehityksen yksityiskohtien seuraaminen, mikä tässä yhteydessä päätehtävästä liian ulohtaalle vievänä ei käy päinsä, osoittaa, että sillä ei ollut mitään muuta tekemistä vakan kanssa kuin että se maksettiin muiden verojen tapaan vakassa. Jo keskiaikana se oli tärkein rahavero. Maksuperuste oli yksilöllinen ja nimitykset vaihtelevat, ollen maaraha, koukkuraha, savuraha tai vakkaraha ilman mitään eroa. Sama vaihtelu jatkuu Ruotsin aikana; nämä verot eivät milloinkaan esiinny samanaikaisesti, mutta vaihtelevat toistensa tilalla, siten osoittaen identisyytensä.

Lihulan alueella suoritettiin ruotsalaisen valtauksen tapahtuessa luostarin ja piispan mailla talvivakassa 1 mk. ja syysvakassa 25 sh. koukkurahaa (hakepne), tuomiokapitulin mailla 2 mk. koukkurahaa syysvakassa ja Ritarikunnan mailla savurahaa (rökepne) 1 mk. kultakin koukkutalonpojalta molemmissa vakoissa, mutta ruotsalaiset talonpojat vain 2sh. kukin. Jo v. 1569 ja myöhemmin on sama vero vakkarahan nimisenä, 1 talari koukulta tai talonpojalta, riippuen entisestä maksuperusteesta.[2] Hiidenmaalla oli taas vastaava vero vv. 1564—1569 vakkarahan nimisenä, mutta v:sta 1570 alkaen maarahana (lantgelt) ja vihdoin pelkkänä »rahana».[3] Samaa nimivaihtelua tavataan Liivinmaallakin. Kuvaavinta on, että Lemsalusta tämä vero mainitaan vakka- *eli* maarahana.[4] Vapaatalollistenkin rahamaksua kutsuttiin vakkarahaksi.[5]

Myöhemmin, kun vakkakestitys tuli rahassa lunastettavaksi,

---

[1] Rentan 1569.

[2] Leal 1565, 1586; Rentan 1569.

[3] Dagö 1564, 1565, 1569, 1570, 1576, 1583, 1587 ja 1590.

[4] Kataster 1600 A: »Vom haken landes Wacken oder landtgeldt gegeben zwey Mark.» Vrt. Kataster 1600, s. 10: »vom haken landes landt und wacken geld»; s. 12 taas: »wacken oder landtgeldt vom haken».

[5] Esim. Koskulin ja Lemskulin vakkakirja v. 1553 (H. v. BRUININGK, Analekten zur Geschichte der Landwirtschaft und der Viehzucht in Livland. Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der russischen Ostseeprovinzen zu Riga 1906, ss. 7—18): »Hansz jaunswirs Lupin Wetan, ein achtendel landes: gibet vor alle seine gerechtigkeit dem wackengelde dasz ganze jar uberall V marck, vor sein korn und arbeit.»

saattoi se sulautua vakkarahaan. Alkuaan ei vakkaraha, kuten mainitut esimerkit osoittavat, ollut mikään vakkavero, vaan yksilöllisluontoinen maavero.

Vakan häviämisprosessia jatkuu kaikissa mahdollisissa eri muodoissaan 1500-luvun loppuun saakka. Kuten muutkin verot oli vakkaverokin perinnäisten tapojen määräämä, niiden pohjalla kehittynyt ja kullakin alueella tehdyistä erikoissopimuksista riippuva. Keskushallinnon taholta ei silloin voitu millään tavoin kontrolloida paikallishallintoa. Nähtävästikin lukemattomat tarkastajain valitukset, verotaakan suunnaton epätasaisuus eri alueilla ja kenties verojen epämääräisyyden aiheuttamat väärinkäytöksetkin [1] antoivat Kaarle IX:lle aiheen syyskuussa v. 1600 antaa yhtenäisen verosäännön koko Viroa varten. Maksuperusteeksi tuli koukku, ja kaikki verot oli asetettu määräsuuruisiksi. Vakkaverot poistettiin ja niiden tilalle asetettiin mielivaltaisesti määrättyjen verokuntien yhteissuorituksia: 2 koukkua suorittaisi lampaan, 7 koukkua härän ja 10 koukkua lihotetun sian. [2] Tällaisten verokuntien asettaminen ei sekään ollut mikään ennenkuulumaton uudistus. Jo v. 1565 oli Haapsalussa suoritettu vakka-, vouti-, kirjuri- ja maaknihtiheiniä siten, että 7 koukkua antoi niitä yhden kuorman. [3] Keinotekoisia verokuntia oli oikeastaan käytetty jo paljon varemminkin. 1200-luvun puolivälissä tiedetään Tarton hiippakunnassa suoritetun piispan prokuratsionia, joka tosin on aivan eri laitos kuin vakkakestitys, siten, että kukin koukku maksoi kylmetin kauroja, kaksi koukkua kylmetin rukiita ja kanan sekä kaksikymmentä koukkua kuorman heiniä. [4]

---

[1] Loden tileihin v:lta 1582 on tarkastuksessa liitetty huomautus, johon monesti muuallakin nähtiin olevan aihetta (Lode 1582): »Till minnes vdi Effward Delwickz Reckenskap för Lode Slott anno 82 .... Landbocken så well ther som all annorstädes vdi lijfflandh ähr swår owijss ty rentann vtgörs icke thet ene åhredt så myckit som thet andre, vtan lijcka som en tiend göre the efter årsvextenn och så lenge som thet ähr så, kann ingen ther aff wiss Reckenskap wenta, icke wett mann heller om the Retferdeligen handle ther medh.»

[2] Almquist II, s. 555.

[3] Hapsal 1565.

[4] UB I, n. 173.

Tämä verosääntö ei tullut suinkaan täydellisenä voimaan. Merkillistä on, että sen jäljennöksetkin eri seuduilla on päivätty eri aikoina annetuiksi ja sisällöltäänkin vaihtelevat. Suurempiin erilaisuuksiin on todennäköisesti antanut aihetta vaikeus luopua vanhoista tavoista, jotka toisilla seuduin olivat veronkantajalle, toisilla talonpojille edullisempia kuin uusi verojärjestys. Seuraava asetelma osoittaa, kuinka paljon Kaarle IX:n verosäännöstä poikkeavasti vakkakestityksestä periytyvät yhteisverot suoritettiin. Yhden härän ja sian luovuttivat seuraavat määrät koukkuja yhteisesti:

Alue	Veroselitys v:lta	Härkä (koukkuja)	Sika (koukkuja)
Tallinna [1]	1613	10	6
Paadis [2]	1601	6	6
Hiidenmaa [3]	1605	6	10
Haapsalu [4]			
ruotsalaiset	1611-1614	10	—
virolaiset ..	1614	6	10
Lode [5]	1601-1613	6	6
Lihula [6]	1601	6	6
Weissenstein [7] ..	1601-1613	12	Kylä ja vakka

Lammas on kaikkialla, missä se verona esiintyy, muuttunut yhteisverosta yksilölliseksi. Vaikka siis entinen vakkavero nytkään ei tullut kaikkialla yhtäläiseksi, joka tapauksessa teki Kaarle IX:n verosääntö lopun vakasta vakinaisena verokuntana.

[1] Est. Wacke- och Cop. Bok. 1613.
[2] Kataster 1600, s. 23.
[3] Dagö 1605.
[4] Hapsal 1611 ja 1614.
[5] Kataster 1600, s. 108; Est. Wacke- och Cop. Bok 1613.
[6] Kataster 1600, s. 20.
[7] Kataster 1600, s. 106; Est. Wacke- och Cop. Bok 1613.

Vakan ja pagastan jäännösmuotoja on silti säilynyt viime aikoihin saakka. Entisessä alueellisessa merkityksessä ovat molemmat verrattain yleisiä, varsinkin lättiläisellä alueella, jossa kyliä ei ollut. Toinen yhtä yleinen on veron merkitys, missä *vakka*-sana Kuurinmaalla yksinomaan tunnetaan. [1]

[1] A. BIELENSTEIN, ss. 297—298; ASTAF VON TRANSEHE-ROSENECK, Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert (Strassburg 1890), ss. 13—14, 239; CHRISTOPH GEORGE VON ZIEGENHORN, Staats Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen (Königsberg 1772), s. 325; JUERGEN VON HAHN, Die bäuerlichen Verhältnisse auf den herzoglichen Domänen Kurlands im XVII. und XVIII. Jahrhundert (Karlsruhe 1911), ss. 10—11, 50, 54, 66, 67, 124, 132—148. Veron merkitys on todennäköisimmin myös lättiläisen häälahjojen kokoomisen nimen *pagastu tureht*, takana jonka ilmoitetaan merkitsevän »bei Hochzeiten das Geld für die Neuvermählten einsammeln» (BIELENSTEIN, s. 298).

IV. Vakka viljamitan ja viljaveron nimenä.

Edellisessä esitettyjen merkitystensä lisäksi tavataan *vakka* myös viljamitan nimenä Virossa, ja Suomessa tämän lisäksi muutamien viljassa suoritettavien verojen nimenä. Niidenkin alkuperää ja suhdetta uhri- ja kestitysvakkoihin olisi koetettava selvittää, jotta vakkalaitoksesta mikään puoli ei jäisi pelkkien otaksumisien ja arvailujen varaan.

Viron vakkamitasta on hyvin vähän sanottavaa. Historiallisissa lähteissä tunnetaan se vain saksalaisten käyttämillä *lof*, *lop* tai *lopo* nimillä. Sen koko ilmoitetaan keskiajan lähteissä erilaiseksi eri seuduilla. Kuurinmaalla laskettiin siihen 10, Rigassa 4 kylmettiä. Tavallisinta oli, että sitä pidettiin tynnörin neljänneksenä, joten se siis vastaisi pannin puoliskoa.[1]

Uuden ajan alussa ilmoitetaan loofin suuruudeksi 6 kylmettiä eli $^1/_2$ tynnöriä (1 panni)[2], mutta myös 3, 4, 8 ja 10 kylmetin loofimittoja mainitaan.[3] Kun kylmetin suuruusv aihtelee, on loofin

---

[1] F. G. VON BUNGE, Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark (Gotha 1777), ss. 229—230; HERMANN HILDEBRAND, Das rigische Schuldbuch, s. LVII; ANTON BUCHHOLZ, Ueber die im Dommuseum aufbewahrten, der Stadt Riga gehörigen Lof- und Külmetmaasse (Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde, Riga, 1899), ss. 66—100.

[2] BUNGE, s. 229; H. CREUTZBURG, Die Entwicklung der kurländischen Agrarverhältnisse seit Aufhebung der Leibeigenschaft, unter besonderer Berücksichtigung der Privatbauern (Königsberg 1910), s. 26; Wesenberg 1581; Wittensten 1583; Dagö 1567 b.

[3] BUNGE, s. 229; A. W. HUPEL, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, II, s. 330; Wesenberg 1581.

kokoa vaikea tarkalleen arvioida, ellei ole tiedossa sen suhde isompiin yksiköihin. — Jos lähtökohtana loofille oli tynnörin neljänneksen suuruus, oli astian koko keskiajan kuluessa useimpien tiedonantojen mukaan siis pyrkinyt kasvamaan. Selityksensä tämä suureneminen saa siitä, että verojen määrän lisäämiseksi oli vähitellen suurennettu niitä mittoja, joilla veroviljat mitattiin. Kun loofi tällöin tuli pannin kokoiseksi, rupesivat ruotsalaiset kirjurit usein käyttämään yksinomaan tätä nimeä.[1] Tietoja virolaisen vakka-nimen (*vakk* ~ *vaka*) käyttämisestä tälle mitalle on vasta aivan myöhäisiltä ajoilta. Silti on luultavaa, että se oli kansan keskuudessa yleinen jo keskiajalla.

Enemmän tilaa vaatii Suomen vakkamitan käsittely sen vuoksi, että sitä ilmeisestikin on käytetty nimenä useille aivan eri mitoille, joiden kunkin koko paikkakunnittain vaihtelee, ja että se on joutunut nimeksi muutamille viljaveroille, joiden alkuperää ei ole helppo riidattomasti osoittaa. Selvyyden vuoksi on tiedot kustakin merkityslajista esitettävä erikseen.

1. Vakka mittayksikkönä.

Ensinnäkin ja kaikista yleisimmin käytettiin uudenajan alussa, jolta peräisin olevat lähteet niin mittojen historian kuin monien muidenkin kysymysten suhteen ovat tärkein lähde keskiaikaisista oloista, vakkaa merkitsemään pienintä viljamitta-yksikköä, jonka toisena nimenä oli kappa. Suhde näiden kooltaan aivan samojen mutta eri nimisten mittojen esiintymisessä on se, että vuosisadan keskipaikkeille saakka käytettiin *vakka-* l. *markkavakka* nimeä, mutta loppupuolella sen asemasta *kappaa*. Vain Porvoon läänissä oli suhde päinvastainen.[2]

Keskiajan talouselämälle oli ominaista, että eri talous- ja hallintoalueilla pyrki muodostumaan oma mittajärjestelmä, niin että

[1] Esim. Reval 1575; Rentan 1569; Leal 1586.

[2] K. R. Melander, Muistiinpanoja Suomen mitta- ja painosuhteista 15 sataluvun loppupuolella (Historiallinen Arkisto XI, 1891), ss. 24, 27.

samanniminenkin mitta toisilla seuduin oli paljon suurempi kuin toisilla. Siten oli vakankin laita.

Tavallisinta oli, että panniin, sikäli kuin sekään oli konstantti mitta, meni 20 markkavakkaa. Vaihtelut molempiin suuntiin ovat melkoisia. Hämeenlinnan läänissä meni panniin 24 vakkaa; tilikirjoissa ilmoitetaan näiden vakkojen olevan $^{9}/_{10}$ Tukholman vakasta.[1] Kun Ruotsista ei kuitenkaan tunneta vakka-nimeä, vaan ainoastaan kappa, voi tästäkin provinsialismista nimen käytössä huomata, että vakka ja kappa olivat juuri samoja mittoja. — Viipurin läänissä oli vakka normaalikokoinen, mutta sen ohella mainitaan myös hiukan suurempia, joita meni vain 18 tai 19 panniin.[2] Pohjanmaalla oli vakka kaksinkertainen normaalikokoiseen verrattuna, joten niitä siellä siis meni panniin vain 10. Vakan rinnalla oli käytännössä myös kappa, koskapa ilmoitetaan pannin vetävän 10 vakkaa eli 20 kihlakunnan ja 18 Tukholman kappaa.[3] Vakka oli täällä siis kahden kapan vetoinen astia.

1500-luvun tileissä käytetään vakka- ja kappa-nimityksiä usein aivan sekaisin. Merkillistä on, että monesti, kun rukiin ja ohran suhteen käytettiin kappaa, kauran määrä ilmoitetaan vakoissa.[4]

Kansanrunoissakin mainitaan markkavakkaa ilmeisesti pienenä astiana tai mittana.[5]

---

[1] MELANDER, ss. 26, 32, 48; VÄINÖ VOIONMAA, Kansallinen raha- ja mittajärjestelmä Suomessa varhaisemmalla keskiajalla (Suomen Museo 1914), ss. 50—51.

[2] MELANDER, ss. 28, 52.

[3] MELANDER, ss. 30, 47.

[4] Asiakirjoja, jotka valaisevat Suomen kameralisia oloja (Helsinki 1899) II, ss. 213, 269, 273 ja IV, ss. 16, 61.

[5] Helkavirressä (JULIUS KROHN, Kantelettaren tutkimuksia I. Helsinki 1900, ss. 17—18) eri kirjaanpanojen mukaan:

GOTTLUND	LÖNNROT
Tuokam sieltä seulan täusi	Tuokaam sieltä seula täysi
Mataroita marka vakka	Mataroita markka vakka

GOTTLUND on Otavaan painattamassaan runossa käyttänyt muotoa *markan vakka*, jonka korjauksen LÖNNROTkin on muistiinpanoonsa myöhemmin tehnyt. Saman muodon on myös JULIUS KROHN valinnut Helkavirren rekonstruoituun muotoon. Muoto *markkavakka* on kuitenkin alkuperäinen ja myös kansan käyttämä, kuten niistä muistiinpanoista näkyykin, joita ei ole ehditty »korjauksilla» muutella.

Mutta samanaikaisesti kuin vakka oli kapan eli siis pienimmän viljamitan synonyyminä, käytettiin sitä ei vain yhden, vaan useampienkin kappaa i s o m p i e n viljamittojen nimenä.

Sääksmäen talonpoikain valituksessa 1500-luvun alkupuolelta puhutaan karpion vakasta, jota mielivaltaisesti oli suurennettu $^1/_4$ entistä suuremmaksi silloin kuin vanhan mitan tilalle oli tehty uusi.[1] Asiakirjasta käy siis kaikella toivottavalla selvyydellä ilmi, että kansa kutsui karpion eli puolen pannin mitta-astiaa vakaksi. Kun juuri samoilta vuosilta on Varsinais-Suomesta asiakirjatietoja, joiden mukaan kappaa vastaavaa vakkaa kutsuttiin markkavakaksi,[2] on siis tähän vakka-nimen attribuutilliseen käyttöön ollut sangen luonnollinen syy: muitakin viljamittoja kuin kappaa voitiin nimittää vakaksi.

Tähän ei vakka-nimen käyttö rajoitu. Jaakko Teitin valitusluettelossa v:lta 1556 mainitaan Suur-Savossa papin kantavan kaurasaatavansa, jonka suuruus oli niityttömiltä talonpojilta yksi »oravas», s. o. $^1/_6$ pannia, kolmasvakalla, joka oli $^1/_5$ pannia, ja teki veron siis suuremmaksi.[3] Samassa lähteessä puhuvat Vesilahden talonpojat tuomarinveron kannossa käytetystä vakasta, joka kooltaan oli hiukan pienempi kuin $^1/_3$ pannia.[4]

Jo näissä kolmessa tapauksessa puhutaan sangen erikokoisista isoista vakoista: yhdessä $^1/_2$, toisessa $^1/_3$, kolmannessa $^1/_5$ pannin suuruisesta. Eräs seikka näissä lähdetiedoissa on erikoisen huomauttamisen arvoinen: ne kaikki ovat tulleet asiakirjoihin merkityiksi talonpoikien valituksina ja kuvastavat niin ollen kansan käyttämää terminologiaa. Jokaisesta käy ilmi, että vak-

---

[1] Arwidsson IX, s. 28 (1537—1539): »... haffuer Erich olson nw först j åår lätiidt göre på slotthet en ny karp wacka som wij skole määle wt wor sädt medt thå wij fram före ok är karpen en fiärde deel större en then gambla karpen som ther förre war.»

[2] VA 484 (1538).

[3] Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelistoa vastaan v. 1555—1556 (Todistuskappaleita Suomen historiaan V. Helsinki 1894), s. 314: »Aff hvar bonde, som engeboll haffver, får presten höö $^1/_2$ parmas, och then ther icke haffver engesboll, han giffver en orewass haffre (laidassa: 6 orawass udi spannen); samme orewas upbär likevel presten med kolmaswacke.»

[4] Teitti, s. 299: »Och är samme wacke, som domarens tjenere upbär med, noget lithet mindre än en tridjungx span.»

ka-nimen tällainen käyttö ei suinkaan ollut poikkeuksellista, vaan aivan yleistä. Että tämänluontoisia tiedonantoja ei ole runsaammin, saa selityksensä siitä, että tapaukset, jolloin kansan terminologia pääsi asiakirjoissa esille, jos se oli hallinnollisesta poikkeava, olivat verrattain harvinaisia. Verokirjojen tileissä oli tietysti käytettävä sellaisia mittojen nimityksiä, jotka keskushallinto ymmärsi. Verojen nimenä sitävastoin tämä vakan merkitys saattoi tilikirjoissakin tulla esille.

Varma todistus siitä, että kansa tosiaankin on voinut vakalla tarkoittaa kappaa isompaa mitta-astiaa, on nykyaikoihin saakka säilynyt käytäntö. Siten tiedetään esim. Hausjärvellä vakaksi sanotun 3—5 kapan, Viipurissa 5 kapan [1] ja Pohjanmaalla 4 kapan mittaa. [2]

2. Vakka viljaverojen nimenä.

Kappaa suurempi viljamitta tulee esille myös muutamissa virkamies- ja kirkollisissa veroissa. Kun voi olla erimielisyyttä, onko vakka-nimityksen käyttö tosiaankin johtunut mitasta vaiko jostakin muusta vakan merkityksestä, on kustakin eri lajista käytettävänä olevat tiedot esitettävä mahdollisimman tarkasti tätä seikkaa silmälläpitäen.

Kaikki kysymykseen tulevat verot ovat keskiaikana muodostuneita, mutta useimmissa tapauksissa tunnetaan ne pääasiassa vain uudenajan alun tilikirjoihin kautta. Niihin ovat ne tulleet merkityiksi siitä syystä, että Kustaa Vaasa oli ne omistanut kruunulle; niiden periminen tapahtui kuitenkin entisten tapojen mukaan.

L u k k a r i n jyväsaatavaa seurakunnan talonpojilta kutsuttiin joko lukkarinvakaksi (clockare vackan) tai lukkarinveroksi (clockare rentan). Suuressa osassa maata oli lukkari saanut milloin

---

[1] MELANDER, ss. 35, 38.

[2] CHR. GANANDER, Sanakirja (Yliopiston Kirjaston käsikirjoituskokoelmissa).

miltäkin veroyksiköltä jyviä yhden vakan, jonka suuruus vaihtelee hyvinkin paljon.[1]

Varsinais-Suomessa suoritettiin lukkariveroa manttaaliperusteella niin, että kukin talonpoika maksoi rukiita yhden vakan. V. 1557 suoritti kukin ruokalisää maksava talonpoika »lukkarinvakaksi» Pöytyällä, Ruskon kappelissa ja Kaarinassa $^1/_4$ pannin rukiita.[2] Vuosisadan vaihteen tileissä tulee veron kirjavuus täydellisesti näkyviin. Halikon kihlakunnassa meni lukkarinvakkoja panniin vain 3 muualla paitsi Marttilassa, jossa niitä meni 5. Samanlaisina poikkeuksina olivat Piikkiön kihlakunnassa Lieto, Piikkiö ja Paimio, joissa panniin sopi 4, 6 ja 6 $^1/_2$ lukkarinvakkaa.[3]

Satakunnasta ovat tiedot lukkarinvakasta verrattain niukat. V:n 1558 tili ilmoittaa Tyrväällä, Karkussa, Vesilahdella ja Lempäälässä kunkin miehen suorittavan lukkarinverona ohria yhden vakan, jonka suuruus on 3 $^1/_3$ verokappaa.[4] Juuri saman kokoinen oli se myös Kangasalla; toisen systeemin mukaan ilmoitettuna oli nimittäin lukkarinvakka siellä sellainen, että niitä meni panniin 6.

---

[1] Vrt. MELANDER, ss. 33—34.

[2] VA 698. Esim.: »Enn ähr vetendes atth aff Pöytte socknn wttgörs j fierdung spann rogh, till Clockar vackann, aff huar boonde som full maskott gör.»

[3] VA 1575 (1598), 1614 (1602), 1640 (1604). — Lukkarinvakan suuruus ilmoitetaan esim. seuraavalla tavalla (VA 1614, fol. 7):

»Klockare Rentan

— —

Änn vtgiörs af Ste Mortens Socknn af Huar fullandbo
Rogh — 1 wacka
och ähre Lanndbönder 11 $^1/_2$
Der effter

(5 wackar i spannen) Klockare R: Rogh 1 tunna 6 cappar.» Tilikirjojen laskut ovat joskus merkillisen ristiriitaisia. Esim. v. 1602 (VA 1614, fol. 4) ilmoitetaan Latokartanon (Näsgård) alaisten 28 manttaalin suorittavan kunkin yhden lukkarinvakan, joita panniin menee 6, mutta veron yhteistulos, 9 pannia 6 $^2/_3$ kappaa on joko kaksi kertaa liian suuri tai vakka on ilmoitettu puolta pienemmäksi kuin se todellisuudessa oli. V. 1604 (VA 1640) sanotaan lukkarinveron tällä alueella olevan 6 $^2/_3$ kappaa täysiverolta; mistä veron vaihtelu johtuu, on vaikea selittää.

[4] VA 2063 (1558), fol. 1—3. Esim. Vesilahti ja Lempäälä: »Matskotet och Clockare Rentann huar man . . . . Klockare rente korn 1 vacka . . . Clockarewackan vdi både sockner håller 3 $^1/_3$ skattecappar.»

Pirkkalan lukkarinvakan ilmoitetaan olevan 6 kapan vetoisen.[1] Huittisissa[2] ja osissa Hämeenlinnan lääniä on tämän veron suuruus rukiita $^1/_6$ pannia, siis sama kuin edellisissäkin tapauksissa, osissa taas $^1/_4$ pannia.[3]

Tiedot Pohjanmaalta ovat eri vuosilta jonkunverran erilaisia. V:n 1556 tilikirja ilmoittaa lukkarinvakan Kaarlepyyssä, Pietarsaaressa, Saloisissa ja Kalajoella vetävän 7 $^1/_4$ Tukholman kappaa.[4] V. 1557 ilmoitetaan Mustasaaressa, Kyrössä ja Vöyrissä suoritettavan lukkarinveroa niin, että kukin täysiveroinen (fulsättis) talonpoika maksaa 1, puoliveroinen (halffsättis) $^1/_2$ vakkaa ohria. Näitä vakkoja ilmoitetaan menevän tynnöriin 8.[5] V. 1558 maksaa kukin talonpoika Pietarsaaressa ja Kaarlepyyssä ohria vakan, joita tynnöri vetää 7, mutta Saloisissa ja Kalajoella menee tynnöriin näitä vakkoja 9.[6] V:n 1574 tili ilmoittaa tämän veron aivan eri tavalla: Mustasaaressa, Vöyrissä ja Iissä ilmoitetaan kahdeksan kokoveron maksavan sitä tynnörin ohria, muualla seitsemän kokoveron saman määrän.[7] Vuosisadan lopulla on lukkarinvakka Mustasaaressa, Vöyrissä ja Iissä $^1/_8$ tynnöriä, muualla lasketaan tynnöriin menevän 7 vakkaa.[8]

Kyminkartanon läänissä oli lukkarinvero aikaisemmin ollut $^1/_4$ pannia ohria,[9] mutta myöhemmin oli sen laatu muuttunut rukiiksi, ja sen suuruus oli paikkakunnittain vaihteleva: $^1/_4$, $^1/_6$ tai

---

[1] VA 2056 (1557), fol. 1—5.

[2] VA 2426 (1595), fol. 7, 52.

[3] VA 5851, fol. 5; VA 5852 (1558), fol. 83.

[4] VA 4560.

[5] VA n. 4569; fol. 9: »clockarewackann håller 7 $^1/_4$ Stocholms cappar.»

[6] VA 4592, fol. 4: »Item vtgiörs enn annan skatt effter manthalet aff persöö och karleby socknar, som kallas Clockere korn, så at huar bonde vtgiör årlighen kornn 1 vacka .... Rechnes I theres tunna 7 vackar.»

[7] VA 4738, fol. 7: »Clockare rentan. Ähr wetandes at ..... vtgörs effter mantalet i Clockare Rente en wacke korn och inthet Rog .... doch så at vti för:ne Mustasari, Vero och Iio sockner göre huarie 8 heeleschattabönder 1 tunna Clockare Rente Korn och vti the andra sockner, Nemligen Pedersöre, Karleby, Kalaioki, Pyheioki, Salo och Limingo göre huarie 7 heeleschattebönder 1 tunna korn i Clockare R.»

[8] VA 4807.

[9] VA 2003 (1558), fol. 21.

1/8 pannia.[1] Muutamasta tilimerkinnöstä ja talonpoikien valituksesta käy ilmi, että lukkarinveroa ja ruokalisä-jyviä oli kannettu aikaisemmin omalla »papin ja lukkarin pannilla», joka oli pienempi kuin vastaava kihlakunnan mitta, joka näidenkin verojen jouduttua kruunun haltuun oli veronkannossa otettu käytäntöön.[2]

Itä-Suomessa suoritettiin lukkarinvero useimmiten rahassa, 1/2 äyriä tai 6 penninkiä jouselta tai savulta. Jos se suoritettiin jyvissä, oli määränä 1 »pieni vakka» rukiita, vain poikkeuksellisesti 3 vakkaa.[3]

Kuten VÄINÖ VOIONMAA on osoittanut, täytyy meikäläisen lukkarinveron katsoa olevan saman kuin Ruotsin maakuntalakien määräämän lukkarinpalkan, 1/2 pannia ohria tai sen arvo rahassa kultakin talonpojalta.[4] Suomessa se esiintyy usein ruokalisäveron rinnalla ja osanakin.[5] Senkin jälkeen kuin kruunu oli tämän veron omistanut, esiintyy se useimmiten lukkarinvakan nimisenä, myös ruotsalaisilla alueilla. Kruunu joko itse maksoi lukkarinpalkan vakinaisena jyvämääränä[6] tai määrättynä murto-osana veron tuottamasta määrästä,[7] tai läänitti sen pois, varsinkin papeille, vel-

---

[1] VA 2145 (1563), fol. 6—7.

[2] VA 2003, fol. 24: »Aff thenne Summa Spannemåll skall affkortas vti Matskotz rogh och Klockare Rennta kornn, för thet the haffua vpburit medh heredz spann och icke med prestenns spann och är heredz spannen enn halff stocholms spann större änn prästenns spann.» — Fol. 64: »Item ähr Vettandes att matskottz och Clockare renttann vdj Rogh och Kornn är vpburit Anno 57 vdj Cumegårdz Länn medh Häridz Spannenn, och ähr samme spann so stor som 1 1/2 stocholms spann och 3 capper, Szå wåre bönderne i forbemelte länn och beklagade segh in för högborne furste vår aller N: H: på Vlsby gårdh och Cumegårdh att the icke förmotte vtgöra then Matskott och Clockare rentta spannemåll effter heridz spannen, vtan begäritt att the motte vtgiöre förbemelte then Matskott och Clockare rentta Spannemåll med then spann som presterne och Clockarne thill förend haffde vpburit aff them . . .»

[3] VA 5123, 5159. Esim. edellinen, fol. 34 (Nykyrcke Socknn): »Klockare Renttann efter Röktall Så att hwar Röck vttgör årlighen 1 lithen wack eller 1/2 öre penningar.»

[4] VÄINÖ VOIONMAA, Kirkkohist. Seur. Vuosik. III, ss. 138—139.

[5] VA 698, 2063, 2145.

[6] VA 2146; vrt. myös 4738.

[7] VA 698: puolet lukkarinverosta.

vottaen tällöin veronsaajan järjestämään lukkarintehtävien hoidon omalla kustannuksellaan. [1]

Satakunnasta ilmoitetaan lukkarinvakan ohella monien muidenkin kirkollisten jyväverojen määrät isoissa vakoissa. V. 1557 perittiin Kangasalla kymmenystä vakinaisena koukkuverona 6 vakkaa ohria ja 3 vakkaa kauroja; näitä vakkoja meni panniin 3. Kyrössä veron suuruus muuten oli sama, paitsi että kymmenysvakkoja meni kahteen panniin 5. Myös Kangasalla papinvakkoja meni panniin 3, mutta Orivedellä teki 2 papinvakkaa 17 kappaa; [2] edellinen olisi siis, 24 kappaa panniin laskettuna, [3] 8, jälkimäinen 8 1/2 kapan suuruinen. V:n 1558 tili ilmoittaa papinvakan, joita koukulta suoritettiin ohria 6 ja kauroja 3 vakkaa, olevan Vesilahdella ja Lempäälässä 7 1/4 verokappaa, ja ruokalisävakan, joita kukin mies suoritti vain yhden (rukiita), Lempäälässä 7 1/2 ja Vesilahdella 6 1/2 verokappaa.[4] V:n 1562 tilissä on veron suuruus muuten sama, mutta papinvakan koko on ilmoitettu hiukan erilaiseksi. Kyrössä, Kangasalla, Orivedellä, Lempäälässä ja Vesilahdella sanotaan sen olevan 8 kappaa eli panniin menevän 3 papinvakkaa; Pirkkalassa se sitävastoin oli 10 kapan kokoinen.[5] V:n 1595 tili ilmoittaa papinvakan kooksi Pirkkalassa 10, Kyrössä Orivedellä, Pälkäneellä ja Kangasalla 8, Lempäälässä ja Vesilahdella 7 kihlakunnan kappaa. [6]

Myös papin vuotuisia virkamatkoja seurakunnassa kutsuttiin

---

[1] K. G. Leinberg, Handlingar rörande finska kyrkan och prästerskapet I (Jyväskylä 1892), n. 84, 326, 495; Arwidsson, Handlingar IV, ss. 242, 339; K. R. Melander, Piirteitä kirkollisen järjestyksen kehityksestä 1500- ja 1600-luvuilla (Kirkkohist. Seur. Toim. XVI. Eripainos), ss. 42—43.

[2] VA 2056, esim. fol. 7 (Kyro Sockn): »Först är wetandes, att kirkiones kroker äre 61 och wdaff hwar Croch wtgiörs vndi tiende korn 6 wackar och 5 wtaff the wackar göra 2 spann och wtgiörs haffra aff hwar kroch 3 wackar.»

[3] VA 2144 mukaan.

[4] VA 2063, esim. fol. 2: »Matskotet och Clockare Rentann huar man. Matzskottz rogh 1 vacka . . . .» Reunahuomautus:

Matskottwackan.
vdi lempela håller 7 1/2 } skatte
vdi vesilax håller 6 1/2 } capper

[5] VA 2144.

[6] VA 2426, fol. 5, 51.

vakoiksi (skrifftewacke, »rippivakka»). Kun näillä matkoilla pappi tietenkin nautti kestitystä, voisi ajatella vakka-nimen tässä olevan pidon merkityksessä. Siihen katsoen, että nimitys tavataan kotoisena myös ruotsalaisten talonpoikien keskuudessa, on kuitenkin todennäköisempää, että vakka on tässäkin veron merkityksessä. Papin virkamatkoihin liittyi näet veronkanto.[1]

N i m i s m i e h e n v a k k a a (lendzmanns vackann) tunnetaan vain Pohjanmaalta. V. 1556 ilmoitetaan sen suuruutena olevan Kaarlepyyssä, Pietarsaaressa, Saloisissa ja Kalajoella 12 1/4 Tukholman kappaa.[2] Seuraavan vuoden tilissä kerrotaan nimismiesveroa kannettavan Mustasaaren, Vöyrin ja Kyrön pitäjissä manttaalittain, kultakin täysiveroiselta talonpojalta 1 ja puoliveroiselta 1/2 vakkaa. Näitä vakkoja ilmoitetaan tynnöriin menevän 4.[3] Seuraavan vuoden tili ilmoittaa nimismiesvakan koon samaksi myös Saloisissa, Kalajoella, Kaarlepyyssä ja Pietarsaaressa.[4] Jos tynnörin lasketaan vetävän 2 1/2 pannia, olisi tämän nimismiesvakan suuruus 12 1/2 Tukholman kappaa.[5] Vuosisadan lopulla oli vero Kyrössä ja Vöyrissä kultakin kokoverolta 1 panni rukiita ja saman verran ohria, muualla 1/2 pannia ohria.[6] — Myös voudin veroa on joskus kutsuttu vakaksi.[7]

---

[1] VA 6152, fol. 44 (Tavisalmen kesäkäräjät v. 1549): »Vedmas maeckuby sackfältes til 3 mark wtthan nodhe ath the tugh intet theres kyrckeherre om ffaston I skriftt vacka . . .» — TEITTI, s. 193 (Espoon talonpoikien valitus kirkkoherraansa vastaan): »Och gör han allestedz i soknn ille emott bönderne, så att ingen wil snartt tage emott honom, när han far i skriftewacke. När her Hindrich far utt i skrifftewacke tager han aff hwar bonde 1 wacke haffre, och aff thennom han ligger hoss 1/2 span til hesthaffra, hvilken haffra han förer til prestegården.»

[2] VA 4560, fol. 9: »Lendzmanns vackan håller 12 1/4 stocholms cappar.»

[3] VA 4569.

[4] VA 4592, esim. fol. 4: »Item vtgiörs enn skatt . . . . effter mantalet så at huar fullsetis bonde vtgiör årligen Länsmans kornn 1 vacka . . . Reknes 4 vackar i tunnan.»

[5] MELANDER s. 34.

[6] VA 4807 (1595).

[7] VA 694 (Pöytyä, Maaria, Kaarina), fol. 4: »Enn är wetandes att wttgiörs årliga fougtenn till hielp aff huar fierding eller Booll I socknn Rog eller Malt 1 pundh . . . ther effter fougte vacka rogh 5 pundt.»

Nimismiesvakan alkuperänä täytynee olla keskiaikaisen nimismiehen kinkeriveron, johon kuuluva jyvämäärä suuruutensa puolesta on hyvin voinut olla lähtökohtana tälle vakalle. [1]

Jälellä on vielä kaikista mielenkiintoisin vakka-niminen jyvävero: l e i p ä v a k k a. Tämä nimitys tavataan, vain maan itäisissä osissa, jo keskiajalla. Kun kuningas Maunu Eerikinpoika ja piispa Hemminki v:n 1345 tienoilla määräävät kirkolliset verot Karjalassa vakinaisiksi, koska asukkaat köyhyytensä vuoksi eivät olleet kyenneet täyttä kymmenystä suorittamaan, mainitaan monien erilaisten kirkkoherralle suoritettavien verojen joukossa »leipävakan edestä» yksi kolmannes ruista kultakin jouselta. [2] Kolmannes varmastikin tarkoittaa karpion kolmannesta, sillä myöhemminkin samalla alueella oli suunnilleen siten asianlaita. Lisäksi sama asiakirja rinnastaa valkonahkan ja kolmanneksen viljaa saman arvoisiksi; myöhempänä aikana kolmanneksen kansanomainen nimi olikin oravas l. oravainen. [3] Asiakirjan sananmuomuodosta voi edelleen päättää, että tämä vero ei ollut mikään uutuus, vaan jo ennestään käytännössä ollut (»före s e n brødwakka») ja sellaisena määrältään vakiinnutettu. Samojen henkilöiden otaksuttavasti samaan aikaan antama määräys kymmenyksen maksutavoista Pohjanmaalla osoittaa, että karjalaisten leipävakkaa vastaa siinä tunnettu kirkollinen ruokalisävero. [4]

---

[1] Vrt. VÄINÖ VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, ss. 248, 339—354.

[2] Mustakirja, n. 110: ». . . . huar bogaman gørj sinom kirkieherre . . . före sen brødwacka j tridiung rog . . .»

[3] VÄINÖ VOIONMAA, Suomen karjalaisen heimon historia (Helsinki 1915), s. 95 ja Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 84; MELANDER, ss. 36—37. — Vaikka mitat alkuaan olivatkin karpion kolmanneksia, differentsioituvat ne hiukan eri kokoisiksi, sillä TEITIN (s. 314) tiedonannon mukaan »orawas» oli pannia $^1/_6$ eli siis täsmälleen karpion kolmannes, mutta »kolmas» oli hiukan suurempi, $^1/_5$ pannia.

[4] Mustakirja n. 111. Molempien verojen nimet mainitaan samanlaisella lausekonstruktsionilla, Karjala: före sen brødwakka, Pohjanmaa: fför matskot. — Monissa muissakin asiakirjoissa käytetään samaa ilmaisumuotoa, esim. Mustakirja, n. 131 (1349): loco mathskuth, n. 172 (? 1361): pro maskut, n. 208 (1369): pro loco oblacionum et mathbyrdh, n. 725 (Kyrö ja Häme, keskiajan lopulta): for masskooth; vrt. myös n. 75 (1334): racione apparatus.

Ruokalisä ja leipävakka, milloin niitä ei jonkun alueen elinkeinollisten erikoisuuksien vuoksi korvattu joillakin vastikkeilla, suoritettiin harvoja poikkeuksia lukuunottamatta rukiina, ja niiden maksuperusteina oli mies- tai taloluku. V. 1369 ilmoitetaan ruokalisän suuruutena Turun hiippakunnan suomalaisen oikeuden alueilla olevan yksi kukkurakarpio rukiita kultakin talonpojalta.[1] Paikalliset maksutottumukset eivät kuitenkaan olleet eivätkä pysyneet samoina, kuten näkyy niistä vaihteluista, joita uudenajan alussa tapaamme veron suuruuden suhteen ensi seuduilla. Savossa oli leipävakan määränä kaksi kolmannesta rukiita jokaiselta talonpojalta, olipa tämä sitten rikas tai köyhä.[2] Toinen tiedonanto kuitenkin ilmoittaa, että karjalaisen oikeuden mukaan suoritettiin, varmastikin juuri vastaavaa veroa, kultakin jouselta yksi karpio rukiita tai ohria.[3] Länsi-Suomessa samoihin aikoihin oli ruokalisä suomalaisen oikeuden alueella, jossa se suoritettiin rukiina, useimmiten 1 panni, mutta Hämeenlinnan läänissä 1 karpio tai $^1/_3$ pannia manttaalilta tai täysiveroiselta talonpojalta.[4] Kun panniin meni 5, oikeastaan 6 kolmannesta,[5] on siis molempien erinimisten verojen tavallisin määräkin eikä vain laatu ja maksuperuste niin samoja kuin se keskiajan lopun mitta- ja verojärjestelmien kaaoksessa suinkin oli mahdollista. Yhä varmemman vakuutuksen siitä, että yksi karpio ja kaksi kolmannesta ruokalisän ja leipävakan kannossa vastasivat toisiaan, saa vastamainituista tiedonannoista karjalaisen oikeuden ja Hämeenlinnan läänin alueilta, joissa nämä mitat esiintyvät toistensa vastineina. Menettelytapa, että veronlisäykseksi käytettiin toisen mittajärjestelmän

---

[1] Mustakirja, n. 208.

[2] ARWIDSSON III, s. 329 ja TEITTI, s. 314. Vrt. myös J. M. SALENIUS, Tietoja Tavisalmen eli Kuopion pitäjästä vuosilta 1548—1626 (Kuopion ja Joensuun lyseoiden vuosikertomus 1881—1882), ss. 27, 31.

[3] VA 6 (1542—1543), fol. 228.

[4] VA 6, 2068. — Ainoastaan Sääksmäellä oli ruokalisä kaksi karpion kolmannesta ja Vanajassa kaksi pannin kolmannesta sekä Vesilahdella yksi vakka à $6\,^1/_2$ verokappaa ja Lempäälässä yksi vakka à $7\,^1/_2$ verokappaa, mitkä lähinnä vastaavat pannin kolmannesta.

[5] TEITTI, s. 314; ARWIDSSON II, s. 329, jossa kolmea kolmannesta näytään pidettävän karpiona eli pannin puoliskona.

lähinnä vastaavaa, mutta jonkunverran suurempaa yksikköä, oli uudenajan alussa sangen yleinen. [1]

Kuten VOIONMAA huomauttaa, on siis täysi syy pitää karjalaisen alueen leipävakkaa vain ruokalisän kansanomaisena nimenä. Ruokalisä taas on ruotsalaisperäinen kirkollinen vero. [2]

3. Vakka-nimisten verojen ja mittojen välinen suhde.

Mahdollisuutena on huomioon otettava, että vakka-nimisten jyväverojen ja pakanallisten vakkauhrien välillä olisi joku yhteys olemassa, joko suoranaisesti siten, että maallinen verotus olisi omistanut kannettavakseen pakanalliset uhrit, tai välillisesti siten, että pakanallisten vakkauhrien ja -pitojen veronkantotekniikka olisi antanut nimensä näille kristillisen yhteiskuntajärjestyksen veroilla.

Näitä mahdollisuuksia en kuitenkaan pitäisi todennäköisinä. Puheenaolevien keskiaikaisten verojen alkuperä on näet kieltämättä hallinnollinen, usein aivan selvästi ruotsalainen. Näiden verojen suomalaiselle alkuperälle jäisi avoimeksi silloin vain se erinomaisen pieni mahdollisuus, että pakanallinen ja ruotsalaisperäinen vero olisivat sattumalta niin samanlaisia, että jälkimäinen olisi kokonaan peittänyt edellisen. Pakanallisten vakkaverojen kokoamistekniikkakaan tuskin on voinut vaikuttaa näiden verojen nimiin, sillä niitä ei suoritettu verokunnittain, vaan kultakin pienemmältä veroyksilöltä erikseen.

Ratkaisevan merkityksen keskiaikaisten vakkaverojen nimeä selitettäessä tahtoisin antaa sille kiinteälle ja jokaisen veron suhteen enemmän tai vähemmän selvästi huomattavalle yhteydelle, missä ne ovat vakka-nimisiin m i t t o i h i n. Se näet tekee kaikista todennäköisimmäksi sen selitysmahdollisuuden, että verojen nimi on johtunut siitä mitta-astiasta, jolla ne mitattiin.

---

[1] TEITTI, ss. 138—139, 255, 271, 299, 314.

[2] VÄINÖ VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 45 ja Kirkollisen verotuksen kysymyksiä keskiajan Suomessa, ss. 129—131. Vrt. myös H. G. PORTHAN, Opera selecta I—II, ss. 143—144, 223, ja A. G. FONTELL, Om »svenska och finska rätten», passim.

Meikäläinen tutkimus ei ole lainkaan kiinnittänyt huomiotaan siihen taloushistoriallisesti tärkeään kysymykseen, millä mitta-yksiköillä oli omat mitta-astiat, toisin sanoen, mitkä olivat reaalisia, mitkä vain laskusuureita. Rahajärjestelmän alalla oli lyötyjä rahoja vain pienemmille yksiköille, niin että keskiaikainen markka oli vain pelkkä laskusuure. Sama ilmiö esiintyy mittojenkin alalla: Ruotsissa ja varmasti myös Suomessa tynnöri, punta ja lesti olivat laskusuureita, vain panni ja sitä pienemmät mitat varsinaisia mitta-astioita. [1]

Edellisessä on Suomesta tullut esille asiakirjallisia tietoja, enimmäkseen uudenajan alulta, että joka ainoalle käytännössä olevalle mitta-astialle oli kansan käyttämänä yleisnimenä vakka. Että todellakin on kysymys yleisnimestä, näkee siitäkin, että jostakin määrätystä mitasta puhuttaessa oli tarpeellista varustaa vakka-sana attribuutilla: markkavakka, pieni vakka, kolmasvakka, karpionvakka.

Nämä mitat ovat voineet olla lähtökohtana jokaiselle vakka-nimiselle verollemme.

Niiden kaoottinen kirjavuus saa selityksensä keskiaikaisesta mittakehityksestä. Ominaista sille on kaikkialla varmojen normien puutteesta johtuva epävarmuus. Mitta-astiatkin olivat käytännön tietä syntyneitä eikä muuttumattomilla geometrisilla perusteilla määrättyjä, joten eri seuduilla sama mitta voi olla hyvinkin tuntuvasti erilainen ja samallakin alueella eri aikoina. Verojen lisäämiseksi tai huojentamiseksi useinkin muutettiin mitta-astian kokoa. Sekavuutta lisäsi vielä se seikka, että raha- ja mittajärjestelmiä rinnastettiin tai ainakin koetettiin rinnastaa, niin että mittaa voitiin muuttaa hintojen muuttuessa tai että mittajärjestelmään koetettiin sovittaa rahan jakojärjestelmää. [2] Jos lisäksi mitta-astiat

---

[1] HANS FORSSELL, Antekningar om mynt, vigt, mått och varupris i Sverige under de första femtio åren af Vasahusets regering (Sveriges inre historia från Gustaf den förste. II. Stockholm 1875), s. 119.

[2] KARL THEODOR VON INAMA-STERNEGG, Deutsche Wirtschaftsgeschichte III, 2 (Leipzig 1901); KARL LAMPRECHT, Deutsches Wirtschafstleben im Mittelalter II, ss. 481—490; HANS FORSSELL, s. 122 y. m.; LUDVIG B. FALKMAN, Om mått och vigt i Sverige (Stockholm 1884), ss. 291—293; Kr. ERSLEV, Valdemarernes Storhedstid (København 1898), ss. 9—18. — VÄINÖ VOION-

Suomessa olivat sylinterimäisiä kuten Baltiassa,[1] on ymmärrettävää, että vaihteluita mittojen koossa täytyi runsaasti esiintyä, ja että mittojen tarkoituksellinen ja mielivaltainen muuttaminen saattoi käydä päinsä suurempaa huomiota herättämättä, ellei muutos ollut kovin äkillinen ja silmiinpistävä; sylinterimäisen astian kuutiosisältöä on näet vaikeampi kontrolloida ja myös tehdä juuri määrätyn kokoiseksi kuin kuutiomaisen.

Tässä valossa katsottuna on eri verojen kannossa käytettyjen vakkamittojen vaihtelu ymmärrettävä. Olipa lähtökohtana verolle ollut mikä pannin tai karpion osa tahansa, ennen pitkää saattoi tuo vero olla eri seuduilla todellisuudessa eri suuruinen, vaikka sen nimellinen mitta olikin sama. Tähän erilaistumiseen vaikutti varsinkin se seikka, että useimmat verot mitattiin omalla mitallaan. Kun esim. Satakunnasta ilmoitetaan monia eri verovakkoja, joiden koko on erilainen, joskus vain muutaman murto-osan kappaa toisesta poikkeava, on tätä vaikea selittää muuten kuin että todellakin oli olemassa eri vakkamittoja eri veroja varten. Edellä otteena painetusta Kyminkartanon läänin talonpoikien valituksesta käy ilmi, että papilla ja lukkarilla tosiaankin oli oma viljamittansa. Ja kun Satakunnassa ilmoitetaan kunkin koukun suorittavan useampia papin-, ruokalisä- tai kymmenysvakkoja, ja näitä vakkoja menevän panniin esim. 3, ei voi olla pieninkään epäilystä, että tällainen vakka tosiaankin on reaalinen mitta-astia.

Tässäkin tulee näkyviin keskiajalle ominainen pyrkimys selviin ja havainnollisiin yksikköihin: yksi mitallinen jyviä kultakin verotusyksiöltä, milloin veron suuruus sen teki mahdolliseksi. Kun mitta-astioiden yleisnimenä käytettiin *vakkaa*, antoi kansa veroillekin

---

MAA (Suomen Museo 1914, ss. 50—51) on osoittanut, että Suomessakin varhaisemman keskiajan lähteissä tavataan merkkejä määrätystä suhteesta rahayksikköjen ja viljamittojen välillä. *Markkavakka* on todennäköisesti jäännöksenä siitä. Kuinka laajalti raha- ja mittajärjestelmien rinnastaminen oli käytännössä toteutettu, siitä ei asiakirjallisen lähdetiedon puutteessa voi varmaa käsitystä muodostaa. Ainakaan uudenajan alussa ei siitä enää näytä aikalaisilla mitään tietoa olleen.

[1] ANTON BUCHHOLZ, mainittu kirjoitus.

tämän nimen yhdistäen sen veronkantajan tai- tarkoituksen nimeen, joten siis syntyivät lukkarin-, nimismiehen-, leipä- y. m. vakat.[1]

---

[1] CHR. GANANDER (Sanakirja), joka tuntee vakan 4 kapan mittana, ilmoittaa lisämerkityksiksi: »*wakat-* pl. Austr. Prästrättighet, *papin vakat. Käydä vakoilla*, resa och taga up sin rättighet.» — *Kappaa* käytetään vielä nytkin samassa yleistyneessä merkityksessä (lukkarin-, käräjä-, siltavoudin- j. n. e. kappa).

V. Vakan alkuperä ja kehitys.

Vakka-nimen alla kulkee niin eriluontoisia laitoksia, että niiden keskinäisen suhteen määritteleminen ei ole aivan helppo asia. Erilaisuudet ovat niin suuria, että voisi epäillä, onko alkuperän yhteisyyttä laisinkaan olemassa. Ukonvakka osoitettiin edellä hedelmällisyyskultiksi, jonka tärkein aines on esihistoriallista germaanista lainaa. Tõnninvakka on kehittynyt paljon myöhemmin germaanisen kotihaltiakultin ja katolisen Antoniuskultin yhteensulautumasta. Mitään sisällöllistä yhteenkuuluvaisuutta ei näiden vakkojen välillä voitu huomata. Ei liioin ole ajateltavissa, että mitta-astiana käytetty vakka olisi näistä johtunut tai näiden alkumuoto. Yhä monimutkaisemmaksi muodostuu kysymys, kun baltilaisen kestitysveron otamme huomioon. Onko sillä mitään tekemistä muiden vakka-nimisten ilmiöiden kanssa, ja jos on, mihin niistä se lähinnä liittyisi, ja millaiseksi silloin olisi ajateltava sen siirtymäkauden verokehitys, jolloin itämerensuomalaiset kansat joutuivat vieraiden valloittajain verotettaviksi?

Ainoa, mikä tässä moninaisuudessa on selvästi yhteistä, on nimi. Se osoittaa, että takana sittenkin täytyy olla jotakin yhteyttä, ja että eri kehityshaarautumat täytyy voida johtaa yhdestä alkumerkityksestä.

1. Vakan eri merkitysten keskinäinen suhde.

Vakka sanan etymologia on selitetty moneen suuntaan. AHLQVIST arveli sen johtuvan venäjän вѣко sanasta, joka merkitsee

niinenkuoresta kudottua rasiaa.[1] Tämän selityksen hylkäsi jo THOMSEN,[2] ja MIKKOLA osoitti sen suorastaan mahdottomaksi, pitäen sen sijaan alkumuotona muinaisskandinaavista *vakka* sanaa, josta tunnetaan murteellinen muoto *vakke*.[3] — Tämäkin johto on paikkansa pitämätön, sillä *vakke* on ruotsissa kaiken todennäköisyyden mukaan laina suomenkielestä. J. E. RIETZin murresanakirja ilmoittaa tämän sanan levenemisalueiksi vain rannikkomaakuntia. Toiselta puolen tiedetään, että Kalaisten (Vehmaan, Pyhämaan, Uudenkirkon T. l.) seutujen asukkaita kutsuttiin uudenajan alussa yleisesti vakkasuomalaisiksi, koska he olivat taitavia puuastiain valmistajia ja harjoittivat huomattavan laajaa puuastiain kauppaa ulkomaillekin.[4] Kun varsinainen ulkomaankauppa tässä tapauksessa kuitenkin oli kiellettyä, täytyy katsoa tärkeimmän käsityötuotteiden viennin tapahtuneen Ruotsiin. Puuastiain ohella omaksuttiin siellä myös niiden suomalainen nimi. — PAASONEN yhdistää sanan ersamordvan »maljaa», »vatia» merkitsevään sanaan *vakan* (diminutiivimuotoisena *vakanne*, *vakaške*).[5] Yhdistys on kyllä äänteellisesti hyväksyttävä,

---

[1] AUGUST AHLQUIST, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen (Helsingfors 1875), s. 199; samoin LÖNNROT sanakirjassaan.

[2] WILH. THOMSEN, Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog, s. 285.

[3] J. J. MIKKOLA, Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen (Helsingfors 1894), s. 107.

[4] Konung Gustaf den förstes registratur XVII (Stockholm 1896), s. 509 (1545): ». . . alle man ther i Landet, både Frelsitt, Hoffmänn, Fougter, Borgare, Prester och andra driffwe theres handell huru the man wille, och schicke sedan stielandes vth till Tyskland, Danmarch och annorstädes genom the Waakufinner och andre, Som vth medh Siösijden boo . . .» ARWIDSSON II, s. 262 (Suomen säätyjen kirje v:lta 1547): »Haffua och Abo Borgare en står skadha och fförderff aff the wacka ffinnar I kalaas I så motto att the köpa kärille aff androm, och giffua eder Nådh saacken så fföre, att thet skall wara theris egin handwerch, och met sådana, listighett fföruerffua sigh aff idhra Nådhe frijtt Seglatz iblandh huilka käridde (!) andra varor medh fölia . . . .» K. G. LEINBERG, Bidrag till kännedom af vårt land (Jyväskylä 1885—1894) IV, s. 12 (1565) ja V, ss. 27—18 (1625) asiakirjoja, joista käy selville Pyhämaan ja Uudenkirkon T. l. asukkaiden erikoinen puu- ja tuohiastioiden valmistustaito. Vrt. myös O. A. FORSSTRÖM, Suomen keskiajan historia (Jyväskylä 1898), s. 536.

[5] H. PAASONEN, Kielellisiä lisiä Suomalaisten sivistyshistoriaan (Helsinki 1896), s. 39.

mutta silti voi olla mahdollista, että mordvan sana on venäläinen laina, mitä mahdollisuutta PAASONENkin näyttää pohtineen.

Olipa miten oli, *vakka* sanaa on pidettävä omaperäisenä ja iältään vähintäänkin kantasuomalaisena.

Sen alkumerkitykseksi, josta kaikki muut voi johtaa, sopii ainoastaan a s t i a. Tässä merkityksessä tavataan se vielä nytkin niinhyvin suomessa kuin virossa.

Suomessa ilmoittaa DANIEL JUSLENIUS ja hänen mukaansa useimmat muutkin sanakirjan tekijät *vakan* merkitykseksi »vas rotundum ex uno ligno contortum.» Murresanastojen mukaan on vakka länsi-Suomessa tasapohjainen ohuesta laudasta taivutettu muodoltaan pitkänpyöreä kanneton astia, jonka koko jauhoastiana voi olla aina 15 kappaa, kylvöastiana tuntuvasti pienempi. Itä-Suomessa on tämä astia useimmiten tuohista tai juurista punottu. Etelä-Pohjanmaalla myös kirstua ilmoitetaan kutsuttavan vakaksi (»matkavakka»); tämäkin merkitys lienee vanha päättäen sananlaskun »kyllä vakka kantensa valitsee» yleisyydestä.[1] Vakan tekijää sanottiin *vakkuri*ksi. Kun tämä nimi tavataan sukunimenäkin, on mahdollista, että lukuisat vakka-sanasta johtuneet paikannimet ovat alkumerkitykseltään muuta kuin mytologista alkuperää.[2]

Viron *vakk* ~ *vaka* on merkitykseltään yhtäläinen suomen vastaavan sanan kanssa, kuten edellä esiintyneistä esimerkeistäkin voi päättää.

Mitan merkitys on tälle hyvin läheinen.[3] Kuten kävi selville, ei vakka Suomessa tullut aivan yksinomaisesti minkään määrätyn

---

[1] DANIEL JUSLENIUS, Suomalaisen Sana-Lugun Coetus (Tukholma 1745), s. 407; Karjalan kappelin, Jämsän, Nakkilan, Kymin, Kurikan ja Hailuodon murresanastot; RANTASALO II, ss. 68—69; SAMULI PAULAHARJU, Kainuun mailta (Helsinki 1922), s. 46.

[2] JUSLENIUS, s. 407: »*wackuri, -in* talium vasorum confestor»; HENRIK FLORINUS, Wanhain Suomalaisten tawaliset ja suloiset sanan-lascut (Turku 1702), esittää sanalaskun, josta näkee, että vakkuri tosiaankin oli erikoinen ammattinimi: »Nijnivyö vyöntekiällä, varpusolki seppoin eli sepän vaimoll, eli puu palin sepän Emännällä, rajakengäd sutarilla; laina vacka vackurilla.» — Vakkuri sukunimenä esim. KUSTAVI GROTENFELT, Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta (Helsinki 1912), s. 77 (Ii v. 1631).

[3] Vrt. esim. *kiulua* maitomittana.

mitan nimeksi. Syynä siihen täytyy otaksua olleen sen seikan, että vakan merkitys yleensä astiana ja mitta-astiana oli niin yleinen, että se esti nimen kiintymisen yhteen ainoaan mittaan.

Mitasta saatettiin täysin normaalisen merkityskehityksen tietä suomenkielessä tulla jyvissä maksettavan palkan ja veron merkitykseen. Vakka ei ole ainoa mitan nimi, jota on käytetty merkitsemään jotakin määrättyä veroa tai veroa yleensä. Esim. kappaa käytetään suomessa vielä nytkin täten. Lukkarin- ja nimismiehen- y. m. vakat sekä leipävakka saavat siis tästä merkityshaarasta tyydyttävän selityksensä.

Vironkielessä veroa merkitsevä *vakk* ~ *vaku* sitävastoin on tullut veroa merkitseväksi aivan eri kehityksen kautta. Kuten kaikki tutkijat ovat selittäneet, on tätä sanaa erilaisesta taivutuksestaan huolimatta pidettävä samana kuin astiaa y. m. merkitsevää *vakk* ~ *vaka* sanaa.[1] A. W. Hupel käyttää vain jälkimäistä veron merkityksessä.[2] Taivutuksen differentsioituminen on luultavasti myöhään tapahtunut. — Veroa merkitseväksi on sana tullut vakkakestityksestä, jonka yhteydessä muutkin verot perittiin. Tästä taas on johtunut liivinkielen *vagā́r* (Sjögren-Wiedemannin mukaan »Dorfälltester, Frohnvogt») joten se siis on kokonaan eri kehitystietä syntynyt kuin suomen *vakkuri*.

Mikään mitan merkitys ei tule kysymykseenkään ukon- ja tõnninvakkojen suhteen. Niihin kyllä liittyi pitoja, mutta nimi ei voi johtua siitä, että niitä varten olisi kukin osanottaja tuonut määrätyn mitan viljaa. Huomattava näet on, että tõnninvakka on kokonaan ja ukonvakka todennäköisimmin alkumuodoltaan perheen keskeinen, siis y k s i l ö l l i n e n eikä verokunnallinen pito, joten sen lähtökohtana ei mitenkään ole voinut olla mitta tai mitan edustama vero. On siis uudestaan palattava takaisin sanan otaksuttuun alkumerkitykseen.

Sekä ukon- että tõnninvakka-menoissa on keskeisimpänä kohtana vakka-niminen esine. Niissä se merkitsee uhriastiaa, mutta se on voinut johtua vain alkumerkityksestä astia. Tärkeimmän

[1] Wilh. Thomsen, Beröringer, s. 285; Heikki Ojansuu, Neuphilologische Mitteilungen 1906, s. 95; Hugo Suolahti, Neuphil. Mitt. 1910, s. 127.

[2] A. W. Hupel, Estnische Sprachlehre (Mitau 1818), s. 275: »*wakka ramat* Wackenbuch».

kulttivälineen mukaan saivat menot kokonaisuudessaankin vakan nimen. Ja kun pidot olivat menojen huomattavin osa, tuli vakka merkitsemään, kuten Inkerin vakkove, määrättyjä pitoja, tai ylimalkaankin pitoa ja juominkia. Kun germaanisella taholla *kilta* oli suorittanut analogisen merkityskehityksen, saatettiin vakka- ja kilta-sanoja käyttää toistensa asemasta, ilman että näillä laitoksilla alkuaan olisi ollut mitään yhteyttä keskenään.

Kuten veron merkityksessä, on *vakka* suomessa ja virossa eri kehityksen kautta joutunut yhteyteen häiden kanssa. Vanhassa suomalaisessa lakikielessä *vakkaraha* merkitsi myötäjäisiä.[1] Todennäköisesti on vakka tässä pitojen, häiden merkityksessä; uhrin tai kirstun merkitys tuskin voi tulla kysymykseen. Virossa taas WIEDEMANNin sanakirjan mukaan *vakapäev* merkitsee sitä häiden jälkeistä päivää, jolloin morsiamen kirstu siirretään uuteen kotiin.

Jälellä on vielä kaikista tärkein kysymys: miten baltilainen verokestitys on syntynyt ja miksi se on saanut nimekseen vakan. Jos otaksumme, että vakkakestityksen lähtökohtana olisi ollut heimokautinen yhdyskunnallinen uhritoiminta ja uhriverotus, jonka vieras pakkovalta sittemmin olisi ottanut haltuunsa, olisi ajateltava uhripidon, olipa se sitten ukonvakka tai joku muu vakan nimellä kulkeva pito, muuttuneen maalliseksi kestitykseksi ja veroksi.

Monet seikat puhuvat kuitenkin tätä otaksumaa vastaan.

Ensinnäkin on sangen vähän todennäköistä, että saksalaiset valloittajat olisivat ryhtyneet kehittämään itselleen veroa pakanallisesta uhripidosta. Koko Baltian valloitus suoritettiin ristiretkisodan merkeissä ja sen myöhemmässäkin hallinnossa on puolittain kirkollinen leima. Jo ennakolta täytyy jättää laskuista pois se mahdollisuus, että katolisen kirkon edustajat, jotka läpi koko keskiajan saarnasivat alkuasukkaiden taikauskoa vastaan, olisivat voineet tinkiä periaatteistaan niin paljon, että olisivat

---

[1] ABRAHAM KOLLANIUKSEN maanlain suomennos v:lta 1648 (N. 12):»Naitta mies tyttärensä ja anda wacka rahat, maasa eli maanpäälisessä . . .» Vastaava ruotsalainen teksti käyttää sanaa heemfylgd. Vrt. myös TEITTI, s. 280.

taipuneet olemaan mukana pakanallisperäisissä menoissa. Ainoa mahdollisuus siihen olisi ollut se, että kaikki pakanalliset menot pidoissa olisi heti korvattu kirkollisilla. Mutta sikäli kuin tiedämme, ei vakkakestityksessä ole ollut mitään kirkollisia menoja, ei edes sen vertaa kuin inkeriläisessä vakkovessa.

Edelleen, jos verokestitys olisi johtunut jostakin pakanallisesta pidosta, täytyisi voida osoittaa, mikä tämä juhla on ollut. Yksilöllinen tõnninvakka tai joku sen varhaisempi muoto ei tämän verokunnallisen kestityksen lähtökohtana ole voinut olla. Ukonvakka taas ei sen vuoksi voi tulla kysymykseen, että virolaiseen ukkosenpalvontaan, niin runsaasti kuin siitä keskiajalta lähtien onkin tietoja, ei tunneta minkäänlaisia vakkamenoja eikä yhteispitoja liittyneen.

Täydellisesti mahdottomaksi tekee otaksuman verokestityksen omaperäisestä alusta ja kehityksestä Baltiassa kaksi tosiasiaa: että lättiläisellä alueella tavataan pagasta aivan yhtä kotoisena ja itsenäisenä kuin vakka suomalaisten heimojen keskuudessa, ja että vakkaa vastaavaa verokestitystä tavataan yleisesti germaanisten kansojen keskuudessa yhteiskunnallisen kehityksen ollessa heimokuninkuuden asteella ja jäännösmuotona myöhempienkin aikojen verotuksessa. Yritettäköön mitä yleistä selitysperustetta tahansa soveltaa vakkalaitokseen, aina tulevat nämä tosiasiat vastaan. Jos vakkakestitys olisi Baltiassa omaperäisesti kehittynyt, olkoonpa sitten uhripidosta tai mahdollisesti jostakin muusta alkuperästä, miten silloin on selitettävä yhtäläisyydet lättiläisellä ja germaanisella taholla? Vain löytämällä selityksen, joka vie vakan osaksi tähän laajempaan taustaan, voimme kysymystä vakkalaitoksen alkuperästä katsoa pääpiirteissään ratkaistuksi.

Jälelläoleva tehtävämme on siis tarkoin määritelty. On selitettävä 1) mistä lättiläinen pagasta johtuu, 2) mikä yhteys on germaanisen kestitysveron ja baltilaisen vakkaveron välillä, ja 3) miksi baltilaisesta verokestityksestä on käytetty suomalaista vakkanimeä.

2. Lättiläinen pagasta.

Verokestityksen ja siitä johtuneiden laitosten nimittäminen suomalaisten heimojen keskuudessa vakaksi, lättiläisellä kieli-alueella pagastaksi, voi ennakolta harkiten tuntua epäoleelliselta ja toisarvoiselta erilaisuudelta, jolle on runsaasti vastineita muilla aloilla, ilman että ne merkitsevät muuta kuin kansallisesta eroavaisuudesta johtuvaa terminologian erilaisuutta, itse laitosten ollessa juuri samoja. Tämä selitys edellyttäisi joka tapauksessa, että verokestitys on syntynyt koko Baltiassa saman verottajan toimesta.

Saksalaiset eivät kuitenkaan ole verokestitystä tuoneet. Baltian valloitus on vain sivuhaara suuresta Itä-Saksan kolonisatsionista ja käyttää verotuksessakin valloituksen alkuaikoina juuri samoja menetelmiä ja muotoja. Verokestitystä ei kuitenkaan tunneta Preussista, vaikka sikäläiset yhteiskunnalliset olot ja kehitys tunnetaan vähintäänkin yhtä tarkoin kuin Baltian puoleiset. Baltiassakaan sitä ei kertaakaan mainita valloituskauden lähteissä, mikä varmastikin olisi tapahtunut niissä lukuisissa verosopimuksissa, joita saksalaiset tekivät alkuasukkaiden kanssa, jos kestitys olisi ollut heidän määräämänsä vero eikä saksalaista valloitusta vanhempi tapa. Sen saksalaista alkuperää vastaan puhuu sekin seikka, että saksalaisilla ei ole mitään omakielistä nimitystä tälle laitokselle, vaan käyttävät he alkuasukkaiden kielistä lainattuja. Ei edes kirkollisessa verotuksessa tunnettua *procuratio* sanaa, joka asiallisesti mitenkuten olisi sopinut *vakan* ja *pagastan* vastineeksi, kertaakaan käytetä näiden asemasta. Otaksuma verokestityksen yhtäläisyyden koko Baltiassa olevan johtuneen saksalaisesta alkuperästä on siis hylättävä.

Mitä erikoisesti *pagasta* sanaan tulee, on täysi syy pitää sitä alkuperältään ei-lättiläisenä. Tämä sana tunnetaan baltilaisista kielistä vain lätissä, ja siinä se on laina venäjästä (< *погостъ*).[1] Itse laitoskin on sisällöltään niin yhtäläinen venäläisen pogostan kanssa, että pienemmätkin vastaavaisuudet oikeuttaisivat pitä-

---

[1] BIELENSTEIN, ss. 294—298.

mään sitä venäläisen verotusvaikutuksen jätteenä, jonka myöhemmät saksalaiset valloittajat omaksuivat.

Niinhyvin varhaisimmat kuin myöhemmätkin lähteet todistavat pogosta-nimisen laitoksen kuuluneen pohjoisvenäläiseen verotussysteemiin. Ensimäinen tieto siitä on v:lta 947, jolloin vanhin venäläinen kronikka kertoo Olgan »asettaneen» pogostoja eräällä Novgorodin alueella. Eri toisinnoissa kuuluu asianomainen kohta hiukan eri tavoilla, mutta emme erehtyne, jos K. A. Nevolinin mukaan annamme ratkaisevan merkityksen novgorodilaisten kronikkain lukutavalle, koska Novgorodissa paikallisintressi ja asiantuntemus varmastikin on säilyttänyt traditsionin luotettavampana kuin muualla.[1] Novgorodilaista toisintoa tukee lisäksi hypatiolaisen ja sofialaisen käsikirjoituksen yhtäläisyys. Tämän mukaan kuuluisi pogostasta puhuva kronikkakohta seuraavasti:

> »Иде Вольга Новугороду и устави по Мьстѣ погости и дани, и по Лузѣ оброки и дани; ловища ея суть по всей земли, знамянья и мѣста и погости, и сани ее стоять въ Плесковѣ и до сего дне, и по Днѣпру перевѣсища и по Деснѣ и есть село ее Ольжичи и до селѣ.»

Lavrentilainen toisinto käyttää *погости* sanan asemasta *повости*, mutta tätä on pidettävä Lavrentius-munkin väärinkäsityksestä johtuvana, sillä suzdalilaisena ei hänellä ollut Novgorodin paikallisolojen tuntemusta; mahdollisesti koko pogostalaitosta ei ollut Suzdalin puolessa.

Tämä verohistoriallisesti tärkeä kohta on saanut osakseen monenlaisia tulkintoja.[2] Eniten huomioonotettavia ovat Nevolinin ja Toikan antamat. He johtavat *погость* sanan vierailemista, vieraana pitämistä, kestitsemistä merkitsevästä verbistä *погостить* ja selittävät pogostan merkitsevän pysähdyspaikkaa, jossa ruhtinas tai häntä edustava veronkantaja nautti

[1] К. А. Неволинъ, О пятинахъ и погостэхъ Новгородскихъ въ XVI вѣкѣ (Записки Имп. русск. географич. общ. VIII, 1853), s. 70.

[2] Nevolin, ss. 72—84; P. Toikka, Novgorodin Karjalan historiasta (Historiallinen Arkisto XXV, 4), ss. 2—3.

kestitystä verotusmatkallaan. Kun tähän paikkaan lähiseutujen asukkaat kokoontuivat kestityksen aikana suorittamaan verojaan, tuli kestityspaikka merkitsemään myös veronkantopaikkaa ja koko sitä piiriä, jonka asukkaat huolehtivat kestityksestä ja sen tapahtuessa muutkin veronsa suorittivat. Alkumerkityksestä kestityspaikka olisi lopuksi johtunut itse kestitysveron merkitys.[1]

Jo teoreettisesti arvosteltuna tuntuu tämä selitys päälaelleen rakennetulta. Jos sovellutamme sen suuriruhtinatar Olgan verojärjestelyyn, joka, sikäli kuin itse lähdetietoon luotamme, on katsottava reformatooriseksi toimenpiteeksi, tulisimme siihen nurinkuriseen tulokseen, että sen kautta määrättiin kestityspaikat ennen kuin itse kestitysveroa oli olemassakaan. Muutenkin on aivan mahdotonta otaksua, että suuriruhtinatar olisi kajonnut taloudellisesti ja hallinnollisesti niin vähäarvoiseen seikkaan kuin määräilemään niitä p a i k k o j a, missä veronkanto tapahtuisi. Tärkeintä tietysti oli itse veron ja veronkantopiirin määritteleminen. Vasta tästä on voinut johtua veronkantopaikan ja kirkonkylän merkitys.

Tässä alkumerkityksessä näyttää mainittu vanhin lähdetieto pogostaa käyttävän. Siinä mainitaan ikäänkuin vastakkain asetettuina kaksi erilaista verotussysteemiä. Molemmille verotusalueille yhteinen on дань, »antovero«. ehkä yksilöllisluontoinen maksuperusteeltaan, kuten samaa merkitsevä skandinaavinen »giafir», mutta eroavaisuus on siinä, että Laukaanjoen seuduille asetettiin aprakka, kai jonkinlainen maavero — auranko vai jonkun muun perusteen mukaan, on tuntematonta —, Mustanjoen asukkaille taas pogosta, mikä tässä aprakan vastakohtana tuskin voi tarkoittaa muuta kuin yhdyskunnallista kestitysveroa.[2]

Tämä tulkinta ei suinkaan tule kumotuksi sillä, että siteeratussa kronikan kohdassa pogosta toisella kertaa esiintyy ilmeisesti paikallisuutta merkitsevänä. Molemmat voivat esiintyä rinnakkainkin.

---

[1] NEVOLIN, s. 85; TOIKKA, ss. 3—4; vrt. BIELENSTEIN, ss. 295—296 (KUNIK).

[2] Hypatius-toisinto, joka myös Laukaanjoelle kertoo pogostoja asetetun, on tässä kohden varmaankin kontaminatsionin kautta tärveltynyt. Vrt. myös NEVOLIN, s. 71.

Tästä kestitysverosta, sen sisällöstä ja siihen liittyvistä laitoksista, on tarkempia tietoja pääasiassa vasta 1500-luvun verokirjoissa. Niissä esiintyvä pogosta on tietysti runsaana puolena vuosituhantena paljon kehittynyt siitä, mitä se oli varjagiruhtinaiden aikoina. Tällöin oli pogosta varmaankin ollut suhteellisen pieni, s. o. asukasluvultaan harvalukuinen veroyhdyskunta. Vuosisatojen kuluessa oli asutus tietysti monikertaisesti lisääntynyt ja laajentunut, joten pogosta tuli merkitsemään kokonaista seurakuntaa ja varsinkin kirkonkylää. Jo Pähkinäsaaren rauhan aikana pogostalla oli tällainen laajemman alueen merkitys, minkä voi nähdä siitä, että Ruotsille luovutetusta Karjalan alueesta puhuttaessa rauhankirjan venäläisen tekstin pogostaa vastaa ruotsalaisessa tekstissä kihlakunta.[1] Pogostan näin tultua suuremmaksi kuin yhtenäiselle veroyhdyskunnalle oli soveliasta, siirtyivät sen tärkeimmät tehtävät uudelle perevaara-nimiselle verokunnalle.

Perevaara, kuten ensimäisenä VÄINÖ VOIONMAA ja sittemmin yksityiskohtaisemmin P. TOIKKA ovat osoittaneet, oli jo itse nimestään alkaen mitä selvin kestitysverokunta. Perevaara merkitsee näet kestitykseen kuuluvaa olutkeitosta ja yleensä kestitystä. Kun pogosta jaettiin suuruutensa vuoksi useampiin kestityskuntiin, tuli perevaara merkitsemään myös koko tätä uutta piiriä, joka kestityksestä huolehti.[2]

V:n 1500 tienoilla laadittujen verokirjojen mukaan pogostat, joiden kylien lukumäärä usein nousi 20:een, tavallisesti jakaantuivat volosteihin eli valtoihin siellä, missä läänityslaitos oli alueen ylemmän maanomistuksen pirstonut pieniin osiin, ja perevaaroihin eli olutverokuntiin siellä, missä saman yliomistajan maat muodostidostivat suuria yhtenäisiä verotusalueita; jos pogosta oli pieni, saattoi se pysyä edelleenkin jakamattomana verokuntana.[3]

Alueeltaan oli perevaara aivan hajanainen, sillä se oli verokunta eikä mitään muuta. Asutuksen historialliset muodostumissuhteet

---

[1] Finlands Medeltidsuskunder I, n. 313; TOIKKA, s. 5. Karjalan pokostalaitoksen suhteen vrt. VÄINÖ VOIONMAA, Suomen karjalaisen heimon historia, ss. 57—61.

[2] VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, ss. 47—48; TOIKKA, ss. 17—18.

[3] TOIKKA, ss. 6—7.

usein ratkaisivat kylän kuulumisen määrättyyn perevaaraan, vieläpä saman kylän eri talojen kuulumisen eri perevaaroihin, mutta sangen usein tavataan kylien siirtoja perevaarasta toiseen, siis verokunnan uudestajärjestelyä. [1]

Perevaaran tehtävänä oli panna toimeen veronkantajille juomingit kahdesti vuodessa, syksyllä ja talvella. Kussakin tapauksessa oli tarkoin määrätty, minkä verran olutta oli keitettävä ja minkä verran simaa annettava oluen tehosteeksi, montako miestä veronkantajan seurueessa sai olla, montako päivää kestitystä sai nauttia, ja miten kyyditys seuraavaan perevaaraan oli järjestetty. Jos veronkantaja ei saapunut luonnossa nauttimaan kestitystä, suoritti perevaara kestityksen asemasta korvauksen joko rahassa tai niissä aineissa, joita kestitykseen olisi tarvittu, siis maltaissa ja humaloissa. [2]

Yhtäläisyys venäläisen pogostan ja lättiläisen pagastan välillä ei siis rajoitu vain nimeen, vaan on sisällöllinenkin niin moniin yksityiskohtiin nähden, että se ei voi olla satunnaista. Ainoa selitys, joka tekee tämän yhtäläisyyden ymmärrettäväksi, on se, että pagasta-laitos ainakin lättiläisellä alueella on venäläistä alkuperää esi-saksalaiselta ajalta, jolloin melkoiset osat baltilaista aluetta olivat venäläisille ruhtinaille veronalaisia. [3]

Milloin venäläinen vaikutus alkoi Baltiassa saada jalansijaa, on lähemmin tuntematonta. Joka tapauksessa oli se jo ennen 1000-lukua päässyt muutamilla seuduilla täysin vakiintuneeksi, mutta toiselta puolen ei ole mitään todisteita, että se olisi alkanut ennen kuin skandinaaviset varjagit olivat tulleet johtamaan venäläistä

---

[1] VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 47; TOIKKA, ss. 18—22.

[2] TOIKKA, ss. 6—7.

[3] Venäläisestä valloituskaudesta yleensä vrt. seuraavia teoksia, joihin esitykseni nojautuu, milloin muita lähteitä ei mainita: E. BONNELL, Russisch-Liwländische Chronographie von der Mitte des neunten Jahrhunderts bis zum Jahre 1410 (St. Petersburg 1862); A. H. SNELLMAN (-VIRKKUNEN), Itämeren suomalaiset itsenäisyytensä aikana (Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen Aikakauskirja XVI, Helsinki 1894), ss. 79—128; FRIEDRICH VON KEUSSLER, Der Ausgang der ersten russischen Herrschaft in den gegenwärtigen Ostseeprovinzen im XIII. Jahrhundert (St. Petersburg 1897).

ekspansionia. Saksalaisten maahan tullessa oli siellä kolme venäläistä eri vaikutuspiiriä: Polozkin suuriruhtinaskunnan ja siihen kuuluvien Kokenhusenin ja Gerciken ruhtinaskuntien Väinäjoen varrella, 2) Pihkovan ruhtinaskunnan Tolovan maakunnassa, ja 3) Novgorodin suuriruhtinaskunnan virolaisen asutusalueen itäisissä osissa. Aiheettomia siis eivät ole n. s. vanhemman liivinmaalaisen riimikronikan sanat:

»Selhen, Lîven, Letten lant
wâren in der Ruzen hant
vor der brûder zîten komen.
der gewalt wart in benomen:
er treib sie zû lande wider»[1]

Tämä tiedonanto on kuitenkin hyvin voimakkaasti yleistävä ja sen vuoksi epätarkka. Todellisuudessa oli venäläinen vaikutus alueeltaan sangen epämääräinen ja intensiteetiltään epätasainen. Lujin asema venäläisillä oli Väinäjoen varrella, jossa Polozkin välittömän yliherruuden ohella heillä oli Gerciken ja Kokenhusenin ruhtinaskunnat. LÄTIN HENRIK kertoo monissa kronikkansa kohdissa Väinän liiviläisten ja lättiläisten olleen venäläisten vakinaisia veroalamaisia (tributarii).[2] Polozkin kuningas taas muutaman kerran esitetään kerskailevana, kuinka liiviläiset ovat hänen orjiaan, niin että hän voi mielensä mukaan kastaa heidät tai jättää kastamatta.[3] Kun tämän vallan tukena oli linnoituksia varusväkineen, oli sen vaikutus keskeymätön. Ensimäinen saksalainen piispa Meinhard katsoikin tarpeelliseksi pyytää Polozkin kuninkaalta lupa käännytystyön harjoittamiseen.[4] Piispa Albert taas piti liiviläisten venäläisveroa raamatun käskyn mukaisena,

[1] Livländische Reimchronik (ed. LEO MEYER, Paderborn 1876), säkeet 645—649.

[2] LH XVI, 2: »Rex interim de Plosceke mittens vocavit episcopum, diem prefigens et locum, ut ad presenciam ipsius aput Gercike de Lyvonibus quondam sibi tributariis responsurus veniat . . .»

[3] LH XVI, 2: »Rex . . . . affirmans in sua esse potestate servos suos Lyvones vel baptizare vel non baptizatos relinquere.»

[4] LH I, 3: »Accepta itaque licencia prefatus sacerdos a rege Woldemaro de Ploceke, cui Lyvones adhuc pagani tributa solvebant . . . .»

suorittipa itsekin tuota veroa liiviläisten puolesta.[1] Ennen pitkää Gerciken ja Kokenhusenin ruhtinaat menettivät valtansa ja alueensa saksalaisille, ja Polozkin olleessa liian kaukana venäläinen vaikutus tulee työnnetyksi takaisin kansallisiin rajoihinsa. Mongoolien hyökkäys heikensi venäläisen ekspansionin lopullisesti.

Yhtä varma asema oli Pihkovan venäläisillä Tolovan maakunnassa, joka oli lättiläistä aluetta. Tämän maakunnan LÄTIN HENRIK sanoo a i n a olleen venäläisille veronalaisen.[2] Kaikki varmat tiedot tämän alamaisuussuhteen alkuvaiheista puuttuvat, mutta ei erehdyttäne, jos otaksutaan sen 1000-luvulla jo olleen vakiintuneen. Vakinaisista linnoituksista ei ole tietoa, mutta nähtävästi lättiläiset olivat alistuvaisia ilman niitäkin. Viimeisen kerran tiedetään pihkovalaisten tältä alueelta olleen veroa kantamassa v. 1285 — siis melkein kaksi vuosisataa saksalaisen valloituskauden alkamisen jälkeen.

Novgorodin vaikutus virolaisella alueella oli paljon tilapäisempää. Todennäköisesti v:n 1030 tienoilla suuriruhtinas Jaroslav sai pysyväisemmin alistetuksi Peipus- ja Virtsjärvien välillä asuvat ugaunilaiset ja rakensi valtansa tueksi Tarton eli Jurjevin linnan, kuten sitä venäläisissä lähteissä kutsutaan, arvatenkin Jaroslavin kasteessa saaman kristillisen nimen mukaan. Tämä valtakausi jäi lyhyeksi, ja seuraavina aikoina kallistuu vaaka vuorotellen puoleen ja toiseen. V. 1061 polttivat virolaiset Tarton linnan, v. 1116 joutui Odenpää venäläisten haltuun, v. 1130 kantaa Vsevolod Mstislavinpoika veljineen veroa virolaisilta, mutta joutuu tappiolle tais-

---

[1] LH XIV, 9: ». . . facta est pax perpetua tunc primo inter regem et Rigenses, ita tamen, ut Lyvones debitum tributum regi persolvant annuatim vel episcopus pro eis.» XVI, 2: »Sed neque regi tributa sua dari prohibebat, secundum quod Dominus in ewangelio suo iterum ait: Reddite, que sunt cesaris cesari, et que sunt Dei Deo, quia et ipse episcopus versa vice quandoque eundem censum eciam regi pro Lyvonibus persolverat.»

[2] LH XI, 7: »Nam Rutheni eorum tempore venerant baptizantes Lethigallos suos de Tholowa sibi s e m p e r t r i b u t a r i o s»; XXVIII, 9: »Miserunt et Rutheni de Nogardia et Plescekowe nuncios in Rigam, petentes ea, que qacis sunt. Et receperunt eos Rigenses, facientes pacem cum eis, et tributum, p u o d s e m p e r habebant in Tolowa, eis restituentes»; XX, 5: »Venerunt eciam Rutheni s o l i t o m o r e in terram Lettorum de Tholowa pro censu suo colligendo; quo collecto, castrum Beverin incenderunt.»

telussa näiden kanssa v. 1132 Vaigan maakunnassa (въ Клинѣ), hyökkää uudestaan ja saa v. 1134 Tarton haltuunsa, mikä kuitenkin pian joutuu virolaisten haltuun, koskapa Jaroslav Vladimirinpojan täytyy v. 1192 uudestaan se ja myös Odenpää valloittaa. Tämäkin valloitus jäi tilapäiseksi, sillä saksalaisten tullessa ei venäläisillä ollut hallussaan ainoatakaan tukikohtaa virolaisella asutusalueella eivätkä he sieltä kantaneet veroja. Tällöin oli yleinen se käsitys, että venäläisillä ei ollut mitään oikeuksia virolaisiin nähden, silloin kuin niitä ei kiellettykään Tolovan lättiläisten ja Väinäjoen lättiläisten ja liiviläisten suhteen. Kun näet pihkovalaiset, suuriruhtinas Mstislav Mstislavinpojan muutettua Kieviin, ikäänkuin Novgorodin oikeuksien perijöinä alkoivat ugaunilaisilta vaatia veroja, ja nämä pyysivät apua Albert-piispalta ja Ritarikunnalta, kertoo Läti̇n Henrik näille vakuutetun, että heidät kaikin voimin turvattaisiin vapaiksi venäläisten suhteen, kuten he aina ennen kristinuskoon kääntymistäänkin olivat olleet.[1]

Ainakin lättiläisellä alueella, osittain myös liiviläisellä, oli venäläinen ylivalta siis niin vakiintunut kuin se tuon ajan ja kulttuurin valtauksissa oli mahdollista. Sen tarkoituksena ei ollut mikään muu kuin verojen kanto. Vaikka venäläiset jo olivatkin kristittyjä, eivät he edes yrittäneetkään kääntää voittamiaan pakanallisia heimoja kristinuskoon. Läti̇n Henrik saikin aihetta ivallisiin huomautuksiin, että »venäläinen kirkko on hedelmätön äiti, jota ei kannusta kansojen alistamisessa uudestasyntymisen toivo, vaan verojen ja ryöstösaaliin himo»,[2] ja että koko venäläiselle valloitusjärjestelmälle on ominaista kukistaa vieraita kansoja, ei kristinuskoon kääntämisen, vaan verojen kiskomisen tarkoituksissa.[3] Vasta saksalainen käännytystyö herätti venäläisissä jonkunver-

---

[1] LH XX, 3: »... auxilium super hoc postulabant. Quod ipsi non negantes, simulque cum eis vivere ac mori promittentes liberos eos a Ruthenos esse, sicut semper ante baptismum fuerunt, sic et nunc esse, confirmabant.»

[2] LH XXVIII, 4: »... mater Ruthenica sterilis semper et infecunda, que non spe regenerationis in fide Iesu Christi, sed spe tributorum et spoliorum terras sibi subiugare conatur.»

[3] LH XVI, 2: »Est enim consuetudo regum Ruthenorum, ut quamcunque gentem expugnaverint, non fidei christiane subicere sed ad solvendum sibi tributum et pecuniam subiugare.»

ran kilpailunhalua, mutta silloinkin saattoi käydä niin, että he veron saatuaan unohtivat lähettää kastajia heimon keskuuteen, joka olisi alistunut ottamaan ne vastaan.[1]

Ne tiedot, mitä venäläisestä verotussysteemistä Baltiassa on tullut lähteisiin merkityiksi, ovat verrattain niukkoja. Veroalamaisuus oli aina ylläpidettävä aseellisella pakkovallalla. Tärkeänä osana siinä oli linnoitusjärjestelmä, jolla kokonaiset maakunnat katsottiin voitavan pitää kurissa.[2] Yhtä tärkeää oli, että linnojen varusväki ja veronkantoseurue oli niin voimakas, että kykeni kukistamaan verotusalueen vastarinnan.[3] Ellei näitä edellytyksiä ollut olemassa, oli alamaisuus ja verojen suoritus automaattisesti katkennut ja keskeytynyt.

Tiedot venäläisten veronkantomenetelmistä ovat sangen ylimalkaisia ja koskevat enimmäkseen niitä tilapäisiä pakkoveroja, joita venäläiset kantoivat voitettuaan jonkun heimon taistelussa. Tällöin määrättiin, kuten voi odottaa, vero yhteissummana piiritetyn linnan miehistölle tai koko maakunnalle. Tällainen pakkovero suoritettiin rahana.[4] Sen saaminen oli pääasia, poliittiset näkökohdat jäivät useinkin toisarvoisiksi, mikä varsinkin Viron monivaiheisessa verotuksessa tulee näkyviin. Kuvaava on pihkovalaisten kieltäytyminen v. 1228 lähteä novgorodilaisten mukana sotaan saksalaisia vastaan, koska ennenkin oli käynyt niin, että novgorodilaiset olivat rahaveron saatuaan tyytyneet siihen ja palanneet valtaansa lujittamatta kotiinsa pihkovalaisten jäädessä kostoretkien objektiksi.[5]

---

[1] Kuvaavan tapauksen tästä kertoo LÄTIN HENRIK XIV, 2.

[2] Vrt. LÄTIN HENRIKin kuvausta venäläisten valloitusretkestä Ugauniaan v. 1223 (XXVII, 3): »Et locavit rex viros suos in castro, ut haberet dominium in Ugaunia et per totam Estoniam.»

[3] Vrt. LH VII, 7: »Eadem estate rex de Ploceke cum exercitu Lyvoniam ex improviso intrans, castrum Ykescole impugnat. Cui Lyvones, tamquam homines inermes, repugnare non audentes promittunt, se ei pecuniam daturos, quam rex acceptans cessat ab obsidione.»

[4] LH XIV, 2; XV: 8; XXVII, 5; XXVIII, 2; vrt. myös XVI, 2.

[5] Новгородская лѣтопись по синодальному харатейному списку (1888), 6736, ss. 226—227: »Тобе ся, княже, кланяемъ и братьи Новгородьцемъ; на путь ни идемъ, а братьи своей не выдаемъ; а с Рижани есме миръ взяли. Къ Колываню есте ходивъше, серебро поимали, а сами поидосте в

Siellä, missä venäläiset kantoivat vakinaisesti veroa ja pitivät linnoja miehitettyinä, oli verotus tietysti toisenluontoista. Kun LÄTIN HENRIK näiden alueiden veroista käyttää nimitystä: *census et tributum* [1], voi huomata länsieurooppalaisessa merkityksessä säännöllisten verojen olevan kysymyksessä, mutta niiden laatu ja maksuperuste jää hämäräksi. Mahdollista on, että toinen nimi tarkoittaa luonnontuote-, toinen rahaveroa, mikä ainakin siinä yksityistapauksessa on varmaa, jolloin kronikoitsija nimittää Väinän liiviläisten venäläisveroa *tributum et pecunia*, [2] tai toinen verokunnallisella, toinen yksilöperusteella määrättyä veroa. Mitään varmaa tulkintaa näille sanoille ei voi antaa, koska ne koko aikakauden ja erikoisesti LÄTIN HENRIKin terminologiassa ovat aivan epätarkasti määriteltyjä käsitteitä.

Veronkannon suhteen on hiukan selvempiä tietoja. Useista tiedonannoista voi päättää, että venäläiset kiersivät ympäri verotettavaa aluetta kokoomassa veroja ja että veronkantoa toimittamassa oli melkoinen seurue. LÄTIN HENRIK käyttää venäläisten säännöllisestä veronkannosta nimitystä *colligere*, mihin epäilemättä sisältyy ajatus, että verot todellakin k e r ä t t i i n; [3] pakkoverosta, joka suoritettiin koko maakunnan tai piiritetyn linnan puolesta, hän käyttää sanaa *accipere*. [4] Venäläisten viimeisestä tunnetusta veronkannosta Tolovan maakunnassa v. 1285 on sattumalta säilynyt yksityiskohtainen tieto. Pihkovalaisten kronikkain kertomuksen mukaan saksalaiset näet yllättivät venäläiset ja surmasivat 40 miestä. Toinen toisinto sanoo näiden olleen veroa kantamassa, toinen nimittää heitä veronkantajiksi. [5]

Новъгородъ, а правды не створися, города не взясте, а у Кѣси также, а у Медвѣже Головѣ также; а за то нашю братью избиша на озерѣ, а инии поведени; а вы роздравше та прочъ; или есте на насъ удумали, тъ мы противу васъ съ святою Богородицею и съ поклономъ; то вы луче насъ исѣчите, а жены и дѣти поемлете собе, а не луче пагании. Тъ вамъ ся кланяемъ.»

[1] LH XX, 3.

[2] LH XVI, 2: vrt. VII, 7.

[3] LH XX, 5; vrt. myös IX, 12; XXIV, 6; XXV, 5.

[4] LH VII 7; XIV, 2.

Псковская первая лѣтопись (Полн. собр. Русск. лѣт. IV), s. 183: »Въ лѣто 6792. Бысть знаменіе въ лунѣ, декабря 24, въ день недѣльный;

Suoranaisia lähdetodisteita ei tosin ole siitä, että venäläiset olisivat myös Baltiassa käyttäneet kestitysveroa, mutta kuitenkin täytyy sitä pitää varmana. Inkeristä mainitsee novgorodilainen kronikka pogostaa vakiintuneena laitoksena v. 1240,[1] mikä sekin samoin kuin pogosta-järjestelmän käyttö karjalaisella alueella osoittaa tätä verotusmuotoa yleisesti käytetyn vierasheimoisiinkin nähden. Niin on täytynyt asianlaidan olla Baltiankin suhteen. Yksistään pagasta-sanan venäläinen alkuperä lätinkielessä ja kestitysveron kuulumattomuus saksalaiseen 1200-luvun verotusjärjestelmään pakottavat otaksumaan koko pagastalaitoksen olevan jätettä venäläisen verotuskauden ajoilta. Venäläiset olivat vuosisatoja yhtämittaisesti hallinneet ja verottaneet Väinäjoen aluetta, joten kaikki venäläisen verotusjärjestelmän tavat ja laitokset ehtivät tulla käytäntöön ja vakiintua. Mihinkään muuhun puoleen valloitusalueensa hallinnossa kuin verotukseen eivät venäläiset kiinnittäneet huomiotaan, mutta sen he varmaankin kehittivät niin täydelliseksi kuin osasivat. Kun harkitsee muutamia tosiseikkoja: että venäläiset olivat vieraassa maassa vain verottajina ja sotilaina ilman omaa maanviljelystä, että veronkantoon paikoin tultiin vain vuotuisina määräaikoina pitkien matkojen takaa, että verot kannettiin keräämällä ja että veroseurue oli verrattain suuri, täytyy pitää luonnollisena, että tätä seuruetta oli kestittävä. Venäläinen lähdetieto todistaa, että kestitysveroa ja -verokuntia a s e t e t t i i n hallinnollisilla toimenpiteillä, joten niiden ei tarvinnut olla spontaanisesti syntyneitä ja kehittyneitä.

Venäläinen kestitys kaikkine siihen liittyvine laitoksineen on pääkohdissaan samanlainen kuin lättiläinen pagasta. Venäläisen kestitysveron tarpeista mainitaan verokirjoissa ainoastaan olut, mutta varmastikin sisältyi siihen muitakin pitotarpeita. Kun oluen määrä oli vakiintunut vero, mutta sen l i s ä k s i vielä määrätään, montako päivää kestitystä sai nauttia, on tässä pidetty silmällä juuri

---

по двою недѣлю, генваря, погибохомъ, въ 12: избиша Нѣмци Псковичь на дани, у Алысту, 40 мужь. Якоже древніи Храмографи глаголють, яко знаменіе нѣсть на добро, но на зло присно является.» — Псковская вторая лѣт. (Полн. собр. V), s. 10: »Въ лѣто 6792, генваря 2, избиша. Нѣмци Псковскыхъ данщиковъ, 40 мужь, у Волысту.»

[1] Новгородская лѣт. по синодальному харатейному списку, л. 6748, s. 259.

noiden muiden pitotarpeiden kulutusta. Olut voi tulla juoduksi lyhemmässä tai pitemmässä ajassa, mutta varsinaisen ruuan kuluminen on jotakuinkin konstantti suure, minkävuoksi kestitysajan pituuskin oli määrättävä. Kestitysveron sisältöä siis on täysi syy pitää yhtäläisenä molemmilla tahoilla. Yhtäläistä on sekin, että kestitys tapahtui ainakin kahdesti vuodessa. Alueellinenkin kehitys on molemmilla tahoilla sama: kestitysvero tuli merkitsemään sekä verokuntaa että verokunnan keskuspaikkaa.

Tärkein eroavaisuus on siinä, että Baltiasta puuttuu perevaara, mutta se johtuu vain tämän laitoksen myöhäisperäisyydestä. Venäläisen verotuksen alkaessa kestitysveron nimi vielä oli pogosta; perevaaran tultua käytäntöön oli pagasta Baltiassa vielä alkuperäistä tarkoitustaan vastaava tai yhteys Venäjän kanssa oli katkennut. Kaikki muut eroavaisuudet ovat toisarvoisia. Vierasta alkuperää oleva laitos ei tietysti milloinkaan ole täysin sama kuin sen esikuva.

3. Vakka ja germaaninen kestitys.

Jos lättiläisen pagastan onkin katsottava saaneen alkunsa Venäjän taholta tulleesta vaikutuksesta, ei samaa voi pitää varmana suomensukuisten heimojen vakkakestityksen suhteen. Lukuunottamatta Väinän liiviläisiä oli venäläisten herruus näiden keskuudessa, sikäli kuin tunnetaan, tilapäistä laatua. Vain virolaisen alueen itäosissa saattoi pitempiaikainen säännöllinen verotus tulla kysymykseen, mutta sielläkään se ei tullut niin vakiintuneeksi kuin Tolovan ja Väinän suunnilla. Itämeren rannikolle asti sitävastoin venäläinen verotus ei milloinkaan ulottunut, eipä edes sen lähistöllekään, vaan kohdistui etupäässä Venäjää lähinnä oleviin Baltian takamaihin. Suurin osa suomalaisten heimojen alueesta jäi siis venäläisen verotuksen ulkopuolelle.

Mikä silloin on vakkakestityksen alkuperä?

Ratkaiseva merkitys täytyy antaa sille tosiasialle, että vakka ja pagasta eivät missään oleellisessa kohdassa eroa toisistaan. Tätä yhtäläisyyttä ei voi pitää sattumana silloin kuin on kysymyksessä naapurikansat, jotka historiallisen ajan alussa muodostivat melkoisia seka-asutusalueita. Lähinnä on silloin se mahdollisuus,

että laitosten yhtäläisyys johtuu alkusyyn yhtäläisyyden vaikutuksesta. Jos otaksuimme vakan kehittyneen omaperäisesti uhripidosta valloittajien nauttimaksi kestitykseksi, jäisi vakan ja pagastan identisyys selittämättömäksi.

Molemmille laitoksille onkin yhteinen alkuperä helposti löydettävissä. Juuri sinä aikakautena, jolloin venäläinen vaikutus vakiinnutti pagastan Baltian takalistoille, olivat rannikkoseudut merentakaisten verottajien vaikutuspiirinä — ja molemmissa tapauksissa oli verottajien kansallisuus sama.

Kuten edellä jo mainittiin, viittaavat kaikki tunnetut tiedot siihen, että venäläisten tunkeutuminen Baltiaan alkoi vasta sitten kuin he olivat saaneet johtajikseen varjagit. Näiden varjagien skandinaavinen kansallisuus ja yhteys Skandinavian kanssa säilyi vuosisatoja. Myös Venäjän ja Baltian suhteisiin nähden se on todistettavissa. Niinpä kerrotaan Olavi Tryggvenpojan sedän Sigurdin olleen 900-luvun toisella puoliskolla Vladimir Suuren puolesta veronkannossa Virossa ja kiertäneen mahtavasti ympäri maata suuren seurueen ja kuormaston kanssa.[1] Samoihin aikoihin oli Polozkissa, siis Väinäjoelle suuntautuvan venäläisen vaikutuksen keskuspaikassa, ruhtinaana Rogvolod (<Ragnvald) niminen varjagi, jonka nimenomaan ilmoitetaan olleen kotoisin »meren takaa», siis Skandinaaviasta.[2] Hauska todistus Väinäjoen venäläisen verotusperiodin varjagilaisesta alkuperästä on myös Gerciken (asiakirjoissa tavattavia toisintomuotoja: Gerzika, Gerzeke, Gertziche) ruhtinaskunnan nimi, jota tavallisesti on koetettu johtaa venäläisistä sanoista.[3] On näet selvää, että se on puhdas mui-

[1] Heimskringla (ed. FINNUR JÓNSSON. København 1893—1900) Sogu Óláfs konungs Tryggvasonar, cap. 7: Sigurðr Eiríksson kom til Eislandz í sendiferð Valdamars konungs af Hólmgarði, ok skyldi hann heimta þar í landi skatta konungs. Fór Sigurðr ríkuliga með marga menn ok fé mikit.»

[2] Kaikki vanhimmat kronikat v:n 6488 kohdalla: »Бѣ бо Рогволодъ пришелъ зь заморіа и имяшь властьѣ въ Полотьсцѣ.»

[3] EDUARD PABST, Heinrichs von Lettland Livländische Chronick (Reval 1877), s. 39, muist. 1, arvelee nimen johtuvan venäjän городище sanasta. Häneen yhtyvät monet muut tutkijat, esim. KEUSSLER, ss. 6—7 ja A. H. VIRKKUNEN, Itämeren suomalaiset saksalaisen valloituksen aikana 1159—1229 (Helsinki 1907), s. 25. KUNIK (Magazin, hrsg. von der Lettisch-Litterärischen Gesellschaft XIX, 3, ss. 87—88 ja BIELENSTEIN, ss. 100, 472—473) arveli

naisskandinaavinen sana *gerzki*, joka merkitsee venäläistä (< *garðr*, vrt. *Garðaríki*) ja jota, kuten skandinaavisesta sadustosta käy ilmi, usein käytettiin sellaisten kauppiaiden liikanimenä, jotka tekivät Venäjälle kauppamatkoja. [1]

Olivatko Väinäjoen venäläisen verotuskauden ajalta tunnetut ruhtinaskunnat alkuaan olleet Skandinaaviasta käsin perustettujakin, Venäjälle ja sen kautta Kreikkaan asti suuntautuvan kaupan turvaamiseksi, on tuntematonta. Joka tapauksessa on kieltämätöntä, että Venäjältäkin käsin tulevassa vaikutuksessa on verotuksen alalla ollut huomattavan suuri osuus skandinaaveilla. Mitään tarkempia tietoja ei ole siitä, milloin Baltiassa venäläistä verotusta hoitavat varjagit olivat täydellisesti menettäneet skandinaavisen kansallisuutensa. Joka tapauksessa ei siitä enää saksalaisten tullessa näytä olleen tuskinpa muistoakaan jälellä.

Suoraan meren takaa Baltian rannikkoseuduille järjestetyn verotuksen täytyy otaksua vaikuttaneen alkuasukkaiden yhteiskunnallisiin oloihin ja tapoihin vähintäänkin yhtä syvästi kuin Venäjältä hoidetun.

Skandinaavisesta sadustosta ja muista varhaiskeskiaikaisista historiallisista lähteistä käy näet ilmi, että, lukuunottamatta yhtämittaa uudistuvia ryöstö- ja verotusretkiä, [2] baltilaiset rannikkoalueet olivat pysyväisemminkin alistuneet skandinaavisten, nimenomaan ruotsalaisten ruhtinaiden veronalaisuuteen. Kaikista tärkeimpiä todisteita on melkein samanaikaisen puolueettoman

---

ensin nimen olevan säilyneen nykyisessä paikannimessä *Zargrad*, mutta sittemmin huomasi, että tämä nimi onkin myöhäissyntyinen, puolalaisen valloituskauden aikainen, ja selitti tällöin *Gerzike* nimen muinaisslaavilaisesta sanasta *grad* (linna) huomauttaen myös sen skandinaavisesta johdannaisesta sitä kuitenkaan yhdistämättä tähän paikannimeen.

[1] Heimskringla, Sǫgu ins helga Óláfs konungs, cap. 66: »Maðr hét Guðleikr gerzki, hann var œzkaðr af Qgdum, hann var farmaðr ok kaupmaðr mikil, auðigr, ok rak kaupferðir til ýmissa landa: hann fór austr i Garðaríki optliga, ok var hann fyrir þa sǫk kallaðr Guðleikr gerzki»; Laxdœla Saga (ed. Kr. KÅLUND. København 1889—1891), cap. 12: »— — ok hafði gerzkan hatt á hǫfði. Hǫskuldr spurði þann mann at nafni; hann nefndisk Gilli, — »en þa kannask margir við, ef heyra kenningarnafn mitt, ek em kallaðr Gilli enn gerzki.»

[2] Kts. SNELLMAN-VIRKKUNEN, ss. 29—44, 93—101, 106, 118—122.

historioitsijan RIMBERTin tiedonanto. Kirjoittamassaan Ansgariuksen elämäkerrassa hän näet kertoo, että kuurilaiset muinoin olivat olleet ruotsalaisten vallan alaisia, mutta jo pitkiä aikoja sitten ravistaneet tuon ikeen niskoiltaan, koska pitivät sitä itselleen arvottomana.[1] Ansgariuksen toisen matkan aikoihin tekivät tanskalaiset ryöstö- ja valloitusretken kuurilaisten maahan, mutta kärsivät surkean tappion. Seuraavana vuonna teki Ruotsin kuningas Olavi sotaretken ja voitti kuurilaiset, jotka paitsi tavanmukaista pakkoveroa lupasivat vastedeskin suorittaa saman veron, jota ennenkin olivat suorittaneet, ja alistua ruotsalaisten vallanalaisuuteen.[2] RIMBERT mainitsee *Seeburg* (toisintoina *Seburg* ja *Seburch*) nimisen kuurilaisen satamakaupungin. Nimi on muinaisskandinaavinen terminus technicus linnoitetulle satamakaupungille, eikä ole aivan mahdotonta, että se Kuurinmaalla oli ruotsalaisten perustama.[3]

Muutamien baltilaisten maakuntien, ehkä Saarenmaan ja Läänemaan kuten yleisimmin otaksutaan, nimien *Eysysla* ja *Adalsysla* skandinaavisessa sadustossa selitetään myös todistavan pysyvää ruotsalaista valtausta, ja *sysla* sanan tässäkin olevan hallinnollisena terminä veronkantopiirille.[4]

---

[1] Vita Anskarii auctore RIMBERTO (ed. G. WAITZ) Hannoverae 1884), cap. 30: »Gens enim quaedam longe ab eis posita, vocata Cori, Sueonum principatui olim subiecta fuerat; sed iam tunc diu erat, quod rebellando eis subici dedignabatur.»

[2] »Deinde pro unoquoque hominum in hac urbe constitutorum dimidiam libram argenti offerimus, et insuper censum, quem antea solebamus, vobis persolvimus, et datis obsidibus, abhinc subiecti et obaudientes, sicuti antea fuimus, vestro imperio esse volumus.»

[3] J. STEENSTRUP, Venderne og de Danske før Valdemar den Stores Tid (Kjøbenhavn 1900), ss. 40—46; ALEXANDER BUGGE, Die nordeuropäischen Verkehrswege im frühen Mittelalter und die Bedeutung der Wikingen für die Entwicklung des europäischen Handels und der europäischen Schifffahrt (Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte IV, 1906), ss. 241—243; HENRIK SCHÜCK, Svenska folkets historia I, 1: Forntiden och den äldre medeltiden (Lund 1914), s. 174.

[4] Esim. SCHÜCK, Svenska folket historia I, 1, ss. 173—199 ja Studier i Ynglingatal (Uppsala Universitäts Årskrift 1910, ss. 150—170). — SCHÜCKin otaksuma, ed. teos s. 174, että myös viron *gond*, *gunda* päätteiset paikannimet todistaisivat samaa, menee liian pitkälle mielikuvituksellisuudessa.

Kaikista näistä tosiasioista huolimatta on Baltian heimojen yhteiskunnallista kehitystä käsiteltäessä menetelty aivan kuin olot saksalaisten tullessa olisivat olleet vieraasta vaikutuksesta vapaita, ikäänkuin tabula rasa, jolle saksalaiset valloittajat voivat antaa minkä sisällön tahansa, maan vanhoista traditsioneista riippumatta. Tämän menettelyn edellytyksenä on enemmän tai vähemmän itsetiedottomasti tapahtunut argumentum e silentio. Lähteet tosin eivät suoranaisesti sano, että esim. verotuksen alalla oli maassa vanhoja tottumuksia ja että niiden muodostumiseen oli vaikuttanut ulkomainen verotusvaikutus. Tämä lähteiden vaikeneminen ei kuitenkaan kelpaa todistukseksi, sillä tällaisista asioista ne yleensäkin vaikenevat. Silloin on yhtenäisen kuvan muodostamiseksi kehityksen kulusta tarkastettava, mitä e d e l l y t y k s i ä jollekin otaksutulle ilmiölle olisi olemassa. Venäläisen ja skandinaavisen verotusvaikutuksen suhteen ne ovat niin selviä kuin yleensä voi toivoa.

Niinpä ei ole suoranaisia tietoja siitä, että ruotsalaiset olisivat vaatineet ja nauttineet kestitystä Baltian heimoilta, mutta katsoen siihen, että kestitys kuului oleellisena osana germaanilaiseen verotusjärjestelmään ja että germaanisen kestityksen ja vakkapidon välillä on suuria yhtäläisyyksiä, täytyy sitä pitää enemmän kuin todennäköisenä.

Germaanista kestitysveroa käsittelevässä vertailevassa tutkimuksessaan on KARL LEHMANN osoittanut tämän laitoksen olleen niin varhain ja laajalti käytännössä ainakin kaikilla pohjoisgermaanisilla kansoilla, että on syytä pitää sitä kaikista vanhimpana yleisenä verona.[1] Etelä-Euroopassa se liittyy vanhoihin roomalaisiin ta-

[1] KARL LEHMANN, Die Gastung der germanischen Könige: Abhandlungen zur germanischen, insbesondere nordischen Rechtsgeschichte (Berlin und Leipzig 1888), ss. 1—96, 177—215. LEHMANNin tutkimusta täydentävistä ja oikaisevista myöhemmistä tutkimuksista mainittakoon m. m. seuraavat: EBBE HERTZBERG, Lén og veizla i Norges sagotid (Germanistische Abhandlungen zum LXX. Geburtstag Konrad von Maurers. Göttingen 1893), ss. 285—331; KR. ERSLEV, Valdemarernes Storhedstid, ss. 79—104, 148—150; FRIEDRICH BODEN, Die isländische Regierungsgewalt in der freistaatlichen Zeit (GIERKEs Untersuchungen 78. Breslau 1905), ss. 15—16, 39; FRIEDRICH SEEBOHM, The English Village Community (2. ed. London 1883), ss. 208—213; The

poihin valtion virkamiesten kyyditys- ja majoitusvelvollisuudesta, Pohjoismaissa se palautuu ikivanhoihin aikoihin ja on alkuaan temppelin hoitajan sekä kuninkaan ja myös hänen edustajansa oikeus saada hallintomatkoillaan kestitystä ja majoitusta alamaisiltaan. Kestityksen aika, laatu ja määrä olivat vaihtelevia, vain totunnaisen tavan määräämiä. Vanhempien tietojen mukaan teki kuningas kestitysmatkansa samalle seudulle vain joka kolmas vuosi. Kestitystä varten kootut pitotarpeet kulutettiin heti seurueen saavuttua.

Tärkeätä on huomata, että kestitys ei suinkaan edellyttänyt täysin rauhallisia oloja eikä edes vakiintunutta alamaissuhdetta, kuten modernisti ajatellen voisi odottaa, vaan ainoastaan hetkellistä alistumista. Lukuisista yksityistapauksista voi huomata, että kestityksen nauttijain usein moniin satoihin mieliin nousevan seurueen suuruus todellakin oli tarpeen vaatima. Saattoi sattua, että talonpojat alistuivat toimeenpanemaan kestityksen vasta sitten kuin olivat nähneet olevansa heikompia kuin kestitysseurue. Eräästä norjalaisesta jarlista kerrotaankin, että hän lähti kestitysmatkalle vain silloin kuin hänellä oli iso seurue. Muuan tapaus tunnetaan sellainenkin, että kestityksen vaatija sai retkellä surmansa.[1] Ne tapaukset ovat lukuisia, että talonpojat kieltäytyivät kestitysvelvollisuutta suorittamasta, mutta jonkun ajan perästä uudestaan kutsuivat alistumisensa merkiksi esivaltansa kestitykselle. Eipä sekään ole harvinaista, että kuningas lähtee nauttimaan kestitystä maakunnassa, joka oikeastaan kuului toiseen valtakuntaan; tällöin ovat kestitys- ja valloitusretki sulaneet yhteen.

Tribal System im Wales (2. ed. London 1904), ss. 154—166, 207, 229—233; Tribal Custom in Anglo-Saxon Law (London 1902), ss. 33—42, 431—432; FREDERICK WILLIAM MAILLAND, Domesday Book and beyond (Cambridge 1907), ss. 236—239; PAUL VINOGRADOFF, English Society in the Eleventh Century (Oxford 1908), ss. 374—386; N. NEILSON, Customary Rents (Oxford Studies in Social and Legal History IV. Oxford 1910), ss. 15—47; GEORG GROSCH, Das spätmittelalterliche Niedergericht auf dem platten Lande am Mittelrhein (GIERKEs Untersuchungen 84. Breslau 1906), ss. 24, 68—69.

[1] Sangen todennäköistä on, että piispa Henrikin surmarunon kuvauksessa on kysymys juuri tällaisesta pakkokestityksestä. Vrt. JALMARI JAAKKOLA, Sananen n. s. ensimäisestä ristiretkestä (Historiallinen Aikakauskirja 1910), ss. 94, 179; VÄINÖ VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 280.

Kestitykseen saivat talonpojatkin ottaa osaa. Jätteenä siitä ovat varmaankin Ruotsin maakuntalakien määräykset, että talonpojat saavat yksin kuluttaa pitotarpeet ellei kestityksen varsinainen nauttija määräaikana saavu paikalle. Myös tunnetaan että köyhätkin pääsivät osallisiksi kestityspidoista. Toiselta puolen taas joskut ylemmät säätyluokat saattoivat olla kestitysveron velvollisuudesta vapaita.

Tämä kestitys kehittyy keskiajan kuluessa monihaaraiseksi paljoudeksi eri veroja. Pitojen viettäminen entiseen tapaan jää vähitellen pois, mutta itse siihen tarkoitukseen koottu vero kannetaan edelleenkin määrältään yhä vakiintuneempana ja joka vuosi yhden tai useampia kertoja. Vero joutuu eri kehitysasteillaan läänitetyksi, kuten muutkin verot, ja jo varhain siirtyy kuninkaan virkamiesten ja läänitysmiesten nautittavaksi. Kaikkialla on vero alkuaan yhdyskunnallinen ja säilyy useimmiten sellaisena vielä senkin jälkeen kuin se oli siirtynyt pois kuninkaalta. Kestityksen häviämisprosessissa tulevat yleensä ne samat väliasteet esille, joita vakkaveronkin suhteen osoitettiin.

Germaanisella kestitysverolla ei ole täysin varmaa yhteistä nimeä. Kaikista yleisin on kestitsemistä (*gastung*, *gisting* j. n. e.) merkitsevä. Suurempi yhtäläisyys on kestitysveron laatujen ja määräsuhteiden välillä eri maissa siitä johtuen, että pitotapojen ja elämäntottumusten koko pohjois-Euroopassa ollessa pääkohtaisesti samoja, kutakin oluttynnöriä kohden tarvittava ruoka oli kutakuinkin vakiintunut. Tämä selittää, miksi uhripitojen ja kestitysveron ruokalista on niin samanlainen, kuin esim. inkeriläisen vakkoven juhlavirren ruokaluettelon ja baltilaisten vakkavero-selitysten rinnakkain asettaminen osoittaa; mahdollista kyllä on, että vakkoven pitotapoihin on pogostakestitys vaikuttanut täsmällistyttävästi.

Kestitys näyttää varhaiskeskiaikana olevan niin laajalle levinnyt, että hyvällä syyllä voi sanoa sitä kansainväliseksi laitokseksi. Nykyaika internatsionaaleineen ja kansainvälisine kongresseineen ei ole tehnyt yhteiskunnallista kehitystä paljoa enemmän kansainvälisistä virtauksista riippuvaksi kuin asianlaita oli jo vuosituhatta aikaisemmin. Samat yleiset edellytykset tekivät samojen

verotustapojen juurtumisen mahdolliseksi, ja vilkas kansojen välinen vuorovaikutus piti niiden levenemisestä huolta. Tuskinpa minkään länsimaiseen kulttuuripiiriin kuuluvan kansan verotuksen voidaan väittää kehittyneen ilman vierasta vaikutusta. Siten kestitysveron myöhemmät kehitysmuodot saattoivat vaikuttaa naapurikansojen vastaavien laitosten kehitykseen, mutta levitä myös valloitusvaikutuksen tietä. Sitä tietä on germaaninen kestitysvero tullut käytäntöön valloitetuissa maissa. Varmasti on siten asianlaita Suomessa, jossa kestitysvero tunnetaan kinkerin, bolkestityksen ja ruokaruotsin nimisenä; niiden ruotsalainen alkuperä, kuten m. m. viimemainittu kansanomainen nimitys osoittaa, on kieltämätön.

Germaanista kestitystä täysin vastaava laitos on venäläinen pogosta. Onko se varjagikauden verotuksen Venäjälle tuoma laitos, jää lähteiden niukkuuden vuoksi sitovasti todistamatta. Siihen katsoen, että sitä ei ole osoitettu olleen muilla slaavilaisilla kansoilla, eipä edes Venäjän itä- ja eteläosissa, ei ole aiheetonta otaksua pogostan saaneen alkuaan varjagien vaikutuksesta.[2] Germaanisen ja venäläisen kestityslaitoksen sekä nimen että sisällön yhtäläisyys tuskin on pelkkää sattumaa. Joka tapauksessa on varmaa, että varjagit vuosisatoja olivat Venäjän hallinnollisena runkona ja myös hoitivat verotusta. Vaikkapa pogosta olisikin alkuperältään varjagikautta vanhempi, on siihen vuosisatojen kuluessa täytynyt painua niin selvä germaaninen leima kuin olosuhteiden erilaisuus suinkin salli.[3]

[1] Vrt. YRJÖ KOSKINEN, Muutamista keskiaikaisista veroitusseikoista. I. Ruokaruotsi (Historiallinen Arkisto IV), ss. 104—113; VÄINÖ VOIONMAA, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, ss. 147—148, 247—286.

[2] NEVOLIN, ss. 86—90, pitää mahdollisena, että pogosta jo pakanuuden aikana oli alueellinen keskuspaikka, jossa toimeenpantiin uskonnollisia juhlia. Ainoatakaan todistetta hän ei kuitenkaan voi esittää otaksumalleen. — Mitä pogostalaitoksen levenemiseen Venäjällä tulee, on huomattava, että *pogosta* merkityksessä kirkonkylä y. m. s. on kylläkin yleisesti tunnettu, mutta on voinut levitä irraallaan samannimisestä yhteiskunnallisesta laitoksesta.

[3] Vielä epävarmempi on englantilainen kestitys alkuperältään: onko siinä roomalaista ainesta, oliko se kelttiläisillä omaperäinen, vai toivatko sen vasta anglosaksilaiset ja skandinaaviset valloittajat. Joka tapauksessa ovat viimemainitut sen yhtenäistyttäneet.

Yhtenä tämän vanhan verotavan haarana on pidettävä baltilaista vakkaa l. pagastaa. Vain otaksumalla sekä venäläisen että skandinaavisen verotuksen käyttäneen sitä samanmuotoisena voi ymmärtää sen identisyyden kahden niin erilaisen kansallisuuden kuin lättiläisten ja itämerensuomalaisten keskuudessa. Omaperäinen nimitys *vakka* ei todista kestitystä suomalaisten heimojen keskuudessa sen omaperäisemmäksi kuin pagasta oli lättiläisillä. Kun vakka merkitsi paitsi astiaa, uhriastiaa ja uhripitoa, myös p i t o a yleensä, saattoi se tulla puhtaasti teknillisenä nimityksenä kestitysveron ja -verokunnan nimeksi, ilman että tällä olisi ollut mitään geneettistä yhteyttä uhripitojen kanssa. Että vakka tosiaankin saattoi olla teknillinen nimitys, näkee siitäkin, että se askonnollisella alalla on niin erilaisten menojen kuin ukonvakan ja tõnninvakan nimenä. Nämä edelleenkin säilyivät maallisen verokestityksen rinnalla — siitä luonnollisesta syystä, että tämä ei sulattanut niitä itseensä eikä peittänyt alleen.

Ensimäisenä valloituskauden vuosisatana ei vakkaa mainita saksalaisissa lähteissä, ei verona, verokuntana eikä alueellisena piirinä.[1] Se onkin luonnollista, sillä valloituskautena saksalaiset joutuivat tekemisiin alkuasukkaiden poliittisten laitosten, maakuntien ja kihlakuntien kanssa. Vakka ja pagasta tulevat, aivan

[1] Muuan tapaus, johon kestitys mahdollisesti voisi sisältyä, on Saarenmaan piispan ja hänen hiippakuntansa virolaisten välinen verosopimus v:lta 1284 (UB I n. 490). Asiakirjan painettuna tunnettu muoto on paikoin selvästi virheellinen. Kuitenkin näyttää siitä käyvän selville, että virolaisten oli tuotava muiden verojen ohella olutta herroilleen (»Item de vino gordii (hordei?) brazni (braxari?) facient, illudque suis dominis portabunt».) Lopuksi mainitaan, että virolaiset voivat ilman pakotusta antaa vielä lahjojakin (»Si autem, ultra quod praescriptum est, dominis suis sive in servitiis vel aliis donis, sine aliqua coactione, sed bona voluntate, adiicere voluerint, hoc ipsorum libero arbitrio duximus relinquendum»). Vaikka *servitium* sanan sisältö tässä asiakirjassa jääkin epäselväksi — paitsi kestitystä voi se merkitä muitakin veroja, vieläpä työrasituksiakin — saattavat muut sopimuksen mainitsemat olut- ja lahjaverot tarkoittaa kestitystä. — Toinen tapaus, jossa myös voidaan kestitystä tarkoittaa, on semgallien sopimus saksalaisten kanssa v:lta 1272, jossa sovitaan, että vouti saa tehdä kolme vuotuista käräjämatkaa (UB I, n. 430 § 5: »Und die vogede solen ir richt halden dries in dem iare, nach dem rechte und der gewonheit des landes to Letland und to Eistland solen sie richten eischen plechtliche scaffunge»).

samoin kuin esim. Suomessa ruokaruotsi, verrattain myöhään esille siitä syystä, että veron epämääräinen ja puolittain vapaaehtoinen luonne teki tarpeettomaksi sen asiakirjalliset maininnat. Baltiaan nähden on se sitäkin ymmärrettävämpää, kun, sikäli kuin edellä esitetty käsitys vakka- ja pagastakestityksen alkuperästä pitää paikkansa, kestitys oli *alkuasukkaiden* tottumus eikä sisältynyt niihin vaatimuksiin, joita saksalaiset valloittajan oikeudella asettivat. Alkuasukkaidenkin tottumukset verotuksen alalla silti saattoivat tulla esille, minkä voi nähdä sekä neuvottelujen perusteella tehdyistä verosopimuksista että valloituskauden lähteissä lukuisasti mainituista lahjoista, vieläpä verotarjouksistakin. Vasta myöhemmin, kun olot olivat rauhoittuneet ja saksalaiset asettuneet asumaan perustamiinsa kartanoihin, saattoi kestitysvero vakiintua säännölliseksi veroksi, muodostaa alueellisesti tarkoin määrätyn piirin verokunnakseen ja kehittyä siksi verotuksen ja kartanotalouden laitokseksi, jollaisena se edellä on kuvattu.

4. Vakka ja yleinen verokehitys.

Vakkalaitoksen tarkastelu on osoittanut, että tuon nimen alla kulkee useita erialkuisia laitoksia. Ulkokohtaisesti katsottuna voi se näyttää yksinkertaiselta ja selvältä kokonaisuudelta, mutta sisältäpäin katsottuna mitä moninaisimmalta vyyhdiltä jotensakin heterogenisia aineksia. Jo tämäkin osoittaa, että vakan alkumerkityksen on täytynyt olla sangen epämääräinen.

Tämän ohella on vakka osoittautunut vähemmän tärkeäksi yhteiskuntahistorialliseksi laitokseksi kuin minä sitä on pidetty. Sen avulla ei voida todistaa, että vanhan pakanallisen uhriyhteiskunnan laitoksia olisi sellaisenaan siirtynyt keskiaikaiseen yhteiskuntaamme. Kuitenkin se osoittaa, kuinka omintakeisesti vieraan vaikutuksen apperseptsioni useinkin on tapahtunut.

Samalla kuin vakan merkitys yhteiskuntamuotomme alkuperän selvityksessä on redusoitunut, on silti yhä edelleenkin jäänyt avoimeksi mahdollisuuksia, että muilla aloilla on laitoksia, jotka välittömämmin yhdistävät toisiinsa pakanuuden ja kristillisen ajan oloja.

Liitteitä.

Liite I.

Wiek 1546.

(1516) feria tertia post festum Michaelis tenta est waccua Estonum . . .

Hemo

parva decima	3 1/2	marck
pro appotatione	12	»
Solutio waccue	2	»
pro medone	30	sh.
De judicio 2 marck. Summa	20	marck 12 sh.

Item 2 marck vor de ko
Item 1 rode bunte ossen
Item 1 tunne bers
Item 20 honer, vnd 50 euyer.

Liite II.

Wiek 1546.

Anno 1546 Feria quarta post festum Scolastice tenta est waccua Oestonum Hiemalis in Hunc vt sequitur modum.

— —

Kirpeuer.

De seruis et vnipedibus	14	mrc.
Appotacio	27	» 1 r.
Solucio waccue	2	»
Pro medone	30	sh.

Plegeracionn ..... 20 mrc.
De judicio ..... 10 fg.
Einen Ossenn
Eine koe
2 Swine
2 Bötlinge
Ihnn Honernn 30
Ihnn Eiyern 50.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Anno 1546 de Heruest wacke In denn Amphernn Maendages im Franciscj ggeholdhenn:

Kirpeuer

Parua decima ..... 6 mrc.
Appotacio ..... 27 »
Solucio waccue ..... 2 »
Plegeracionn ..... 20 »
De judicio ..... 1 »
Einen with bunthen Ossen.
Eine ko roth bunth vpm rucken
2 Bötlinge with grawe
Ihnn Honernn 30
Ahnn Eigernn 50.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Anno 1547 donnerdages na Conuersionis S. Pauli de vnduidsche winterwacke wie folgeth gehalden.

Kirpeuer

De seruis et vnipedibus ..... 16 mrc.
Appotacio ..... 27 »
Solucio waccue ..... 2 »
Pro medone ..... 30 sh.
plegeracion ..... 20 mrc.
de judicio 3 mrc. Noch 2 mrc.
Einen Ossen roth
Eine ko roth
2 Bothlinge
2 Swine
honer 30. Eigge 50.

Anno 1546 Midwekenn na Scolastice de Swedsche winterwacke In folgende wise geholden:

tho Hapsel
Wormse.

Hx ambabus waccuis 22 kese vor 19 gelth enthfangen vor jedern 5 sh.
de vnipedibus ..... 2 mrc.
Ahnn Ferschen Fischen 80.
Ann drögenn hekeden 225.
Ahnn Schulth fisschen 1000.
4 Böthlinge
Ahnn Honernn 136.
Ahnn Eigernn 140.
Ahn Botter gelde ..... 3 mrc.
wegge gelth ..... 14 sh.
Solth gelth ..... 12 sh.
Beker gelth ..... 10 sh.
Schottell gelth ..... 12 »
Etick, Speck, Zepollenn ..... 16 »
Schencke, Kökemester, Marschalcks gese gelth ..... 2 1/2 mrc.
wedigen gelth ..... 1 »
Ahnn Lichtenn 80.
Ahnn Brale 215.
Ahn Behr geld ..... 11 mrc.
de Judicio ..... 9 »

Anno 1546 dinstag vor Simonis et Judae de Swedsche heruest Wacke geholden (Wormsö).

Ahnn kesenn vth beiden wacken 31 vor 9 gelt entfangen
de vnipedibus 7 R. 6 (?).
Ahnn ferschen fischen 80.
Ahnn drogen hekedhen 225.
Ahnn Schulth fisschen 1000.
4 Böthlinge.
Ahnn honern 136.

Ahnn Eyern 160.
Ahnn Bottergelde ..... 3 mrc.
wegge gelth ..... 14 sh.
Solth gelth ..... 12 sh.
Beker gelth ..... 10 »
Schottel gelth ..... 12 »
Etick, speck, Zeipollen ..... 16 »
Schencke, kökemesters kesse gelth . 2 1/2 mrc.
wardigen gelth ..... 1 mrc.
Behr gelth ..... 9 »
de judicio ..... 26 »
80 Lichte.
216 Broth.

Anno 1561 die winter wacken gehalten aus beuelich des Erenuesthen Christoffer von Munckhausen Stiffs voigdt in der wieck. Im Ampte zu Lehall.

Vs der Wacken Hemmo.
9 mrc. 6 sh. ahn knechte freikerles vnd einfusslingk geldt.
To drunck ..... 20 mrc. 4 sh.
Edch Geldtt ..... 12 1/2 mrc. 1 sh.
Mede Geldt ..... 30 sh.
Wackenverdt Geldt ..... 2 mrc.
Holtz Geldt ..... 9 » 1 sh.
Kacksel thonnies Frey Geldt ..... 1 1/2 mrc.
Vom Schmide zu hemmo 10 mrc. frej geldt.
Summa aus derselben wacke 67 Margk 6 sh.

Liite III.

Reval A. d. 40.

Ithem anno 50 den donnerdach vor lyctmyssen yn der vacken tho vete vorterth vnde geuen to dess dorppess besten von weghen der sath wu hyr na volgheth.

Ithen dem lanth knecte ssyn stro gelt yss ..... 4 mk.

noch dem hobber tonnygess ssyn lon yss ..... 2 mk. 6 sh.
noch vor 1 verndel vamme ossen .. 1 » 24 »
noch vor 2 stucke solt fflesh ..... 14 sh.
noch vor wegghe ..... 1 mk
noch vor 2 1/2 mpt. rotscher ..... 24 sh.
noch vor 1/2 kulmeth kleyn ssolth . 8 »
noch vor 1 kulmeth groff ssolth ... 7 »
noch vor ssypollen vortelen ..... 8 »
noch vor 2 mpt. lycte ..... 10 »
noch vor appel ..... 12 »
noch vor styck ..... 7 »
noch vor 2 bressem ..... 16 »
noch vor 6 herynck ..... 8 »
noch vor 2 tunne berss ..... 9 mrk.
noch vor 1 verndel peppers ..... 1/2 mrk.
noch vor 11 tope rynschen wyn ... 2 mk. 23 sh.
noch vor 3 stope bastersh ..... 1 » 12 sh.
noch den buren ghedan thom wacken beger 12 mpt. hoppen kosten .. 1 1/2 mk.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ithem anno 50 den 24 yulu welcker wass de sondach im yakoby don vere wy to vete nomlyck her yohan kanfferbecke vnde yck hanss eggelynck vnde helden dath gaste both dat wy ymme roggen tegeden plegen to holden vnde hebben vor terth wu na ffolgeth.

Ithem vor 1 verndel vamme ossen myt 2 stucke ssolth fflesh ..... 2 mk 11 sh.
noch vor 1/2 lop pepper ..... 33 sh.
noch vor 16 stope myn yunerteger rynshen wyn ..... 3 mk. 29 sh.
noch vor 1 kulmeth griff ssolth ... 7 sh.
noch vor wegghe ..... 1 1/2 mk.
noch vor lycte ..... 5 sh.
noch vor 1 shock shullen ..... 12 »
noch vor 2 tune sterck beger de tune 10 mk yss ..... 9 mk. (!)
noch vor 1 tune brock beger ..... 3 1/2 mk.

noch vor ssypollen erfften vortelen kunffellock ..... 19 sh.
noch vor appel dranck ..... 25 sh.
noch vor 1 stop etyck ..... 3 sh. 1 d.
noch vor vyghen ..... 1/2 mk.
noch dem kocke ..... 1/2 »
Summa helfth dut geste bot ghekostet 24 mk. 1 d.

Liite IV.

Padis 1562.

Kyllesaal Vackan.

Ther wdhi äre 3 Byar. N: Kallmetths, Kommest och Kyllesall. Och är wethandis, att för:de wackan hålles 2 gångor om ååret som är om Sommaren och om wintren när päninge Rentan upbäres. Och wt göre bönderna vdhi huario gångo till Vackekost och förtäringh:

Öll ..... 2 t:nor
Brödh ..... 30 st:r
Huethe bröd ..... för 3 skg:r
Skinkor ..... 1 st:cke
Tortt köötth ..... 2 st:r
Gumsar ..... 1 »
Höns ..... 6 st:cke
Smööر ..... 6 [illegible]:r
Färsk fisk — eller — ..... 1 gumsa
Eggh.
Lööк.
Lius ..... 30 st.
huar bonde 1 kylmet — haffra.
höö ..... 3 lass
halm ..... 20 kerff:r

Och samme partzeler bliffue förtärdhe wdj wackan. Ithem än giffue the till hope vdj huart wackeholdh:

Skänke p:ne ..... 3 skg:r
Cappelans p:ne ..... 3 » } op(bur)ne
Marschalkz p:ne ..... 3 »

(Muissa vakoissa lisäksi: Ithem skole the och haffue vdj huar wacka En spell man eller bötha 3 ℳ.)

Liite V.

Padis 1564.

Kullesalsche wackenn.

Darin sint — 3 dorper

	Kallometz, Kullasallo, Kommest	dorper
	Heruest wackenn, faste wackenn	kost
wacken werde	Behr	4 t:ne
	wegge geborth	6 s.
	schinckenn	2 st:e wecht — 15 ℳ. pt
	Schape	2 st:e dar to gebort — 1 ℳ.
Ein Jeder hacken bure	4 st:e Eyer	43 st:e Eier gelt — 22 s.
	1 st:e honner	14 st:e honner gelt — 5 fg 3 s.
	2 ℳ. pt botter	$^1/_2$ lb ℳ. pt 1 gelt — 8 m 6 s.
	frische fische	gebort — 2 schape.
	wacken werde sippollenn	— gebort — 6 s.
Eine Jeder hacken bure	4 Lichte	46 st:e wecht — 3 ℳ. pt
	Lichte gelth	7 fg.
Ein Jede man 2 kulmet	Haffer	2 pdt — 1 lop — 1 kulmet
	hoey	22 foder
	Stro	88 skoffe
	holt	0
Spil gelt	Schencke gelt	6 s.
	Caplans gelt	6 s.
	Marschals gelt	6 s.
	Kockes gelt	6 s.

Liite VI.

Jakovald 1565.

Wackakosten Aff Jackowaldz bönder Anno 65.

Först

Chaeris byn.

öll	1 t:na	
Bröd	50 st:n	
Skincka	1 st	wacka w'den
Tort kiöt	2 st:r	wacka w'den
Gumsa	1 st.	
hös	2 st:r	huar man
Egh	10 st:r	huar man
Smör	wacka v'den	
haffra	1 kulmet	huar man
höö	1 Lass	hela byn
halm	1 Lass	hela byn
wedh	vacka w'den.	

Liite VII.

Tarvast 1599.

Volgende Was die Ambtts Vnderthanen In den beyden Wacken als In der Sommer vndt Herbstwaken zur gerechtigkeitt vndt Plegration zahlen muesen wie volgett. Die Sommerwacken muess vff Johannis gehalten werden, zahlen die ambtts vnderthanenn wie volgett.

Erstlichen

von Hacken Lands	12 mk.
von halben hacken Lands	6 »
von wiertell Lands	3 »
von achtentheill	$1\,^1/_2$ mk.
ein Jder gesinde zur gerechtigkeitt	1 schaff
von 4 hackenn Landes	1 gutten ochsen

Zur Plegration

von $^1/_2$ haken Landes geben	1 schaff
von Ider gesinde geben	1 heunn

ann brott von hacken	2 korckell
ann treuge fleisch	2 stucken
ann schincken	2 schincken
ann Botter	1 lb 16 ℳ. pt.
ann eijer	200 eijer
von 4 hacken Landes auch	1 fuder hew.

In diesen ambbt Teruest hatts besetzt vnndt vnbesetzt hacken zu sammen 34 hacken $^1/_4$ vndt $^1/_8$ lands.

des sollen die ambtts vnderthanen auch verpflicht seindt das sie sollen ann wildtwercken so wohl auch ann Fischen zur wacken verschaffen so viel als man bedarff hatt.

Referat.

Einleitung (S. 1—6). Bei den ostseefinnischen Völkern kommt die Wacke (finn. *vakka*, estn. *vakk*) als Bezeichnung eines Opfergefässes und eines Opferschmauses einerseits sowie des Getreidemasses, der Getreidesteuer, der Gastung, der Gastungssteuer und des Steuerbezirkes in der weltlichen Besteuerung andrerseits vor. Die nächstliegende Annahme zur Erklärung dieser merkwürdigen Bedeutungsreihe ist die, dass sich darin die Entwicklung der Wacke in ihren verschiedenen Stadien als soziales Institut widerspiegelt, wobei jede einzelne Bedeutung neben den später aus ihr entwickelten leben geblieben wäre. Die Sache wäre also so anzusehen, dass sich die heidnisch-religiöse Wacke mit ihren Opferzeremonien, an die sich schon eine Art kollektive Steuererhebung angeschlossen hat, auf dem weltlich-staatlichen Gebiete in der Weise weiterentwickelt hat, dass die westlichen Eroberer, die die finnischen Völker dem Kreise ihrer Religion und Kultur einverleibten, die Opfersteuern der Unterworfenen übernahmen und darauf ihre späteren Steuerinstitutionen aufbauten. Da von der früheren sozialen Entwicklung der Ostseefinnen nur ganz wenig mit Sicherheit bekannt ist, liegt Grund zu der Annahme vor, dass durch eingehende Untersuchung der Wacken-Institution in ihren verschiedenen Formen etwas Licht auf die sozialgeschichtlich wichtige Frage, in welcher Weise der Assimilierungsprozess der sozialen Einrichtungen der heidnischen und christlichen Zeit vor sich ging, geworfen wird.

Bei der Erforschung der Ursprünge der verschiedenen Wacken sowie des möglichen Zusammenhanges der heidnischen Opfersteuer mit der weltlichen Besteuerung sind natürlich zuerst die

Nachrichten zu analysieren, die von der Opferwacke ihrer heidnischen Gestalt existieren, damit ersichtlich wird, welche Anknüpfungspunkte sie für die weltliche Besteuerung möglicherweise geboten hat. Danach ist zu untersuchen, in welcher Gestalt die Wacke bei der weltlichen Besteuerung auftritt. Erst dann, nachdem sowohl die religiösen als die weltlichen Wacken-Institutionen so in ihre Elemente zerlegt sind, kann man den Versuch wagen, ihr gegenseitiges Verhältnis zu erklären, d. h. die Frage entscheiden, ob sich die Wacke in der weltlichen Besteuerung von dem gleichnamigen Opferschmaus und der gleichnamigen Opfersteuer der heidnischen Gesellschaft herleitet.

I. Donnerwacke (S. 7—29).

In Finnland ist die zu Opferzwecken verwendete Wacke unter dem Namen *ukonvakka* (Paudel des Donners oder Thors) als Gefäss und als Opfer bekannt. Erstmals berichtet davon der Vater der finnischen Literatur, Michael Agricola in der Vorrede zu seiner finnischen Übersetzung des Psalters aus dem Jahre 1551, die letzten Nachrichten stammen aus unserem Jahrhundert. Nach ihnen wurde das Opfer im Frühjahr zur Erlangung von Regen veranstaltet, entweder bei der Aussaat oder am gewöhnlichsten nach derselben, wenn die Trockenheit für das Wachstum bedrohliche Formen annahm. Zu den Opferriten gehörte das Heraussetzen der Körner in der Wacke, damit sie im Regen nass würden, und das Trinken des daraus bereiteten Bieres. An der Sammlung des Opfergetreides und an dem Opferschmaus, der oft in ein bacchantisches Gelage ausartete, nahmen gewöhnlich alle Höfe des Dorfes gleichmässig teil, bisweilen auch zwei Dörfer, oder es wurde bei der Sammlung der Mittel nacheinander jeder Hof herangezogen. — Bei den Ingriern ist das offensichtlich gerade dem finn. *ukonvakka* entsprechende *vakkove* Fest im Zusammenhang mit den kirchlichen Festen des Peters- und Eliastages ganz allgemein bis in die letzte Zeit gefeiert worden. Ein besonderer Ausrichter sammelte alles, was für das Mahl gebraucht wurde, in den einzelnen Höfen ein und bereitete das Bier. Bei dem Feste wurde zunächst ein Festlied für St. Peter, St. Elias

oder den *Ukko* (Donnergott), worin um Regen gebeten wird, gesungen; bisweilen stimmte man auch das Lied von *Sämpsä Pellervoinen* an. Das Trinkgelage wurde fast auf eine Woche ausgedehnt.

Die Donnerwacke gehört zweifelsohne ursprünglich zum Donnerkult, sowohl das Heraussetzen der Körner zum Malzen als das Trinken des aus ihnen bereiteten Bieres wurde als Opfer für Donner zur Erlangung von Regen aufgefasst. Die Bedeutungsentwickelung des Wortes *vakka* ist zweifellos in folgender Weise vor sich gegangen: Korngefäss > Opfergefäss > Opfer > Trinkgelage beim Opfer > Trinkgelage überhaupt — Bedeutungen, welche sämtlich jetzt noch angetroffen werden.

Die Donnerwacke ist, schon nach ihrer Verbreitung zu schliessen, nicht urfinnisch; nur bei den Kareliern und Ingriern ist sie bekannt, nicht aber bei den Tawastländern. Der Donnerkult ist denn auch bei den Finnen eine verhältnismässig späte, an die Stelle der älteren Wasseranbetung getretene skandinavische Entlehnung. Auch andere wichtige aus Skandinavien übernommene Elemente können wir bei der Donnerwacke konstatieren. Agricola erwähnt neben *Ukko* als beinahe ebenso wichtigen Kultgegenstand dessen Gemahlin *Rauni*, die sich gewiss in der skandinavischen Mythologie gefunden hat, aber in Vergessenheit gesunken war ehe schriftliche Aufzeichnungen gemacht waren. Bei den finnischen Lappen ist denn auch *Raudna* als Ukkos Gemahlin bekannt; eine kleine Reminiszenz an sie ist die Glaubensvorstellung in der skandinavischen Volkspoesie, dass die Ebereschе (*rönn* dem Donnergott Thor geheiligt sei. Da Rauni eine skandinavische Entlehnung ist und sicher mit dem Thorkult übernommen wurde, ist schon von vornherein zu erwarten dass Ukko den Thor vertritt. Thor wurde auch, z. B. wie ihn Adam von Bremen schildert, Zug für Zug ähnlich wie Ukko aufgefasst. Starken Einfluss der skandinavischen Mythologie bezeugt weiterhin das beim Wackenfest gesungene Lied von Sämpsä Pellervoinen, das aus einer skandinavischen Göttersage, die den Fruchtbarkeitskult Freys schildert, entlehnt ist.

Die Donnerwacke ist also ihrem innersten Wesen nach als germanische Entlehnung, die jedoch verhältnismässig selbständig

dem neuen Kulturmilieu angepasst wurde, anzusehen. *Vakka* selbst, als Name des Festes sowie als Kultgegenstand, ist dagegen finnischen Ursprungs, so primitiv sie auch, nachdem die Elemente fremden Ursprungs eliminiert sind, erscheinen mag.

II. Tõnniswacke (S. 30—100).

Viele frühere Nachrichten von dem estnischen Hausgeistkulte, dem sog. *Tõnnivakk*, hat in störender und die Forschung irreführender Weise das Vorurteil, dass er in direktem genetischen Zusammenhang mit dem finnischen *ukonvakka* stehe, beeinflusst. Wenn das darauf fussende quellenkritisch als unzuverlässig anzusehende Element eliminiert und die späteren reichen ethnographischen Sammlungen zu Hilfe gezogen werden, so ergibt sich folgendes Bild vom Tõnniswacke-Kult.

Der allgemeinste Name dieses bis auf unsere Zeiten besonders im Gebiete des Pernau-Flusses erhaltenen Hausgeistkultes war *Tõnn* oder die verschiedenen Variationen, die in jedem einzelnen Bezirk von dem Namen Antonius existierten. Als weitere Namen waren bekannt *küünal* (Kerze), was sich daraus erklärt, dass eine solche meist den Geist repräsentierte, *kodujumal* (Hausgott), womit sowohl Tõnnis Aufenthaltsort als sein eigentliches Wirkungsgebiet bezeichnet wird, *kurat* (Teufel), worin das Urteil der Widersacher des Kultes zum Ausdruck kommt, und *tont* (Hauskobold, finn. *tonttu*), das das Verhältnis Tõnns zu anderen verwandten Geistern bezeugt. Ferner ist bekannt, dass dieser Geist *Jüri* (Georg), *Katri* (Katharina) usw. genannt wurde, je nachdem, an welchem Tage der Fest gefeiert wurde. Tõnni wurde gewöhnlich von einem konkreten Gegenstand repräsentiert. Gewöhnlich nahm man zu diesem Zweck eine Wachskerze aus der Kirche, einen Wachsklumpen oder ein Stück Holz. Diese Gegenstände wurden mit Puppenkleidern, -hemd, -hosen, -strümpfen und einer roten Mütze bekleidet; auch eine Tuchpuppe allein konnte als Tõnni verehrt werden. Überdies wurde Tõnni bisweilen auch als rein geistiges Wesen aufgefasst. Tõnnis nächster Aufbewahrungsort sowohl als auch sein Opfergefäss war ein kleineres Gefäss namens *vakk*, das aus Spänen, Birkenrinde,

Stroh, Brettern o. ä. hergestellt und mit einem Deckel versehen war. Zur Herstellung sowohl von Tõnni als seiner Wacke war nur ein Zauberer befähigt. Sie wurde entweder am Tõnnistage oder an drei Donnerstag-Abenden an einem Kreuzweg oder einem geheimen Orte vorgenommen. Am dritten Donnerstag wurden als Geist einige Blutstropfen in Tõnni getropft und ein Zauberspruch gesprochen, worin er aufgefordert wird, seinem Besitzer alles zu bringen, was er hört und sieht. Tõnni mit seiner Wacke wurde zu Hause an einer verborgenen Stelle, z. B. in der Dachstube oder im Speicher, aber auch draussen im Freien aufbewahrt; im letzteren Falle war nicht immer ein Tõnni repräsentierendes Bild vorhanden sondern man stellte sich den Geist auf grossen Bäumen oder unter Steinen wohnend vor. Wenn der gegenständliche Tõnni und dessen Wacke gewaltsam zerstört wurden, glaubte man, dass der Geist auch weiterhin an dem bisherigen Aufenthaltsort wohne. Man nahm an, dass die gegenständlichen Tõnnis eine Art Rangordnung hätten, die einen höher, die anderen niedriger ständen, je nach dem Alter der den Geist vertretenden Wachskerze.

Eine spätere Volksanschauung hielt Tõnni für einen übelwollenden Geist, den man zur Vermeidung von Unglück verehren müsse. Ursprünglicher ist jedoch offenbar die Anschauung von Tõnni als Schutzgeist, Glücksbringer und Vermehrer des Eigentums seines Besitzers. Auf jeden Fall musste ihm regelmässig von allen Erstlingen geopfert und seiner bei allen Festen gedacht werden. Ein eigentliches Fest ihm zu Ehren wurde am Antoniustage, dem 17. Januar, der in den Heimatsgegenden dieses Kultes das wichtigste Jahresfest war, gefeiert. Obligatorisch waren bei dem Feste Bier und Fleischsuppe, wofür ein Tier, am gewöhnlichsten ein Schwein, zu schlachten war oder von dem Herbstschlachten der Schweinskopf aufgehoben werden musste. Auf die Dauer des Festmahles wurde Tõnni mit seiner Wacke in die Stube gebracht, ihm wurde von allen Festspeisen geopfert und danach wurde er zur Erhaltung des Glückes und Vermehrung der Fruchtbarkeit im Stall und den anderen Wirtschaftsgebäuden herumgetragen. Nach dem Festmahle durfte man dem Hausvater nicht danken, vor allem musste man sich vor der Nennung

von Gottes Namen hüten und lieber einen Fluch ausstossen. Wurde Tõnni nicht auf diese Weise verehrt oder geradezu beleidigt, so konnte er Unglück hervorrufen: bei den Menschen Hautkrankheiten, beim Vieh Krallenseuche und unnormale Geburt. Hielt man Tõnni für die Ursache solcher oder anderer Missgeschicke, so musste man ihm opfern: zur Heilung von Händen oder Füssen Handschuhe oder Strümpfe und ein Kleid oder Hosen, je nach dem Geschlecht des Kranken, bei Magenleiden Speise, usw. nach dem Grundsatze: similia similibus. Half dies nicht, so nahm man zu Gewaltmitteln Zuflucht: In Tõnnis Wacke wurde ein brennender Holzschwamm gelegt oder nach seinem Aufenthaltsort geschossen.

Offensichtlich finden sich im Tõnnikult Elemente verschiedenen Ursprunges sowie mehrere Alterschichtungen.

Züge, die zweifellos aus dem katholischen Kult stammen, finden sich zahlreich darin. Das überzeugendste und auffälligste Zeugnis dafür ist, dass der die allgemeinste Verwendung findende Name von dem eines katholischen Heiligen, des St. Antonius (Abbas oder Anachoret), herrührt und viele Sitten und Vorstellungen auf den in katholischen Ländern entwickelten auf später Tradition fussenden Antoniuskult zurückgehen. St. Antonius hat sich nämlich im Laufe der Zeit zu einem Heiligen entwickelt, der epidemische, besonders Hautkrankheiten heilen sollte und dem zu diesem Zwecke als Votivgeschenke Abbilder der kranken Glieder aus Wachs geopfert wurden. Daneben galt er schon früh nach seinem Attribut in der bildenden Kunst als Schutzpatron der Schweine und des Viehes überhaupt, ja sogar der ganzen Landwirtschaft. St. Antonius war im Mittelalter, besonders nach dem Schwarzen Tod, überall in den nördlichen Ländern bekannt, aber so volkstümlich wie in Baltien wurde er sonst nirgends. Dort waren im Anfang des 15. Jahrhunderts zahlreiche Opferkapellen für St. Antonius errichtet und im Anfang des 16. Jahrhundert versuchte man dort auch ein Antoniterhospital zu gründen; auch sonst ist der Einfluss der Antonitermönche daselbst konstatierbar.

Es steht fest, dass von den mit St. Antonius verknüpften Anschauungen das am Tõnnitage als Festspeise auftretende Schweine-

fleisch, Tõnnis Funktion als Beschützer von Schweinen und Vieh sowie Tõnnis Beziehung zu den Hautkrankheiten sowohl als deren Heiler als auch als deren Veranlasser herrühren. Aus dem katholischen Kulte im allgemeinen wiederum stammt die Verwendung der Kerze als Kultobjekt und deren Herumtragen, wie bei katholischen Prozessionen, im Festzuge in den verschiedenen Hofgebäuden.

Ebenso zahlreich sind die Berührungspunkte zwischen Tõnniswacke und dem Geisterglauben germanischen Ursprungs, der in Estland stark vertreten ist. Die Gleichartigkeiten setzen sogleich bei Äusserlichkeiten ein und erstrecken sich bis zu den wichtigsten Funktionen. Germanische Hausgeister wurden an Wegkreuzungen ganz unter denselben Zeremonien wie Tõnni hergestellt, ihre Aufenthaltsorte waren entweder das Haus oder die Natur (Bäume, Steine, Kreuzwege), sie galten als Beschützer des Hauses und des Viehes und als Bringer von Eigentum, sie mussten gespeist, bekleidet (u. a. mit einer roten Mütze!) und durch Opfer versöhnt werden, sie äusserten ihre Unzufriedenheit u. a. durch Hervorrufung von Hautkrankheiten, Gottes Name durfte nicht in ihrem »Hör»bereiche ausgesprochen werden usw. Die Kontamination des Antonius- und Hausgeistkultes konnte somit leicht vor sich gehen, besonders da auch ihre estnischen Bezeichnungen wegen ihrer Gleichartigkeit leicht vertauschbar waren: *Tõnn* ~ *Tõnni* und *tont* ~ *tondi*. So wurde der katholische Heilige schliesslich zum Hausgeist, das katholische Heiligenbild zum Götzenbild, in dessen Nähe man Gottes Namen nicht aussprechen durfte!

Von älteren als katholischen und germanischen Elementen lassen sich bei der Tõnniswacke keine sicheren Spuren nachweisen. Das eine ist jedenfalls sicher, dass sie mit der Donnerwacke nicht in genetischem Zusammenhange steht.

III. Wacke als baltische Steuergemeinde (S. 101—183).

Allgemeiner als in mythologischer Bedeutung ist Wacke nicht nur in Estland, sondern im ganzen Baltien als Institution in der weltlichen Gesellschaft bekannt. Neben den Angaben des Chronisten Balthasar Russow sind für deren Erforschung als Haupt-

quelle die schwedischen und polnischen Wackenbücher (i. e. Steuerregister) des 16. Jahrhunderts wichtig.

Im ganzen Baltien verwendete man Wacke als Name für den Unterbezirk der Bauernsiedelung eines Gutes, für die Gastungssteuer, die diese Steuergemeinde zahlte, und für die Steuerhebung überhaupt.

Die Bezeichnung des Bezirks und der Steuergemeinde war auf lettischem Gebiete neben *Wacke* auch *Pagast*. Dessen Umfang schwankte bedeutend. Man kennt Wacken, deren Hakenzahl sich bis auf 100 und deren Dorfzahl sich bis auf 15 belief, aber nicht selten sind auch Wacken von einem Dorfe und von ca. zehn Haken. Im allgemeinen waren die Wacken auf lettischem Gebiete, wo die Einzelhofsiedelung herrschend war, und wo die Wacke die sozialen Funktionen des Dorfes übernahm, kleiner als auf dem ursprünglich finnischen Gebiete mit Dorfsiedelung. Sie bildete immer insofern ein territoriales Ganze, als sie von naheliegenden Dörfern oder sonst von zusammenhängender Besiedelung gebildet wurde; ihre Grenzen wurden nur in Ausnahmefällen verändert. Die Wackeneinteilung folgte den Grenzen der kirchlichen Gemeinden. Die Wacke führte gewöhnlich bei einer Dorfsiedelung ihren Namen nach einem dazu gehörigen Dorfe, am gewöhnlichsten dem grössten. Von lettischem Gebiete haben wir Nachrichten, dass die Wacke auch nach den bäuerlichen Aufsehern genannt wurde. Als Gemeinschaft für den Landbesitz kommt die Wacke nirgends als auf lettischem Gebiete vor; auf ursprünglich finnischem Gebiete versah das Dorf diese Aufgabe. Die territoriale Zusammensetzung der vakka rührt nach allem zu schliessen aus den Massnahmen von seiten der Gutsherrschaft her.

Russows Nachricht, dass jede Wacke ihrem Herrn alljährlich ein Wackenfest veranstalten musste und dass dies im Herbst gefeiert wurde, ist nicht stichhaltig und gilt nur für Ausnahmefälle. Regel war die Veranstaltung von 2—4 Wackenmählern im Jahre je nach der Zahl der Raten, in denen die Steuern erhoben zu werden pflegten. Diese Termine der Wackenveranstaltungen schwankten in den einzelnen Gegenden, aber im allgemeinen sind sie die gleichen, wie die gewöhnlichen Steuer- und Zahlungstermine.

Die Bestandteile der Wackensteuer waren ihrer Art nach ziemlich stereotyp geworden, aber die Quantitäten schwankten. Bier, das die wichtigste Steuergattung bei der Gastung war, gehörte am gewöhnlichsten 2 Tonnen dazu, aber es finden sich auch Schwankungen zwischen 1—8. Auf je zwei Tonnen Bier entfielen durchschnittlich: 100 Brote, 1 Schinken, 1 Schaf, 6 Hühner, 20 Eier, 5 Markpfund Butter, Zwiebeln für 3 Schilling und für denselben Betrag Weizenbrötchen (wegge), 20 Kerzen, 1 Fuhre Heu, 20 Garben Stroh und 1 Fuhre Kleinholz. Oft begegnet in den Steuerregistern die Bestimmung, dass die Wacke für die Gastungsgelegenheit Musik zu beschaffen oder bei Nichtbefolgung als Geldstrafe 3 Mark »Spielgeld« zu zahlen habe. Auch das Verfahren schien vorgekommen zu sein, dass der Schmaus ganz von seiten des Herrenhofes veranstaltet und von den Bauern dafür Geld erhoben wurde. — Auch bei den sonstigen Leistungen fungierte die Wacke als Steuerbezirk. Am allgemeinsten üblich war, dass jede Wacke alljährlich gemeinsam einen Ochsen oder ein Schwein oder andere Speiseartikel, wie z. B. frischen Fisch wöchentlich abwechselnd jede Wacke für sich, liefern musste. Eine regelmässig auftretende Leistung bestand auch darin, dass jede Wacke für ihren Herrn ein Reitpferd anschaffte und unterhielt und Wachen für die Schlösser sowie sich ablösende Arbeitsleute (*korde*) für die Hausarbeiten im Herrenhofe stellte. Auch die Besoldung der Beamten der Lokalverwaltung war in der Weise geregelt, dass die Wacken jedem von ihnen eine kleinere Geldsumme lieferten. — Nach der allgemeinen Sitte des Mittelalters, Rechtspflege und Steuererhebung zu vereinigen, war das Wackenfest auch der Tag für die Rechtssprechung. Anfangs gehörten zu der Wacke nur die Hakenbauern. Für die Verteilung der Pflichten der Wacke und deren Ausführung war ein besonderer Beauftragter der Bauern da, der *vardia*.

Die Wackengastung, bei der bedeutende Mengen von Speisevorräten verbraucht wurden, ohne der Wirtschaft des Hofes zugute zu kommen, war nur unter patriarchalischen Verhältnissen und bei einem hohen Lebensniveau möglich. Die Verarmung infolge der Kriege nach dem Sturz des Deutschen Ordens zwang zur Sparsamkeit, und infolgedessen verschwand die Wacken-

gastung binnen kurzem völlig. Der Aufhebungsprozess ging entweder in der Weise vor sich, dass ein Teil der Wackensteuer zum Vorteil des Steuererhebers bei dem Schmause nicht verbraucht wurde oder dass die jährliche Zahl der Wackenschmäuse herabgesetzt, die Steuer aber wie vorher erhoben wurde. Als schliesslich die Steuerkraft der Wacken erheblich verändert war, erliess Karl IX. i. J. 1600 eine einheitliche Steuerverordnung für ganz Estland, worin die Wackensteuer beseitigt und an ihre Stelle kollektive Steuern mathematisch bestimmter Steuerbezirke traten: 2 Haken sollten ein Schaf, 7 Haken einen Ochsen und 10 Haken ein gemästetes Schwein liefern. Da man in dem unter polnischer Herrschaft stehenden Teile Livlands zur gleichen Zeit im wesentlichen auf dasselbe Ergebnis zugekommen war, war die Bedeutung der im Mittelalter so wichtigen Wacke gänzlich verschwunden. Einige Überbleibsel sind jedoch davon bis in die Jetztzeit erhalten.

V. Wacke als Getreidemass und Getreidesteuer (S. 184—199).

Wacke kommt in Finnland und Estland auch als Bezeichnung eines Getreidemasses, in Finnland überdies als solche einiger Arten von Getreidesteuern vor.

Das estnische Wackemass (*vakk* ~ *vaka*) findet sich in historischen Quellen nur unter den deutschen Bezeichnungen *lof*, *lop*, *lopo*, aber es ist möglich, dass der Name der Volkssprache schon im Mittelalter verwendet wurde. Ein Lof betrug am gewöhnlichsten im Mittelalter $^1/_4$ Tonne, zu Beginn der Neuzeit $^1/_2$ Tonne oder 1 Spann, das in schwedischen Steuerregistern häufig anstelle von Lof verwendet wird. Die Vergrösserung des Masses ist in der Weise zu erklären, dass zur Erhöhung der Steuern allmählich die Masseinheiten, die man bei der Steuererhebung verwendete, vergrössert wurden.

Die Entwickelung des finnischen Wackenmasses ist komplizierter. Zunächst wurde es als Bezeichnung für die kleinste Einheit des Getreidemasses verwendet (= *markkavakka*), deren späterer Name *kappa* (Scheffel, schwed. *skäppa*) ist. Von diesen fasste das Spann (= $^1/_2$ Tonne), 10—24, am gewöhnlichsten 20.

Aber aus Urkunden geht hervor, dass das Volk auch für grössere Masse von der Grösse $^1/_2$, $^1/_3$ und $^1/_5$ Spann besondere attributische *vakka*-Bezeichnungen hatten. Diese grossen Wacken haben auch für einige Beamten- und Kirchensteuern den Namen hergegeben: der Küsterwacke (schwed. klockrewackan) ca. $^1/_4$ Spann, der Zehnten- und Pfarrerswacke $^1/_3$ oder $^1/_2$ Spann, der Amtsmannswacke (schwed. länsmansvacka) $^1/_2$ Spann und der Brotwacke (schwed. *brödvacka*, *matskottvacka*, lat. *apparatus*) ca. $^1/_3$ Spann. Dieser ausgedehnte Gebrauch des Namens Wacke kann nur daher rühren, dass bei der Steuererhebung gewöhnlich für jede Steuer deren eigenes Massgefäss verwendet wurde und das Volk alle Massgefässe Wacke nannte. Auf diesem Wege konnte *vakka* auch im Finnischen zur Bedeutung 'Steuer' verallgemeinert werden.

V. Ursprung und Entwickelung der Wacke (S. 200—226).

Unter dem Namen Wacke gehen so verschiedene Institutionen, dass man jedwelchen Zusammenhang zwischen ihnen bezweifeln könnte. Donnerwacke erwies sich als Fruchtbarkeitskult, dessen wichtigstes Element vorhistorisches germanisches Lehngut ist. Die Tõnniwacke hat sich viel später aus der Verschmelzung des germanischen Hausgeistkultes und des katholischen Antoniuskultes entwickelt. Inhaltliche Zusammengehörigkeit zwischen dem finnischen und dem estnischen Kult ist nicht zu bemerken. Auch lässt sich nicht denken, dass die als Massgefäss verwendete Wacke aus ihnen hervorgegangen oder ihre Grundform wäre. Noch komplizierter gestaltet sich die Frage, wenn wir die baltische Gastungssteuer in Betracht ziehen. Hat diese etwas mit den anderen Erscheinungen zu tun, die den Namen Wacke führen, und bejahendenfalls, an welche von diesen würde sie sich am nächsten anschliessen und wie wäre dann die Steuerentwicklung der Übergangsperiode, als die Ostseefinnen den fremden Eroberern tributpflichtig wurden, zu verstehen?

Als Grundbedeutung, von der man alle übrigen Bedeutungen von Wacke ableiten kann, eignet sich nur »Gefäss». Die eine Bedeutungsgattung davon findet sich im Finnischen: Mass > in Körnern zu bezahlender Lohn > Steuer, die andere sowohl

im Finnischen als im Estnischen: Opfergefäss > Opfer > Opferfest > Fest.

Aber als Hauptfrage, deren Lösung nicht leicht ist, verbleibt jedoch: wie ist die baltische Steuergastung entstanden und warum erhielt sie die Bezeichnung Wacke?

Angenommen, dass der Ausgangspunkt der Wackengastung die heidnische Opferbesteuerung gewesen wäre, die die fremden Eroberer für sich beansprucht hätten, liesse sich denken, dass der Opferschmaus, sei es nun die Donnerwacke oder ein anderer Schmaus namens Wacke, zur weltlichen Gastung und Steuer umgewandelt worden wäre. Abgesehen von dem Mangel jeglicher Zeugnisse für diese Theorie machen zwei Tatsachen die Theorie von dem autochthonen Beginn und der autochthonen Entwicklung der Steuergastung direkt unmöglich: dass auf lettischem Gebiete der Pagast genau so heimisch und selbständig ist wie die Wacke unter den Finnen und dass die der Wacke entsprechende Steuergastung ganz allgemein unter den germanischen Völkern zu der Zeit, als die soziale Entwicklung auf der Stufe des Stammeskönigtums stand, und als Reliktform in dem Steuerwesen auch der späteren Zeit begegnet.

Erst eine solche Erklärung, die die Wacke gegen diesen Hintergrund zu stellen erlaubt, können wir für befriedigend halten. Es wäre also unsere Aufgabe zu erklären 1) woher der lettische Pagast herrührt, 2) welcher Zusammenhang zwischen germanischer Gastungssteuer und baltischer Wackensteuer besteht und 3) warum von der baltischen Steuergastung die ursprünglich finnische Bezeichnung Wacke gebraucht wurde.

Zunächst ist zu konstatieren, dass die theoretisch denkbare Annahme von dem deutschen Ursprung der Steuergastung unbezeugt, ja sogar unmöglich ist. Die Eroberung von Baltien ist nur ein Seitenzweig in der grossen ostdeutschen Kolonisationsbewegung, und auch hier waren bei der Steuererhebung in den Anfangsseiten der Eroberung dieselben Methoden in Gebrauch wie sonst. Die Steuergastung ist jedoch in Preussen nicht bekannt und auch in Baltien wird sie in den vielen Tributverträgen, die aus der Eroberungsperiode bekannt sind, nicht erwähnt — was sicher geschehen wäre, wenn die Gastung tatsächlich deutschen

Ursprungs wäre. Gegen diese Annahme spricht überdies die Tatsache, dass die Deutschen in ihrer Sprache keine Bezeichnung für diese Institution haben, sondern sie verwenden dafür die aus der Sprache der Eingeborenen übernommene Bezeichnungen, entweder *Wacke*, das am wahrscheinlichsten ein echt finnisches Wort ist und seinem Alter nach mindestens auf die urfinnische Zeit zurückgeht, oder *Pagast*, das aus den in Baltien vorkommenden Sprachen nur im Lettischen bekannt und bestimmt hier ein russisches Lehnwort ist.

Hinsichtlich des Pagastes ist zu bemerken, dass ausser dem Wort selbst auch die ganze Einrichtung inhaltlich so sehr mit dem russischen *Pogost* übereinstimmt, dass man ihn mit vollem Rechte für einen Rest des Einflusses des russischen Steuerwesens, das die später kommenden deutschen Eroberer übernommen haben, ansehen kann. Viele Quellennachrichten bestätigen, dass die Institution namens Pogost zu dem nordrussischen Steuersystem gehörte. Die erste Nachricht darüber stammt aus dem Jahre 947, wo die älteste russische Chronik davon berichtet, wie die Grossfürstin Olga »Pogoste» in einem Bezirke von Novgorod »eingesetzt» habe. Das wahrscheinlichste ist, dass es sich hier gerade um die Einführung der Gastungssteuer handelte; russ. погостить bedeutet ja auch »auf Besuch sein», »als Gast aufnehmen» und »bewirten». Aus der Bedeutung der Gastungssteuer leiteten sich die des Steuereinnahmebezirkes, des Steuereinnahmeortes und des Kirchdorfes her. Beim Dichterwerden der Bevölkerung wurde der Pogost zu weitläufig, um noch als Gastungssteuerbezirk fungieren zu können; seine Aufgaben gehen auf den neuen Steuerbezirk namens *perevaara* über. Die Aufgabe des *perevaara*, das von russ. переварить = 'durchkochen' kommt, war es, für die Steuererheber zweimal im Jahre, im Herbst und im Winter, Trinkgelage zu veranstalten. In jedem Falle war genau bestimmt, welche Menge Bier zu brauen, wieviel Honig dem Bier als Würze zuzufügen war usw. Stellte sich der Steuereinnehmer nicht selbst zu der Gastung ein, um sie in natura zu geniessen, so hatte er das Recht, dafür eine Entschädigung entweder in Geld oder in den Naturalien, die zu der Gastung benötigt worden wären, zu erheben.

Wann der russische Einfluss, als dessen Rest der lettische Pagast anzusehen ist, anfing in Baltien Fuss zu fassen, ist nicht näher bekannt. Jedenfalls war er schon vor dem Jahre 1000 in einigen Gegenden fest eingewurzelt, aber andrerseits sind keine Zeugnisse dafür vorhanden, dass er eher eingesetzt habe, als die skandinavischen Warjäger die Leitung der russischen Expansion übernommen hatten. Zu Beginn der deutschen Eroberung fanden sich in Baltien drei verschiedene russische Einflusssphären. Die festeste Stellung der Russen war am Dünafluss, wo sie ausser der unmittelbaren Oberherrschaft des Grossfürstentum Polozk auch die Teilfürstentümer Gercike und Kokenhusen besassen und wo nach Mitteilung Heinrichs von Lettland die Liven und Letten in eine dauernde Abhängigkeit unter die Russen geraten waren, in dem Masse, dass es der erste deutsche Bischof für notwendig erachtete, den König von Polozk um die Erlaubnis der Ausübung von Missionsarbeit zu bitten, und Bischof Albert den Russentribut der Liven als im Einklang mit den Geboten der Bibel stehend ansah, hat er ihn doch sogar selbst für die Liven entrichtet. Eine ebenso feste Stellung hatten die Russen von Pleskau unter den Letten von Tolowa, die, wie Heinrich von Lettland berichtet, immer den Russen tributpflichtig waren. Der Einfluss von Novgorod auf dem estnischen Gebiete dagegen war viel vorübergehenderer Art.

Jedenfalls auf dem lettischen, teilweise auch auf dem livischen Gebiete war die russische Oberherrschaft somit so gefestigt, als dies bei den Eroberungen der damaligen Zeit und Kultur möglich war. Ihr Zweck war nichts anderes als die Erhebung von Steuern. Obgleich keine näheren Nachrichten über die Methoden des russischen Steuerwesens existieren, ist es doch als sicher anzusehen, dass zu ihnen u. a. die Gastungssteuer gehörte. Aus Ingermanland erwähnt die Nowgoroder Chronik den Pogost als eingebürgerte Institution aus dem Jahre 1240, was ebenso, wie die Verwendung des Pogostsystems auf karelischem Gebiete, zeigt, dass diese Art der Besteuerung allgemein Fremdstämmigen gegenüber in Anwendung war. So musste es sich auch in Baltien verhalten. Die Russen hatten jahrhundertelang ununterbrochen das Gebiet der Düna beherrscht und besteuert, sodass alle Insti-

tutionen und Methoden des russischen Steuersystems in Gebrauch kommen und sich einwurzeln konnten. Der wichtigste Unterschied zwischen der lettischen und russischen Gastungssteuer ist der, dass die erstere kein Perevaara kennt. Dies muss daher rühren, dass der Name der Gastungssteuer bei Beginn der russischen Besteuerung noch Pogost war und dass sie verhältnismässig spät eingeführt, in Baltien dann noch ihrem ursprünglichen Zwecke entsprach als sie in Russland schon in perevaara's eingeteilt war.

Aber wenn auch der lettische Pagast auf russischen Einfluss zurückzuleiten ist, so kann man doch nicht das gleiche bezüglich der Wackengastung der finnischen Stämme annehmen. Abgesehen von den Dünaliven war die Herrschaft der Russen unter ihnen nur vorübergehend. Nur in den Ostteilen des estnischen Gebietes konnte die regelmässige russische Besteuerung in Frage kommen, aber auch dort konnte sie bei den ständigen Auflehnungsversuchen der Esten nicht so fest Wurzel fassen wie an der Tolowa und Düna. Bis zur Küste der Ostsee dagegen reichte die russische Tributherrschaft niemals, nicht einmal bis in deren Nähe, sondern sie beschränkte sich auf das an Russland anliegende Hinterland Baltiens. Der grösste Teil von dem Gebiete der finnischen Stämme blieb somit gänzlich ausserhalb der russischen Tributgebietes.

Welches ist dann also der Ursprung der Wackengastung?

Entscheidende Bedeutung kommt der Tatsache zu, dass Wacke und Pagast in keinem wesentlichen Punkte von einander abweichen. Da man diese Gleichartigkeit nicht für einen Zufall ansehen kann, so muss man auf die Vermutung zukommen, dass sich dies nur aus dem gleichen Ursprung beider erklärt. Dieser ist auch sehr leicht gefunden: Gerade zu der Zeit, als die russische Steueroberhoheit den Pagast in dem Hinterland Baltiens einführte, standen die Küstengegenden unter dem Einfluss der skandinavischen Steuerherren von jenseits des Meeres — und in beiden Fällen war die Nationalität der Steuerherren dieselbe.

Wie oben erwähnt, weisen alle bekannten Nachrichten darauf hin, dass das Eindringen der Russen in Baltien erst dann begann, als sie die Warjäger zu Führern bekommen hatten. Die skandina-

vische Nationalität der Warjäger und ihre Verbindung mit Skandinavien blieb Jahrhunderte lang bestehen. Dies lässt sich auch für die Beziehungen zwischen Russland und Baltien nachweisen. So wird erzählt, dass der Oheim von Olaf Tryggvason, Sigurd, in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts bei der Tributeintreibung für Wladimir den Grossen in Estland gewesen sei und mächtig mit grossem Tross und Gefolge im Lande umhergereist sei. Zur gleichen Zeit herrschte in Polozk, somit im Mittelpunkte des russischen nach der Düna gerichteten Einflusses, ein Warjäger namens Rogvolod (< Ragnvald) als Fürst, von dem ausdrücklich mitgeteilt wird, dass er von »jenseits des Meeres» stammte. Ein deutliches Zeugnis von dem warjägischen Ursprung der russischen Tributperiode an der Düna ist ferner der Name des Fürstentums Gercike, der eine rein altskandinavisches Wort *gerzki* (< *gardr*, vgl. *Gardariki*), ist und einen nach Russland Handelsreisen unternehmenden Kaufmann bezeichnet. Ob die Fürstentümer an der Düna, die später als russisch bekannt sind, ursprünglich direkt von Skandinavien aus begründet wurden, um den nach Russland und durch dasselbe nach Griechenland gerichteten Handel zu schützen, muss unentschieden bleiben. Jedenfalls ist es unleugbar, dass an dem russischen Einflusse auf dem Gebiete der Steuererhebung in Baltien die Skandinavier einen bedeutenden Anteil hatten.

Aber die Tributerhebung, die die Skandinavier direkt von jenseits des Meeres an den Küsten Baltiens ausübten, muss man in ihrem Einflusse auf die sozialen Verhältnisse und Sitten der eingeborenen Bevölkerung Baltiens ebenso hoch einschätzen wie die von Russland ausgeübte Tributherrschaft. Aus den skandinavischen Sagen und anderen historischen Quellen des früheren Mittelalters geht nämlich hervor, dass abgesehen von dauernden Raub- und Tributfahrten die baltischen Küstengebiete auch dauernder Tributherrschaft der skandinavischen, namentlich der schwedischen Fürsten unterworfen waren, wobei sich die skandinavischen Formen der Steuererhebung bestimmt in Baltien einbürgerten. Dazu gehörte aller Wahrscheinlichkeit nach die Gastung, die bei allen nordgermanischen Völkern in Anwendung war und deren Formen im wesentlichen dieselben sind wie bei

der baltischen Wackengastung. Ihre Anwendung setzte keine völlig friedlichen Verhältnisse, auch kein gefestigtes Untertanenverhältnis, sondern nur zeitweilige Unterwerfung voraus.

Sichere Zeugnisse haben wir nicht darüber, dass die Pogostgastung von den Warjägern nach Russland gebracht worden wäre, aber im Hinblick darauf, dass sie sich nicht bei den anderen slavischen Völkern, sogar nicht einmal in Ost- und Südrussland, fand, ist es nicht ganz unmotiviert, dies für wahrscheinlich zu halten. Als eine Abzweigung dieses alten germanischen Besteuerungsbrauches ist allenfalls die baltische Wacke oder Pagast anzusehen. Nur unter der Annahme, dass sowohl das russische als skandinavische Steuersystem diesen in derselben Form handhabte, kann man dessen Identität bei zwei so verschiedenen Nationalitäten wie die lettische und die estnische, verstehen. Die einheimische estnische Bezeichnung Wacke erweist für die Gastung keinen bodenständigeren Charakter als er dem Pagast bei den Letten zukam. Da Wacke ausser Gefäss, Opfergefäss, Opfersteuer und Opferschmaus auch S c h m a u s überhaupt bedeutete, konnte es als rein t e c h n i s c h e r Terminus zur Bezeichnung der Gastungssteuer und des Steuerbezirkes in Frage kommen, ohne dass diese letzteren in direktem genetischen Zusammenhang mit den Opferschmäusen ständen.

Das Schlussergebnis lässt sich also im Hinblick auf unsere Fragestellung im Eingang der Arbeit derart formulieren:

Unter der Bezeichnung Wacke versteht man mehrere Institutionen ganz verschiedenen Ursprungs, die man in keine ununterbrochen fortlaufende genetische Reihe einordnen und auch nicht als solche zu einer Argumentation, wie Übergang und Verschmelzung der sozialen Formen der heidnischen und christlichen Zeit vor sich gegangen sei, verwenden kann. Die eingehende Analyse dieser Institutionen hat dagegen interessante Beispiele dafür geboten, in welcher Weise Kulturentlehnungen aufgenommen und weiter entwickelt werden.